๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

มชฺฌิมนิกาเย

อุปริปณฺณาส-อฏฺฐกถา

๑. เทวทหวคฺค

๑. เทวทหสุตฺตวณฺณนา

๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ เทวทหสุตฺตํ๚ ตตฺถ **เทวทหํ นามา**ติ เทวา วุจฺจนฺติ ราชาโน, ตตฺถ จ สกฺยราชูนํ มงฺคลโปกฺขรณี อโหสิ ปาสาทิกา อารกฺขสมฺปนฺนา, สา เทวานํ ทหตฺตา ''เทวทห''นฺติ ปญฺญายิตฺถ๚ ตทุปาทาย โสปิ นิคโม เทวทหเนฺตฺวว สงฺขํ คโต๚ ภควา ตํ นิคมํ นิสฺสาย ลุมฺพินิวเน วิหรติ๚ **สพฺพํ ตํ ปุเพฺพกตเหตู**ติ ปุเพฺพ กตกมฺมปจฺจยา๚ อิมินา กมฺมเวทนญฺจ กิริยเวทนญฺจ ปฏิกฺขิปิตฺวา เอกํ วิปากเวทนเมว สมฺปฏิจฺฉนฺตีติ ทเสฺสติ๚ **เอวํ วาทิโน, ภิกฺขเว, นิคณฺฐา**ติ อิมินา ปุเพฺพ อนิยเมตฺวา วุตฺตํ นิยเมตฺวา ทเสฺสติ๚

อหุวเมฺหว มยนฺติ อิทํ ภควา เตสํ อชานนภาวํ ชานโนฺตว เกวลํ กลิสาสนํ อาโรเปตุกาโม ปุจฺฉติ๚ เย หิ ''มยํ อหุวมฺหา''ติปิ น ชานนฺติ, เต กถํ กมฺมสฺส กตภาวํ วา อกตภาวํ วา ชานิสฺสนฺติ๚ อุตฺตริปุจฺฉายปิ เอเสว นโย๚

๒. **เอวํ สเนฺต**ติ จูฬทุกฺขกฺขเนฺธ (ม. นิ. ๑.๑๗๙-๑๘๐) มหานิคณฺฐสฺส วจเน สเจฺจ สเนฺตติ อโตฺถ, อิธ ปน เอตฺตกสฺส ฐานสฺส ตุมฺหากํ อชานนภาเว สเนฺตติ อโตฺถ๚ **น กลฺล**นฺติ น ยุตฺตํ๚

๓. **คาฬฺหูปเลปเนนา**ติ พหลูปเลปเนน, ปุนปฺปุนํ วิสรณฺชิเตน, น ปน ขลิยา ลิเตฺตน วิย๚ **เอสนิยา**ติ เอสนิสลากาย อนฺตมโส นนฺตกวฏฺฏิยาปิ๚ **เอเสยฺยา**ติ คมฺภีรํ วา อุตฺตานํ วาติ วีมํเสยฺย๚ **อคทงฺคาร**นฺติ ฌามหรีตกสฺส วา อามลกสฺส วา จุณฺณํ๚ **โอทเหยฺยา**ติ ปกฺขิเปยฺย๚ **อโรโค**ติอาทิ มาคณฺฑิยสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๒๑๓) วุตฺตเมว๚

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ, สเลฺลน วิทฺธสฺส หิ วิทฺธกาเล เวทนาย ปากฏกาโล วิย อิเมสํ ''มยํ ปุเพฺพ อหุวมฺหา วา โน วา, ปาปกมฺมํ อกรมฺหา วา โน วา, เอวรูปํ วา ปาปํ กรมฺหา''ติ ชานนกาโล สิยา๚ วณมุขสฺส ปริกนฺตนาทีสุ จตูสุ กาเลสุ เวทนาย ปากฏกาโล วิย ''เอตฺตกํ วา โน ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณํ, เอตฺตเก วา นิชฺชิเณฺณ สพฺพเมว ทุกฺขํ นิชฺชิณฺณํ ภวิสฺสติ, สุทฺธเนฺต ปติฏฺฐิตา นาม ภวิสฺสามา''ติ ชานนกาโล สิยา๚ อปรภาเค ผาสุภาวชานนกาโล วิย ทิเฏฺฐว ธเมฺม อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย ชานนกาโล สิยา๚ เอวเมตฺถ เอกาย อุปมาย ตโย อตฺถา, จตูหิ อุปมาหิ เอโก อโตฺถ ปริทีปิโต๚

๔. อิเม ปน ตโต เอกมฺปิ น ชานนฺติ, วิรชฺฌิตฺวา คเต สเลฺล อวิโทฺธว ''วิโทฺธสิ มยา''ติ ปจฺจตฺถิกสฺส วจนปฺปมาเณเนว ''วิโทฺธสฺมี''ติ สญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา ทุกฺขปฺปตฺตปุริโส วิย เกวลํ มหานิคณฺฐสฺส วจนปฺปมาเณน สพฺพเมตํ สทฺทหนฺตา เอวํ สโลฺลปมาย ภควตา นิคฺคหิตา

ปจฺจาหริตุํ อสโกฺกนฺตา ยถา นาม ทุพฺพโล สุนโข มิคํ อุฏฺฐาเปตฺวา สามิกสฺส อภิมุขํ กริตฺวา อตฺตนา โอสกฺกติ, เอวํ มหานิคณฺฐสฺส มตฺถเก วาทํ ปกฺขิปนฺตา **นิคโณฺฐ, อาวุโส**ติอาทีมาหํสุฯ

๕. อถ เน ภควา สาจริยเก นิคฺคณฺหโนฺต **ปญฺจ โข อิเม**ติอาทิมาหฯ **ตตฺรายสฺมนฺตานนฺ**ติ เตสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ อายสฺมนฺตานํฯ **กา อตีตํเส สตฺถริ สทฺธา**ติ อตีตํสวาทิมฺหิ สตฺถริ กา สทฺธาฯ ยา อตีตวาทํ สทฺทหนฺตานํ ตุมฺหากํ มหานิคณฺฐสฺส สทฺธา, สา กตมา? กึ ภูตตฺถา อภูตตฺถา, ภูตวิปากา อภูตวิปากาติ ปุจฺฉติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สหธมฺมิกนฺ**ติ สเหตุกํ สการณํฯ **วาทปฏิหารนฺ**ติ ปจฺจาคมนกวาทํฯ เอตฺตาวตา เตสํ ''อปเนถ สทฺธํ, สพฺพทุพฺพลา เอสา''ติ สทฺธาเฉทกวาทํ นาม ทเสฺสติฯ

๖. **อวิชฺชา อญฺญาณา**ติ อวิชฺชาย อญฺญาเณนฯ **สโมฺมหา**ติ สโมฺมเหนฯ **วิปเจฺจถา**ติ วิปรีตโต สทฺทหถ, วิปลฺลาสคฺคาหํ วา คณฺหถาติ อโตฺถฯ

๗. **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียนฺ**ติ อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว วิปากทายกํฯ **อุปกฺกเมนา**ติ ปโยเคนฯ **ปธาเนนา**ติ วีริเยนฯ **สมฺปรายเวทนียนฺ**ติ ทุติเย วา ตติเย วา อตฺตภาเว วิปากทายกํฯ **สุขเวทนียนฺ**ติ อิฏฺฐารมฺมณวิปากทายกํ กุสลกมฺมํฯ วิปรีตํ **ทุกฺขเวทนียํฯ ปริปกฺกเวทนียนฺ**ติ ปริปเกฺก นิปฺผเนฺน อตฺตภาเว เวทนียํ, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ **อปริปกฺกเวทนียนฺ**ติ อปริปเกฺก อตฺตภาเว เวทนียํ, สมฺปรายเวทนียเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ เอวํ สเนฺตปิ อยเมตฺถ วิเสโส – ยํ ปฐมวเย กตํ ปฐมวเย วา มชฺฌิมวเย วา ปจฺฉิมวเย วา วิปากํ เทติ, มชฺฌิมวเย กตํ มชฺฌิมวเย วา ปจฺฉิมวเย วา วิปากํ เทติ, ปจฺฉิมวเย กตํ ตเตฺถว วิปากํ เทติ, ตํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ นามฯ ยํ ปน สตฺตทิวสพฺภนฺตเร วิปากํ เทติ, ตํ ปริปกฺกเวทนียํ นามฯ ตํ กุสลมฺปิ โหติ อกุสลมฺปิฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – **ปุโณฺณ** นาม กิร ทุคฺคตมนุโสฺส ราชคเห สุมนเสฏฺฐึ นิสฺสาย วสติฯ ตเมนํ เอกทิวสํ นครมฺหิ นกฺขเตฺต สงฺฆุเฏฺฐ เสฏฺฐิ อาห – ''สเจ อชฺช กสิสฺสสิ, เทฺว จ โคเณ นงฺคลญฺจ ลภิสฺสสิฯ กึ นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสสิ, กสิสฺสสี''ติฯ กึ เม นกฺขเตฺตน, กสิสฺสามีติ? เตน หิ เย โคเณ อิจฺฉสิ, เต คเหตฺวา กสาหีติฯ โส กสิตุํ คโตฯ ตํ ทิวสํ สาริปุตฺตเตฺถโร นิโรธา วุฏฺฐาย ''กสฺส สงฺคหํ กโรมี''ติ? อาวชฺชโนฺต ปุณฺณํ ทิสฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย ตสฺส กสนฏฺฐานํ คโตฯ ปุโณฺณ กสึ ฐเปตฺวา เถรสฺส ทนฺตกฏฺฐํ ทตฺวา มุโขทกํ อทาสิฯ เถโร สรีรํ ปฏิชคฺคิตฺวา กมฺมนฺตสฺส อวิทูเร นิสีทิ ภตฺตาภิหารํ โอโลเกโนฺตฯ อถสฺส ภริยํ ภตฺตํ อาหรนฺติํ ทิสฺวา อนฺตรามเคฺคเยว อตฺตานํ ทเสฺสสิฯ

สา สามิกสฺส อาหฏภตฺตํ เถรสฺส ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา ปุน คนฺตฺวา อญฺญํ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ทิวา อคมาสิฯ ปุโณฺณ เอกวารํ กสิตฺวา นิสีทิฯ สาปิ ภตฺตํ คเหตฺวา อาคจฺฉนฺตี อาห – ''สามิ ปาโตว เต ภตฺตํ อาหริยิตฺถ, อนฺตรามเคฺค ปน สาริปุตฺตเตฺถรํ ทิสฺวา ตํ ตสฺส ทตฺวา อญฺญํ ปจิตฺวา อาหรนฺติยา เม อุสฺสูโร ชาโต, มา กุชฺฌิ สามี''ติฯ ภทฺทกํ เต ภเทฺท กตํ, มยา เถรสฺส ปาโตว ทนฺตกฏฺฐญฺจ มุโขทกญฺจ ทินฺนํ, อมฺหากํเยวาเนน ปิณฺฑปาโตปิ ปริภุโตฺต, อชฺช เถเรน กตสมณธมฺมสฺส มยํ ภาคิโน ชาตาติ จิตฺตํ ปสาเทสิฯ เอกวารํ กสิตฏฺฐานํ สุวณฺณเมว อโหสิฯ โส ภุญฺชิตฺวา กสิตฏฺฐานํ โอโลเกโนฺต วิโชฺชตมานํ ทิสฺวา อุฏฺฐาย ยฏฺฐิยา ปหริตฺวา รตฺตสุวณฺณภาวํ ชานิตฺวา ''รโญฺญ อกเถตฺวา ปริภุญฺชิตุํ น สกฺกา''ติ คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ สพฺพํ สกเฏหิ อาหราเปตฺวา ราชงฺคเณ ราสึ กาเรตฺวา ''กสฺสิมสฺมึ นคเร

เอตฺตกํ สุวณฺณํ อตฺถี’’ติ ปุจฺฉิฯ กสฺสจิ นตฺถีติ จ วุเตฺต เสฏฺฐิฏฺฐานมสฺส อทาสิฯ โส **ปุณฺณเสฏฺฐิ** นาม ชาโตฯ

อปรมฺปิ วตฺถุ – ตสฺมึเยว ราชคเห **กาฬวฬิโย** นาม ทุคฺคโต อตฺถิฯ ตสฺส ภริยา ปณฺณมฺพิลยาคุํ ปจิฯ มหากสฺสปเตฺถโร นิโรธา วุฏฺฐาย ‘‘กสฺส สงฺคหํ กโรมี’’ติ อาวชฺชโนฺต ตํ ทิสฺวา คนฺตฺวา เคหทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ สา ปตฺตํ คเหตฺวา สพฺพํ ตตฺถ ปกฺขิปิตฺวา เถรสฺส อทาสิ, เถโร วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ อุปนาเมสิฯ สตฺถา อตฺตโน ยาปนมตฺตํ คณฺหิ, เสสํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ปโหสิฯ กาฬวฬิโยปิ ตํ ฐานํ ปโตฺต จูฬกํ ลภิฯ มหากสฺสโปป สตฺถารํ กาฬวฬิยสฺส วิปากํ ปุจฺฉิฯ สตฺถา ‘‘อิโต สตฺตเม ทิวเส เสฏฺฐิจฺฉตฺตํ ลภิสฺสตี’’ติ อาหฯ กาฬวฬิโย ตํ กถํ สุตฺวา คนฺตฺวา ภริยาย อาโรเจสิฯ

ตทา จ ราชา นครํ อนุสญฺจรโนฺต พหินคเร ชีวสูเล นิสินฺนํ ปุริสํ อทฺทสฯ ปุริโส ราชานํ ทิสฺวา อุจฺจาสทฺทํ อกาสิ ‘‘ตุมฺหากํ เม ภุญฺชนภตฺตํ ปหิณถ เทวา’’ติฯ ราชา ‘‘เปเสสฺสามี’’ติ วตฺวา สายมาสภเตฺต อุปนีเต สริตฺวา ‘‘อิมํ หริตุํ สมตฺถํ ชานาถา’’ติ อาห, นคเร สหสฺสภณฺฑิกํ จาเรสุํฯ ตติยวาเร กาฬวฬิยสฺส ภริยา อคฺคเหสิ ฯ อถ นํ รโญฺญ ทเสฺสสุํ, สา ปุริสเวสํ คเหตฺวา ปญฺจาวุธสนฺนทฺธา ภตฺตปาตึ คเหตฺวา นครา นิกฺขมิฯ พหินคเร ตาเล อธิวโตฺถ **ทีฆตาโล** นาม ยโกฺข ตํ รุกฺขมูเลน คจฺฉนฺตึ ทิสฺวา ‘‘ติฏฺฐ ติฏฺฐ ภโกฺขสิ เม’’ติ อาหฯ นาหํ ตว ภโกฺข, ราชทูโต อหนฺติฯ กตฺถ คจฺฉสีติฯ ชีวสูเล นิสินฺนสฺส ปุริสสฺส สนฺติกนฺติฯ มมปิ เอกํ สาสนํ หริตุํ สกฺขิสฺสสีติฯ อาม สกฺขิสฺสามีติฯ ‘‘ทีฆตาลสฺส ภริยา สุมนเทวราชธีตา กาฬี ปุตฺตํ วิชาตา’’ติ อาโรเจยฺยาสิฯ อิมสฺมึ ตาลมูเล สตฺต นิธิกุมฺภิโย อตฺถิ, ตา ตฺวํ คเณฺหยฺยาสีติฯ สา ‘‘ทีฆตาลสฺส ภริยา สุมนเทวราชธีตา กาฬี ปุตฺตํ วิชาตา’’ติ อุโคฺฆเสนฺตี อคมาสิฯ

สุมนเทโว ยกฺขสมาคเม นิสิโนฺน สุตฺวา ‘‘เอโก มนุโสฺส อมฺหากํ ปิยปวตฺตึ อาหรติ, ปโกฺกสถ น’’นฺติ สาสนํ สุตฺวา ปสโนฺน ‘‘อิมสฺส รุกฺขสฺส ปริมณฺฑลจฺฉายาย ผรณฏฺฐาเน นิธิกุมฺภิโย ตุยฺหํ ทมฺมี’’ติ อาหฯ ชีวสูเล นิสินฺนปุริโส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา มุขปุญฺฉนกาเล อิตฺถิผโสฺสติ ญตฺวา จูฬาย ฑํสิ, สา อสินา อตฺตโน จูฬํ ฉินฺทิตฺวา รโญฺญ สนฺติกํเยว คตาฯ ราชา ภตฺตโภชิตภาโว กถํ ชานิตโพฺพติ? จูฬสญฺญายาติ วตฺวา รโญฺญ อาจิกฺขิตฺวา ตํ ธนํ อาหราเปสิฯ ราชา อญฺญสฺส เอตฺตกํ ธนํ นาม อตฺถีติฯ นตฺถิ เทวาติฯ ราชา ตสฺสา ปตึ ตสฺมึ นคเร ธนเสฏฺฐึ อกาสิฯ **มลฺลิกายปิ** เทวิยา วตฺถุ กเถตพฺพํฯ อิมานิ ตาว **กุสลกเมฺม วตฺถูนิ**ฯ

นนฺทมาณวโก ปน อุปฺปลวณฺณาย เถริยา วิปฺปฏิปชฺชิ, ตสฺส มญฺจโต อุฏฺฐาย นิกฺขมิตฺวา คจฺฉนฺตสฺส มหาปถวี ภิชฺชิตฺวา โอกาสมทาสิ, ตเตฺถว มหานรกํ ปวิโฏฺฐฯ **นโนฺท**ปิ โคฆาตโก ปณฺณาส วสฺสานิ โคฆาตกกมฺมํ กตฺวา เอกทิวสํ โภชนกาเล มํสํ อลภโนฺต เอกสฺส ชีวมานกโคณสฺส ชิวฺหํ ฉินฺทิตฺวา องฺคาเรสุ ปจาเปตฺวา ขาทิตุํ อารโทฺธฯ อถสฺส ชิวฺหา มูเล ฉิชฺชิตฺวา ภตฺตปาติยํเยว ปติตา, โส วิรวโนฺต กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺติฯ **นโนฺทปิ ยโกฺข** อเญฺญน ยเกฺขน สทฺธึ อากาเสน คจฺฉโนฺต สาริปุตฺตเตฺถรํ นโวโรปิเตหิ เกเสหิ รตฺติภาเค อโพฺภกาเส นิสินฺนํ ทิสฺวา สีเส ปหริตุกาโม อิตรสฺส ยกฺขสฺส อาโรเจตฺวา เตน วาริยมาโนปิ ปหารํ ทตฺวา ฑยฺหามิ ฑยฺหามีติ วิรวโนฺต ตสฺมึเยว ฐาเน ภูมึ ปวิสิตฺวา มหานิรเย นิพฺพโตฺตติ อิมานิ **อกุสลกเมฺม วตฺถูนิ**ฯ

ยํ ปน อนฺตมโส มรณสนฺติเกปิ กตํ กมฺมํ ภวนฺตเร วิปากํ เทติ, ตํ สพฺพํ **สมฺปรายเวทนียํ** นามฯ ตตฺถ โย อปริหีนสฺส ฌานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺติสฺสติ, โส อิธ นิพฺพตฺติตวิปาโกติ วุ

โตฺตฯ ตสฺส มูลภูตํ กมฺมํ เนว ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ น สมฺปรายเวทนียนฺติ, น วิจาริตํ, กิญฺจาปิ น วิจาริตํ, สมฺปรายเวทนียเมว ปเนตนฺติ เวทิตพฺพํฯ โย ปฐมมคฺคาทีนํ ภวนฺตเร ผลสมาปตฺติวิปาโก, โส อิธ นิพฺพตฺติตคุโณเตฺวว วุโตฺตฯ กิญฺจาปิ เอวํ วุโตฺต, มคฺคกมฺมํ ปน **ปริปกฺกเวทนีย**นฺติ เวทิตพฺพํฯ มคฺคเจตนาเยว หิ สพฺพลหุํ ผลทายิกา อนนฺตรผลตฺตาติฯ

๘. **พหุเวทนีย**นฺติ สญฺญาภวูปคํฯ **อปฺปเวทนีย**นฺติ อสญฺญาภวูปคํฯ **สเวทนีย**นฺติ สวิปากํ กมฺมํฯ **อเวทนีย**นฺติ อวิปากํ กมฺมํฯ **เอวํ สเนฺต**ติ อิเมสํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทีนํ กมฺมานํ อุปกฺกเมน สมฺปรายเวทนียาทิ ภาวการณสฺส อลาเภ สติฯ **อผโล**ติ นิปฺผโล นิรตฺถโกติฯ เอตฺตาวตา อนิยฺยานิกสาสเน ปโยคสฺส อผลตํ ทเสฺสตฺวา ปธานเจฺฉทกวาโท นาม ทสฺสิโตติ เวทิตโพฺพฯ **สหธมฺมิกา วาทานุวาทา**ติ ปเรหิ วุตฺตการเณน สการณา หุตฺวา นิคฺคณฺฐานํ วาทา จ อนุวาทา จฯ **คารยฺหํ ฐานํ อาคจฺฉนฺตี**ติ วิญฺญูหิ ครหิตพฺพํ การณํ อาคจฺฉนฺติฯ ‘‘วาทานุปฺปตฺตา คารยฺหฏฺฐานา’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ปเรหิ วุเตฺตน การเณน สการณา นิคณฺฐานํ วาทํ อนุปฺปตฺตา ตํ วาทํ โสเสนฺตา มิลาเปนฺตา ทุกฺกฏกมฺมการิโนติอาทโย ทส คารยฺหฏฺฐานา อาคจฺฉนฺติฯ

๙. **สงฺคติภาวเหตู**ติ นิยติภาวการณาฯ **ปาปสงฺคติกา**ติ ปาปนิยติโนฯ **อภิชาติเหตู**ติ ฉฬภิชาติเหตุฯ

๑๐. เอวํ นิคณฺฐานํ อุปกฺกมสฺส อผลตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ นิยฺยานิกสาสเน อุปกฺกมสฺส วีริยสฺส จ สผลตํ ทเสฺสตุํ **กถญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนทฺธภูต**นฺติ อนธิภูตํฯ ทุเกฺขน อนธิภูโต นาม มนุสฺสตฺตภาโว วุจฺจติ, น ตํ อทฺธภาเวติ นาภิภวตีติ อโตฺถฯ ตมฺปิ นานปฺปการาย ทุกฺกรการิกาย ปโยเชโนฺต ทุเกฺขน อทฺธภาเวติ นามฯ เย ปน สาสเน ปพฺพชิตฺวา อารญฺญกา วา โหนฺติ รุกฺขมูลิกาทโย วา, เต ทุเกฺขน น อทฺธภาเวนฺติ นามฯ นิยฺยานิกสาสนสฺมิญฺหิ วีริยํ สมฺมาวายาโม นาม โหติฯ

เถโร ปนาห – โย อิสฺสรกุเล นิพฺพโตฺต สตฺตวสฺสิโก หุตฺวา อลงฺกตปฺปฏิยโตฺต ปิตุอเงฺก นิสิโนฺน ฆเร ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา นิสิเนฺนน ภิกฺขุสเงฺฆน อนุโมทนาย กริยมานาย ติโสฺส สมฺปตฺติโย ทเสฺสตฺวา สเจฺจสุ ปกาสิเตสุ อรหตฺตํ ปาปุณาติ, มาตาปิตูหิ วา ‘‘ปพฺพชิสฺสสิ ตาตา’’ติ วุโตฺต ‘‘อาม ปพฺพชิสฺสามี’’ติ วตฺวา นฺหาเปตฺวา อลงฺกริตฺวา วิหารํ นีโต ตจปญฺจกํ อุคฺคณฺหิตฺวา นิสิโนฺน เกเสสุ โอหาริยมาเนสุ ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณาติ, นวปพฺพชิโต วา ปน มโนสิลาเตลมกฺขิเตน สีเสน ปุนทิวเส มาตาปิตูหิ เปสิตํ กาชภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วิหาเร นิสิโนฺนว อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ น ทุเกฺขน อตฺตานํ อทฺธภาเวติ นามฯ อยํ ปน อุกฺกฏฺฐสกฺกาโรฯ โย ทาสิกุจฺฉิยํ นิพฺพโตฺต อนฺตมโส รชตมุทฺทิกมฺปิ ปิฬนฺธิตฺวา โครกปิยงฺคุมเตฺตนาปิ สรีรํ วิลิเมฺปตฺวา ‘‘ปพฺพาเชถ น’’นฺติ นีโต ขุรเคฺค วา ปุนทิวเส วา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยมฺปิ น อนทฺธภูตํ อตฺตานํ ทุเกฺขน อทฺธภาเวติ นามฯ

ธมฺมิกํ สุขํ นาม สงฺฆโต วา คณโต วา อุปฺปนฺนํ จตุปจฺจยสุขํฯ **อนธิมุจฺฉิโต**ติ ตณฺหามุจฺฉนาย อมุจฺฉิโตฯ ธมฺมิกญฺหิ สุขํ น ปริจฺจชามีติ น ตตฺถ เคโธ กาตโพฺพฯ สงฺฆโต หิ อุปฺปนฺนํ สลากภตฺตํ วา วสฺสาวาสิกํ วา ‘‘อิทมตฺถํ เอต’’นฺติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา สงฺฆมเชฺฌ ภิกฺขูนํ อนฺตเร ปริภุญฺชโนฺต ปตฺตนฺตเร ปทุมํ วิย สีลสมาธิวิปสฺสนามคฺคผเลหิ วฑฺฒติฯ **อิมสฺสา**ติ ปจฺจุปฺปนฺนานํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ มูลภูตสฺสฯ **ทุกฺขนิทานสฺสา**ติ ตณฺหายฯ สา หิ ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขสฺส นิทานํฯ **สงฺขารํ ปทหโต**ติ สมฺปโยควีริยํ กโรนฺตสฺสฯ **วิราโค โหตี**ติ มเคฺคน วิราโค โหติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘สงฺขารปธาเนน เม อิมสฺส ทุกฺขนิทานสฺส วิราโค โหตี’’ติ **เอวํ ป**

ชานาตีติ อิมินา สุขาปฏิปทา ขิปฺปาภิญฺญา กถิตาฯ ทุติยวาเรน ตสฺส สมฺปโยควีริยสฺส มชฺฌตฺตตากาโร กถิโตฯ **โส ยสฺส หิ ขฺวาสฺสา**ติ เอตฺถ อยํ สงฺเขปตฺโถ – โส ปุคฺคโล ยสฺส ทุกฺขนิทานสฺส สงฺขารปธาเนน วิราโค โหติ, สงฺขารํ ตตฺถ ปทหติ, มคฺคปธาเนน ปทหติฯ ยสฺส ปน ทุกฺขนิทานสฺส อชฺฌุเปกฺขโต อุเปกฺขํ ภาเวนฺตสฺส วิราโค โหติ, อุเปกฺขํ ตตฺถ ภาเวติ, มคฺคภาวนาย ภาเวติฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ

๑๑. ปฏิพทฺธจิโตฺตติ ฉนฺทราเคน พทฺธจิโตฺตฯ **ติพฺพจฺฉโนฺท**ติ พหลจฺฉโนฺทฯ **ติพฺพาเปโกฺข**ติ พหลปตฺถโนฯ **สนฺติฏฺฐนฺติ**นฺติ เอกโต ติฏฺฐนฺติํฯ **สญฺชคฺฆนฺติ**นฺติ มหาหสิตํ หสมานํฯ **สํหสนฺติ**นฺติ สิตํ กุรุมานํฯ

เอวเมว โข, ภิกฺขเวติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมวิภาวนํ – เอโก หิ ปุริโส เอกิสฺสา อิตฺถิยา สารโตฺต ฆาสจฺฉาทนมาลาลงฺการาทีนิ ทตฺวา ฆเร วาเสติฯ สา ตํ อติจริตฺวา อญฺญํ เสวติฯ โส ‘‘นูน อหํ อสฺสา อนุรูปํ สกฺการํ น กโรมี’’ติ สกฺการํ วฑฺเฒสิฯ สา ภิโยฺยโสมตฺตาย อติจรติเยวฯ โส – ‘‘อยํ สกฺกริยมานาปิ อติจรเตว, ฆเร เม วสมานา อนตฺถมฺปิ กเรยฺย, นีหรามิ น’’นฺติ ปริสมชฺฌํ อลํวจนียํ กตฺวา ‘‘มา ปุน เคหํ ปาวิสี’’ติ วิสฺสเชฺชสิฯ สา เกนจิ อุปาเยน เตน สทฺธิํ สนฺถวํ กาตุํ อสโกฺกนฺตี นฏนจฺจกาทีหิ สทฺธิํ วิจรติฯ ตสฺส ปุริสสฺส ตํ ทิสฺวา เนว อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ, โสมนสฺสํ ปน อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺถ ปุริสสฺส อิตฺถิยา สารตฺตกาโล วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน อตฺตภาเว อาลโยฯ ฆาสจฺฉาทนาทีนิ ทตฺวา ฆเร วสาปนกาโล วิย อตฺตภาวสฺส ปฏิชคฺคนกาโลฯ ตสฺสา อติจรณกาโล วิย ชคฺคิยมานเสฺสว อตฺตภาวสฺส ปิตฺตปโกปาทีนํ วเสน สาพาธตาฯ ‘‘อตฺตโน อนุรูปํ สกฺการํ อลภนฺตี อติจรตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา สกฺการวฑฺฒนํ วิย ‘‘เภสชฺชํ อลภโนฺต เอวํ โหตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา เภสชฺชกรณกาโลฯ สกฺกาเร วฑฺฒิเตปิ ปุน อติจรณํ วิย ปิตฺตาทีสุ เอกสฺส เภสชฺชกริยมาเนน เสสานํ ปโกปวเสน ปุน สาพาธตาฯ ปริสมชฺฌํ อลํวจนียํ กตฺวา เคหา นิกฺกฑฺฒนํ วิย ‘‘อิทานิ เต นาหํ ทาโส น กมฺมกโร, อนมตเคฺค สํสาเร ตํเยว อุปฏฺฐหโนฺต วิจริํ, โก เม ตยา อโตฺถ, ฉิชฺช วา ภิชฺช วา’’ติ ตสฺมิํ อนเปกฺขตํ อาปชฺชิตฺวา วีริยํ ถิรํ กตฺวา มเคฺคน กิเลสสมุคฺฆาตนํฯ นฏนจฺจกาทีหิ นจฺจมานํ วิจรนฺติํ ทิสฺวา ยถา ตสฺส ปุริสสฺส โทมนสฺสํ น อุปฺปชฺชติ, โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชติ, เอวเมว อิมสฺส ภิกฺขุโน อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ปิตฺตปโกปาทีนํ วเสน อาพาธิกํ อตฺตภาวํ ทิสฺวา โทมนสฺสํ น อุปฺปชฺชติ, ‘‘มุจฺจิสฺสามิ วต ขนฺธปริหารทุกฺขโต’’ติ โสมนสฺสเมว อุปฺปชฺชตีติฯ อยํ ปน อุปมา ‘‘ปฏิพทฺธจิตฺตสฺส โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ, อปฺปฏิพทฺธจิตฺตสฺส นเตฺถตนฺติ ญตฺวา อิตฺถิยา ฉนฺทราคํ ปชหติ, เอวมยํ ภิกฺขุ สงฺขารํ วา ปทหนฺตสฺส อุเปกฺขํ วา ภาเวนฺตสฺส ทุกฺขนิทานํ ปหียติ, โน อญฺญถาติ ญตฺวา ตทุภยํ สมฺปาเทโนฺต ทุกฺขนิทานํ ปชหตี’’ติ เอตมตฺถํ วิภาเวตุํ อาคตาติ เวทิตพฺพาฯ

๑๒. ยถา สุขํ โข เม วิหรโตติ เยน สุเขน วิหริตุํ อิจฺฉามิ เตน, เม วิหรโตฯ **ปทหโต**ติ เปเสนฺตสฺสฯ เอตฺถ จ ยสฺส สุขา ปฏิปทา อสปฺปายา, สุขุมจีวรานิ ธาเรนฺตสฺส ปาสาทิเก เสนาสเน วสนฺตสฺส จิตฺตํ วิกฺขิปติ, ทุกฺขา ปฏิปทา สปฺปายา, ฉินฺนภินฺนานิ ถูลจีวรานิ ธาเรนฺตสฺส สุสานรุกฺขมูลาทีสุ วสนฺตสฺส จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ, อุสุกาโร วิย หิ ชาติชรามรณภีโต โยคี ทฏฺฐพฺโพ, วงฺกกุฏิลชิมฺหเตชนํ วิย วงฺกกุฏิลชิมฺหจิตฺตํ, เทฺว อลาตา วิย กายิกเจตสิกวีริยํ, เตชนํ อุชุํ กโรนฺตสฺส กญฺชิกเตลํ วิย สทฺธา, นมนทณฺฑโก วิย โลกุตฺตรมโคฺค, อุสุการสฺส วงฺกกุฏิลชิมฺหเตชนํ กญฺชิกเตเลน สิเนเหตฺวา อลาเตสุ ตาเปตฺวา นมนทณฺฑเกน อุชุกรณํ วิย

อิมสฺส ภิกฺขุโน วงฺกกุฏิลชิมฺหจิตฺตํ สทฺธาย สิเนเหตฺวา กายิกเจตสิกวีริเยน ตาเปตฺวา โลกุตฺตรมคฺเคน อุชุกรณํ, อุสุการเสฺสว เอวํ อุชุกเตน เตชเนน สปตฺตํ วิชฺฌิตฺวา สมฺปตฺติอนุภวนํ วิย อิมสฺส โยคิโน ตถา อุชุกเตน จิตฺเตน กิเลสคณํ วิชฺฌิตฺวา ปาสาทิเก เสนาสเน นิโรธวรตลคตสฺส ผลสมาปตฺติสุขานุภวนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อิธ ตถาคโต สุขาปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญภิกฺขุโน, ทุกฺขาปฏิปทาทนฺธาภิญฺญภิกฺขุโน จ ปฏิปตฺติโย กถิตา, อิตเรสํ ทฺวินฺนํ น กถิตา, ตา กเถตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ อิมาสุ วา ทฺวีสุ กถิตาสุ อิตราปิ กถิตาว โหนฺติ, อาคมนียปฏิปทา ปน น กถิตา, ตํ กเถตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ สหาคมนียาปิ วา ปฏิปทา กถิตาว, อทสฺสิตํ ปน เอกํ พุทฺธุปฺปาทํ ทเสฺสตฺวา เอกสฺส กุลปุตฺตสฺส นิกฺขมนเทสนํ อรหตฺเตน วินิวเฏฺฏสฺสามีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เทวทหสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ปญฺจตฺตยสุตฺตวณฺณนา

๒๑. เอวํ เม สุตนฺติ ปญฺจตฺตยสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปริพฺพชุปคตภาเวน สมณา ชาติยา พฺราหฺมณา, โลเกน วา สมณาติ จ พฺราหฺมณาติ จ เอวํ สมฺมตาฯ อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตีติ **อปรนฺตกปฺปิกา**ฯ อปรนฺตกโปฺป วา เอเตสํ อตฺถีติปิ อปรนฺตกปฺปิกาฯ เอตฺถ จ **อโนฺต**ติ ''สกฺกาโย โข, อาวุโส, เอโก อโนฺต''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๖.๖๑) วิย อิธ โกฏฺฐาโส อธิเปฺปโตฯ **กโปฺป**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิโยฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ''กโปฺปติ อุทฺทานโต เทฺว กปฺปา ตณฺหากโปฺป จ ทิฏฺฐิกโปฺป จา''ติฯ ตสฺมา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อนาคตํ ขนฺธโกฏฺฐาสํ กเปฺปตฺวา ฐิตาติ อปรนฺตกปฺปิกาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตสํ เอวํ อปรนฺตํ กเปฺปตฺวา ฐิตานํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชนวเสน อปรนฺตเมว อนุคตา ทิฏฺฐีติ **อปรนฺตานุทิฏฺฐิโน**ฯ เต เอวํทิฏฺฐิโน ตํ อปรนฺตํ อารพฺภ อาคมฺม ปฏิจฺจ อญฺญมฺปิ ชนํ ทิฏฺฐิคติกํ กโรนฺตา อเนกวิหิตานิ อธิวุตฺติปทานิ อภิวทนฺติฯ **อเนกวิหิตานี**ติ อเนกวิธานิฯ **อธิวุตฺติปทานี**ติ อธิวจนปทานิฯ อถ วา ภูตมตฺถํ อธิภวิตฺวา ยถาสภาวโต อคฺคเหตฺวา วตฺตนโต **อธิวุตฺติโย**ติ ทิฏฺฐิโย วุจฺจนฺติ, อธิวุตฺตีนํ ปทานิ **อธิวุตฺติปทานิ,** ทิฏฺฐิทีปกานิ วจนานีติ อโตฺถฯ

สญฺญีติ สญฺญาสมงฺคีฯ **อโรโค**ติ นิโจฺจฯ **อิเตฺถเก**ติ อิตฺถํ เอเก, เอวเมเกติ อโตฺถฯ อิมินา โสฬส สญฺญีวาทา กถิตา, **อสญฺญี**ติ อิมินา อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, **เนวสญฺญีนาสญฺญี**ติ อิมินา อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, **สโต วา ปน สตฺตสฺสา**ติ อิมินา สตฺต อุเจฺฉทวาทาฯ ตตฺถ **สโต**ติ วิชฺชมานสฺสฯ **อุเจฺฉท**นฺติ อุปเจฺฉทํฯ **วินาส**นฺติ อทสฺสนํฯ **วิภว**นฺติ ภววิคมํฯ สพฺพาเนตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ **ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ วา**ติ อิมินา ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทา กถิตาฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐธโมฺม**ติ ปจฺจกฺขธโมฺม วุจฺจติ, ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธอตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ, อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนฺติ อโตฺถฯ **สนฺตํ วา**ติ สญฺญีติอาทิวเสน ตีหากาเรหิ สนฺตํฯ **ตีณิ โหนฺตี**ติ สญฺญี อตฺตาติอาทีนิ สนฺตอตฺตวเสน เอกํ, อิตรานิ เทฺวติ เอวํ ตีณิฯ

๒๒. รูปิํ วาติ กรชรูเปน วา กสิณรูเปน วา รูปิํฯ ตตฺถ ลาภี กสิณรูปํ อตฺตาติ คณฺหาติ, ตกฺกี อุโภปิ รูปานิ คณฺหาติเยวฯ **อรูปิ**นฺติ อรูปสมาปตฺตินิมิตฺตํ วา, ฐเปตฺวา สญฺญากฺขนฺธํ เสสอรูปธเมฺม วา อตฺตาติ ปญฺญเปนฺตา ลาภิโนปิ ตกฺกิกาปิ เอวํ ปญฺญเปนฺติฯ ตติยทิฏฺฐิ ปน มิสฺสกคาหวเสน ปวตฺตา, จตุตฺถา ตกฺกคาเหเนวฯ ทุติยจตุเกฺก ปฐมทิฏฺฐิ สมาปนฺนกวาเรน

กถิตา, ทุติยทิฏฺฐิ อสมาปนฺนกวาเรน, ตติยทิฏฺฐิ สุปฺปมตฺเตน วา สราวมตฺเตน วา กสิณปริกมฺมวเสน, จตุตฺถทิฏฺฐิ วิปุลกสิณวเสน กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

เอตํ วา ปเนเกสํ อุปาติวตฺตตนฺติ สญฺญีติปเทน สงฺเขปโต วุตฺตํ สญฺญาสตฺตกํ อติกฺกนฺตานนฺติ อโตฺถฯ อปเร อฏฺฐกนฺติ วทนฺติฯ ตทุภยํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เกจิ หิ เอตา สตฺต วา อฏฺฐ วา สญฺญา สมติกฺกมิตุํ สโกฺกนฺติ, เกจิ ปน น สโกฺกนฺติฯ ตตฺถ เย สโกฺกนฺติ, เตว คหิตาฯ เตสํ ปน เอเกสํ อุปาติวตฺตตํ อติกฺกมิตุํ สโกฺกนฺตานํ ยถาปิ นาม คงฺคํ อุตฺติเณฺณสุ มนุเสฺสสุ เอโก ทีฆวาปิํ คนฺตฺวา ติเฏฺฐยฺย, เอโก ตโต ปรํ มหาคามํ; เอวเมว เอเก วิญฺญาณญฺจายตนํ อปฺปมาณํ อาเนญฺชนฺติ วตฺวา ติฏฺฐนฺติ, เอเก อากิญฺจญฺญายตนํฯ ตตฺถ วิญฺญาณญฺจายตนํ ตาว ทเสฺสตุํ **วิญฺญาณกสิณเมเก**ติ วุตฺตํฯ ปรโต ‘‘อากิญฺจญฺญายตนเมเก’’ติ วกฺขติฯ **ตยิท**นฺติ ตํ อิทํ ทิฏฺฐิคตญฺจ ทิฏฺฐิปจฺจยญฺจ ทิฏฺฐารมฺมณญฺจฯ **ตถาคโต อภิชานาตี**ติฯ อิมินา ปจฺจเยน อิทํ นาม ทสฺสนํ คหิตนฺติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานาติฯ

อิทานิ ตเทว วิตฺถาเรนฺโต **เย โข เต โภโนฺต**ติอาทิมาหฯ **ยา วา ปน เอตาสํ สญฺญาน**นฺติ ยา วา ปน เอตาสํ ‘‘ยทิ รูปสญฺญาน’’นฺติ เอวํ วุตฺตสญฺญานํฯ **ปริสุทฺธา**ติ นิรุปกฺกิเลสาฯ **ปรมา**ติ อุตฺตมาฯ **อคฺคา**ติ เสฏฺฐาฯ **อนุตฺตริยา อกฺขายตี**ติ อสทิสา กถียติฯ **ยทิ รูปสญฺญาน**นฺติ อิมินา จตโสฺส รูปาวจรสญฺญา กถิตาฯ **ยทิ อรูปสญฺญาน**นฺติ อิมินา อากาสานญฺจายตนวิญฺญาณญฺจายตนสญฺญาฯ อิตเรหิ ปน ทฺวีหิ ปเทหิ สมาปนฺนกวาโร จ อสมาปนฺนกวาโร จ กถิโตติ เอวเมตา โกฏฺฐาสโต อฏฺฐ, อตฺถโต ปน สตฺต สญฺญา โหนฺติฯ สมาปนฺนกวาโร หิ ปุริมาหิ ฉหิสงฺคหิโตเยวฯ **ตยิทํ สงฺขต**นฺติ ตํ อิทํ สพฺพมฺปิ สญฺญาคตํ สทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคเตน สงฺขตํ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตํฯ **โอฬาริก**นฺติ สงฺขตตฺตาว โอฬาริกํฯ **อตฺถิ โข ปน สงฺขารานํ นิโรโธ**ติ เอเตสํ ปน สงฺขตนฺติ วุตฺตานํ สงฺขารานํ นิโรธสงฺขาตํ นิพฺพานํ นาม อตฺถิฯ **อเตฺถตนฺติ อิติ วิทิตฺวา**ติ ตํ โข ปน นิพฺพานํ ‘‘อตฺถิ เอต’’นฺติ เอวํ ชานิตฺวาฯ **ตสฺส นิสฺสรณทสฺสาวี**ติ ตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณทสฺสี นิพฺพานทสฺสีฯ **ตถาคโต ตทุปาติวโตฺต**ติ ตํ สงฺขตํ อติกฺกโนฺต สมติกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ

๒๓. **ตตฺรา**ติ เตสุ อฏฺฐสุ อสญฺญีวาเทสุฯ **รูปิํ วา**ติอาทีนิ สญฺญีวาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ อยญฺจ ยสฺมา อสญฺญีวาโท, ตสฺมา อิธ ทุติยจตุกฺกํ น วุตฺตํฯ **ปฏิโกฺกสนฺตี**ติ ปฏิพาหนฺติ ปฏิเสเธนฺติฯ **สญฺญา โรโค**ติอาทีสุ อาพาธเฏฺฐน **โรโค,** สโทสเฏฺฐน **คโณฺฑ,** อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน **สลฺลํฯ อาคติํ วา คติํ วา**ติอาทีสุ ปฏิสนฺธิวเสน **อาคติํ,** จุติวเสน **คติํ,** จวนวเสน **จุติํ,** อุปปชฺชนวเสน **อุปปตฺติํ,** ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชิตฺวา อปราปรํ วฑฺฒนวเสน **วุฑฺฒิํ วิรูฬฺหิํ เวปุลฺลํ**ฯ กามญฺจ จตุโวการภเว รูปํ วินาปิ วิญฺญาณสฺส ปวตฺติ อตฺถิ, เสเส ปน ตโย ขเนฺธ วินา นตฺถิฯ อยํ ปน ปโญฺห ปญฺจโวการภววเสน กถิโตฯ ปญฺจโวกาเร หิ เอตฺตเก ขเนฺธ วินา วิญฺญาณสฺส ปวตฺติ นาม นตฺถิฯ วิตณฺฑวาที ปเนตฺถ ‘‘อญฺญตฺร รูปาติอาทิวจนโต อรูปภเวปิ รูปํ, อสญฺญาภเว จ วิญฺญาณํ อตฺถิ, ตถา นิโรธสมาปนฺนสฺสา’’ติ วทติฯ โส วตฺตโพฺพ – พฺยญฺชนจฺฉายาย เจ อตฺถํ ปฏิพาหสิ, อาคติํ วาติอาทิวจนโต ตํ วิญฺญาณํ ปกฺขิทฺวิปทจตุปฺปทา วิย อุปฺปติตฺวาปิ คจฺฉติ, ปทสาปิ คจฺฉติ, โควิสาณวลฺลิอาทีนิ วิย จ วฑฺฒตีติ อาปชฺชติฯ เย จ ภควตา อเนกสเตสุ สุเตฺตสุ ตโย ภวา วุตฺตา, เต อรูปภวสฺส อภาวา เทฺวว อาปชฺชนฺติฯ ตสฺมา มา เอวํ อวจ, ยถา วุตฺตมตฺถํ ธาเรหีติฯ

๒๔. **ตตฺรา**ติ อฏฺฐสุ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาเทสุ ภุมฺมํฯ อิธาปิ **รูปึ วา**ติอาทีนิ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ **อสญฺญา สโมฺมโห**ติ นิสฺสญฺญภาโว นาเมส สโมฺมหฏฺฐานํฯ โย หิ กิญฺจิ น ชานาติ, ตํ อสญฺญี เอโสติ วทนฺติฯ **ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตพฺพสงฺขารมเตฺตนา**ติ ทิฏฺฐวิญฺญาตพฺพมเตฺตน สุตวิญฺญาตพฺพมเตฺตน มุตวิญฺญาตพฺพมเตฺตนฯ เอตฺถ จ วิชานาตีติ วิญฺญาตพฺพํ, ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตพฺพมเตฺตน ปญฺจทฺวาริกสญฺญาปวตฺติมเตฺตนาติ อยญฺหิ เอตฺถ อโตฺถฯ **สงฺขารมเตฺตนา**ติ โอฬาริกสงฺขารปวตฺติมเตฺตนาติ อโตฺถฯ **เอตสฺส อายตนสฺสา**ติ เอตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ฯ **อุปสมฺปทนฺ**ติ ปฏิลาภํฯ **พฺยสนํ เหตนฺ**ติ วินาโส เหส, วุฏฺฐานํ เหตนฺติ อโตฺถฯ ปญฺจทฺวาริกสญฺญาปวตฺตญฺหิ โอฬาริกสงฺขารปวตฺตํ วา อปฺปวตฺตํ กตฺวา ตํ สมาปชฺชิตพฺพํฯ ตสฺส ปน ปวเตฺตน ตโต วุฏฺฐานํ โหตีติ ทเสฺสติฯ **สงฺขารสมาปตฺติปตฺตพฺพมกฺขายตี**ติ โอฬาริกสงฺขารปวตฺติยา ปตฺตพฺพนฺติ น อกฺขายติฯ **สงฺขาราวเสสสมาปตฺติปตฺตพฺพนฺ**ติ สงฺขารานํเยว อวเสสา ภาวนาวเสน สพฺพสุขุมภาวํ ปตฺตา สงฺขารา, เตสํ ปวตฺติยา เอตํ ปตฺตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เอวรูเปสุ หิ สงฺขาเรสุ ปวเตฺตสุ เอตํ ปตฺตพฺพํ นาม โหติฯ **ตยิทนฺ**ติ ตํ อิทํ เอตํ สุขุมมฺปิ สมานํ สงฺขตํ สงฺขตตฺตา จ โอฬาริกํฯ

๒๕. **ตตฺรา**ติ สตฺตสุ อุเจฺฉทวาเทสุ ภุมฺมํฯ **อุทฺธํ สรนฺ**ติ อุทฺธํ วุจฺจติ อนาคตสํสารวาโท, อนาคตํ สํสารวาทํ สรนฺตีติ อโตฺถฯ **อาสตฺติํเยว อภิวทนฺติ** ลคฺคนกํเยว วทนฺติฯ ‘‘อาสตฺต’’นฺติปิ ปาโฐ, ตณฺหํเยว วทนฺตีติ อโตฺถฯ **อิติ เปจฺจ ภวิสฺสามา**ติ เอวํ เปจฺจ ภวิสฺสามฯ ขตฺติยา ภวิสฺสาม, พฺราหฺมณา ภวิสฺสามาติ เอวเมตฺถ นโย เนตโพฺพฯ **วาณิชูปมา มเญฺญ**ติ วาณิชูปมา วิย วาณิชปฏิภาคา วาณิชสทิสา มยฺหํ อุปฏฺฐหนฺติฯ **สกฺกายภยา**ติ สกฺกายสฺส ภยาฯ เต หิ ยเถว ‘‘จตฺตาโร โข, มหาราช, อภยสฺส ภายนฺติฯ กตเม จตฺตาโร? คณฺฑุปฺปาโท โข, มหาราช, ภยา ปถวิํ น ขาทติ ‘มา ปถวี ขิยี’ติ, โกโนฺต โข, มหาราช, เอกปาเทน ติฏฺฐติ ‘มา ปถวี โอสีที’ติ, กิกี โข, มหาราช, อุตฺตานา เสติ ‘มา อมฺภา อุนฺทฺริยี’ติ, พฺราหฺมณธมฺมิโก โข, มหาราช, พฺรหฺมจริยํ น จรติ ‘มา โลโก อุจฺฉิชฺชี’ติ อิเม จตฺตาโร อภยสฺส ภายนฺติ, เอวํ สกฺกายสฺส ภายนฺติ’’ฯ **สกฺกายปริเชคุจฺฉา**ติ ตเมว เตภูมกสงฺขาตํ สกฺกายํ ปริชิคุจฺฉมานาฯ **สา คทฺทุลพโทฺธ**ติ ทณฺฑเก รชฺชุํ ปเวเสตฺวา พทฺธสุนโขฯ **เอวเมวิเม**ติ เอตฺถ ทฬฺหตฺถโมฺภ วิย ขีโล วิย จ เตภูมกธมฺมสงฺขาโต สกฺกาโย ทฏฺฐโพฺพ, สา วิย ทิฏฺฐิคติโก, ทณฺฑโก วิย ทิฏฺฐิ, รชฺชุ วิย ตณฺหา, คทฺทุเลน พนฺธิตฺวา ถเมฺภ วา ขีเล วา อุปนิพทฺธสุนขสฺส อตฺตโน ธมฺมตาย ฉินฺทิตฺวา คนฺตุํ อสมตฺถสฺส อนุปริธาวนํ วิย ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิทณฺฑเก ปเวสิตาย ตณฺหารชฺชุยา พนฺธิตฺวา สกฺกาเย อุปนิพทฺธสฺส อนุปริธาวนํ เวทิตพฺพํฯ

๒๖. **อิมาเนว ปญฺจายตนานี**ติ อิมาเนว ปญฺจ การณานิฯ อิติ มาติกํ ฐเปเนฺตนปิ ปเญฺจว ฐปิตานิ, นิคเมเนฺตนปิ ปเญฺจว นิคมิตานิ, ภาเชเนฺตน ปน จตฺตาริ ภาชิตานิฯ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ กฺหิํ ปวิฏฺฐนฺติฯ เอกตฺตนานตฺตวเสน ทฺวีสุ ปเทสุ ปวิฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๗. เอวญฺจ จตฺจตฺตาลีส อปรนฺตกปฺปิเก ทเสฺสตฺวา อิทานิ อฏฺฐารส ปุพฺพนฺตกปฺปิเก ทเสฺสตุํ **สนฺติ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตีตโกฏฺฐาสสงฺขาตํ ปุพฺพนฺตํ กเปฺปตฺวา วิกเปฺปตฺวา คณฺหนฺตีติ **ปุพฺพนฺตกปฺปิกา**ฯ ปุพฺพนฺตกโปฺป วา เอเตสํ อตฺถีติ ปุพฺพนฺตกปฺปิกาฯ เอวํ เสสมฺปิ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา**ติ รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา สสฺสโต อมโร นิโจฺจ ธุโวติ อภิวทนฺติฯ ยถาห ‘‘รูปํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติ วิตฺถาโรฯ อสสฺสตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ปฐมวาเทน จตฺตาโร สสฺสตวาทา วุตฺตา, ทุติยวาเทน สตฺต อุเจฺฉทวาทาฯ

นนุ เจเต เหฏฺฐา อาคตา, อิธ กสฺมา ปุน คหิตาติฯ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ มโต ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชตีติ ทสฺสนตฺถํ อาคตาฯ อิธ ปน ปุเพฺพนิวาสลาภี ทิฏฺฐิคติโก อตีตํ ปสฺสติ, น อนาคตํ, ตสฺส เอวํ โหติ ‘‘ปุพฺพนฺตโต อาคโต อตฺตา อิเธว อุจฺฉิชฺชติ, อิโต ปรํ น คจฺฉตี’’ติ อิมสฺสตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ คหิตาฯ ตติยวาเทน จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา วุตฺตา, จตุตฺถวาเทน จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา วุตฺตาฯ **อนฺตวา**ติ สปริยโนฺต ปริจฺฉิโนฺน ปริวฏุโมฯ อวฑฺฒิตกสิณสฺส ตํ กสิณํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา เอวํ โหติฯ ทุติยวาโท วฑฺฒิตกสิณสฺส วเสน วุโตฺต, ตติยวาโท ติริยํ วเฑฺฒตฺวา อุทฺธมโธ อวฑฺฒิตกสิณสฺส, จตุตฺถวาโท ตกฺกิวเสน วุโตฺตฯ อนนฺตรจตุกฺกํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

เอกนฺตสุขีติ นิรนฺตรสุขีฯ อยํ ทิฏฺฐิ ลาภีชาติสฺสรตกฺกีนํ วเสน อุปฺปชฺชติฯ ลาภิโน หิ ปุเพฺพนิวาสญาเณน ขตฺติยาทิกุเล เอกนฺตสุขเมว อตฺตโน ชาติํ อนุสฺสรนฺตสฺส เอวํ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ ตถา ชาติสฺสรสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ สุขมนุภวโต อตีตาสุ สตฺตสุ ชาตีสุ ตาทิสเมว อตฺตภาวํ อนุสฺสรนฺตสฺสฯ ตกฺกิสฺส ปน อิธ สุขสมงฺคิโน ‘‘อตีเตปาหํ เอวเมว อโหสิ’’นฺติ ตเกฺกเนว อุปฺปชฺชติฯ

เอกนฺตทุกฺขีติ อยํ ทิฏฺฐิ ลาภิโน นุปฺปชฺชติฯ โส หิ เอกเนฺตเนว อิธ ฌานสุเขน สุขี โหติฯ อิธ ทุเกฺขน ผุฏฺฐสฺส ปน ชาติสฺสรสฺส ตกฺกิเสฺสว จ สา อุปฺปชฺชติฯ ตติยา อิธ โวกิณฺณสุขทุกฺขานํ สเพฺพสมฺปิ เตสํ อุปฺปชฺชติ, ตถา จตุตฺถา ทิฏฺฐิฯ ลาภิโน หิ อิทานิ จตุตฺถชฺฌานวเสน อทุกฺขมสุขสฺส, ปุเพฺพ จตุตฺถชฺฌานิกเมว พฺรหฺมโลกํ อนุสฺสรนฺตสฺส ฯ ชาติสฺสรสฺสาปิ ปจฺจุปฺปเนฺน มชฺฌตฺตสฺส, อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ มชฺฌตฺตภูตฏฺฐานเมว อนุสฺสรนฺตสฺส, ตกฺกิโนปิ ปจฺจุปฺปเนฺน มชฺฌตฺตสฺส, อตีเตปิ เอวํ ภวิสฺสตีติ ตเกฺกเนว คณฺหนฺตสฺส เอสา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติฯ เอตฺตาวตา จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา , เทฺว อธิจฺจ-สมุปฺปนฺนิกาติ อฏฺฐารสปิ ปุพฺพนฺตกปฺปิกา กถิตา โหนฺติฯ

๒๘. อิทานิ ทิฏฺฐุทฺธารํ อุทฺธรโนฺต **ตตฺร, *ภิกฺขเว***ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปจฺจตฺตํเยว ญาณ**นฺติ ปจฺจกฺขญาณํฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **ปริโยทาต**นฺติ ปภสฺสรํฯ สพฺพปเทหิ วิปสฺสนาญาณํเยว กถิตํฯ สทฺธาทโย หิ ปญฺจ ธมฺมา พาหิรสมยสฺมิมฺปิ โหนฺติ, วิปสฺสนาญาณํ สาสนสฺมิํเยวฯ **ตตฺถ ญาณภาคมตฺตเมว ปริโยทเปนฺตี**ติ มยมิทํ ชานามาติ เอวํ ตตฺถ ญาณโกฏฺฐาสํ โอตาเรนฺติเยวฯ **อุปาทานมกฺขายตี**ติ น ตํ ญาณํ, มิจฺฉาทสฺสนํ นาเมตํ, ตสฺมา ตทปิ เตสํ ภวนฺตานํ ทิฏฺฐุปาทานํ อกฺขายตีติ อโตฺถฯ อถาปิ ตํ ชานนมตฺตลกฺขณตฺตา ญาณภาคมตฺตเมว, ตถาปิ ตสฺส ทสฺสนสฺส อนุปาทิวตฺตนโต อุปาทานปจฺจยโต จ อุปาทานเมวฯ **ตทุปาทิวโตฺต**ติ ตํ ทิฏฺฐิํ อติกฺกโนฺตฯ เอตฺตาวตา จตฺตาโร สสฺสตวาทา, จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสติกา, จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา, จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา, เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา, โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา, สตฺต อุเจฺฉทวาทา, ปญฺจ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ พฺรหฺมชาเล อาคตา ทฺวาสฏฺฐิปิ ทิฏฺฐิโย กถิตา โหนฺติฯ พฺรหฺมชาเล ปน กถิเต อิทํ สุตฺตํ อกถิตเมว โหติฯ กสฺมา? อิธ ตโต อติเรกาย สกฺกายทิฏฺฐิยา อาคตตฺตาฯ อิมสฺมิํ ปน กถิเต พฺรหฺมชาลํ กถิตเมว โหติฯ

๓๐. อิทานิ อิมา ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย อุปฺปชฺชมานา สกฺกายทิฏฺฐิปมุเขเนว อุปฺปชฺชนฺตีติ ทเสฺสตุํ **อิธ, *ภิกฺขเว*, เอกโจฺจ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปฏินิสฺสคฺคา**ติ ปริจฺจาเคนฯ **กามสํโยชนานํ อนธิฏฺฐานา**ติ ปญฺจกามคุณตณฺหานํ นิสฺสฏฺฐตฺตาฯ **ปวิเวกํ ปีติ**นฺติ สปฺปีติกชฺฌานทฺวยปีติํฯ **นิรุชฺฌตี**ติ ฌานนิโรเธน นิรุชฺฌติฯ สมาปตฺติโต ปน วุฏฺฐิตสฺส นิรุทฺธา นาม โหติฯ

ยเถว หิ ‘‘อทุกฺขมสุขาย เวทนาย นิโรธา อุปฺปชฺชติ นิรามิสํ สุขํ, นิรามิสสุขสฺส นิโรธา อุปฺปชฺชติ อทุกฺขมสุขา เวทนา’’ติ เอตฺถ น อยมโตฺถ โหติ – จตุตฺถชฺฌานนิโรธา ตติยชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตีติฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – จตุตฺถชฺฌานา วุฎฺฐาย ตติยํ ฌานํ สมาปชฺชติ, ตติยชฺฌานา วุฎฺฐาย จตุตฺถํ ฌานํ สมาปชฺชตีติ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ **อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสนฺ**ติ หีนชฺฌานปริยาทานกโทมนสฺสํฯ สมาปตฺติโต วุฎฺฐิตจิตฺตสฺส ปน กมฺมนียภาโวกถิโตฯ

ปวิเวกา ปีตีติ สา เอว ฌานทฺวยปีติฯ **ยํ ฉายา ชหตี**ติ ยํ ฐานํ ฉายา ชหติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยสฺมึ ฐาเน ฉายา อตฺถิ, ตสฺมึ อาตโป นตฺถิฯ ยสฺมึ อาตโป อตฺถิ, ตสฺมึ ฉายา นตฺถีติฯ

๓๑. **นิรามิสํ สุข**นฺติ ตติยชฺฌานสุขํฯ

๓๒. **อทุกฺขมสุข**นฺติ จตุตฺถชฺฌานเวทนํฯ

๓๓. **อนุปาทาโนหมสฺมี**ติ นิคฺคหโณ อหมสฺมิฯ **นิพฺพานสปฺปาย**นฺติ นิพฺพานสฺส สปฺปายํ อุปการภูตํ ฯ นนุ จ มคฺคทสฺสนํ นาม สพฺพตฺถ นิกนฺติยา สุกฺขาปิตาย อุปฺปชฺชติ, กถเมตํ นิพฺพานสฺส อุปการปฎิปทา นาม ชาตนฺติ, สพฺพตฺถ อนุปาทิยนวเสน อคฺคณฺหนวเสน อุปการปฎิปทา นาม ชาตํฯ **อภิวทตี**ติ อภิมาเนน อุปวทติฯ **ปุพฺพนฺตานุทิฎฺฐิ**นฺติ อฎฺฐารสวิธมฺปิ ปุพฺพนฺตานุทิฎฺฐึฯ **อปรนฺตานุทิฎฺฐิ**นฺติ จตุจตฺตารีสวิธมฺปิ อปรนฺตานุทิฎฺฐึฯ **อุปาทานมกฺขายตี**ติ อหมสฺมีติ คหณสฺส สกฺกายทิฎฺฐิปริยาปนฺนตฺตา ทิฎฺฐุปาทานํ อกฺขายติฯ

สนฺติวรปทนฺติ วูปสนฺตกิเลสตฺตา สนฺตํ อุตฺตมปทํฯ **ฉนฺนํ ผสฺสายตนาน**นฺติ ภควตา ‘‘ยตฺถ จกฺขุ จ นิรุชฺฌติ รูปสญฺญา จ นิรุชฺฌติ โส อายตโน เวทิตโพฺพ’’ติ เอตฺถ ทฺวินฺนํ อายตนานํ ปฎิเกฺขเปน นิพฺพานํ ทสฺสิตํฯ

> ‘‘ยตฺถ อาโป จ ปถวี, เตโช วาโย น คาธติ;
> อโต สรา นิวตฺตนฺติ, เอตฺถ วฎฺฎํ น วตฺตติ;
> เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ, อเสสํ อุปรุชฺฌตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๗) –

เอตฺถ ปน สงฺขารปฎิเกฺขเปน นิพฺพานํ ทสฺสิตํฯ

> ‘‘กตฺถ อาโป จ ปถวี, เตโช วาโย น คาธติ;
> กตฺถ ทีฆญฺจ รสฺสญฺจ, อณุํ ถูลํ สุภาสุภํ;
> กตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ, อเสสํ อุปรุชฺฌตี’’ติฯ (ที. นิ. ๑.๔๙๘);

ตตฺร เวยฺยากรณํ ภวติ –

> ‘‘วิญฺญาณํ อนิทสฺสนํ, อนนฺตํ สพฺพโต ปภ’’นฺติ –

เอตฺถ สงฺขารปฎิเกฺขเปน นิพฺพานํ ทสฺสิตํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ฉอายตนปฎิเกฺขเปน ทสฺสิตํฯ อญฺญตฺถ จ **อนุปาทาวิโมโกฺข**ติ นิพฺพานเมว ทสฺสิตํ, อิธ ปน อรหตฺตผลสมาปตฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

๓. กินฺติสุตฺตวณฺณนา

๓๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ กินฺติสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปิสินารายนฺ**ติ เอวํนามเก มณฺฑลปเทเสฯ **พลิหรเณ**ติ ตสฺมิํ วนสเณฺฑ ภูตานํ พลิํ อาหรนฺติ, ตสฺมา โส พลิหรณนฺติ วุโตฺตฯ **จีวรเหตู**ติ จีวรการณา, จีวรํ ปจฺจาสีสมาโนติ อโตฺถฯ **อิติภวาภวเหตู**ติ เอวํ อิมํ เทสนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุํ นิสฺสาย ตสฺมิํ ตสฺมิํ ภเว สุขํ เวทิสฺสามีติ ธมฺมํ เทเสตีติ กิํ ตุมฺหากํ เอวํ โหตีติ อโตฺถฯ

๓๕. **จตฺตาโร สติปฏฺฐานา**ติอาทโย สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกิยโลกุตฺตราว กถิตาฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สตฺตติํสาย ธเมฺมสุฯ **สิยํสู**ติ ภเวยฺยุํฯ **อภิธเมฺม**ติ วิสิเฏฺฐ ธเมฺม, อิเมสุ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธเมฺมสูติ อโตฺถฯ **ตตฺร เจ**ติ อิทมฺปิ โพธิปกฺขิยธเมฺมเสฺวว ภุมฺมํฯ **อตฺถโต เจว นานํ พฺยญฺชนโต จา**ติ เอตฺถ ‘‘กาโยว สติปฏฺฐานํ เวทนาว สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุเตฺต อตฺถโต นานํ โหติ , ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติ วุเตฺต ปน พฺยญฺชนโต นานํ นาม โหติฯ **ตทมินาปี**ติ ตํ ตุเมฺห อิมินาปิ การเณน ชานาถาติ อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ สมาเนตฺวา อตฺถสฺส จ อญฺญถา คหิตภาโว พฺยญฺชนสฺส จ มิจฺฉา โรปิตภาโว ทเสฺสตโพฺพฯ **โย ธโมฺม โย วินโย**ติ เอตฺถ อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ วิญฺญาปนการณเมว ธโมฺม จ วินโย จฯ

๓๗. **อตฺถโต หิ โข สเมตี**ติ สติเยว สติปฏฺฐานนฺติ คหิตาฯ **พฺยญฺชนโต นานนฺ**ติ เกวลํ พฺยญฺชนเมว สติปฏฺฐาโนติ วา สติปฏฺฐานาติ วา มิจฺฉา โรเปถฯ **อปฺปมตฺตกํ โข**ติ สุตฺตนฺตํ ปตฺวา พฺยญฺชนํ อปฺปมตฺตกํ นาม โหติฯ ปริตฺตมตฺตํ ธนิตํ กตฺวา โรปิเตปิ หิ นิพฺพุติํ ปตฺตุํ สกฺกา โหติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – วิชยารามวิหารวาสี กิเรโก ขีณาสวเตฺถโร ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ สุตฺตํ อาหริตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถโนฺต – ‘‘สมุโทฺธ สมุโทฺธติ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน ภาสตี’’ติ ธนิตํ กตฺวา อาหฯ เอโก ภิกฺขุ ‘‘สมุโทฺธ นาม, ภเนฺต’’ติ อาหฯ อาวุโส, สมุโทฺธติ วุเตฺตปิ สมุโทฺทติ วุเตฺตปิ มยํ โลณสาครเมว ชานาม, ตุเมฺห ปน โน อตฺถคเวสกา, พฺยญฺชนคเวสกา, คจฺฉถ มหาวิหาเร ปคุณพฺยญฺชนานํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก พฺยญฺชนํ โสธาเปถาติ กมฺมฏฺฐานํ อกเถตฺวาว อุฏฺฐาเปสิฯ โส อปรภาเค มหาวิหาเร เภริํ ปหราเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส จตูสุ มเคฺคสุ ปญฺหํ กเถตฺวาว ปรินิพฺพุโตฯ เอวํ สุตฺตนฺตํ ปตฺวา พฺยญฺชนํ อปฺปมตฺตกํ นาม โหติฯ

วินยํ ปน ปตฺวา โน อปฺปมตฺตกํฯ สามเณรปพฺพชฺชาปิ หิ อุภโตสุทฺธิโต วฏฺฏติ, อุปสมฺปทาทิกมฺมานิปิ สิถิลาทีนํ ธนิตาทิกรณมเตฺตเนว กุปฺปนฺติฯ อิธ ปน สุตฺตนฺตพฺยญฺชนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๓๘. อถ จตุตฺถวาเร วิวาโท กสฺมา? สญฺญาย วิวาโทฯ ‘‘อหํ สติเมว สติปฏฺฐานํ วทามิ, อยํ ‘กาโย สติปฏฺฐาน’นฺติ วทตี’’ติ หิ เนสํ สญฺญา โหติฯ พฺยญฺชเนปิ เอเสว นโยฯ

๓๙. **น โจทนาย ตริตพฺพนฺ**ติ น โจทนตฺถาย เวคายิตพฺพํฯ เอกโจฺจ หิ ปุคฺคโล ‘‘นลาเฏ เต สาสปมตฺตา ปิฬกา’’ติ วุโตฺต ‘‘มยฺหํ นลาเฏ สาสปมตฺตํ ปิฬกํ ปสฺสสิ, อตฺตโน นลาเฏ ตาลปกฺกมตฺตํ มหาคณฺฑํ น ปสฺสสี’’ติ วทติฯ ตสฺมา ปุคฺคโล อุปปริกฺขิตโพฺพฯ **อทฬฺหทิฏฺฐี**ติ อนาทานทิฏฺฐี สุสุมารํ หทเย ปกฺขิปโนฺต วิย ทฬฺหํ น คณฺหาติฯ

อุปฺฆาโตติ จณฺฑภาเวน วณฺฆฏฺฐิตสฺส วิย ทุกฺขุปฺปตฺติฯ **สุปฺปฏินิสฺสคฺคี**ติ ‘‘กึ นาม อหํ อาปโนฺน, กทา อาปโนฺน’’ติ วา ‘‘ตฺวํ อาปโนฺน, ตว อุปชฺฌาโย อาปโนฺน’’ติ วา เอกํ เทฺว วาเร วตฺวาปิ ‘‘อสุกํ นาม อสุกทิวเส นาม, ภเนฺต, อาปนฺนตฺถ, สณิกํ อนุสฺสรถา’’ติ สริตฺวา ตาวเทว วิสฺสเชฺชติฯ **วิเหสา**ติ พหุํ อตฺถญฺจ การณญฺจ อาหรนฺตสฺส กายจิตฺตกิลมโถฯ **สโกฺกมี**ติ เอวรูโป หิ ปุคฺคโล โอกาสํ กาเรตฺวา ‘‘อาปตฺตึ อาปนฺนตฺถ, ภเนฺต’’ติ วุโตฺต ‘‘กทา กิสฺมึ วตฺถุสฺมิ’’นฺติ วตฺวา ‘‘อสุกทิวเส อสุกสฺมึ วตฺถุสฺมิ’’นฺติ วุเตฺต ‘‘น สรามิ, อาวุโส’’ติ วทติ, ตโต ‘‘สณิกํ, ภเนฺต, สรถา’’ติ พหุํ วตฺวา สาริโต สริตฺวา วิสฺสเชฺชติฯ เตนาห ‘‘สโกฺกมี’’ติฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อุเปกฺขา นาติมญฺญิตพฺพาติ อุเปกฺขา น อติกฺกมิตพฺพา, กตฺตพฺพา ชเนตพฺพาติ อโตฺถฯ โย หิ เอวรูปํ ปุคฺคลํ ฐิตกํเยว ปสฺสาวํ กโรนฺตํ ทิสฺวาปิ ‘‘นนุ, อาวุโส, นิสีทิตพฺพ’’นฺติ วทติ, โส อุเปกฺขํ อติมญฺญติ นามฯ

๔๐. **วจีสํหาโร**ติ วจนสญฺจาโรฯ อิเมหิ กถิตํ อมูสํ อนฺตรํ ปเวเสยฺย, ตุเมฺห อิเมหิ อิทญฺจิทญฺจ วุตฺตาติ อมูหิ กถิตํ อิเมสํ อนฺตรํ ปเวเสยฺยาติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิปฬาโส**ติอาทีหิ จิตฺตสฺส อนาราธนิยภาโว กถิโตฯ **ตํ ชานมาโน สมาโน ครเหยฺยา**ติ ตํ สตฺถา ชานมาโน สมาโน นิเนฺทยฺย อเมฺหติฯ **เอตํ ปนาวุโส, ธมฺมนฺ**ติ เอตํ กลหภณฺฑนธมฺมํฯ

ตเญฺจติ ตํ สญฺญตฺติการกํ ภิกฺขุํฯ **เอวํ พฺยากเรยฺยา**ติ มยา เอเต สุทฺธเนฺต ปติฏฺฐาปิตาติ อวตฺวา เยน การเณน สญฺญตฺติ กตา, ตเทว ทเสฺสโนฺต เอวํ พฺยากเรยฺยฯ **ตาหํ ธมฺมํ สุตฺวา**ติ เอตฺถ **ธโมฺม**ติ สารณียธโมฺม อธิเปฺปโตฯ **น เจว อตฺตาน**นฺติอาทีสุ ‘‘พฺรหฺมโลกปฺปมาโณ เหส อคฺคิ อุฏฺฐาสิ, โก เอตมญฺญตฺร มยา นิพฺพาเปตุํ สมโตฺถ’’ติ หิ วทโนฺต อตฺตานํ อุกฺกํเสติ นามฯ ‘‘เอตฺตกา ชนา วิจรนฺติ, โอกาโส ลทฺธุํ น สกฺกา, เอโกปิ เอตฺตกมตฺตํ นิพฺพาเปตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถี’’ติ วทมาโน ปรํ วเมฺภติ นามฯ ตทุภยเมฺปส น กโรติฯ **ธโมฺม** ปเนตฺถ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส พฺยากรณํ, เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญตฺติกรณํ **อนุธโมฺม,** ตเทว **พฺยากโรติ นามฯ น จ โกจิ สหธมฺมิโก**ติ อโญฺญ จสฺส โกจิ สเหตุโก ปเรหิ วุโตฺต วาโท วา อนุวาโท วา ครหิตพฺพภาวํ อาคจฺฉโนฺต นาม นตฺถิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กินฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สามคามสุตฺตวณฺณนา

๔๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ สามคามสุตฺตํฯ ตตฺถ **สามคาเม**ติ สามากานํ อุสฺสนฺนตฺตา เอวํลทฺธนาเม คาเมฯ **อธุนา กาลงฺกโต**ติ สมฺปติ กาลํ กโตฯ **เทฺวธิกชาตา**ติ เทฺวชฺฌชาตา เทฺวภาคชาตาฯ ภณฺฑนาทีสุ **ภณฺฑนํ** ปุพฺพภาคกลโห, ตํ ทณฺฑาทานาทิวเสน ปณฺณตฺติวีติกฺกมวเสน จ วฑฺฒิตํ **กลโห,** ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสี’’ติอาทิกํ วิรุทฺธวจนํ **วิวาโทฯ วิตุทนฺตา**ติ วิตุชฺชนฺตาฯ **สหิตํ เม**ติ มม วจนํ อตฺถสํหิตํฯ **อธิจิณฺณํ เต วิปราวตฺต**นฺติ ยํ ตว อธิจิณฺณํ จิรกาลเสวนวเสน ปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม นิวตฺตํฯ **อาโรปิโต เต วาโท**ติ ตุยฺหํ อุปริ มยา โทโส อาโรปิโตฯ **จร วาทปฺปโมกฺขายา**ติ ภตฺตปุฏํ อาทาย ตํ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา วาทปฺปโมกฺขตฺถาย อุตฺตริ ปริเยสมาโน จรฯ **นิเพฺพเฐหิ วา**ติ อถ มยา อาโรปิตวาทโต อตฺตานํ โมเจหิฯ **สเจ ปโหสี**ติ สเจ สโกฺกสิฯ **วโธเยวา**ติ มรณเมวาฯ

นาฏปุตฺติเยสูติ นาฏปุตฺตสฺส อเนฺตวาสิเกสุฯ **นิพฺพินฺนรูปา**ติ อุกฺกณฺฐิตสภาวา, อภิวาทนาทีนิ น กโรนฺติฯ **วิรตฺตรูปา**ติ วิคตเปมาฯ **ปฏิวานรูปา**ติ เตสํ นิปจฺจกิริยโต นิวตฺตสภาวาฯ **ยถา ต**นฺติ ยถา จ ทุรกฺขาตาทิสภาเว ธมฺมวินเย นิพฺพินฺนวิรตฺตปฏิวานรูเปหิ ภวิตพฺพํ, ตเถว ชาตาติ อโตฺถฯ **ทุรกฺขาเต**ติ ทุกฺกถิเตฯ **ทุปฺปเวทิเต**ติ ทุวิญฺญาปิเตฯ **อนุปสมสํวตฺตนิเก**ติ ราคาทีนํ อุปสมํ กาตุํ อสมโตฺถฯ **ภินฺนถูเป**ติ ภินฺนปติฏฺฐฯ เอตฺถ หิ นาฏปุโตฺตว เนสํ ปติฏฺฐน ถูโป, โส ปน ภิโนฺน มโตฯ เตน วุตฺตํ ''ภินฺนถูเป''ติฯ **อปฺปฏิสรเณ**ติ ตเสฺสว อภาเวน ปฏิสรณวิรหิเตฯ

นนุ จายํ นาฏปุโตฺต นาฬนฺทวาสิโก, โส กสฺมา ปาวายํ กาลํกโตติฯ โส กิร อุปาลินา คหปตินา ปฏิวิทฺธสเจฺจน ทสหิ คาถาหิ ภาสิเต พุทฺธคุเณ สุตฺวา อุณฺหํ โลหิตํ ฉเฑฺฑสิฯ อถ นํ อผาสุกํ คเหตฺวา ปาวํ อคมํสุ, โส ตตฺถ กาลมกาสิฯ กาลํ กุรุมาโน จ ''มม ลทฺธิ อนิยฺยานิกา สารรหิตา, มยํ ตาว นฏฺฐา, อวเสสชโน มา อปายปูรโก อโหสิ ฯ สเจ ปนาหํ 'มม สาสนํ อนิยฺยานิก'นฺติ วกฺขามิ, น สทฺทหิสฺสนฺติฯ ยํนูนาหํ เทฺวปิ ชเน น เอกนีหาเรน อุคฺคณฺหาเปยฺยํ, เต มมจฺจเยน อญฺญมญฺญํ วิวทิสฺสนฺติฯ สตฺถา ตํ วิวาทํ ปฏิจฺจ เอกํ ธมฺมกถํ กเถสฺสติ, ตโต เต สาสนสฺส มหนฺตภาวํ ชานิสฺสนฺตี''ติฯ

อถ นํ เอโก อเนฺตวาสิโก อุปสงฺกมิตฺวา อาห ''ภเนฺต, ตุเมฺห ทุพฺพลา, มยฺหํ อิมสฺมึ ธเมฺม สารํ อาจิกฺขถ อาจริยปฺปมาณ''นฺติฯ อาวุโส, ตฺวํ มมจฺจเยน สสฺสตนฺติ คเณฺหยฺยาสีติฯ อปโรปิ ตํ อุปสงฺกมิ, ตํ อุเจฺฉทํ คณฺหาเปสิฯ เอวํ เทฺวปิ ชเน เอกลทฺธิเก อกตฺวา พหู นานานีหาเรน อุคฺคณฺหาเปตฺวา กาลมกาสิฯ เต ตสฺส สรีรกิจฺจํ กตฺวา สนฺนิปติตฺวา อญฺญมญฺญํ ปุจฺฉึสุ ''กสฺสาวุโส, อาจริโย สารมาจิกฺขี''ติ? เอโก อุฏฺฐหิตฺวา มยฺหนฺติ อาหฯ กึ อาจิกฺขีติ? สสฺสตนฺติฯ อปโร ตํ ปฏิพาหิตฺวา มยฺหํ สารํ อาจิกฺขีติ อาหฯ เอวํ สเพฺพ ''มยฺหํ สารํ อาจิกฺขิ, อหํ เชฏฺฐโก''ติ อญฺญมญฺญํ วิวาทํ วเฑฺฒตฺวา อโกฺกเส เจว ปริภาเส จ หตฺถปาทปหาราทีนิ จ ปวเตฺตตฺวา เอกมเคฺคน เทฺว อคจฺฉนฺตา นานาทิสาสุ ปกฺกมึสุ, เอกเจฺจ คิหี อเหสุํฯ

ภควโต ปน ธรมานกาเลปิ ภิกฺขุสเงฺฆ วิวาโท น อุปฺปชฺชิฯ สตฺถา หิ เตสํ วิวาทการเณ อุปฺปนฺนมเตฺตเยว สยํ วา คนฺตฺวา เต วา ภิกฺขู ปโกฺกสาเปตฺวา ขนฺติ เมตฺตา ปฏิสงฺขา อวิหึสา สารณียธเมฺมสุ เอกํ การณํ กเถตฺวา วิวาทํ วูปสเมติฯ เอวํ ธรมาโนปิ สงฺฆสฺส ปติฏฺฐาว อโหสิฯ ปรินิพฺพายมาโนปิ อวิวาทการณํ กตฺวาว ปรินิพฺพายิฯ ภควตา หิ สุเตฺต เทสิตา จตฺตาโร มหาปเทสา (อ. นิ. ๔.๑๘๐; ที. นิ. ๒.๑๘๗) ยาวชฺชทิวสา ภิกฺขูนํ ปติฏฺฐา จ อวสฺสโย จฯ ตถา ขนฺธเก เทสิตา จตฺตาโร มหาปเทสา (มหาว. ๓๐๕) สุเตฺต วุตฺตานิ จตฺตาริ ปญฺหพฺยากรณานิ (อ. นิ. ๔.๔๒) จฯ เตเนวาห – ''โย โว มยา, อานนฺท, ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา''ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖)ฯ

๔๒. อถ โข จุโนฺท สมณุเทฺทโสติ อยํ เถโร ธมฺมเสนาปติสฺส กนิฏฺฐภาติโกฯ ตํ ภิกฺขู อนุปสมฺปนฺนกาเล จุโนฺท สมณุเทฺทโสติ สมุทาจริตฺวา เถรกาเลปิ ตเถว สมุทาจรึสุฯ เตน วุตฺตํ ''จุโนฺท สมณุเทฺทโส''ติฯ **อุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? นาฏปุเตฺต กิร กาลํกเต ชมฺพุทีเป มนุสฺสา ตตฺถ ตตฺถ กถํ ปวเตฺตยึสุ – ''นิคโณฺฐ นาฏปุโตฺต เอโก สตฺถาติ ปญฺญายิตฺถ, ตสฺส กาลกิริยาย สาวกานํ เอวรูโป วิวาโท ชาโต, สมโณ ปน โคตโม ชมฺพุทีเป จโนฺท วิย สูริโย วิย จ ปากโฏเยว, กีทิโส นุ โข สมเณ โคตเม ปรินิพฺพุเต สาวกานํ วิวาโท ภวิสฺสตี''ติฯ เถโร ตํ กถํ สุตฺวา จิเนฺตสิ – ''อิมํ กถํ คเหตฺวา ทสพลสฺส อาโรเจสฺสามิ, สตฺถา จ เอตํ อตฺถุปฺปตฺตึ กตฺวา เอกํ เทสนํ กเถสฺสตี''ติฯ โส นิกฺขมิตฺวา เยน สามคาโม, เยนายสฺมา อาน

โนฺท เตนุปสงฺกมิฯ อุชุเมว ภควโต สนฺติกํ อคนฺตฺวา เยนสฺส อุปชฺฌาโย อายสฺมา อานโนฺท เตนุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อุปชฺฌาโย เม มหาปโญฺญ, โส อิมํ สาสนํ สตฺถุ อาโรเจสฺสติ, อถ สตฺถา ตทนุรูปํ ธมฺมํ เทเสสฺสตี’’ติฯ **กถาปาภต**นฺติ กถามูลํ, มูลญฺหิ ปาภตนฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

> ‘‘อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
> สมุฎฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคิํว สนฺธม’’นฺติฯ (ชา. ๒.๑.๔);

ทสฺสนายาติ ทสฺสนตฺถายฯ กิํ ปนิมินา ภควา น ทิฎฺฐปุโพฺพติ? โน น ทิฎฺฐปุโพฺพ, อยญฺหิ อายสฺมา ทิวา นว วาเร รตฺติํ นว วาเรติ เอกาหํ อฎฺฐารส วาเร อุปฎฺฐานเมว คจฺฉติฯ ทิวสสฺส ปน สตกฺขตฺตุํ วา สหสฺสกฺขตฺตุํ วา คนฺตุกาโม สมาโนปิ น อการณา คจฺฉติ, เอกํ ปญฺหุทฺธารํ คเหตฺวาว คจฺฉติฯ โส ตํทิวสํ เตน คนฺตุกาโม เอวมาหฯ

อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺสานนฺติ เอกสฺมิํ วิหาเร สงฺฆมเชฺฌ อุปฺปโนฺน วิวาโท กถํ เทวมนุสฺสานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตติ? โกสมฺพกกฺขนฺธเก (มหาว. ๔๕๑) วิย หิ ทฺวีสุ ภิกฺขูสุ วิวาทํ อาปเนฺนสุ ตสฺมิํ วิหาเร เตสํ อเนฺตวาสิกา วิวทนฺติ, เตสํ โอวาทํ คณฺหโนฺต ภิกฺขุนิสโงฺฆ วิวทติ, ตโต เตสํ อุปฎฺฐากา วิวทนฺติ, อถ มนุสฺสานํ อารกฺขเทวตา เทฺว โกฎฺฐาสา โหนฺติฯ ตตฺถ ธมฺมวาทีนํ อารกฺขเทวตา ธมฺมวาทินิโย โหนฺติ, อธมฺมวาทีนํ อธมฺมวาทินิโย โหนฺติฯ ตโต ตาสํ อารกฺขเทวตานํ มิตฺตา ภุมฺมเทวตา ภิชฺชนฺติฯ เอวํ ปรมฺปราย ยาว พฺรหฺมโลกา ฐเปตฺวา อริยสาวเก สเพฺพ เทวมนุสฺสา เทฺว โกฎฺฐาสา โหนฺติฯ ธมฺมวาทีหิ ปน อธมฺมวาทิโนว พหุตรา โหนฺติ, ตโต ยํ พหูหิ คหิตํ, ตํ คณฺหนฺติฯ ธมฺมํ วิสฺสเชฺชตฺวา พหุตราว อธมฺมํ คณฺหนฺติฯ เต อธมฺมํ ปูเรตฺวา วิหรนฺตา อปาเย นิพฺพตฺตนฺติฯ เอวํ เอกสฺมิํ วิหาเร สงฺฆมเชฺฌ อุปฺปโนฺน วิวาโท พหูนํ อหิตาย ทุกฺขาย โหติฯ

๔๓. **อภิญฺญา เทสิตา**ติ มหาโพธิมูเล นิสิเนฺนน ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวทิตาฯ **ปติสฺสยมานรูปา วิหรนฺตี**ติ อุปนิสฺสาย วิหรนฺติฯ **ภควโต อจฺจเยนา**ติ เอตรหิ ภควนฺตํ เชฎฺฐกํ กตฺวา สคารวา วิหรนฺติ, ตุมฺหากํ, ภเนฺต, อุคฺคเตชตาย ทุราสทตาย วิวาทํ ชเนตุํ น สโกฺกนฺติ, ภควโต ปน อจฺจเยน วิวาทํ ชเนยฺยุนฺติ วทติฯ ยตฺถ ปน ตํ วิวาทํ ชเนยฺยุํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **อชฺฌาชีเว วา อธิปาติโมเกฺข วา**ติ อาหฯ ตตฺถ **อชฺฌาชีเว**ติ อาชีวเหตุ อาชีวการณา – ‘‘ภิกฺขุ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อุลฺลปติ อาปตฺติ ปาราชิกสฺสา’’ติอาทินา (ปริ. ๒๘๗) นเยน ปริวาเร ปญฺญตฺตานิ ฉ สิกฺขาปทานิ, ตานิ ฐเปตฺวา เสสานิ สพฺพสิกฺขาปทานิ **อธิปาติโมกฺขํ** นามฯ **อปฺปมตฺตโก โส อานนฺทา**ติ อชฺฌาชีวํ อธิปาติโมกฺขญฺจ อารพฺภ อุปฺปโนฺนวิวาโท นาม ยสฺมา ปรสฺส กถายปิ อตฺตโน ธมฺมตายปิ สลฺลเกฺขตฺวา สุปฺปชโห โหติ, ตสฺมา ‘‘อปฺปมตฺตโก’’ติ วุโตฺตฯ

ตตฺรายํ นโย – อิเธกโจฺจ ‘‘น สกฺกา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อนุลฺลปเนฺตน กิญฺจิ ลทฺธุ’’นฺติอาทีนิ จิเนฺตตฺวา อาชีวเหตุ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ วา อุลฺลปติ สญฺจริตฺตํ วา อาปชฺชติ, โย เต วิหาเร วสติ, โส ภิกฺขุ อรหาติอาทินา นเยน สามนฺตชปฺปนํ วา กโรติ, อคิลาโน วา อตฺตโน อตฺถาย ปณีตโภชนานิ วิญฺญาเปตฺวา ภุญฺชติ, ภิกฺขุนี วา ปน ตานิ วิญฺญาเปตฺวา ปาฎิเทสนียํ อาปชฺชติ, โย โกจิ ทุกฺกฎวตฺถุกํ ยํกิญฺจิ สูโปทนวิญฺญตฺติเมว วา กโรติ, อญฺญตรํ วา ปน ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ กโรโนฺต วิหรติ, ตเมนํ สพฺรหฺมจารี เอวํ สญฺชานนฺติ – ‘‘กิํ อิมสฺส อิมินา ลาเภน ลทฺเธน, โย สาสเน ปพฺพชิตฺวา มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปติ, ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ กโรตี’’ติฯ อตฺตโน ธมฺมตายปิสฺส เอวํ โหติ – ‘‘กิสฺส มยฺหํ อิมินา ลาเภน, ยฺวาหํ เอวํ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ปพฺพชิตฺวา มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปมิ, ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ กโรมี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ตโต โอรมติฯ

เอวํ ปรสฺส กถายปิ อตฺตโน ธมฺมตายปิ สลฺลกฺเขตฺวา สุปฺปชโห โหติฯ เตน ภควา ‘‘อปฺปมตฺตโก’’ติ อาหฯ

มคฺเค วา หิ, อานนฺท, ปฏิปทาย วาติ โลกุตฺตรมคฺคํ ปตฺวา วิวาโท นาม สพฺพโส วูปสมฺมติ, นตฺถิ อธิคตมคฺคานํ วิวาโทฯ ปุพฺพภาคมคฺคํ ปน ปุพฺพภาคปฏิปทญฺจ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ตตฺรายํ นโย – เอวํ ภิกฺขุํ มนุสฺสา โลกุตฺตรธมฺเม สมฺภาเวนฺติฯ โส สทฺธิวิหาริกาทโย อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา ฐิเต ปุจฺฉติ ‘‘กึ อาคตตฺถา’’ติฯ มนสิกาตพฺพกมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉิตุํ, ภนฺเตติฯ นิสีทถ, ขเณเนว อรหตฺตํ ปาเปตุํ สมตฺถกมฺมฏฺฐานกถํ อาจิกฺขิสฺสามีติ วตฺวา วทติ – ‘‘อิธ ภิกฺขุ อตฺตโน วสนฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา นิสินฺโน มูลกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, ตสฺส ตํ มนสิกโรโต โอภาโส อุปฺปชฺชติฯ อยํ ปฐมมคฺโค นามฯ โส ทุติยํ โอภาสญาณํ นิพฺพเตฺตติ, ทุติยมคฺโค อธิคโต โหติ, เอวํ ตติยญฺจ จตุตฺถญฺจฯ เอตฺตาวตา มคฺคปฺปตฺโต เจว ผลปฺปตฺโต จ โหตี’’ติฯ อถ เต ภิกฺขู ‘‘อขีณาสโว นาม เอวํ กมฺมฏฺฐานํ กเถตุํ น สกฺโกติ, อทฺธายํ ขีณาสโว’’ติ นิฏฺฐํ คจฺฉนฺติฯ

โส อปเรน สมเยน กาลํ กโรติฯ สมนฺตา ภิกฺขาจารคาเมหิ มนุสฺสา อาคนฺตฺวา ปุจฺฉนฺติ ‘‘เกนจิ, ภนฺเต, เถโร ปญฺหํ ปุจฺฉิโต’’ติฯ อุปาสกา ปุเพฺพว เถเรน ปโญฺห กถิโต อมฺหากนฺติฯ เต ปุปฺผมณฺฑปํ ปุปฺผกูฏาคารํ สเชฺชตฺวา สุวเณฺณน อกฺขิปิธานมุขปิธานาทีนิ กริตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูเชตฺวา สตฺตาหํ สาธุกีฬิกํ กีเฬตฺวา ฌาเปตฺวา อฏฺฐีนิ อาทาย เจติยํ กโรนฺติฯ อเญฺญ อาคนฺตุกา วิหารํ อาคนฺตฺวา ปาเท โธวิตฺวา ‘‘มหาเถรํ ปสฺสิสฺสาม, กหํ, อาวุโส, มหาเถโร’’ติ ปุจฺฉนฺติฯ ปรินิพฺพุโต, ภเนฺตติฯ ทุกฺกรํ, อาวุโส, เถเรน กตํ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตเนฺตน, ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺถ, อาวุโสติฯ ภิกฺขูนํ กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺต อิมินา นิยาเมน กเถสิ, ภเนฺตติฯ น เอโส, อาวุโส, มโคฺค, วิปสฺสนุปกฺกิเลโส นาเมส, น ตุเมฺห ชานิตฺถ, ปุถุชฺชโน, อาวุโส, เถโรติฯ เต กลหํ กโรนฺตา อุฏฺฐหิตฺวา ‘‘สกลวิหาเร ภิกฺขู จ ภิกฺขาจารคาเมสุ มนุสฺสา จ น ชานนฺติ, ตุเมฺหเยว ชานาถฯ กตรมเคฺคน ตุเมฺห อาคตา, กึ โว วิหารทฺวาเร เจติยํ น ทิฏฺฐ’’นฺติฯ เอวํวาทีนํ ปน ภิกฺขูนํ สตํ วา, โหตุ สหสฺสํ วา, ยาว ตํ ลทฺธึ นปฺปชหนฺติ, สโคฺคปิ มโคฺคปิ วาริโต เยวฯ

อปโรปิ ตาทิโสว กมฺมฏฺฐานํ กเถเนฺต เอวํ กเถติ – จิเตฺตเนว ตีสุ อุทฺธเนสุ ตีณิ กปลฺลานิ อาโรเปตฺวา เหฏฺฐา อคฺคึ กตฺวา จิเตฺตเนว อตฺตโน ทฺวตฺตึสาการํ อุปฺปาเฏตฺวา กปเลฺลสุ ปกฺขิปิตฺวา จิเตฺตเนว ทเณฺฑเกน ปริวเตฺตตฺวา ปริวเตฺตตฺวา ภชฺชิตพฺพํ, ยา ฌายมาเน ฉาริกา โหติ, สา มุขวาเตน ปลาเสตพฺพาฯ เอตฺตเกน ธูตปาโป นาเมส สมโณ โหติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

อปโร เอวํ กเถติ – จิเตฺตเนว มหาจาฏึ ฐเปตฺวา มตฺถุํ โยเชตฺวา จิเตฺตเนว อตฺตโน ทฺวตฺตึสาการํ อุปฺปาเฏตฺวา ตตฺถ ปกฺขิปิตฺวา มตฺถุํ โอตาเรตฺวา มนฺถิตพฺพํฯ มถิยมานํ วิลียติ, วิลีเน อุปริ เผโณ อุคฺคจฺฉติฯ โส เผโณ ปริภุญฺชิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา โว อมตํ ปริภุตฺตํ นาม ภวิสฺสติฯ อิโต ปรํ ‘‘อถ เต ภิกฺขู’’ติอาทิ สพฺพํ ปุริมนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๔๔. อิทานิ โย เอวํ วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส มูลํ ทเสฺสโนฺต **ฉยิมานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อคารโว**ติ คารววิรหิโตฯ **อปฺปติโสฺส**ติ อปฺปติสฺสโย อนีจวุตฺติฯ เอตฺถ ปน โย ภิกฺขุ สตฺถริ ธรมาเน ตีสุ กาเลสุ อุปฏฺฐานํ น ยาติ, สตฺถริ อนุปาหเน จงฺกมเนฺต สอุปาหโน จงฺกม

ติ, นีเจ จงฺกเม จงฺกมเนฺต อุเจฺจ จงฺกเม จงฺกมติ, เหฏฺฐา วสเนฺต อุปริ วสติ, สตฺถุ ทสฺสนฏฺฐาเน อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตํ ธาเรติ, อุปาหนํ ธาเรติ, นฺหานติเตฺถ อุจฺจารํ วา ปสฺสาวํ วา กโรติ, ปรินิพฺพุเต วา ปน เจติยํ วนฺทิตุํ น คจฺฉติ, เจติยสฺส ปญฺญายนฏฺฐาเน สตฺถุทสฺสนฏฺฐาเน วุตฺตํ สพฺพํ กโรติ, อเญฺญหิ จ ภิกฺขูหิ ‘‘กสฺมา เอวํ กโรสิ, น อิทํ วฏฺฏติ, สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส นาม ลชฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ วุเตฺต ‘‘ตูณฺหี โหติ, กึ พุโทฺธ พุโทฺธติ วทสี’’ติ ภณติ, อยํ **สตฺถริ อคารโว** นามฯ

โย ปน ธมฺมสฺสวเน สงฺฆุเฏฺฐ สกฺกจฺจํ น คจฺฉติ, สกฺกจฺจํ ธมฺมํ น สุณาติ, นิทฺทายติ วา สลฺลเปเนฺต วา นิสีทติ, สกฺกจฺจํ น คณฺหาติ น ธาเรติ, ‘‘กึ ธเมฺม อคารวํ กโรสี’’ติ วุเตฺต ‘‘ตุณฺหี โหติ, ธโมฺม ธโมฺมติ วทสิ, กึ ธโมฺม นามา’’ติ วทติ, อยํ **ธเมฺม อคารโว** นามฯ

โย ปน เถเรน ภิกฺขุนา อนชฺฌิโฏฺฐ ธมฺมํ เทเสติ, นิสีทติ ปญฺหํ กเถติ, วุเฑฺฒ ภิกฺขู ฆเฏฺฏเนฺต คจฺฉติ, ติฏฺฐติ นิสีทติ, ทุสฺสปลฺลตฺถิกํ วา หตฺถปลฺลตฺถิกํ วา กโรติ, สงฺฆมเชฺฌ อุโภ อํเส ปารุปติ, ฉตฺตุปาหนํ ธาเรติ, ‘‘ภิกฺขุสงฺฆสฺส ลชฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ วุเตฺตปิ ‘‘ตุณฺหี โหติ, สโงฺฆ สโงฺฆติ วทสิ, กึ สโงฺฆ, มิคสโงฺฆ อชสโงฺฆ’’ติอาทีนิ วทติ, อยํ **สเงฺฆ อคารโว** นามฯ เอกภิกฺขุสฺมิมฺปิ หิ อคารเว กเต สเงฺฆ กโตเยว โหติฯ ติโสฺส สิกฺขา ปน อปริปูรยมาโนว **สิกฺขาย น ปริปูรการี** นามฯ

อชฺฌตฺตํ วาติ อตฺตนิ วา อตฺตโน ปริสาย วาฯ **พาหิทฺธา**ติ ปรสฺมึ วา ปรสฺส ปริสาย วาฯ

๔๖. อิทานิ อยํ ฉ ฐานานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนวิวาโท วฑฺฒเนฺต ยานิ อธิกรณานิ ปาปุณาติ, ตานิ ทเสฺสตุํ **จตฺตาริมานี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ วูปสมนตฺถาย ปวตฺตมาเนหิ สมเถหิ อธิกาตพฺพานีติ **อธิกรณานิ**ฯ วิวาโทว อธิกรณํ **วิวาทาธิกรณํ**ฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อิมานิปิ จตฺตาริ อธิกรณานิ ปตฺวา อุปริ วเฑฺฒเนฺต โส วิวาโท เยหิ สมเถหิ วูปสมฺมติ, เตสํ ทสฺสนตฺถํ **สตฺต โข ปนิเม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อธิกรณานิ สเมนฺติ วูปสเมนฺตีติ **อธิกรณสมถาฯ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานน**ฺติ อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนานํฯ **อธิกรณานน**ฺติ เอเตสํ วิวาทาธิกรณาทีนํ จตุนฺนํฯ **สมถาย วูปสมายา**ติ สมนตฺถญฺจว วูปสมนตฺถญฺจฯ **สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ…เป.… ติณวตฺถารโก**ติ อิเม สตฺต สมถา ทาตพฺพาฯ

ตตฺรายํ วินิจฺฉยกถา – อธิกรเณสุ ตาว ธโมฺมติ วา อธโมฺมติ วาติ อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตานํ ภิกฺขูนํ โย วิวาโท, อิทํ **วิวาทาธิกรณํ** นามฯ สีลวิปตฺติยา วา อาจารทิฏฺฐิอาชีววิปตฺติยา วา อนุวทนฺตานํ โย อนุวาโท อุปวทนา เจว โจทนา จ, อิทํ **อนุวาทาธิกรณํ** นามฯ มาติกายํ อาคตา ปญฺจ วิภเงฺค เทฺวติ สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา **อาปตฺตาธิกรณํ** นามฯ ยํ สงฺฆสฺส อปโลกนาทีนํ จตุนฺนํ กมฺมานํ กรณํ, อิทํ **กิจฺจาธิกรณํ** นามฯ

ตตฺถ **วิวาทาธิกรณํ** ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จฯ สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมมานํ ยสฺมึ วิหาเร อุปฺปนฺนํ, ตสฺมึเยว วา, อญฺญตฺถ วูปสเมตุํ คจฺฉนฺตานํ อนฺตรามเคฺค วา, ยตฺถ คนฺตฺวา สงฺฆสฺส นิยฺยาติตํ, ตตฺถ สเงฺฆน วา คเณน วา วูปสเมตุํ อสโกฺกเนฺต ตเตฺถว อุพฺพาหิกาย สมฺมตปุคฺคเลหิ วา วินิจฺฉิตํ สมฺมติฯ เอวํ สมฺมมาเน ปน ตสฺมึ ยา สงฺฆสมฺมุขตา ธมฺมสมฺมุขตา, วินยสมฺมุขตา, ปุคฺคลสมฺมุขตา, อยํ **สมฺมุขาวินโย** นามฯ

ตตฺถ จ การกสงฺฆสฺส สามคฺคิวเสน สมฺมุขีภาโว สงฺฆสมฺมุขตาฯ สเมตพฺพสฺส วตฺถุโน ภูตตา ธมฺมสมฺมุขตาฯ ยถา ตํ สเมตพฺพํ, ตเถว สมนํ วินยสมฺมุขตาฯ โย จ วิวทติ, เยน จ วิวทติ, เตสํ อุภินฺนํ อตฺตปจฺจตฺถิกานํ สมฺมุขีภาโว ปุคฺคลสมฺมุขตาฯ อุพฺพาหิกาย วูปสเม ปเนตฺถ สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติฯ เอวํ ตาว สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมติฯ

สเจ ปเนวมฺปิ น สมฺมติ, อถ นํ อุพฺพาหิกาย สมฺมตา ภิกฺขู ''น มยํ สโกฺกม วูปสเมตุ''นฺติ สงฺฆเสฺสว นิยฺยาเตนฺติฯ ตโต สโงฺฆ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ภิกฺขุํ สลากคฺคาหกํ สมฺมนฺนิตฺวา เตน คุฬฺหกวิวฏกสกณฺณชปฺปเกสุ ตีสุ สลากคฺคาเหสุ อญฺญตรวเสน สลากํ คาเหตฺวา สนฺนิปติตปริสาย ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตาย ยถา เต ธมฺมวาทิโน วทนฺติ, เอวํ วูปสนฺตํ อธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินโย วุตฺตนโย เอวฯ ยํ ปน เยภุยฺยสิกาย กมฺมสฺส กรณํ, อยํ **เยภุยฺยสิกา** นามฯ เอวํ วิวาทาธิกรณํ ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ

อนุวาทาธิกรณํ จตูหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ ตสฺสปาปิยสิกาย จฯ สมฺมุขาวินเยเนว สมฺมมานํ โย จ อนุวทติ, ยญฺจ อนุวทติ, เตสํ วจนํ สุตฺวา, สเจ กาจิ อาปตฺติ นตฺถิ, อุโภ ขมาเปตฺวา, สเจ อตฺถิ, อยํ นาเมตฺถ อาปตฺตีติ เอวํ วินิจฺฉิตํ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินยลกฺขณํ วุตฺตนยเมวฯ

ยทา ปน ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน อมูลิกาย สีลวิปตฺติยา อนุทฺธํสิตสฺส สติวินยํ ยาจมานสฺส สโงฺฆ ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน สติวินยํ เทติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ สติวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทิเนฺน ปน สติวินเย ปุน ตสฺมิํ ปุคฺคเล กสฺสจิ อนุวาโท น รุหติฯ

ยทา อุมฺมตฺตโก ภิกฺขุ อุมฺมาทวเสน กเต อสฺสามณเก อชฺฌาจาเร ''สรตายสฺมา เอวรูปิํ อาปตฺติ''นฺติ ภิกฺขูหิ วุจฺจมาโน – ''อุมฺมตฺตเกน เม, อาวุโส, เอตํ กตํ, นาหํ ตํ สรามี''ติ ภณโนฺตปิ ภิกฺขูหิ โจทิยมาโนว ปุน อโจทนตฺถาย อมูฬฺหวินยํ ยาจติ, สโงฺฆ จสฺส ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน อมูฬฺหวินยํ เทติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ อมูฬฺหวินเยน จ วูปสนฺตํ โหติฯ ทิเนฺน ปน อมูฬฺหวินเย ปุน ตสฺมิํ ปุคฺคเล กสฺสจิ ตปฺปจฺจยา อนุวาโท น รุหติฯ

ยทา ปน ปาราชิเกน วา ปาราชิกสามเนฺตน วา โจทิยมานสฺส อเญฺญนาญฺญํ ปฏิจรโต ปาปุสฺสนฺนตาย ปาปิยสฺส ปุคฺคลสฺส – ''สจายํ อจฺฉินฺนมูโล ภวิสฺสติ, สมฺมา วตฺติตฺวา โอสารณํ ลภิสฺสติ, สเจ ฉินฺนมูโล, อยเมวสฺส นาสนา ภวิสฺสตี''ติ มญฺญมาโน สโงฺฆ ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน ตสฺสปาปิยสิกํ กโรติ, ตทา สมฺมุขาวินเยน จ ตสฺส ปาปิยสิกาย จ วูปสนฺตํ โหติฯ เอวํ อนุวาทาธิกรณํ จตูหิ สมเถหิ สมฺมติฯ

อาปตฺตาธิกรณํ ตีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ ติณวตฺถารเกน จฯ ตสฺส สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม นตฺถิฯ ยทา ปน เอกสฺส วา ภิกฺขุโน สนฺติเก สงฺฆคณมเชฺฌสุ วา ภิกฺขุ ลหุกํ อาปตฺติํ เทเสติ, ตทา อาปตฺตาธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ ปฏิญฺญาตกรเณน จ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ สมฺมุขาวินโย ตาว โย จ เทเสติ, ยสฺส จ เทเสติ, เตสํ สมฺมุขตาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ ปุคฺคลสฺส จ คณสฺส จ เทสนากาเล สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติฯ ยํ ปเนตฺถ ''อหํ, ภเนฺต, อิตฺถนฺนามํ อาปตฺติํ อปโนฺน''ติ จ, อาม ''ปสฺสามี''ติ จ ปฏิญฺญาตาย ''อายติํ สํวเรยฺยาสี''ติ กรณํ, ตํ ปฏิญฺญาตกรณํ นามฯ สงฺฆาทิเสเส ปริวาสาทิยาจนา ปฏิญฺญา, ปริวาสาทีนํ ทานํ ปฏิญฺญาตกรณํ นามฯ

เทฺวปกฺขชาตา ปน ภณฺฑนการกา ภิกฺขู พหุํ อสฺสามณกํ อชฺฌาจารํ จริตฺวา ปุน ลชฺชิธ เมฺม อุปฺปเนฺน "สเจ มยํ อิมาหิ อาปตฺตีหิ อญฺญมญฺญํ กาเรสฺสาม, สิยาปิ ตํ อธิกรณํ กกฺขฬตฺตาย สํวเตฺตยฺยา"ติ อญฺญมญฺญํ อาปตฺติยา การาปเน โทสํ ทิสฺวา ยทา ติณวตฺถารกกมฺมํ กโรนฺติ, ตทา อาปตฺตาธิกรณํ สมฺมุขาวินเยน จ ติณวตฺถารเกน จ สมฺมติฯ ตตฺร หิ ยตฺตกา หตฺถปาสุปคตา "น เม ตํ ขมตี"ติ เอวํ ทิฏฺฐาวิกมฺมํ อกตฺวา "ทุกฺกฏํ กมฺมํ ปุน กาตพฺพํ กมฺม"นฺติ น อุโกฺกเฏนฺติ, นิทฺทมฺปิ โอกฺกนฺตา โหนฺติ, สเพฺพสมฺปิ ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชญฺจ คิหิปฏิสํยุตฺตญฺจ สพฺพาปตฺติโย วุฏฺฐหนฺติฯ เอวํ อาปตฺตาธิกรณํ ตีหิ สมเถหิ สมฺมติฯ **กิจฺจาธิกรณํ** เอเกน สมเถน สมฺมติ สมฺมุขาวินเยเนวฯ

อิมานิ จตฺตาริ อธิกรณานิ ยถานุรูปํ อิเมหิ สตฺตหิ สมเถหิ สมฺมนฺติฯ เตน วุตฺตํ "อุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อธิกรณานํ สมถาย วูปสมาย สมฺมุขาวินโย ทาตโพฺพ...เป.... ติณวตฺถารโก"ติฯ อยเมตฺถ วินิจฺฉยนโย, วิตฺถาโร ปน สมถกฺขนฺธเก (จูฬว. ๑๘๕) อาคโตเยวฯ วินิจฺฉโยปิสฺส **สมนฺตปาสาทิกาย** วุโตฺตฯ

๔๗. โย ปนายํ อิมสฺมิํ สุเตฺต "อิธานนฺท, ภิกฺขู วิวทนฺตี"ติอาทิโก วิตฺถาโร วุโตฺต, โส เอเตน นเยน สเงฺขปโตว วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติอาทีสุ สุตฺตนฺตปริยาเยน ตาว ทส กุสลกมฺมปถา **ธโมฺม,** อกุสลกมฺมปถา **อธโมฺม**ฯ ตถา "จตฺตาโร สติปฏฺฐานา"ติ เหฏฺฐา อาคตา สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธมฺมา, ตโย สติปฏฺฐานา ตโย สมฺมปฺปธานา ตโย อิทฺธิปาทา ฉ อินฺทฺริยานิ ฉ พลานิ อฏฺฐ โพชฺฌงฺคา นวงฺคิโก มโคฺค จาติ, จตฺตาโร อุปาทานา ปญฺจ นีวรณานีติอาทโย สงฺกลิฏฺฐธมฺมา จาติ อยํ อธโมฺมฯ

ตตฺถ ยํกิญฺจิ เอกํ อธมฺมโกฏฺฐาสํ คเหตฺวา "อิมํ อธมฺมํ ธโมฺมติ กริสฺสาม, เอวํ อมฺหากํ อาจริยกุลํ นิยฺยานิกํ ภวิสฺสติ, มยญฺจ โลเก ปากฏา ภวิสฺสามา"ติ ตํ อธมฺมํ "ธโมฺม อย"นฺติ กเถนฺตา ธโมฺมติ วิวทนฺติฯ ตเถฺว ธมฺมโกฏฺฐาเสสุ เอกํ คเหตฺวา "อธโมฺม อย"นฺติ กเถนฺตา อธโมฺมติ วิวทนฺติฯ

วินยปริยาเยน ปน ภูเตน วตฺถุนา โจเทตฺวา สาเรตฺวา ยถาปฏิญฺญาย กาตพฺพกมฺมํ **ธโมฺม** นาม, อภูเตน ปน วตฺถุนา อโจเทตฺวา อสาเรตฺวา อปฏิญฺญาย กตพฺพกมฺมํ **อธโมฺม** นามฯ เตสุปิ อธมฺมํ "ธโมฺม อย"นฺติ กเถนฺตา ธโมฺมติ วิวทนฺติ, "อธโมฺม อย"นฺติ กเถนฺตา อธโมฺมติ วิวทนฺติฯ

สุตฺตนฺตปริยาเยน ปน ราควินโย โทสวินโย โมหวินโย สํวโร ปหานํ ปฏิสงฺขาติ อยํ **วินโย** นาม, ราคาทีนํ อวินโย อสํวโร อปฺปหานํ อปฺปฏิสงฺขาติ อยํ **อวินโย** นามฯ วินยปริยาเยน วตฺถุสมฺปตฺติ ญตฺติสมฺปตฺติ อนุสาวนสมฺปตฺติ สีมสมฺปตฺติ ปริสสมฺปตฺตีติ อยํ **วินโย** นาม, วตฺถุวิปตฺติ...เป.... ปริสวิปตฺตีติ อยํ **อวินโย** นามฯ เตสุปิ ยํกิญฺจิ อวินยํ "วินโย อย"นฺติ กเถนฺตา วินโยติ วิวทนฺติ, วินยํ อวินโยติ กเถนฺตา อวินโยติ วิวทนฺติฯ

ธมฺมเนตฺติ สมนุมชฺชิตพฺพาติ ธมฺมรชฺชุ อนุมชฺชิตพฺพา ญาเณน ฆํสิตพฺพา อุปปริกฺขิตพฺพาฯ สา ปเนสา ธมฺมเนตฺติ "อิติ โข วจฺฉ อิเม ทส ธมฺมา อกุสลา ทส ธมฺมา กุสลา"ติ เอวํ มหาวจฺฉโคตฺตสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๑๙๔) อาคตาติ วุตฺตาฯ สา เอว วา โหตุ, โย วา อิธ ธโมฺมติ จ วินโย จ วุโตฺตฯ **ยถา ตตฺถ สเมตี**ติ ยถา ตาย ธมฺมเนตฺติยา สเมติ, "ธโมฺม ธโมฺมว โหติ, อธโมฺม อธโมฺมว, วินโย วินโยว โหติ, อวินโย อวินโยว"ฯ **ตถา ต**นฺติ เอวํ ตํ อธิกรณํ

วูปสเมตพฺพํฯ **เอกจฺจานํ อธิกรณาน**นฺติ อิธ วิวาทาธิกรณเมว ทสฺสิตํ, สมฺมุขาวินโย ปน น กิสฺมิญฺจิ อธิกรเณ น ลพฺภติฯ

๔๘. ตํ ปเนตํ ยสฺมา ทฺวีหิ สมเถหิ สมฺมติ สมฺมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสิกาย จ, ตสฺมา เหฏฺฐา มาติกาย ฐปิตานุกฺกเมน อิทานิ สติวินยสฺส วาเร ปเตฺตปิ ตํ อวตฺวา วิวาทาธิกรณเยว ตาว ทุติยสมถํ ทเสฺสโนฺต **กถญฺจานนฺท, เยภุยฺยสิกา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พหุตรา**ติ อนฺตมโส ทฺวีหิ ตีหิปิ อติเรกตราฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๙. อิทานิ เหฏฺฐา อวิตฺถาริตํ สติวินยํ อาทิํ กตฺวา วิตฺถาริตาวเสสสมเถ ปฏิปาฏิยา วิตฺถาเรตุํ **กถญฺจานนฺท, สติวินโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาราชิกสามเนฺตน วา**ติ เทฺว สามนฺตานิ ขนฺธสามนฺตญฺจ อาปตฺติสามนฺตญฺจฯ ตตฺถ ปาราชิกาปตฺติกฺขโนฺธ สงฺฆาทิเสสาปตฺติกฺขโนฺธ ถุลฺลจฺจย-ปาจิตฺติย-ปาฏิเทสนีย-ทุกฺกฏ-ทุพฺภาสิตาปตฺติกฺขโนฺธติ เอวํ ปุริมสฺส ปจฺฉิมขนฺธํ ขนฺธสามนฺตํ นาม โหติฯ ปฐมปาราชิกสฺส ปน ปุพฺพภาเค ทุกฺกฏํ, เสสานํ ถุลฺลจฺจยนฺติ อิทํ อาปตฺติสามนฺตํ นามฯ ตตฺถ ขนฺธสามเนฺต ปาราชิกสามนฺตํ ครุกาปตฺติ นาม โหติฯ **สรตายสฺมา**ติ สรตุ อายสฺมาฯ **เอกจฺจานํ อธิกรณาน**นฺติ อิธ อนุวาทาธิกรณเมว ทสฺสิตํฯ

๕๐. ***ภาสิตปริกฺกนฺต***นฺติ วาจาย ภาสิตํ กาเยน จ ปริกฺกนฺตํ, ปรกฺกมิตฺวา กตนฺติ อโตฺถฯ **เอกจฺจาน**นฺติ อิธาปิ อนุวาทาธิกรณเมว อธิเปฺปตํฯ ปฏิญฺญาตกรเณ ‘‘เอกจฺจาน’’นฺติ อาปตฺตาธิกรณํ ทสฺสิตํฯ

๕๒. **ทวา**ติ สหสาฯ **รวา**ติ อญฺญํ ภณิตุกาเมน อญฺญํ วุตฺตํฯ **เอวํ โข, อานนฺท, ตสฺส ปาปิยสิกา โหตี**ติ ตสฺสปุคฺคลสฺส ปาปุสฺสนฺนตา ปาปิยสิกา โหติฯ อิมินา กมฺมสฺส วตฺถุ ทสฺสิตํฯ เอวรูปสฺส หิ ปุคฺคลสฺส กมฺมํ กาตฺตพฺพํฯ กเมฺมน หิ อธิกรณสฺส วูปสโม โหติ, น ปุคฺคลสฺส ปาปุสฺสนฺนตายฯ อิธาปิ จ อนุวาทาธิกรณเมว อธิกรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๕๓. **กถญฺจานนฺท** , **ติณวตฺถารโก**ติ เอตฺถ อิทํ กมฺมํ ติณวตฺถารกสทิสตฺตา ติณวตฺถารโกติ วุตฺตํฯ ยถา หิ คูถํ วา มุตฺตํ วา ฆฏฺฏิยมานํ ทุคฺคนฺธตาย พาธติ, ติเณหิ อวตฺถริตฺวา สุปฺปฏิจฺฉาทิตสฺส ปนสฺส โส คโนฺธ น พาธติ, เอวเมว ยํ อธิกรณํ มูลานุมูลํ คนฺตฺวา วูปสมิยมานํ กกฺขฬตฺตาย วาฬตฺตาย เภทาย สํวตฺตติ, ตํ อิมินา กเมฺมน วูปสนฺตํ คูถํ วิย ติณวตฺถารเกน ปฏิจฺฉนฺนํ วูปสนฺตํ โหตีติ อิทํ กมฺมํ ติณวตฺถารกสทิสตฺตา ติณวตฺถารโกติ วุตฺตํฯ ตสฺส **อิธานนฺท, ภิกฺขูนํ ภณฺฑนชาตาน**นฺติอาทิวจเนน อาการมตฺตเมว ทสฺสิตํ, ขนฺธเก อาคตาเยว ปเนตฺถ กมฺมวาจา ปมาณํฯ **ฐเปตฺวา ถุลฺลวชฺชํ ฐเปตฺวา คิหิปฏิสํยุตฺต**นฺติฯ เอตฺถ ปน **ถุลฺลวชฺช**นฺติ ถูลฺลวชฺชํ ปาราชิกเญฺจว สงฺฆาทิเสสญฺจฯ **คิหิปฏิสํยุตฺต**นฺติ คิหีนํ หีเนน ขุํสนวมฺภนธมฺมิกปฏิสฺสเวสุ อาปนฺนา อาปตฺติฯ **อธิกรณาน**นฺติ อิธ อาปตฺตาธิกรณเมว เวทิตพฺพํฯ กิจฺจาธิกรณสฺส ปน วเสน อิธ น กิญฺจิ วุตฺตํฯ กิญฺจาปิ น วุตฺตํ, สมฺมุขาวินเยเนว ปนสฺส วูปสโม โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

๕๔. **ฉยิเม** , **อานนฺท, ธมฺมา สารณียา**ติ เหฏฺฐา กลหวเสน สุตฺตํ อารทฺธํ, อุปริ สารณียธมฺมา อาคตาฯ อิติ ยถานุสนฺธินาว เทสนา คตา โหติฯ เหฏฺฐา โกสมฺพิยสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๔๙๘-๕๐๐) ปน โสตาปตฺติมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ กถิตา, อิมสฺมิํ สุเตฺต โสตาปตฺติผลสมฺมาทิฏฺฐิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **อณุ**นฺติ อปฺปสาวชฺชํฯ **ถูล**นฺติ มหาสาวชฺชํฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๕. สุนกฺขตฺตสุตฺตวณฺณนา

๕๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ สุนกฺขตฺตสุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญา**ติ อรหตฺตํฯ **พฺยากตา**ติ ขีณา ชาตีติอาทีหิ จตูหิ ปเทหิ กถิตาฯ **อธิมาเนนา**ติ อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิโน, อนธิคเต อธิคตสญฺญิโน หุตฺวา อธิคตํ อเมฺหหีติ มาเนน พฺยากริํสุฯ

๕๖. **เอวเญฺจตฺถ สุนกฺขตฺต ตถาคตสฺส โหตี**ติ สุนกฺขตฺต เอตฺถ เอเตสํ ภิกฺขูนํ ปญฺหพฺยากรเณ – ‘‘อิทํ ฐานํ เอเตสํ อวิภูตํ อนฺธการํ, เตนิเม อนธิคเต อธิคตสญฺญิโน, หนฺท เนสํ วิโสเธตฺวา ปากฏํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสมี’’ติ, เอวญฺจ ตถาคตสฺส โหติฯ **อถ จ ปนิเธก เจฺจ...เป.... ตสฺสปิ โหติ อญฺญถตฺต**นฺติ ภควา ปฏิปนฺนกานํ ธมฺมํ เทเสติฯ ยตฺถ ปน อิจฺฉาจาเร ฐิตา เอกเจฺจ โมฆปุริสา โหนฺติ, ตตฺร ภควา ปสฺสติ – ‘‘อิเม อิมํ ปญฺหํ อุคฺคเหตฺวา อชานิตฺวาว ชานนฺตา วิย อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิโน หุตฺวา คามนิคมาทีสุ วิเสวมานา วิจริสฺสนฺติ, ตํ เนสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายา’’ติ เอวมสฺสายํ อิจฺฉาจาเร ฐิตานํ การณา ปฏิปนฺนกานมฺปิ อตฺถาย ‘‘ธมฺมํ เทสิสฺสามี’’ติ อุปฺปนฺนสฺส จิตฺตสฺส อญฺญถาภาโว โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๕๘. **โลกามิสาธิมุโตฺต**ติ วฏฺฏามิส-กามามิส-โลกามิสภูเตสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ อธิมุโตฺต ตนฺนิโนฺน ตคฺครุโก ตปฺปพฺภาโรฯ **ตปฺปติรูปี**ติ กามคุณสภาคาฯ **อาเนญฺชปฏิสํยุตฺตายา**ติ อาเนญฺชสมาปตฺติปฏิสํยุตฺตายฯ **สํเสยฺยา**ติ กเถยฺยฯ **อาเนญฺชสํโยชเนน หิ โข วิสํยุโตฺต**ติ อาเนญฺชสมาปตฺติสํโยชเนน วิสํสโฏฺฐฯ **โลกามิสาธิมุโตฺต**ติ เอวรูโป หิ ลูขจีวรธโร มตฺติกาปตฺตํ อาทาย อตฺตโน สทิเสหิ กติปเยหิ สทฺธิํ ปจฺจนฺตชนปทํ คจฺฉติ, คามํ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐกาเล มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘มหาปํสุกุลิกา อาคตา’’ติ ยาคุภตฺตาทีนิ สมฺปาเทตฺวา สกฺกจฺจํ ทานํ เทนฺติ, ภตฺตกิเจฺจ นิฏฺฐิเต อนุโมทนํ สุตฺวา – ‘‘เสฺวปิ, ภเนฺต, อิเธว ปิณฺฑาย ปวิสถา’’ติ วทนฺติฯ อลํ อุปาสกา, อชฺชาปิ โว พหูนํ ทินฺนนฺติฯ เตน หิ, ภเนฺต, อโนฺตวสฺสํ อิธ วเสยฺยาถาติ อธิวาเสตฺวา วิหารมคฺคํ ปุจฺฉิตฺวา วิหารํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ เสนาสนํ คเหตฺวา ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมนฺติฯ สายํ เอโก อาวาสิโก เต ภิกฺขู ปุจฺฉติ ‘‘กตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺถา’’ติ? อสุกคาเมติฯ ภิกฺขาสมฺปนฺนาติ? อาม เอวรูปา นาม มนุสฺสานํ สทฺธา โหติฯ ‘‘อเชฺชว นุ โข เอเต เอทิสา, นิจฺจมฺปิ เอทิสา’’ติ? สทฺธา เต มนุสฺสา นิจฺจมฺปิ เอทิสา, เต นิสฺสาเยว อยํ วิหาโร วฑฺฒตีติฯ ตโต เต ปํสุกุลิกา ปุนปฺปุนํ เตสํ วณฺณํ กเถนฺติ , ทิวสาวเสสํ กเถตฺวา รตฺติมฺปิ กเถนฺติฯ เอตฺตาวตา อิจฺฉาจาเร ฐิตสฺส สีสํ นิกฺขนฺตํ โหติ อุทรํ ผาลิตํฯ เอวํ โลกามิสาธิมุโตฺต เวทิตโพฺพฯ

๕๙. อิทานิ อาเนญฺชสมาปตฺติลาภิํ อธิมานิกํ ทเสฺสโนฺต **ฐานํ โข ปเนต**นฺติอาทิมาหฯ **อาเนญฺชาธิมุตฺตสฺสา**ติ กิเลสสิญฺจนวิรหิตาสุ เหฎฺฐิมาสุ ฉสุ สมาปตฺตีสุ อธิมุตฺตสฺส ตนฺนินฺนสฺส ตคฺครุโน ตปฺปพฺภารสฺสฯ **เส ปวุเตฺต**ติ ตํ ปวุตฺตํฯ ฉ สมาปตฺติลาภิโน หิ อธิมานิกสฺส ปญฺจกามคุณามิสพนฺธนา ปติตปณฺฑุปลาโส วิย อุปฎฺฐาติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ

๖๐. อิทานิ อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติ ลาภิโน อธิมานิกสฺส นิฆํสํ ทเสฺสตุํ **ฐานํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เทฺวธา ภินฺนา**ติ มเชฺฌ ภินฺนาฯ **อปฺปฏิสนฺธิกา**ติ ขุทฺทกา มฺฎฺฐิปาสาณมตฺตา ชตุนา วา สิเลเสน วา อลฺลียาเปตฺวา ปฏิสนฺธาตุํ สกฺกาฯ มหนฺตํ ปน กูฏาคารปฺ

ปมาณํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เส ภินฺนฺ**ติ ตํ ภินฺนํฯ อุปริ สมาปตฺติลาภิโน หิ เหฏฺฐาสมาปตฺติ เทฺวธาภินฺนา เสลา วิย โหติ, ตํ สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ

๖๑. อิทานิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนลาภิโน อธิมานิกสฺส จ นิฆํสํ ทเสฺสนฺโต **ฐานํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เส วเนฺต**ติ ตํ วนฺตํฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน หิ เหฏฺฐาสมาปตฺติโย วนฺตสทิสา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, ปุน สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ

๖๒. อิทานิ ขีณาสวสฺส นิฆํสํ ทเสฺสนฺโต **ฐานํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เส อุจฺฉินฺนมูเล**ติ โส อุจฺฉินฺนมูโลฯ อุปริ สมาปตฺติลาภิโน หิ เหฏฺฐาสมาปตฺติ มูลจฺฉินฺนตาโล วิย อุปฏฺฐาติ, ตํ สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ น อุปฺปชฺชติฯ เตเนตํ วุตฺตํฯ

๖๓. **ฐานํ โข ปนา**ติ ปาฏิเยกฺกํ อนุสนฺธิฯ เหฏฺฐา หิ สมาปตฺติลาภิโน อธิมานิกสฺสปิ ขีณาสวสฺสปิ นิฆํโส กถิโต, สุกฺขวิปสฺสกสฺส ปน อธิมานิกสฺสปิ ขีณาสวสฺสปิ น กถิโตฯ เตสํ ทฺวินฺนมฺปิ นิฆํสํ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตํ ปน ปฏิกฺขิตฺตํฯ สมาปตฺติลาภิโน หิ อธิมานิกสฺส นิฆํเส กถิเต สุกฺขวิปสฺสกสฺสปิ อธิมานิกสฺส กถิโตว โหติ, สมาปตฺติลาภิโน จ ขีณาสวสฺส กถิเต สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวสฺส กถิโตว โหติฯ เอเตสํ ปน ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ สปฺปายาสปฺปายํ กเถตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ สิยา – ปุถุชฺชนสฺส ตาว อารมฺมณํ อสปฺปายํ โหตุ, ขีณาสวสฺส กถํ อสปฺปายนฺติฯ ยทเคฺคน ปุถุชฺชนสฺส อสปฺปายํ, ตทเคฺคน ขีณาสวสฺสาปิ อสปฺปายเมวฯ วิสํ นาม ชานิตฺวา ขาทิตมฺปิ อชานิตฺวา ขาทิตมฺปิ วิสเมวฯ น หิ ขีณาสเวนปิ ‘‘อหํ ขีณาสโว’’ติ อสํวุเตน ภวิตพฺพํฯ ขีณาสเวนปิ ยุตฺตปยุเตฺตเนว ภวิตุํ วฏฺฏติฯ

๖๔. ตตฺถ **สมเณนา**ติ พุทฺธสมเณนฯ **ฉนฺทราคพฺยาปาเทนา**ติ โส อวิชฺชาสงฺขาโต วิสโทโส ฉนฺทราเคน จ พฺยาปาเทน จ รุปฺปติ กุปฺปติฯ **อสปฺปายานี**ติ อวฑฺฒิกรานิ อารมฺมณานิฯ **อนุทฺธํเสยฺยา**ติ โสเสยฺย มิลาเปยฺยฯ **สอุปาทิเสส**นฺติ สคหณเสสํ, อุปาทิตพฺพํ คณฺหิตพฺพํ อิธ อุปาทีติ วุตฺตํฯ **อนลญฺจ เต อนฺตรายายา**ติ ชีวิตนฺตรายํ เต กาตุํ อสมตฺถํฯ **รโชสูก**นฺติ รโช จ วีหิสุกาทิ จ สูกํฯ **อสุ จ วิสโทโส**ติ โส จ วิสโทโสฯ **ตทุภเยนา**ติ ยา สา อสปฺปายกิริยา จ โย วิสโทโส จ, เตน อุภเยนฯ **ปุถุตฺต**นฺติ มหนฺตภาวํฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ สอุปาทานสลฺลุทฺธาโร วิย อปฺปหีโน อวิชฺชาวิสโทโส ทฏฺฐโพฺพ, อสปฺปายกิริยาย ฐิตภาโว วิย ฉสุ ทฺวาเรสุ อสํวุตกาโล, ตทุภเยน วเณ ปุถุตฺตํ คเต มรณํ วิย สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตนํ, มรณมตฺตํ ทุกฺขํ วิย อญฺญตราย ครุกาย สํกิลิฏฺฐาย อาปตฺติยา อาปชฺชนํ ทฏฺฐพฺพํฯ สุกฺกปเกฺขปิ อิมินาว นเยน โอปมฺมสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ

๖๕. **สติยาเยตํ อธิวจน**นฺติ เอตฺถ สติ ปญฺญาคติกาฯ โลกิกาย ปญฺญาย โลกิกา โหติ, โลกุตฺตราย โลกุตฺตราฯ **อริยาเยตํ ปญฺญายา**ติ ปริสุทฺธาย วิปสฺสนาปญฺญายฯ

อิทานิ ขีณาสวสฺส พลํ ทเสฺสนฺโต **โส วตา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สํวุตการี**ติ ปิหิตการีฯ **อิติ วิทิตฺวา นิรุปธี**ติ เอวํ ชานิตฺวา กิเลสุปธิปหานา นิรุปธิ โหติ, นิรุปาทาโนติ อโตฺถฯ **อุปธิสงฺขเย วิมุโตฺต**ติ อุปธีนํ สงฺขยภูเต นิพฺพาเน อารมฺมณโต วิมุโตฺตฯ **อุปธิสุมิ**นฺติ กามุปธิสุมิํฯ **กายํ อุปสํหริสฺสตี**ติ กายํ อลฺลียาเปสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ตณฺหกฺขเย นิพฺพาเน อา

รมฺมณโต วิมุโตฺต ขีณาสโว ปญฺจ กามคุเณ เสวิตุํ, กายํ วา อุปสํหริสฺสติ จิตฺตํ วา อุปฺปาเทสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สุนกฺขตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตวณฺณนา

๖๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตํฯ ตตฺถ **อนิจฺจา**ติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจาฯ **กามา**ติ วตฺถุกามาปิ กิเลสกามาปิฯ **ตุจฺฉา**ติ นิจฺจสารธุวสารอตฺตสารวิรหิตตฺตา ริตฺตา, น ปน นตฺถีติ คเหตพฺพาฯ น หิ ตุจฺฉมุฏฺฐีติ วุเตฺต มุฏฺฐิ นาม นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ ยสฺส ปน อพฺภนฺตเร กิญฺจิ นตฺถิ, โส วุจฺจติ ตุโจฺฉฯ **มุสา**ติ นาสนกาฯ **โมสธมฺมา**ติ นสฺสนสภาวา, เขตฺตํ วิย วตฺถุ วิย หิรญฺญสุวณฺณํ วิย จ น ปญฺญายิตฺถ, กติปาเหเนว สุปินเก ทิฏฺฐา วิย นสฺสนฺติ น ปญฺญายนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โมสธมฺมา’’ติ, **มายากตเมต**นฺติ ยถา มายาย อุทกํ มณีติ กตฺวา ทสฺสิตํ, พทริปณฺณํ กหาปโณติ กตฺวา ทสฺสิตํ, อญฺญํ วา ปน เอวรูปํ ทสฺสนูปจาเร ฐิตเสฺสว ตถา ปญฺญายติ, อุปจาราติกฺกมโต ปกติเกเมว ปญฺญายติฯ เอวํ กามาปิ อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐน ‘‘มายากต’’นฺติ วุตฺตาฯ ยถา จ มายากาโร อุทกาทีนิ มณิอาทีนํ วเสน ทเสฺสโนฺต วเญฺจติ, เอวํ กามาปิ อนิจฺจาทีนิ นิจฺจาทิสภาวํ ทเสฺสนฺตา วเญฺจนฺตีติ วญฺจนกเฏฺฐนปิ ‘‘มายากต’’นฺติ วุตฺตาฯ **พาลลาปน**นฺติ มยฺหํ ปุโตฺต, มยฺหํ ธีตา, มยฺหํ หิรญฺญํ มยฺหํ สุวณฺณนฺติ เอวํ พาลานํ ลาปนโต พาลลาปนํฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกา กามา**ติ มานุสกา ปญฺจ กามคุณาฯ **สมฺปรายิกา**ติ เต ฐเปตฺวา อวเสสาฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกาฯ กามสญฺญา**ติ มานุสเก กาเม อารพฺภ อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **อุภยเมตํ มารเธยฺย**นฺติ เอเต กามา จ กามสญฺญา จ อุภยมฺปิ มารเธยฺยํฯ เยหิ อุภยเมตํ คหิตํ, เตสญฺหิ อุปริ มาโร วสํ วเตฺตติฯ ตํ สนฺธาย ‘‘อุภยเมตํ มารเธยฺย’’นฺติ วุตฺตํฯ

มารเสฺสส วิสโยติอาทีสุปิ ยถา โจฬสฺส วิสโย โจฬวิสโย, ปณฺฑสฺส วิสโย ปณฺฑวิสโย, สํวรานํ วิสโย สํวรวิสโยติ ปวตฺตนฏฺฐานํ วิสโยติ วุจฺจติ, เอวํ เยหิ เอเต กามา คหิตา, เตสํ อุปริ มาโร วสํ วเตฺตติฯ ตํ สนฺธาย **มารเสฺสส วิสโย**ติ วุตฺตํฯ ปญฺจ ปน กามคุเณ นิวาปพีชํ วิย วิปฺปกิรโนฺต มาโร คจฺฉติฯ เยหิ ปน เต คหิตา, เตสํ อุปริ มาโร วสํ วเตฺตติฯ ตํ สนฺธาย **มารเสฺสส นิวาโป**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ ยตฺถ หตฺถิอาทโย วสํ วเตฺตนฺติ, โส หตฺถิโคจโร อสฺสโคจโร อชโคจโรติ วุจฺจติ, เอวํ เยหิ เอเต กามา คหิตา, เตสุ มาโร วสํ วเตฺตติฯ ตํ สนฺธาย **มารเสฺสส โคจโร**ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถาติ เอเตสุ กาเมสุฯ **มานสา**ติ จิตฺตสมฺภูตาฯ ตตฺถ สิยา – ทุวิเธ ตาว กาเม อารพฺภ อภิชฺฌานลกฺขณา อภิชฺฌา, กรณุตฺตริยลกฺขโณ สารโมฺภ จ อุปฺปชฺชตุ, พฺยาปาโท กถํ อุปฺปชฺชตีติ? มมายิเต วตฺถุสฺมิํ อจฺฉิเนฺนปิ โสจนฺติ, อจฺฉิชฺชเนฺตปิ โสจนฺติ, อจฺฉินฺนสงฺกิโนปิ โสจนฺติ, โย เอวรูโป จิตฺตสฺส อาฆาโตติ เอวํ อุปฺปชฺชติฯ **เตว อริยสาวกสฺสา**ติ เต อริยสาวกสฺสฯ วกาโร อาคมสนฺธิมตฺตํ โหติฯ **อิธ มนุสิกฺขโต**ติ อิมสฺมิํ สาสเน สิกฺขนฺตสฺส เต ตโยปิ กิเลสา อนฺตรายกรา โหนฺติฯ **อภิภุยฺย โลก**นฺติ กามโลกํ อภิภวิตฺวาฯ **อธิฏฺฐาย มนสา**ติ ฌานารมฺมณจิเตฺตน อธิฏฺฐหิตฺวาฯ **อปริตฺต**นฺติ กามาวจรจิตฺตํ ปริตฺตํ นาม, ตสฺส ปฏิเกฺขเปน มหคฺคตํ อปริตฺตํ นามฯ **ปมาณ**นฺติปิ กามาวจรเมว, รูปาวจรํ อรูปาวจรํ **อปฺปมาณํฯ สุภาวิต**นฺติ ปน เอตํ กามาวจราทีนํ นามํ น โหติ, โลกุตฺตรเสฺสเวตํ นามํฯ ตสฺมา เอตสฺส วเสน อปริตฺตํ อปฺปมาณํ สุภาวิตนฺติ สพฺพํ โลกุตฺตรเมว วฏฺฏติฯ

ตพฺพหุลวิหาริโนติ กามปฏิพาหเนน ตเมว ปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ **อายตเน จิตฺตํ ปสีทตี**ติ การเณ จิตฺตํ ปสีทติฯ กึ ปเนตฺถ การณํ? อรหตฺตํ วา, อรหตฺตสฺส วิปสฺสนํ วา, จตุตฺถชฺฌานํ วา, จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปจารํ วาฯ **สมฺปสาเท สตี**ติ เอตฺถ ทุวิโธ สมฺปสาโท อธิโมกฺขสมฺปสาโท จ ปฏิลาภสมฺปสาโท จฯ อรหตฺตสฺส หิ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา วิหรโต มหาภูตาทีสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ เยนิเม นีหาเรน มหาภูตา อุปฏฺฐหนฺติ, อุปาทารูปา อุปฏฺฐหนฺติ นามรูปา อุปฏฺฐหนฺติ, ปจฺจยา สพฺพถา อุปฏฺฐหนฺติ, ลกฺขณารมฺมณา วิปสฺสนา อุปฏฺฐหติ, อเชฺชว อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามีติ อปฺปฏิลเทฺธเยว อาสา สนฺติฏฺฐติ, อธิโมกฺขํ ปฏิลภติฯ ตติยชฺฌานํ วา ปาทกํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานตฺถาย กสิณปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส นีวรณวิกฺขมฺภนาทีนิ สมนุปสฺสโต เยนิเม นีหาเรน นีวรณา วิกฺขมฺภนฺติ, กิเลสา สนฺนิสีทนฺติ, สติ สนฺติฏฺฐติ, สงฺขารคตํ วา วิภูตํ ปากฏํ หุตฺวา ทิพฺพจกฺขุกสฺส ปรโลโก วิย อุปฏฺฐาติ , จิตฺตุปฺปาโท เลปปิเณฺฑ ลคฺคมาโน วิย อุปจาเรน สมาธิยติ, อเชฺชว จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตสฺสามีติ อปฏิลเทฺธเยว อาสา สนฺติฏฺฐติ, อธิโมกฺขํ ปฏิลภติ ฯ อยํ **อธิโมกฺขสมฺปสาโท** นามฯ ตสฺมึ สมฺปสาเท สติฯ โย ปน อรหตฺตํ วา ปฏิลภติ จตุตฺถชฺฌานํ วา, ตสฺส จิตฺตํ วิปฺปสนฺนํ โหติเยวฯ อิธ ปน ''อายตเน จิตฺตํ ปสีทตี''ติ วจนโต อรหตฺตวิปสฺสนาย เจว จตุตฺถชฺฌานูปจารสฺส จ ปฏิลาโภ **ปฏิลาภสมฺปสาโท**ติ เวทิตโพฺพฯ วิปสฺสนา หิ ปญฺญาย อธิมุจฺจนสฺส การณํ, อุปจารํ อาเนญฺชสมาปตฺติยาฯ

เอตรหิ วา อาเนญฺชํ สมาปชฺชติฯ ปญฺญาย วา อธิมุจฺจตีติ เอตฺถ เอตรหิ วา ปญฺญาย อธิมุจฺจติ, อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชตีติ เอวํ ปทปริวตฺตนํ กตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – ตสฺมึ สมฺปสาเท สติ เอตรหิ วา ปญฺญาย อธิมุจฺจติ, อรหตฺตํ สจฺฉิกโรตีติ อโตฺถฯ ตํ อนภิสมฺภุณโนฺต อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชติ, อถ วา **ปญฺญาย วา อธิมุจฺจตี**ติ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวติ, ตํ อนภิสมฺภุณโนฺต อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชติฯ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตุํ อสโกฺกโนฺต เอตรหิ จตุสจฺจํ วา สจฺฉิกโรติฯ ตํ อนภิสมฺภุณโนฺต อาเนญฺชํ วา สมาปชฺชตีติฯ

ตตฺรายํ นโย – อิธ ภิกฺขุ ตติยชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานสฺส กสิณปริกมฺมํ กโรติฯ ตสฺส นีวรณา วิกฺขมฺภนฺติ, สติ สนฺติฏฺฐติ, อุปจาเรน จิตฺตํ สมาธิยติฯ โส รูปารูปํ ปริคณฺหาติ, ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหาติ, ลกฺขณารมฺมณิกํ วิปสฺสนํ ววตฺถเปติ, ตสฺส เอวํ โหติ – ''อุปจาเรน เมฌานํ วิเสสภาคิยํ ภเวยฺย, ติฏฺฐตุ วิเสสภาคิยตา, นิเพฺพธภาคิยํ นํ กริสฺสามี''ติ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติฯ เอตฺตเกนสฺส กิจฺจํ กตํ นาม โหติฯ อรหตฺตํ สจฺฉิกาตุํ อสโกฺกโนฺต ปน ตโต โอสกฺกิตมานโส อนฺตรา น ติฏฺฐติ, จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชติเยวฯ ยถา กึ? ยถา ปุริโส ''วนมหึสํ ฆาเตสฺสามี''ติ สตฺตึ คเหตฺวา อนุพนฺธโนฺต สเจ ตํ ฆาเตติ, สกลคามวาสิโน โตเสสฺสติ, อสโกฺกโนฺต ปน อนฺตรามเคฺค สสโคธาทโย ขุทฺทกมิเค ฆาเตตฺวา กาชํ ปูเรตฺวา เอติเยวฯ

ตตฺถ ปุริสสฺส สตฺตึ คเหตฺวา วนมหึสานุพนฺธนํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน ตติยชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานสฺส ปริกมฺมกรณํ, วนมหึสฆาตนํ วิย – ''นีวรณวิกฺขมฺภนาทีนิ สมนุปสฺสโต วิเสสภาคิยํ ภเวยฺย, ติฏฺฐตุ วิเสสภาคิยตา, นิเพฺพธภาคิยํ นํ กริสฺสามี''ติ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตสฺส สจฺฉิกรณํ, มหึสํ ฆาเตตุํ อสโกฺกนฺตสฺส อนฺตรามเคฺค สสโคธาทโย ขุทฺทกมิเค ฆาเตตฺวา กาชํ ปูเรตฺวา คมนํ วิย อรหตฺตํ สจฺฉิกาตุํ อสโกฺกนฺตสฺส, ตโต โอสกฺกิตฺวา จตุตฺถชฺฌานสมาปชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ มคฺคภาวนา จตุสจฺจสจฺฉิกิริยาโยชนาสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อรหตฺตํ สจฺฉิกาตุํ อสโกฺกนฺตสฺส นิพฺพตฺตฏฺฐานํ ทเสฺสโนฺต **กายสฺส เภทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยนฺ**ติ เยน การเณน ตํ สํวตฺตนิกํ วิญฺญาณํ อสฺส อาเนญฺชูปคํ, ตํ การณํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ **ตํสํวตฺตนิกนฺ**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน สํวตฺตนิกํฯ เยน วิปากวิญฺญาเณน โส ภิกฺขุ สํวตฺตติ นิพฺพตฺตติ, ตํ วิญฺญาณํฯ **อาเนญฺชูปคนฺ**ติ กุสลาเนญฺชสภาวูปคตํ อสฺส, ตาทิสเมว ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ เกจิ กุสลวิญฺญาณํ วทนฺติฯ ยํ ตสฺส ภิกฺขุโน สํวตฺตนิกํ อุปฺปตฺติเหตุภูตํ กุสลวิญฺญาณํ อาเนญฺชูปคตํ อสฺส, วิปากกาเลปิ ตนฺนามกเมว อสฺสาติ อโตฺถฯ โส ปนายมโตฺถ – ‘‘ปุญฺญํ เจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, ปุญฺญูปคํ โหติ วิญฺญาณํฯ อปุญฺญํ เจ สงฺขารํ อภิสงฺขาโรติ, อปุญฺญุปคํ โหติ วิญฺญาณํฯ อาเนญฺชํ เจ สงฺขารํ อภิสงฺขโรติ, อาเนญฺชูปคํ โหติ วิญฺญาณ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๕๑) อิมินา นเยน เวทิตโพฺพฯ **อาเนญฺชสปฺปายา**ติ อาเนญฺชสฺส จตุตฺถชฺฌานสฺส สปฺปายาฯ น เกวลญฺจ สา อาเนญฺชเสฺสว, อุปริ อรหตฺตสฺสาปิ สปฺปายาว อุปการภูตาเยวาติ เวทิตพฺพาฯ อิติ อิมสฺมิํ ปฐมกอาเนเญฺช สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตาฯ

๖๗. **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ จตุตฺถชฺฌานํ ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ ภิกฺขุ เหฏฺฐิเมน ภิกฺขุนา ปญฺญวนฺตตโร ตสฺส จ ภิกฺขุโน อตฺตโน จาติ ทฺวินฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ รูปปฏิพาหเนน ตเมว ปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ **อาเนญฺชํ สมาปชฺชตี**ติ อากาสานญฺจายตนาเนญฺชํ สมาปชฺชติฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ ยถา จ อิธ, เอวํ สพฺพตฺถ วิเสสมตฺตเมว ปน วกฺขามฯ อิติ อิมสฺมิํ ทุติยอาเนเญฺช วิปสฺสนาวเสน โอสกฺกนา กถิตา, ‘‘ยํกิญฺจิ รูป’’นฺติ เอวํ วิปสฺสนามคฺคํ ทเสฺสเนฺตน กถิตาติ อโตฺถฯ

อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตีติ อากาสานญฺจายตนํ ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา ทฺวีหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ ติณฺณมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **อุภยเมตํ อนิจฺจนฺ**ติ เอตฺถ อฏฺฐ เอเกกโกฏฺฐาสา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกวเสน ปน สงฺขิปิตฺวา อุภยนฺติ วุตฺตํฯ **นาลํ อภินนฺทิตุนฺ**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทิตุํ น ยุตฺตํฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ กามปฏิพาหเนน จ รูปปฏิพาหเนน จ ตเมว ปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ **อาเนญฺชํ สมาปชฺชตี**ติ วิญฺญาณญฺจายตนาเนญฺชํ สมาปชฺชติฯ อิมสฺมิํ ตติยอาเนเญฺช วิปสฺสนาวเสน โอสกฺกนา กถิตาฯ

๖๘. **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ วิญฺญาณญฺจายตนํ ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา ตีหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ จตุนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **ยเตฺถตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตี**ติ ยํ อากิญฺจญฺญายตนํ ปตฺวา เอตา เหฏฺฐา วุตฺตา สพฺพสญฺญา นิรุชฺฌนฺติฯ **เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตนฺ**ติ เอตํ องฺคสนฺตตาย อารมฺมณสนฺตตาย จ **สนฺตํ,** อตปฺปกเฏฺฐน **ปณีตํฯ ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ ตาสํ สญฺญานํ ปฏิพาหเนน ตเมว ปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ อิมสฺมิํ ปฐมากิญฺจญฺญายตเน สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตาฯ

อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตีติ วิญฺญาณญฺจายตนเมว ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา จตูหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ ปญฺจนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **อเตฺตน วา อตฺตนิเยน วา**ติ อหํ มมาติ คเหตเพฺพน สุญฺญํ ตุจฺฉํ ริตฺตํฯ เอวเมตฺถ ทฺวิโกฏิกา สุญฺญตา ทสฺสิตาฯ **ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ เหฏฺฐา วุตฺตปฏิปทญฺจ อิมญฺจ สุญฺญตปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ อิมสฺมิํ ทุติยากิญฺจญฺญายตเน วิปสฺสนาวเสน โอสกฺกนา กถิตาฯ

๗๐. **อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ วิญฺญาณญฺจายตนเมว ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา ปญฺจหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ ฉนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอก

โต กตฺวา สมฺมสติฯ **นาหํ กฺวจนิ กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิํ, น จ มม กฺวจนิ กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถี**ติ เอตฺถ ปน จตุโกฏิกา สุญฺญตา กถิตาฯ กถํ? อยญฺหิ **นาหํ กฺวจนี**ติ กฺวจิ อตฺตานํ น ปสฺสติ, **กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมิ**นฺติ อตฺตโน อตฺตานํ กสฺสจิ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ น ปสฺสติ, อตฺตโน ภาติฏฺฐาเน ภาตรํ สหายฏฺฐาเน สหายํ ปริกฺขารฏฺฐาเน วา ปริกฺขารํ มญฺญิตฺวา อุปคนฺตฺวา อุปเนตพฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **น จ มม กฺวจนี**ติ เอตฺถ มม – สทฺทํ ตาว ฐเปตฺวา น จ กฺวจนิ ปรสฺส จ อตฺตานํ กฺวจิ น ปสฺสตีติ อยมโตฺถฯ อิทานิ มม – สทฺทํ อาหริตฺวา **มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถี**ติ โส ปรสฺส อตฺตา มม กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนภาเว อตฺถีติ น ปสฺสติฯ อตฺตโน ภาติฏฺฐาเน ภาตรํ สหายฏฺฐาเน สหายํ ปริกฺขารฏฺฐาเน วา ปริกฺขารนฺติ กิสฺมิญฺจิ ฐาเน ปรสฺส อตฺตานํ อิมินา กิญฺจนภาเวน อุปเนตพฺพํ น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ เอวมยํ ยสฺมา เนว กตฺถจิ อตฺตานํ ปสฺสติ, น ตํ ปรสฺส กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ ปสฺสติ, น ปรสฺส อตฺตานํ อตฺตโน กิญฺจนภาเว อุปเนตพฺพํ ปสฺสติ, ตสฺมา อยํ สุญฺญตา จตุโกฏิกาติ เวทิตพฺพาฯ **ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ เหฏฺฐา วุตฺตปฺปฏิปทํ อิมํ จตุโกฏิสุญฺญตญฺจ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ อิมสฺมิํ ตติยากิญฺจญฺญายตเนปิ วิปสฺสนาวเสเนว โอสกฺกนา กถิตาฯ

อิติ ปฏิสญฺจิกฺขตีติ อากิญฺจญฺญายตนํ ปตฺวา เอวํ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา ฉหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ สตฺตนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **ยเตฺถตา อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตี**ติ ยํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปตฺวา เอตฺถ เอตา เหฏฺฐา วุตฺตา สพฺพสญฺญา นิรุชฺฌนฺติฯ **ตพฺพหุลวิหาริโน**ติ ตาสํ สญฺญานํ ปฏิพาหเนน ตเมว ปฏิปทํ พหุลํ กตฺวา วิหรนฺตสฺสฯ อิมสฺมิํ เนวสญฺญานาสญฺญายตเน สมาธิวเสน โอสกฺกนา กถิตาฯ

๗๑. **โน จสฺส โน จ เม สิยา**ติ สเจ มยฺหํ ปุเพฺพ ปญฺจวิธํ กมฺมวฏฺฏํ น อายูหิตํ อสฺส, ยํ เม อิทํ เอตรหิ เอวํ ปญฺจวิธํ วิปากวฏฺฏํ เอตํ เม น สิยา นปฺปวเตฺตยฺยาติ อโตฺถฯ **น ภวิสฺสตี**ติ สเจ เอตรหิ ปญฺจวิธํ กมฺมวฏฺฏํ อายูหิตํ น ภวิสฺสติฯ **น เม ภวิสฺสตี**ติ ตสฺมิํ อสติ อนาคเต เม ปญฺจวิธํ วิปากวฏฺฏํ น ภวิสฺสติฯ **ยทตฺถิ ยํ ภูตํ ตํ ปชหามี**ติ ยํ อตฺถิ ยํ ภูตํ เอตรหิ ขนฺธปญฺจกํ, ตํ ปชหามิฯ **เอวํ อุเปกฺขํ ปฏิลภตี**ติ โส ภิกฺขุ เอวํ วิปสฺสนุเปกฺขํ ลภตีติ อโตฺถฯ

ปรินิพฺพาเยยฺย นุ โข โส, ภเนฺต, ภิกฺขุ น วา ปรินิพฺพาเยฺยาติ กิํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ, ตติยชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส อรหตฺตมฺปิ โอสกฺกนาปิ ปฏิปทาปิ ปฏิสนฺธิปิ กถิตา, ตถา จตุตฺถชฺฌานาทีนิ ปาทกานิ กตฺวา ฐิตานํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส น กิญฺจิ กถิตํ, ตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **อเปเฺตถา**ติ อปิ เอตฺถฯ **โส ตํ อุเปกฺขํ อภินนฺทตี**ติ โส ตํ วิปสฺสนุเปกฺขํ ตณฺหาทิฏฺฐิอภินนฺทนาหิ อภินนฺทติฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ตนฺนิสฺสิตํ โหติ วิญฺญาณ**นฺติ วิญฺญาณํ วิปสฺสนานิสฺสิตํ โหติฯ **ตทุปาทาน**นฺติ ยํ นิกนฺติวิญฺญาณํ, ตํ ตสฺส อุปาทานํ นาม คหณํ นาม โหติฯ **สอุปาทาโน**ติ สคหโณฯ **น ปรินิพฺพายตี**ติ วิปสฺสนาย สาลโย ภิกฺขุ มม สาสเน น ปรินิพฺพายติฯ โย ปน วิหารปริเวณอุปฏฺฐากาทีสุ สาลโย, ตสฺมิํ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **กหํ ปนา**ติ? กตฺถ ปน? **อุปาทิยมาโน อุปาทิยตี**ติ ปฏิสนฺธิํ คณฺหมาโน คณฺหาติฯ **อุปาทานเสฏฺฐํ กิร โส, ภเนฺต**ติ, ภเนฺต, โส กิร ภิกฺขุ คเหตพฺพฏฺฐานํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ ภวํ อุปาทิยติ, เสฏฺฐภเว ปฏิสนฺธิํ คณฺหาตีติ อโตฺถฯ อิมินา ตสฺส ภิกฺขุโน ปฏิสนฺธิ กถิตาฯ อิทานิสฺส อรหตฺตํ กเถตุํ **อิธานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

๗๓. **นิสฺสาย นิสฺสายา**ติ ตํ ตํ สมาปตฺติํ นิสฺสายฯ **โอฆสฺส นิตฺถรณา อกฺขาตา**ติ โอฆตรณํ กถิตํ, ตติยชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตภิกฺขุโน โอฆนิตฺถรณา กถิตา…เป….

เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตภิกฺขุโน โอฆนิตฺถรณา กถิตาติ วทติฯ

กตโม ปน, ภนฺเต, อริโย วิโมกฺขติ อิธ กึ ปุจฺฉติ? สมาปตฺตึ ตาว ปทฏฺฐานํ กตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา อรหตฺตํ คณฺหนฺโต ภิกฺขุ นาวํ วา อุฬุมฺปาทีนิ วา นิสฺสาย มโหฆํ ตริตฺวา ปารํ คจฺฉนฺโต วิย น กิลมติฯ สุกฺขวิปสฺสโก ปน ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ คณฺหนฺโต พาหุพเลน โสตํ ฉินฺทิตฺวา ปารํ คจฺฉนฺโต วิย กิลมติฯ อิติ อิมสฺส สุกฺขวิปสฺสกสฺส อรหตฺตํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **อริยสาวโก**ติ สุกฺขวิปสฺสโก อริยสาวโกฯ อยญฺหิ เหฏฺฐา อฏฺฐหิ ภิกฺขูหิ ปญฺญวนฺตตโร เตสญฺจ ภิกฺขูนํ อตฺตโน จาติ นวนฺนมฺปิ กมฺมฏฺฐานํ เอกโต กตฺวา สมฺมสติฯ **เอส สกฺกาโย ยาวตา สกฺกาโย**ติ ยตฺตโก เตภูมกวฏฺฏสงฺขาโต สกฺกาโย นาม อตฺถิ, สโพฺพปิ โส เอส สกฺกาโย, น อิโต ปรํ สกฺกาโย อตฺถีติ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ

เอตํ อมตํ ยทิทํ อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺขติ โย ปเนส จิตฺตสฺส อนุปาทาวิโมกฺข นาม, เอตํ อมตํ เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตนฺติ ปฏิสญฺจิกฺขติฯ อญฺญตฺถ จ ‘‘อนุปาทา จิตฺตสฺส วิโมกฺข’’ติ นิพฺพานํ วุจฺจติฯ อิมสฺมึ ปน สุตฺเต สุกฺขวิปสฺสกสฺส อรหตฺตํ กถิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ

เกวลํ ปน อิมสฺมึ สุตฺเต สตฺตสุ ฐาเนสุ โอสกฺกนา กถิตา, อฏฺฐสุ ฐาเนสุ ปฏิสนฺธิ, นวสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ กถํ? ตติยํ ฌานํ ตาว ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส ภิกฺขุโน โอสกฺกนา กถิตา, ปฏิสนฺธิ กถิตา, อรหตฺตํ กถิตํ, ตถา จตุตฺถชฺฌานํ, ตถา อากาสานญฺจายตนํฯ วิญฺญาณญฺจายตนํ ปน ปทฏฺฐานํ กตฺวา ฐิตานํ ติณฺณํ ภิกฺขูนํ โอสกฺกนา กถิตา, ปฏิสนฺธิ กถิตา, อรหตฺตํ กถิตํฯ ตถา อากิญฺจญฺญายตนํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส ภิกฺขุโนฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปาทกํ กตฺวา ฐิตสฺส ปน โอสกฺกนา นตฺถิ, ปฏิสนฺธิ ปน อรหตฺตญฺจ กถิตํฯ สุกฺขวิปสฺสกสฺส อรหตฺตเมว กถิตนฺติฯ เอวํ สตฺตสุ ฐาเนสุ โอสกฺกนา กถิตา, อฏฺฐสุ ฐาเนสุ ปฏิสนฺธิ, นวสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิมญฺจ ปน สตฺตสุ ฐาเนสุ โอสกฺกนํ อฏฺฐสุ ปฏิสนฺธึ นวสุ อรหตฺตํ สโมธาเนตฺวา กเถนฺเตน อิมํ อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตํ สุกถิตํ นาม โหตีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อาเนญฺชสปฺปายสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. คณกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๗๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ คณกโมคฺคลฺลานสุตฺตํฯ ตตฺถ **ยาว ปจฺฉิมโสปานกเฬวรา**ติ ยาว ปฐมโสปานผลกา เอกทิวเสเนว สตฺตภูมิโก ปาสาโท น สกฺกา กาตุํ, วตฺถุํ โสเธตฺวา ถมฺภุสฺสาปนโต ปฏฺฐาย ปน ยาว จิตฺตกมฺมกรณา อนุปุพฺพกิริยา เจตฺถ ปญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ **ยทิทํ อชฺเฌเน**ติ ตโยปิ เวทา น สกฺกา เอกทิวเสเนว อธียิตุํ, เอเตสํ อชฺเฌเนปิ ปน อนุปุพฺพกิริยาว ปญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ **อิสฺสตฺถ**ติ อาวุธวิชฺชายปิ เอกทิวเสเนว วาลเวธิ นาม น สกฺกา กาตุํ, ฐานสมฺปาทนมุฏฺฐิกรณาทีหิ ปน เอตฺถาปิ อนุปุพฺพกิริยา ปญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ **สงฺขาเน**ติ คณนายฯ ตตฺถ อนุปุพฺพกิริยํ อตฺตนาว ทเสฺสนฺโต **เอวํ คณาเปมา**ติอาทิมาหฯ

๗๕. **เสยฺยถาปิ พฺราหฺมณา**ติ อิธ ภควา ยสฺมา พาหิรสมเย ยถา ยถา สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติ, ตถา ตถา เกราฏิกา โหนฺติ, ตสฺมา อตฺตโน สาสนํ พาหิรสมเยน อนุปเมตฺวา ภทฺรอสฺ

สาชานีเยน อุปเมนฺโต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ภโทฺร หิ อสฺสาชานีโย ยสฺมึ การเณ ทมิโต โหติ, ตํ ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมติฯ เอวเมว สาสเน สมฺมาปฏิปนฺโน กุลปุตฺโต สีลเวลํ นาติกฺกมติฯ **มุขาธาเน**ติ มุขฎฺฐปเนฯ

๗๖. **สติสมฺปชญฺญาย จา**ติ สติสมฺปชญฺญาหิ สมงฺคิภาวตฺถาย ฯ เทฺว หิ ขีณาสวา สตตวิหารี จ โนสตตวิหารี จฯ ตตฺถ **สตตวิหารี** ยํกิญฺจิ กมฺมํ กตฺวาปิ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, โน **สตตวิหารี** ปน อปฺปมตฺตเกปิ กิเจฺจ กิจฺจปฺปสุโต หุตฺวา ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตุํ น สโกฺกติฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – เอโก กิร ขีณาสวเตฺถโร ขีณาสวสามเณรํ คเหตฺวา อรญฺญวาสํ คโต, ตตฺถ มหาเถรสฺส เสนาสนํ ปตฺตํ, สามเณรสฺส น ปาปุณาติ, ตํ วิตเกฺกโนฺต เถโร เอกทิวสมฺปิ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตุํ นาสกฺขิฯ สามเณโร ปน เตมาสํ ผลสมาปตฺติรติยา วีตินาเมตฺวา ‘‘สปฺปาโย , ภเนฺต, อรญฺญวาโส ชาโต’’ติ เถรํ ปุจฺฉิฯ เถโร ‘‘น ชาโต, อาวุโส’’ติ อาหฯ อิติ โย เอวรูโป ขีณาสโว, โส อิเม ธเมฺม อาทิโต ปฏฺฐาย อาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชิตุํ สกฺขิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต ‘‘สติสมฺปชญฺญาย จา’’ติ อาหฯ

๗๘. **เยเม, โภ โคตมา**ติ ตถาคเต กิร กถยเนฺตว พฺราหฺมณสฺส ‘‘อิเม ปุคฺคลา น อาราเธนฺติ, อิเม อาราเธนฺตี’’ติ นโย อุทปาทิ, ตํ ทเสฺสโนฺต เอวํ วตฺตุมารโทฺธฯ

ปรมชฺชธเมฺมสูติ อชฺชธมฺมา นาม ฉสตฺถารธมฺมา, เตสุ โคตมวาโทว, ปรโม อุตฺตโมติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

คณกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๗๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตํฯ ตตฺถ **อจิรปรินิพฺพุเต ภควตี**ติ ภควติ อจิรปรินิพฺพุเต, ธาตุภาชนียํ กตฺวา ธมฺมสงฺคีตึ กาตุํ ราชคหํ อาคตกาเล ฯ **รโญฺญ ปโชฺชตสฺส อาสงฺกมาโน**ติ จณฺฑปโชฺชโต นาเมส ราชา พิมฺพิสารมหาราชสฺส สหาโย อโหสิ, ชีวกํ เปเสตฺวา เภสชฺชการิตกาลโต ปฏฺฐาย ปน ทฬฺหมิโตฺตว ชาโต, โส ‘‘อชาตสตฺตุนา เทวทตฺตสฺส วจนํ คเหตฺวา ปิตา ฆาติโต’’ติ สุตฺวา ‘‘มม ปิยมิตฺตํ ฆาเตตฺวา เอส รชฺชํ กริสฺสามีติ มญฺญติ, มยฺหํ สหายสฺส สหายานํ อตฺถิกภาวํ ชานาเปสฺสามี’’ติ ปริสติ วาจํ อภาสิฯ ตํ สุตฺวา ตสฺส อาสงฺกา อุปฺปนฺนาฯ เตน วุตฺตํ ‘‘รโญฺญ ปโชฺชตสฺส อาสงฺกมาโน’’ติฯ **กมฺมโนฺต**ติ พหินคเร นครปฏิสงฺขาราปนตฺถาย กมฺมนฺตฎฺฐานํฯ

อุปสงฺกมีติ มยํ ธมฺมวินยสงฺคีตึ กาเรสฺสามาติ วิจราม, อยญฺจ มเหสโกฺข ราชวลฺลโภ สงฺคเห กเต เวฬุวนสฺส อารกฺขํ กเรยฺยาติ มญฺญมาโน อุปสงฺกมิฯ **เตหิ ธเมฺมหี**ติ เตหิ สพฺพญฺญุตญฺญาณธเมฺมหิฯ **สเพฺพน สพฺพ**นฺติ สพฺพาการเรน สพฺพํฯ **สพฺพถา สพฺพ**นฺติ สพฺพโกฏฺฐาเสหิ สพฺพํฯ กึ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติ? ฉ หิ สตฺถาโร ปฐมตรํ อปฺปญฺญาตกุเลหิ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตา, เต ตถาคเต ธรมาเนเยว กาลํกตา, สาวกาปิ เนสํ อปฺปญฺญาตกุเลเหว ปพฺพชิตาฯ เต เตสํ อจฺจเยน มหาวิวาทํ อกํสุฯ สมโณ ปน โคตโม มหากุลา ปพฺพชิโต, ตสฺส อจฺจเยน สาวกานํ มหาวิวาโท ภวิสฺสตีติ อยํ กถา สกลชมฺพุทีปํ ปตฺถรมานา อุทปาทิฯ สมฺ

มาสมฺพุเทฺธ จ ธรเนฺต ภิกฺขูนํ วิวาโท นาโหสิฯ โยปิ อโหสิ, โสปิ ตเตฺถว วูปสมิโตฯ ปรินิพฺพุตกาเล ปนสฺส – ‘‘อฎฺฐสฎฺฐิโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ สิเนรุํ อปวาหิตุํ สมตฺถสฺส วาตสฺส ปุรโต ปุราณปณฺณํ กึ ฐสฺสติ, ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปตฺตสฺส สตฺถุ อลชฺชมาโน มจฺจุราชา กสฺส ลชฺชิสฺสตี’’ติ มหาสํเวคํ ชเนตฺวา ภิโยฺยโสมตฺตาย ภิกฺขู สมคฺคา ชาตา อติวิย อุปสนฺตุปสนฺตา, กึ นุ โข เอตนฺติ อิทํ ปุจฺฉามีติ ปุจฺฉติฯ **อนุสญฺญายมาโน**ติ อนุสญฺชายมาโน, กตากตํ ชนโนฺตติ อโตฺถฯ อนุวิจรมาโน วาฯ

๘๐. **อตฺถิ นุ โข**ติ อยมฺปิ เหฎฺฐิมปุจฺฉเมว ปุจฺฉติฯ **อปฺปฎิสรเณ**ติ อปฺปฎิสรเณ ธมฺมวินเยฯ **โก เหตุ สามคฺคิยา**ติ ตุมฺหากํ สมคฺคภาวสฺส โก เหตุ โก ปจฺจโยฯ **ธมฺมปฺปฎิสรณา**ติ ธโมฺม อมฺหากํ ปฎิสรณํ, ธโมฺม อวสฺสโยติ ทีเปติฯ

๘๑. **ปวตฺตตี**ติ ปคุณํ หุตฺวา อาคจฺฉติฯ **อาปตฺติ โหติ วีติกฺกโม**ติ อุภยเมตํ พุทฺธสฺส อาณาติกฺกมนเมวฯ **ยถาธมฺมํ ยถานุสิฎฺฐํ กาเรมา**ติ ยถา ธโมฺม จ อนุสิฎฺฐิ จ ฐิตา, เอวํ กาเรมาติ อโตฺถฯ

น กิร โน ภวโนฺต กาเรนฺติ ธโมฺม โน กาเรตีติ ปททฺวเยปิ โน กาโร นิปาตมตฺตํฯ เอวํ สเนฺต น กิร ภวโนฺต กาเรนฺติ, ธโมฺมว กาเรตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

๘๓. **ตคฺฆา**ติ เอกํเส นิปาโตฯ **กหํ ปน ภวํ อานโนฺท**ติ กึ เถรสฺส เวฬุวเน วสนภาวํ น ชานาตีติ? ชานาติฯ เวฬุวนสฺส ปน อเนน อารกฺขา ทินฺนา, ตสฺมา อตฺตานํ อุกฺกํสาเปตุกาโม ปุจฺฉติฯ กสฺมา ปน เตน ตตฺถ อารกฺขา ทินฺนา? โส กิร เอกทิวสํ มหากจฺจายนเตฺถรํ คิชฺฌกูฎา โอตรนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘มกฺกโฎ วิย เอโส’’ติ อาหฯ ภควา ตํ กถํ สุตฺวา – ‘‘สเจ ขมาเปติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ ขมาเปติ, อิมสฺมึ เวฬุวเน โคนงฺคลมกฺกโฎ ภวิสฺสตี’’ติ อาหฯ โส ตํ กถํ สุตฺวา – ‘‘สมณสฺส โคตมสฺส กถาย เทฺวธาภาโว นาม นตฺถิ, ปจฺฉา เม มกฺกฎภูตกาเล โคจรฎฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ เวฬุวเน นานาวิเธ รุเกฺข โรเปตฺวา อารกฺขํ อทาสิฯ อปรภาเค กาลํ กตฺวา มกฺกโฎ หุตฺวา นิพฺพตฺติฯ ‘‘วสฺสการา’’ติ วุเตฺต อาคนฺตฺวา สมีเป อฎฺฐาสิฯ **ตคฺฆา**ติ สพฺพวาเรสุ เอกํสวจเนเยว นิปาโตฯ **ตคฺฆ, โภ อานนฺทา**ติ เอวํ เถเรน ปริสมเชฺฌ อตฺตโน อุกฺกํสิตภาวํ ญตฺวา อหมฺปิ เถรํ อุกฺกํสิสฺสามีติ เอวมาหฯ

๘๔. **น จ โข, พฺราหฺมณา**ติ เถโร กิร จิเนฺตสิ ‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน วณฺณิตชฺฌานมฺปิ อตฺถิ, อวณฺณิตชฺฌานมฺปิ อตฺถิ, อยํ ปน พฺราหฺมโณ สพฺพเมว วเณฺณตีติ ปญฺหํ วิสํวาเทติ, น โข ปน สกฺกา อิมสฺส มุขํ อุโลฺลเกตุํ น ปิณฺฑปาตํ รกฺขิตุํ, ปญฺหํ อุชุํ กตฺวา กเถสฺสามี’’ติ อิทํ วตฺถุํ อารทฺธํฯ **อนฺตรํ กริตฺวา**ติ อพฺภนฺตรํ กริตฺวาฯ **เอวรูปํ โข, พฺราหฺมณ, โส ภควา ฌานํ วเณฺณสี**ติ อิธ สพฺพสงฺคาหกชฺฌานํ นาม กถิตํฯ

ยํ โน มยนฺติ อยํ กิร พฺราหฺมโณ วสฺสการพฺราหฺมณํ อุสูยติ, เตน ปุจฺฉิตปญฺหสฺส อกถนํ ปจฺจาสีสมาโน กถิตภาวํ ญตฺวา ‘‘วสฺสกาเรน ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ ปุนปฺปุนํ ตสฺส นามํ คณฺหโนฺต วิตฺถาเรตฺวา กเถสิ, มยา ปุจฺฉิตปญฺหํ ปน ยฎฺฐิโกฎิยา อุปฺปีเฬโนฺต วิย เอกเทสเมว กเถสี’’ติ อนตฺตมโน อโหสิ, ตสฺมา เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. มหาปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๘๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาปุณฺณมสุตฺตํฯ ตตฺถ **ตทหู**ติ ตสฺมิํ อหุ, ตสฺมิํ ทิวเสติ อโตฺถฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ **อุโปสโถ**ฯ อุปวสนฺตีติ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ อยํ ปเนตฺถ อตฺถุทฺธาโร – ‘‘อายาม, อาวุโส, กปฺปิน, อุโปสถํ คมิสฺสามา’’ติอาทีสุ หิ ปาติโมกฺขุเทฺทโส อุโปสโถฯ ‘‘อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุโตฺถ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๕๓) สีลํฯ ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคุ, สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๗๙) อุปวาโสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๖) ปญฺญตฺติฯ ‘‘น, ภิกฺขเว, ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๘๑) อุปวสิตพฺพทิวโสฯ อิธาปิ โสเยว อธิเปฺปโต ฯ โส ปเนส อฏฺฐมีจาตุทฺทสีปนฺนรสีเภเทน ติวิโธฯ ตสฺมา เสสทฺวยนิวารณตฺถํ **ปนฺนรเส**ติ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ’’ติฯ มาสปุณฺณตาย ปุณฺณา สํปุณฺณาติ **ปุณฺณาฯ มา**-อิติ จโนฺท วุจฺจติ, โส เอตฺถ ปุโณฺณติ **ปุณฺณมา**ฯ เอวํ ปุณฺณาย ปุณฺณมายาติ อิมสฺมิํ ปททฺวเย อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เทสนฺติ การณํฯ **เตน หิ ตฺวํ ภิกฺขุ สเก อาสเน นิสีทิตฺวา ปุจฺฉา**ติ กสฺมา ภควา ฐิตสฺส อกเถตฺวา นิสีทาเปสีติฯ อยํ กิร ภิกฺขุ สฏฺฐิมตฺตานํ ปธานิยภิกฺขูนํ สงฺฆเตฺถโร สฏฺฐิ ภิกฺขู คเหตฺวา อรเญฺญ วสติ, เต ตสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ฆเฏนฺติ วายมนฺติฯ มหาภูตานิ ปริคฺคณฺหนฺติ อุปาทารูปานิ, นามรูปปจฺจยลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนํ ปริคฺคณฺหนฺติฯ อถ เน อาจริยุปฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา วนฺทิตฺวา นิสิเนฺน เถโร มหาภูตปริคฺคหาทีนิ ปุจฺฉติฯ เต สพฺพํ กเถนฺติ, มคฺคผลปญฺหํ ปุจฺฉิตา ปน กเถตุํ น สโกฺกนฺติฯ อถ เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘มม สนฺติเก เอเตสํ โอวาทสฺส ปริหานิ นตฺถิ, อิเม จ อารทฺธวีริยา วิหรนฺติฯ กุกฺกุฏสฺส ปานียปิวนกาลมตฺตมฺปิ เนสํ ปมาทกิริยา นตฺถิฯ เอวํ สเนฺตปิ มคฺคผลานิ นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกนฺติฯ อหํ อิเมสํ อชฺฌาสยํ น ชานามิ, พุทฺธเวเนยฺยา เอเต ภวิสฺสนฺติ , คเหตฺวา เน สตฺถุ สนฺติกํ คจฺฉามิ, อถ เนสํ สตฺถา จริยวเสน ธมฺมํ เทเสสฺสตี’’ติ, เต ภิกฺขู คเหตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อาคโตฯ

สตฺถาปิ สายนฺหสมเย อานนฺทเตฺถเรน อุปนีตํ อุทกํ อาทาย สรีรํ อุตุํ คณฺหาเปตฺวา มิคารมาตุปาสาทปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ นํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิฯ

ตสฺมิํ สมเย สูริโย อตฺถงฺคเมติ, จโนฺท อุคฺคจฺฉติ, มชฺฌฏฺฐาเน จ ภควา นิสิโนฺนฯ จนฺทสฺส ปภา นตฺถิ, สูริยสฺส ปภา นตฺถิ, จนฺทิมสูริยานํ ปภํ มเกฺขตฺวา ฉพฺพณฺณา ยมกพุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา ปุญฺชา ปุญฺชา หุตฺวา ทิสาวิทิสาสุ ธาวนฺตีติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํฯ วณฺณภูมิ นาเมสา, ธมฺมกถิกเสฺสเวตฺถ ถาโม ปมาณํ, ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ กเถตพฺพํฯ ทุกฺกถิตนฺติ น วตฺตพฺพํฯ เอวํ สนฺนิสิเนฺนาย ปริสาย เถโร อุฎฺฐหิตฺวา สตฺถารํ ปญฺหสฺส โอกาสํ กาเรสิฯ ตโต ภควา – ‘‘สเจ อิมสฺมิํ ฐิตเก ปุจฺฉเนฺต ‘อาจริโย โน อุฏฺฐิโต’ติ เสสภิกฺขู อุฏฺฐหิสฺสนฺติ, เอวํ ตถาคเต อคารโว กโต ภวิสฺสติฯ อถ นิสินฺนาว ปุจฺฉิสฺสนฺติ, อาจริเย อคารโว กโต ภวิสฺสติ, เอกคฺคา หุตฺวา ธมฺมเทสนํ ปฏิจฺฉิตุํ น สกฺกุณิสฺสนฺติฯ อาจริเย ปน นิสิเนฺน เตปิ นิสีทิสฺสนฺติฯ ตโต เอกคฺคา ธมฺมเทสนํ ปฏิจฺฉิตุํ สกฺกุณิสฺสนฺตี’’ติ อิมินา การเณน ภควา ฐิตสฺส อกเถตฺวา นิสีทาเปตีติฯ

อิเม นุ โข, ภเนฺตติ วิมติปุจฺฉา วิย กถิตาฯ เถโร ปน ปญฺจกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต มหาขีณาสโว, นตฺถิ เอตสฺส วิมติฯ ชานเนฺตนปิ ปน อชานเนฺตน วิย หุตฺวา ปุจฺฉิตุํ วฏฺฏติฯ สเจ หิ ชานโนฺต วิย ปุจฺฉติ, ‘‘ชานาติ อย’’นฺติ ตสฺส ตสฺส วิสฺสเชฺชโนฺต เอกเทสเมว กเถติฯ อชานเนฺตน วิย ปุจฺฉิเต ปน กเถโนฺต อิโต จ เอโตฺต จ การณํ อาหริตฺวา

ปากฏํ กตฺวา กเถติฯ โกจิ ปน อชานนฺโตปิ ชานนฺโต วิย ปุจฺฉติฯ เถโร เอวรูปํ วจนํ กึ กริสฺสติ, ชานนฺโตเยว ปน อชานนฺโต วิย ปุจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ

ฉนฺทมูลกาติ ตณฺหามูลกาฯ **เอวํรูโป สิยนฺ**ติ สเจ โอทาโต โหตุกาโม, หริตาลวณฺณ วา มโนสิลาวณฺณ วา สิยนฺติ ปเตฺถติ ฯ สเจ กาโฬ โหตุกาโม, นีลุปฺปลวณฺณ วา อญฺชนวณฺณ วา อตสีปุปฺผวณฺณ วา สิยนฺติ ปเตฺถติฯ **เอวํเวทโน**ติ กุสลเวทโน วา สุขเวทโน วา สิยนฺติ ปเตฺถติฯ สญฺญาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา ปน อตีเต ปตฺถนา นาม นตฺถิ, ปเตฺถเนฺตนาปิ จ น สกฺกา ตํ ลทฺธุํ, ปจฺจุปฺปเนฺนปิ น โหติ, น หิ โอทาโต กาฬภาวํ ปเตฺถตฺวา ปจฺจุปฺปเนฺน กาโฬ โหติ, น กาโฬ วา โอทาโต, ทีโฆ วา รสฺโส, รสฺโส วา ทีโฆ, ทานํ ปน ทตฺวา สีลํ วา สมาทิยิตฺวา ‘‘อนาคเต ขตฺติโย วา โหมิ พฺราหฺมโณ วา’’ติ ปเตฺถนฺตสฺส ปตฺถนา สมิชฺฌติฯ ตสฺมา อนาคตเมว คหิตํฯ

ขนฺธาธิวจนนฺติ ขนฺธานํ ขนฺธปณฺณตฺติ กิตฺตเกน โหตีติ ปุจฺฉติฯ

มหาภูตา เหตูติ ‘‘ตโย กุสลเหตู’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๔๔๑) หิ เหตุเหตุ วุโตฺตฯ อวิชฺชา ปุญฺญาภิสงฺขาราทีนํ สาธารณตฺตา สาธารณเหตุฯ กุสลากุสลํ อตฺตโน อตฺตโน วิปากทาเน อุตฺตมเหตุฯ อิธ ปจฺจยเหตุ อธิเปฺปโตฯ ตตฺถ ปฐวีธาตุ มหาภูตํ อิตเรสํ ติณฺณํ ภูตานํ อุปาทารูปสฺส จ ปญฺญาปนาย ทสฺสนตฺถาย เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ เอวํ เสเสสุปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ผโสฺสติ ‘‘ผุโฎฺฐ, ภิกฺขเว, เวเทติ, ผุโฎฺฐ สญฺชานาติ, ผุโฎฺฐ เจเตตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๓) วจนโต ผโสฺส ติณฺณํ ขนฺธานํ ปญฺญาปนาย เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ **วิญฺญาณกฺขนฺธสฺสา**ติ เอตฺถ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน ตาว สทฺธิํ คพฺภเสยฺยกานํ อุปริมปริเจฺฉเทน สมตึส รูปานิ สมฺปยุตฺตา จ ตโย ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ นามรูปํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปญฺญาปนาย เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ จกฺขุทฺวาเร จกฺขุปสาโท เจว รูปารมฺมณญฺจ รูปํ, สมฺปยุตฺตา ตโย ขนฺธา นามํฯ ตํ นามรูปํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปญฺญาปนาย เหตุ เจว ปจฺจโย จฯ เอเสว นโย เสสวิญฺญาเณสุฯ

๘๗. **กถํ ปน, ภเนฺต**ติ อิทํ กิตฺตเกน นุ โขติ วฏฺฏํ ปุจฺฉนฺโต เอวมาหฯ **สกฺกายทิฎฺฐิ น โหตี**ติ อิทํ วิวฏฺฏํ ปุจฺฉนฺโต เอวมาหฯ

๘๘. **อยํ รูเป อสฺสาโท**ติ อิมินา ปริญฺญาปฏิเวโธ เจว ทุกฺขสจฺจญฺจ กถิตํฯ **อยํ รูเป อาทีนโว**ติ อิมินา ปหานปฏิเวโธ เจว สมุทยสจฺจญฺจฯ **อิทํ รูเป นิสฺสรณ**นฺติ อิมินา สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ เจว นิโรธสจฺจญฺจฯ เย อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ สมฺมาทิฎฺฐิอาทโย ธมฺมา, อยํ ภาวนาปฏิเวโธ มคฺคสจฺจํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๘๙. **พหิทฺธา**ติ ปรสฺส สวิญฺญาณเก กาเยฯ **สพฺพนิมิเตฺตสู**ติ อิมินา ปน อนินฺทฺริยพทฺธมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘สวิญฺญาณเก กาเย’’ติ วจเนน วา อตฺตโน จ ปรสฺส จ กาโย คหิโตว, พหิทฺธา จ สพฺพนิมิตฺตคฺคหเณน อนินฺทฺริยพทฺธํ คณฺหาติฯ

๙๐. **อนตฺตกตานี**ติ อนตฺตนิ ฐตฺวา กตานิฯ **กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี**ติ กตรสฺมึ อตฺตนิ ฐตฺวา วิปากํ ทเสฺสนฺตีติ สสฺสตทสฺสนํ โอกฺกมนฺโต เอวมาหฯ **ตณฺหาธิปเตยฺยนา**ติ ตณฺหาเชฎฺฐเกนฯ **ตตฺร ตตฺรา**ติ เตสุ เตสุ ธเมฺมสุฯ **สฎฺฐิมตฺตาน**นฺติ อิเม ภิกฺขู ปกติกมฺมฎฺฐานํ ชหิตฺวา อญฺญํ นวกมฺมฎฺฐานํ สมฺมสนฺตา ปลฺลงฺกํ อภินฺทิตฺวา ตสฺมิํเยว อาสเน อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. จูฬปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา

๙๑. เอวํ เม สุตนฺติ จูฬปุณฺณมสุตฺตํฯ ตตฺถ **ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต**นฺติ ยํ ยํ ทิสํ อนุวิโลเกติ, ตตฺถ ตตฺถ ตุณฺหีภูตเมวฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ ปญฺจปสาทปฏิมณฺฑิตานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ตโต ตโต วิโลเกตฺวา อนฺตมโส หตฺถกุกฺกุจฺจปาทกุกฺกุจฺจานมฺปิ อภาวํ ทิสฺวาฯ **อสปฺปุริโส**ติ ปาปปุริโสฯ **โน เหตํ, ภนฺเต**ติ ยสฺมา อโนฺธ อนฺธํ วิย โส ตํ ชานิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา เอวมาหํสุฯ เอเตเนว นเยน อิโต ปเรสุปิ วาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสฺสทฺธสมนฺนาคโต**ติ ปาปธมฺมสมนฺนาคโตฯ **อสปฺปุริสภตฺตี**ติ อสปฺปุริสเสวโนฯ **อสปฺปุริสจินฺตี**ติ อสปฺปุริสจินฺตาย จินฺตโกฯ **อสปฺปุริสมนฺตี**ติ อสปฺปุริสมนฺตนํ มเนฺตตาฯ **อสปฺปุริสวาโจ**ติ อสปฺปุริสวาจํ ภาสิตาฯ **อสปฺปุริสกมฺมโนฺต**ติ อสปฺปุริสกมฺมานํ กตฺตาฯ **อสปฺปุริสทิฏฺฐี**ติ อสปฺปุริสทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโตฯ **อสปฺปุริสทาน**นฺติ อสปฺปุริเสหิ ทาตพฺพํ ทานํฯ **ตฺยาสฺส มิตฺตา**ติ เต อสฺส มิตฺตาฯ **อตฺตพฺยาพาธายปิ เจเตตี**ติ ปาณํ หนิสฺสามิ, อทินฺนํ อาทิยิสฺสามิ, มิจฺฉา จริสฺสามิ, ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺติสฺสามีติ เอวํ อตฺตโน ทุกฺขตฺถาย จิเนฺตติฯ **ปรพฺยาพาธายา**ติ ยถา อสุโก อสุกํ ปาณํ หนฺติ, อสุกสฺส สนฺตกํ อทินฺนํ อาทิยติ, ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺตติ, เอวํ นํ อาณาเปสฺสามีติ เอวํ ปรสฺส ทุกฺขตฺถาย จิเนฺตติฯ **อุภยพฺยาพาธายา**ติ อหํ อสุกญฺจ อสุกญฺจ คเหตฺวา ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺติสฺสามีติ เอวํ อุภยทุกฺขตฺถาย จิเนฺตตีติฯ

อตฺตพฺยาพาธายปิ มเนฺตตีติอาทีสุ อหํ ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺติสฺสามีติ มเนฺตโนฺต อตฺตพฺยาพาธาย มเนฺตติ นามฯ อสุกํ ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทเปสฺสามีติ มเนฺตโนฺต ปรพฺยาพาธาย มเนฺตติ นามฯ อเญฺญน สทฺธึ – ‘‘มยํ อุโภปิ เอกโต หุตฺวา ทส อกุสลกมฺมปเถ สมาทาย วตฺติสฺสามา’’ติ มเนฺตโนฺต อุภยพฺยาพาธาย มเนฺตติ นามฯ

อสกฺกจฺจํ ทานํ เทตีติ เทยฺยธมฺมมฺปิ ปุคฺคลมฺปิ น สกฺกโรติฯ เทยฺยธมฺมํ น สกฺกโรติ นาม อุตฺตณฺฑุลาทิโทสสมนฺนาคตํ อาหารํ เทติ, น ปสนฺนํ กโรติฯ ปุคฺคลํ น สกฺกโรติ นาม นิสีทนฏฺฐานํ อสมฺมชฺชิตฺวา ยตฺถ วา ตตฺถ วา นิสีทาเปตฺวา ยํ วา ตํ วา อาธารกํ ฐเปตฺวา ทานํ เทติฯ **อสหตฺถา**ติ อตฺตโน หเตฺถน, น เทติ, ทาสกมฺมการาทีหิ ทาเปติฯ **อจิตฺติกตฺวา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เทยฺยธเมฺมปิ ปุคฺคเลปิ น จิตฺตีการํ กตฺวา เทติฯ **อปวิทฺธ**นฺติ ฉเฑฺฑตุกาโม หุตฺวา วมฺมิเก อุรคํ ปกฺขิปโนฺต วิย เทติฯ **อนาคมนทิฏฺฐิโก**ติ โน ผลปาฏิกงฺขี หุตฺวา เทติฯ

ตตฺถ อุปปชฺชตีติ น ทานํ ทตฺวา นิรเย อุปปชฺชติฯ ยํ ปน เตน ปาปลทฺธิกาย มิจฺฉาทสฺสนํ คหิตํ, ตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา นิรเย อุปปชฺชติฯ สุกฺกปโกฺข วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ **เทวมหตฺตตา**ติ ฉกามาวจรเทวาฯ **มนุสฺสมหตฺตตา**ติ ติณฺณํ กุลานํ สมฺปตฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิทํ ปน สุตฺตํ สุทฺธวฏฺฏวเสเนว กถิตนฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬปุณฺณมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อนุปทวโคฺค

๑. อนุปทสุตฺตวณฺณนา

๙๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ อนุปทสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอตทโวจา**ติ เอตํ (ปฎิ. ม. ๓.๔) ‘‘ปณฺฑิโต’’ติ อาทินา นเยน ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตตฺเถรสฺส คุณกถํ อโวจฯ กสฺมา? อวเสสเตฺถเรสุ หิ มหาโมคฺคลฺลานตฺเถรสฺส อิทฺธิมาติ คุโณ ปากโฏ, มหากสฺสปสฺส ธุตวาโทติ, อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ทิพฺพจกฺขุโกติ, อุปาลิเตฺถรสฺส วินยธโรติ, เรวตเตฺถรสฺส ฌายี ฌานาภิรโตติ, อานนฺทเตฺถรสฺส พหุสฺสุโตติฯ เอวํ เตสํ เตสํ เถรานํ เต เต คุณา ปากฎา, สาริปุตฺตตฺเถรสฺส ปน อปากฎาฯ กสฺมา? ปญฺญวโต หิ คุณา น สกฺกา อกถิตา ชานิตุํฯ อิติ ภควา ‘‘สาริปุตฺตสฺส คุเณ กเถสฺสามี’’ติ สภาคปริสาย สนฺนิปาตํ อาคเมสิฯ วิสภาคปุคฺคลานญฺหิ สนฺติเก วณฺณํ กเถตุํ น วฎฺฎติ, เต วเณฺณ กถิยมาเน อวณฺณเมว กเถนฺติฯ อิมสฺมึ ปน ทิวเส เถรสฺส สภาคปริสา สนฺนิปติ, ตสฺสา สนฺนิปติตภาวํ ทิสฺวา สตฺถา วณฺณํ กเถนฺโต อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **ปณฺฑิโต**ติ ธาตุกุสลตา อายตนกุสลตา ปฎิจฺจสมุปฺปาทกุสลตา ฐานาฎฺฐานกุสลตาติ อิเมหิ จตูหิ การเณหิ ปณฺฑิโตฯ **มหาปโญฺญ**ติอาทีสุ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

ตตฺริทํ มหาปญฺญาทีนํ นานตฺตํ – ตตฺถ กตมา **มหาปญฺญา**? มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหเนฺต สมาธิกฺขเนฺธ, ปญฺญากฺขเนฺธ, วิมุตฺติกฺขเนฺธ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา, มหนฺตานิ ฐานาฎฺฐานานิ, มหนฺตา วิหารสมาปตฺติโย , มหนฺตานิ อริยสจฺจานิ, มหเนฺต สติปฎฺฐาเน, สมฺมปฺปธาเน, อิทฺธิปาเท, มหนฺตานิ อินฺทฺริยานิ, พลานิ, โพชฺฌงฺคานิ, มหเนฺต อริยมเคฺค, มหนฺตานิ สามญฺญผลานิ, มหนฺตา อภิญฺญาโย, มหนฺตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานํ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญาฯ

กตมา **ปุถุปญฺญา,** ปุถุ นานาขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ ปุถุ นานาธาตูสุ, ปุถุ นานาอายตเนสุ, ปุถุ นานาอเตฺถสุ, ปุถุ นานาปฎิจฺจสมุปฺปาเทสุ, ปุถุ นานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสุ, ปุถุ นานาอเตฺถสุ, ธเมฺมสุ, นิรุตฺตีสุ, ปฎิภาเนสุ, ปุถุ นานาสีลกฺขเนฺธสุ, ปุถุ นานาสมาธิ-ปญฺญา-วิมุตฺติ-วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขเนฺธสุ, ปุถุ นานาฐานาฎฺฐาเนสุ, ปุถุ นานาวิหารสมาปตฺตีสุ, ปุถุ นานาอริยสเจฺจสุ, ปุถุ นานาสติปฎฺฐาเนสุ, สมฺมปฺปธาเนสุ, อิทฺธิปาเทสุ, อินฺทฺริเยสุ, พเลสุ, โพชฺฌเงฺคสุ, ปุถุ นานาอริยมเคฺคสุ, สามญฺญผเลสุ, อภิญฺญาสุ, ปุถุ นานาชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺม ปรมเตฺถ นิพฺพาเน ญาณํ ปวตฺตตีติ ปุถุปญฺญาฯ

กตมา **หาสปญฺญา,** อิเธกโจฺจ หาสพหุโล เวทพหุโล ตุฎฺฐิพหุโล ปาโมชฺชพหุโล สีลํ ปริปูเรติ, อินฺทฺริยสํวรํ ปริปูเรติ, โภชเน มตฺตญฺญุตํ, ชาคริยานุโยคํ, สีลกฺขนฺธํ, สมาธิกฺขนฺธํ, ปญฺญากฺขนฺธํ, วิมุตฺติกฺขนฺธํ, วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปูเรตีติ หาสปญฺญาฯ หาสพหุโล ปาโมชฺชพหุโล ฐานาฎฺฐานํ ปฎิวิชฺฌติ, หาสพหุโล วิหารสมาปตฺติโย ปริปูเรตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล อริยสจฺจานิ ปฎิวิชฺฌติฯ สติปฎฺฐาเน, สมฺมปฺปธาเน, อิทฺธิปาเท, อินฺทฺริยานิ, พลานิ, โพชฺฌงฺคานิ, อริยมคฺคํ ภาเวตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล สามญฺญผลานิ สจฺฉิกโรติ, อภิญฺญาโย ปฎิวิชฺฌตีติ หาสปญฺญา, หาสพหุโล เวทตุฎฺฐิปาโมชฺชพหุโล ปรมตฺถํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตีติ หาสปญฺญาฯ

กตมา **ชวนปญฺญา,** ยํกิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… ยํ ทูเร สนฺติเก วา, สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ทุกฺขโต ขิปฺปํ… อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ ยา กาจิ เวทนา…เป.… ยํกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน, ทุกฺขํ ภยฏฺเฐน, อนตฺตา อสารกฏฺเฐนาติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา รูปนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ เวทนา, สญฺญา, สงฺขารา, วิญฺญาณํ , จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ ขยฏฺเฐน…เป.… วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ…เป.… วิญฺญาณํฯ จกฺขุ…เป.… ชรามรณํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ ตุลยิตฺวา ตีรยิตฺวา วิภาวยิตฺวา วิภูตํ กตฺวา ชรามรณนิโรเธ นิพฺพาเน ขิปฺปํ ชวตีติ ชวนปญฺญาฯ

กตมา **ติกฺขปญฺญา,** ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญาฯ อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ, อุปฺปนฺนํ พฺยาปาทวิตกฺกํ, อุปฺปนฺนํ วิหิํสาวิตกฺกํ, อุปฺปนฺนุปฺปนฺเน ปาปเก อกุสเล ธมฺเม, อุปฺปนฺนํ ราคํ, โทสํ, โมหํ, โกธํ, อุปนาหํ, มกฺขํ, ปฬาสํ, อิสฺสํ, มจฺฉริยํ, มายํ, สาเฐยฺยํ, ถมฺภํ, สารมฺภํ, มานํ, อติมานํ, มทํ, ปมาทํ, สพฺเพ กิเลเส, สพฺเพ ทุจฺจริเต, สพฺเพ อภิสงฺขาเร, สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นาธิวาเสติ ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตีติ ติกฺขปญฺญาฯ เอกสฺมิํ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาโย, ฉ จ อภิญฺญาโย อธิคตา โหนฺติ สจฺฉิกตา ปสฺสิตา ปญฺญายาติ ติกฺขปญฺญาฯ

กตมา **นิเพฺพธิกปญฺญา,** อิเธกโจฺจ สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหติ อุตฺตาสพหุโล อุกฺกณฺฐนพหุโล อรติพหุโล อนภิรติพหุโล พหิมุโข น รมติ สพฺพสงฺขาเรสุ, อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โลภกฺขนฺธํ นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ อนิพฺพิทฺธปุพฺพํ อปฺปทาลิตปุพฺพํ โทสกฺขนฺธํ, โมหกฺขนฺธํ, โกธํ, อุปนาหํ…เป.… สพฺเพ ภวคามิกมฺเม นิพฺพิชฺฌติ ปทาเลตีติ นิเพฺพธิกปญฺญาฯ

อนุปทธมฺมวิปสฺสนนฺติ สมาปตฺติวเสน วา ฌานงฺควเสน วา อนุปฏิปาฏิยา ธมฺมวิปสฺสนํ วิปสฺสติ, เอวํ วิปสฺสโนฺต อทฺธมาเสน อรหตฺตํ ปโตฺตฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปน สตฺตหิ ทิวเสหิฯ เอวํ สเนฺตปิ สาริปุตฺตเตฺถโร มหาปญฺญวนฺตตโรฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร หิ สาวกานํ สมฺมสนจารํ ยฏฺฐิโกฏิยา อุปฺปีเฬโนฺต วิย เอกเทสเมว สมฺมสโนฺต สตฺต ทิวเส วายมิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ สาริปุตฺตเตฺถโร ฐเปตฺวา พุทฺธานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ สมฺมสนจารํ สาวกานํ สมฺมสนจารํ นิปฺปเทสํ สมฺมสิฯ เอวํ สมฺมสโนฺต อทฺธมาสํ วายมิฯ อรหตฺตญฺจ กิร ปตฺวา อญฺญาสิ – ‘‘ฐเปตฺวา พุเทฺธ จ ปเจฺจกพุเทฺธ จ อโญฺญ สาวโก นาม ปญฺญาย มยา ปตฺตพฺพํ ปตฺตุํ สมโตฺถ นาม น ภวิสฺสตี’’ติฯ ยถา หิ ปุริโส เวฬุยฏฺฐิํ คณฺหิสฺสามีติ มหาชฏํ เวฬุํ ทิสฺวา ชฏํ ฉินฺทนฺตสฺส ปปโญฺจ ภวิสฺสตีติ อนฺตเรน หตฺถํ ปเวเสตฺวา สมฺปตฺตเมว ยฏฺฐิํ มูเล จ อเคฺค จ ฉินฺทิตฺวา อาทาย ปกฺกเมยฺย, โส กิญฺจาปิ ปฐมตรํ คจฺฉติ, ยฏฺฐิํ ปน สารํ วา อุชุํ วา น ลภติฯ อปโร จ ตถารูปเมว เวฬุํ ทิสฺวา ‘‘สเจ สมฺปตฺตํ ยฏฺฐิํ คณฺหิสฺสามิ, สารํ วา อุชุํ วา น ลภิสฺสามี’’ติ กจฺฉํ พนฺธิตฺวา มหเนฺตน สเตฺถน เวฬุชฏํ ฉินฺทิตฺวา สารา เจว อุชู จ ยฏฺฐิโย อุจฺจินิตฺวา อาทาย ปกฺกเมยฺยฯ อยํ กิญฺจาปิ ปจฺฉา คจฺฉติ, ยฏฺฐิโย ปน สารา เจว อุชู จ ลภติฯ เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํ อิเมสํ ทฺวินฺนํ เถรานํ ปธานํฯ

เอวํ ปน อฑฺฒมาสํ วายมิตฺวา ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตตฺเถโร สูกรขตเลณทฺวาเร ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส เวทนาปริคฺคหสุตฺตนฺเต เทสิยมาเน ทสพลํ พีชยมาโน ฐิโต เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา ปพฺพชิตทิวสโต ปนฺนรสเม ทิวเส สาวกปารมิญาณสฺส มตฺถกํ ปตฺวา สตฺตสฏฺฐิ ญาณานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โสฬสวิธํ ปญฺญํ อนุปฺปตฺโตฯ

ตตฺริทํ, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตสฺส อนุปทธมฺมวิปสฺสนายาติ ยา อนุปทธมฺมวิปสฺสนํ วิปสฺสตีติ อนุปทธมฺมวิปสฺสนา วุตฺตา, ตตฺร อนุปทธมฺมวิปสฺสนาย สาริปุตฺตสฺส อิทํ โหติฯ อิทานิ วตฺตพฺพํ ตํ ตํ วิปสฺสนาโกฏฺฐาสํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๙๔. **ปฐเม ฌาเน**ติ เย ปฐเม ฌาเน อโนตฺตสมาปตฺติยํ ธมฺมาฯ **ตฺยาสฺสา**ติ เต อสฺสฯ **อนุปทววตฺถิตา โหนฺตี**ติ อนุปฏิปาฏิยา ววตฺถิตา ปริจฺฉินฺนา ญาตา วิทิตา โหนฺติฯ กถํ? เถโร หิ เต ธเมฺม โอโลเกนฺโต อภินิโรปนลกฺขโณ วิตกฺโก วตฺตตีติ ชานาติฯ ตถา อนุมชฺชนลกฺขโณ วิจาโร, ผรณลกฺขณา ปีติ, สาตลกฺขณํ สุขํ, อวิเกฺขปลกฺขณา จิเตฺตกคฺคตา, ผุสนลกฺขโณ ผโสฺส เวทยิตลกฺขณา เวทนา, สญฺชานนลกฺขณา สญฺญา, เจตยิตลกฺขณา เจตนา, วิชานนลกฺขณํ วิญฺญาณํ, กตฺตุกมฺยตาลกฺขโณ ฉโนฺท, อธิโมกฺขลกฺขโณ อธิโมโกฺข, ปคฺคาหลกฺขณํ วีริยํ อุปฏฺฐานลกฺขณา สติ, มชฺฌตฺตลกฺขณา อุเปกฺขา, อนุนยมนสิการลกฺขโณ มนสิกาโร วตฺตตีติ ชานาติฯ เอวํ ชานํ อภินิโรปนเฏฺฐน วิตกฺกํ สภาวโต ววตฺถเปติ…เป.… อนุนยมนสิการณเฏฺฐน มนสิการํ สภาวภาวโต ววตฺถเปติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตฺยาสฺส ธมฺมา อนุปทววตฺถิตา โหนฺตี’’ติฯ

วิทิตา อุปฺปชฺชนฺตีติ อุปฺปชฺชมานา วิทิตา ปากฏาว หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺติฯ **วิทิตา อุปฏฺฐหนฺตี**ติ ติฏฺฐมานาปิ วิทิตา ปากฏาว หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ **วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี**ติ นิรุชฺฌมานาปิ วิทิตา ปากฏาว หุตฺวา นิรุชฺฌนฺติฯ เอตฺถ ปน ตํญาณตา เจว ญาณพหุตา จ โมเจตพฺพาฯ ยถา หิ เตเนว องฺคุลเคฺคน ตํ องฺคุลคฺคํ น สกฺกา ผุสิตุํ, เอวเมว เตเนว จิเตฺตน ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาโท วา ฐิติ วา ภโงฺค วา น สกฺกา ชานิตุนฺติฯ เอวํ ตาว ตํญาณตา โมเจตพฺพาฯ ยทิ ปน เทฺว จิตฺตานิ เอกโต อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เอเกน จิเตฺตน เอกสฺส อุปฺปาโท วา ฐิติ วา ภโงฺค วา สกฺกา ภเวยฺย ชานิตุํฯ เทฺว ปน ผสฺสา วา เวทนา วา สญฺญา วา เจตนา วา จิตฺตานิ วา เอกโต อุปฺปชฺชนกานิ นาม นตฺถิ, เอเกกเมว อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ญาณพหุตา โมเจตพฺพาฯ เอวํ สเนฺต กถํ? มหาเถรสฺส อโนตฺตสมาปตฺติยํ โสฬส ธมฺมา วิทิตา ปากฏา โหนฺตีติฯ วตฺถารมฺมณานํ ปริคฺคหิตตายฯ เถเรน หิ วตฺถุ เจว อารมฺมณญฺจ ปริคฺคหิตํ, เตนสฺส เตสํ ธมฺมานํ อุปฺปาทํ อาวชฺชนฺตสฺส อุปฺปาโท ปากโฏ โหติ, ฐานํ อาวชฺชนฺตสฺส ฐานํ ปากฏํ โหติ, เภทํ อาวชฺชนฺตสฺส เภโท ปากโฏ โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺตี’’ติฯ **อหุตฺวา สโมฺภนฺตี**ติ อิมินา อุทยํ ปสฺสติฯ **หุตฺวา ปฏิเวนฺตี**ติ อิมินา วยํ ปสฺสติฯ

อนุปาโยติ ราควเสน อนุปคมโน หุตฺวาฯ **อนปาโย**ติ ปฏิฆวเสน อนปคโตฯ **อนิสฺสิโต**ติ ตณฺหาทิฏฺฐินิสฺสเยหิ อนิสฺสิโตฯ **อปฺปฏิพโทฺธ**ติ ฉนฺทราเคน อพโทฺธฯ **วิปฺปมุโตฺต**ติ กามราคโต วิปฺปมุโตฺตฯ **วิสํยุโตฺต**ติ จตูหิ โยเคหิ สพฺพกิเลเสหิ วา วิสํยุโตฺตฯ **วิมริยาทีกเตนา**ติ นิมฺมริยาทีกเตนฯ **เจตสา**ติ เอวํวิเธน จิเตฺตน วิหรติฯ

ตตฺถ เทฺว มริยาทา กิเลสมริยาทา จ อารมฺมณมริยาทา จฯ สเจ หิสฺส อโนตฺตสมาปตฺติยํ ปวเตฺต โสฬส ธเมฺม อารพฺภ ราคาทโย อุปฺปเชฺชยฺยุํ, กิเลสมริยาทา เตน กตา ภเวยฺย, เตสุ ปนสฺส เอโกปิ น อุปฺปโนฺนติ กิเลสมริยาทา นตฺถิฯ สเจ ปนสฺส อโนตฺตสมาปตฺติยํ ปวเตฺต

โสฬส ธมฺมา อาวชฺชนฺตสฺส เอกเจฺจ อาปาถํ นาคเจฺฉยฺยุํฯ เอวมสฺส อารมฺมณมริยาทา ภเวยฺยุํฯ เต ปนสฺส โสฬส ธมฺมา อาวชฺชนฺตสฺส อาปาถํ อนาคตธโมฺม นาม นตฺถีติ อารมฺมณมริยาทาปิ นตฺถิฯ

อปราปิ เทฺว มริยาทา วิกฺขมฺภนมริยาทา จ สมุเจฺฉทมริยาทา จฯ ตาสุ สมุเจฺฉทมริยาทา อุปริ อาคมิสฺสติ, อิมสฺมิํ ปน ฐาเน วิกฺขมฺภนมริยาทา อธิเปฺปตาฯ ตสฺส วิกฺขมฺภิตปจฺจนีกตฺตา นตฺถีติ วิมริยาทิกเตน เจตสา วิหรติฯ

อุตฺตริ นิสฺสรณนฺติ อิโต อุตฺตริ นิสฺสรณํฯ อเญฺญสุ จ สุเตฺตสุ ‘‘อุตฺตริ นิสฺสรณ’’นฺติ นิพฺพานํ วุตฺตํ, อิธ ปน อนนฺตโร วิเสโส อธิเปฺปโตติ เวทิตโพฺพฯ **ตพฺพหุลีการา**ติ ตสฺส ปชานนสฺส พหุลีกรเณนฯ **อตฺถิเตฺววสฺส โหตี**ติ ตสฺส เถรสฺส อตฺถีติเยว ทฬฺหตรํ โหติฯ อิมินา นเยน เสสวาเรสฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทุติยวาเร ปน สมฺปสาทนเฏฺฐน **สมฺปสาโท**ฯ สภาวโต ววตฺถเปติฯ

จตุตฺถวาเร **อุเปกฺขา**ติ สุขฎฺฐาเน เวทนุเปกฺขาวฯ **ปสฺสทฺธตฺตา เจตโส อนาโภโค**ติ โย โส ‘‘ยเทว ตตฺถ สุข’’นฺติ เจตโส อาโภโค, เอเตเนตํ โอฬาริกมกฺขายตีติ เอวํ ปสฺสทฺธตฺตา เจตโส อนาโภโค วุโตฺต, ตสฺส อภาวาติ อโตฺถฯ **สติปาริสุทฺธี**ติ ปริสุทฺธาสติเยวฯ **อุเปกฺขาปิ** ปาริสุทฺธิอุเปกฺขาฯ

๙๕. **สโต วุฎฺฐหตี**ติ สติยา สมนฺนาคโต ญาเณน สมฺปชาโน หุตฺวา วุฎฺฐาติฯ **เต ธมฺเม สมนุปสฺสตี**ติ ยสฺมา เนวสญฺญานาสญฺญายตเน พุทฺธานํเยว อนุปทธมฺมวิปสฺสนา โหติ, น สาวกานํ, ตสฺมา เอตฺถ กลาปวิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ

ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตีติ มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ทิสฺวา จตฺตาโร อาสวา ขีณา โหนฺติฯ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ อาหริตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตวาโรปิ อตฺถิ, นิโรธสมาปตฺติสมาปนฺนวาโรปิฯ อรหตฺตํ ปตฺตวาโร อิธ คหิโต, นิโรธํ ปน จิณฺณวสิตาย อปราปรํ สมาปชฺชิสฺสตีติ วทนฺติฯ

ตตฺถสฺส ยสฺมิํ กาเล นิโรธสมาปตฺติ สีสํ โหติ, นิโรธสฺส วาโร อาคจฺฉติ, ผลสมาปตฺติ คูฬฺหา โหติฯ ยสฺมิํ กาเล ผลสมาปตฺติ สีสํ โหติ, ผลสมาปตฺติยา วาโร อาคจฺฉติ, นิโรธสมาปตฺติ คูฬฺหา โหติฯ ชมฺพุทีปวาสิโน เถรา ปน วทนฺติ ‘‘สาริปุตฺตเตฺถโร สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ อาหริตฺวา อนาคามิผลํ สจฺฉิกตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชิ, นิโรธา วุฎฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต’’ติฯ **เต ธมฺม**ติ อโนฺตสมาปตฺติยํ ปวเตฺต ติสมุฎฺฐานิกรูปธเมฺม, เหฎฺฐา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยํ ปวตฺตธเมฺม วาฯ เตปิ หิ อิมสฺมิํ วาเร วิปสฺสิตพฺพธมฺมาว, ตสฺมา เต วา วิปสฺสตีติ ทเสฺสตุํ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๙๗. **วสิปฺปโต**ติ จิณฺณวสิตํ ปโตฺตฯ **ปารมิปฺปโตฺต**ติ นิปฺผตฺติํ ปโตฺตฯ **โอรโส**ติอาทีสุ เถโร ภควโต อุเร นิพฺพตฺตสทฺทํ สุตฺวา ชาโตติ **โอรโส,** มุเขน ปภาวิตํ สทฺทํ สุตฺวา ชาโตติ **มุขโต ชาโต,** ธเมฺมน ปน ชาตตฺตา นิมฺมิตตฺตา **ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต,** ธมฺมทายสฺส อาทิยนโต **ธมฺมทายาโท,** อามิสทายสฺส อนาทิยนโต **โน อามิสทายาโท**ติ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

๒. ฉพฺพิโสธนสุตฺตวณฺณนา

๙๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ ฉพฺพิโสธนสุตฺตํฯ ตตฺถ **ขีณา ชาตี**ติอาทีสุ เอเกนาปิ ปเทน อญฺญา พฺยากตาว โหติ, ทฺวีหิปิฯ อิธ ปน จตูหิ ปเทหิ อญฺญพฺยากรณํ อาคตํฯ **ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐวาทิตา**ติอาทีสุ ยาย เจตนาย ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐํ เมติ วทติ, สา ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐวาทิตา นามฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **อยมนุธโมฺม**ติ อยํ สภาโวฯ **อภินนฺทิตพฺพ**นฺติ น เกวลํ อภินนฺทิตพฺพํ, ปรินิพฺพุตสฺส ปนสฺส สโพฺพปิ ขีณาสวสฺส สกฺกาโร กาตโพฺพฯ **อุตฺตริํ ปโญฺห**ติ สเจ ปนสฺส เวยฺยากรเณน อสนฺตุฏฺฐา โหถ, อุตฺตริมฺปิ อยํ ปโญฺห ปุจฺฉิตโพฺพติ ทเสฺสติฯ อิโต ปเรสุปิ ตีสุ วาเรสุ อยเมว นโยฯ

๙๙. **อพล**นฺติ ทุพฺพลํฯ **วิราคุน**นฺติ วิคจฺฉนสภาวํฯ **อนสฺสาสิก**นฺติ อสฺสาสวิรหิตํฯ **อุปายูปาทานา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีนเมตํ อธิวจนํฯ ตณฺหาทิฏฺฐิโย หิ เตภูมกธเมฺม อุเปนฺตีติ **อุปายา,** อุปาทิยนฺตีติ **อุปาทานาฯ เจตโส อทิฏฺฐานาภินิเวสานุสยา**ติปิ ตาสํเยว นามํฯ จิตฺตญฺหิ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ สกฺกายธเมฺมสุ ติฏฺฐติ อธิติฏฺฐตีติ ตณฺหาทิฏฺฐิโย **เจตโส อธิฏฺฐานา,** ตาหิ ตํ อภินิวิสตีติ **อภินิเวสา,** ตาหิเยว ตํ อนุเสตีติ **อนุสยา**ติ วุจฺจนฺติฯ **ขยา วิราคา**ติอาทีสุ ขเยน วิราเคนาติ อโตฺถฯ สพฺพานิ เจตานิ อญฺญมญฺญเววจนาเนวฯ

๑๐๐. **ปถวีธาตู**ติ ปติฏฺฐานธาตุฯ **อาโปธาตู**ติ อาพนฺธนธาตุฯ **เตโชธาตู**ติ ปริปาจนธาตุฯ **วาโยธาตู**ติ วิตฺถมฺภนธาตุฯ **อากาสธาตู**ติ อสมฺผุฏฺฐธาตุฯ **วิญฺญาณธาตู**ติ วิชานนธาตุฯ **น อนตฺตโต อุปคจฺฉิ**นฺติ อหํ อตฺตาติ อตฺตโกฏฺฐาเสน น อุปคมิํฯ **น จ ปถวีธาตุนิสฺสิต**นฺติ ปถวีธาตุนิสฺสิตา เสสธาตุโย จ อุปาทารูปญฺจ อรูปกฺขนฺธา จฯ เตปิ หิ นิสฺสิตวตฺถุรูปานํ ปถวีธาตุนิสฺสิตตฺตา เอเกน ปริยาเยน ปถวีธาตุนิสฺสิตาวฯ ตสฺมา ‘‘น จ ปถวีธาตุนิสฺสิต’’นฺติ วทโนฺต เสสรูปารูปธเมฺมปิ อตฺตโต น อุปคจฺฉินฺติ วทติฯ อากาสธาตุนิสฺสิตปเท ปน อวินิโพฺภควเสน สพฺพมฺปิ ภูตุปาทารูปํ **อากาสธาตุนิสฺสิตํ** นาม , ตถา ตํนิสฺสิตรูปวตฺถุกา อรูปกฺขนฺธาฯ เอวํ อิธาปิ รูปารูปํ คหิตเมว โหติฯ วิญฺญาณธาตุนิสฺสิตปเท ปน สหชาตา ตโย ขนฺธา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปญฺจ **วิญฺญาณธาตุนิสฺสิต**นฺติ รูปารูปํ คหิตเมว โหติฯ

๑๐๑. **รูเป จกฺขุวิญฺญาเณ จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสู**ติ เอตฺถ ยํ อตีเต จกฺขุทฺวารสฺส อาปาถํ อาคนฺตฺวา นิรุทฺธํ, ยญฺจ อนาคเต อาปาถํ อาคนฺตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติ, ยมฺปิ เอตรหิ อาคนฺตฺวา นิรุทฺธํ, ตํ สพฺพํ รูปํ นามฯ ยํ ปน อตีเตปิ อาปาถํ อนาคนฺตฺวา นิรุทฺธํ, อนาคเตปิ อนาคนฺตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติ, เอตรหิปิ อนาคนฺตฺวา นิรุทฺธํ, ตํ จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพธเมฺมสุ สงฺคหิตนฺติ วุเตฺต ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร อาห – ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน ทฺวิธา กโรถ, อุปริ ฉโนฺทวาเร กินฺติ กริสฺสถ, นยิทํ ลพฺภตี’’ติฯ ตสฺมา ตีสุ กาเลสุ อาปาถํ อาคตํ วา อนาคตํ วา สพฺพมฺปิ ตํ รูปเมว, จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ปน ตโย ขนฺธา จกฺขุวิญฺญาณวิญฺญาตพฺพธมฺมาติ เวทิตพฺพาฯ อยเมฺหตฺถ อโตฺถ ‘‘จกฺขุวิญฺญาเณน สทฺธิํ วิญฺญาตเพฺพสุ ธเมฺมสู’’ติฯ **ฉโนฺท**ติ ตณฺหาฉโนฺทฯ **ราโค**ติ เสฺวว รชฺชนวเสน ราโคฯ **นนฺที**ติ เสฺวว อภินนฺทนวเสน นนฺทีฯ **ตณฺหา**ติ เสฺวว ตณฺหายนวเสน ตณฺหาฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๐๒. **อหงฺการมมงฺการมานานุสยา**ติ เอตฺถ อหงฺกาโร มาโน, มมงฺกาโร ตณฺหา, เสฺวว มานานุสโยฯ **อาสวานํ ขยญาณายา**ติ อิทํ ปุเพฺพนิวาสํ ทิพฺพจกฺขุญฺจ อวตฺวา กสฺมา วุตฺตํ? ภิกฺขู โลกิยธมฺมํ น ปุจฺฉนฺติ, โลกุตฺตรเมว ปุจฺฉนฺติ, ตสฺมา ปุจฺฉิตปญฺหํเยว กเถโนฺต

เอวมาหฯ เอกวิสฺสชฺชิตสุตฺตํ นาเมตํ, ฉพฺพิโสธนนฺติปิสฺส นามํฯ เอตฺถ หิ จตฺตาโร โวหารา ปญฺจ ขนฺธา ฉ ธาตุโย ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิ อตฺตโน สวิญฺญาณกกาโย ปเรสํ ส วิญฺญาณกกาโยติ อิเม ฉ โกฏฺฐาสา วิสุทฺธา, ตสฺมา ''ฉพฺพิโสธนิย''นฺติ วุตฺตํฯ **ปรสมุทฺทวาสิเตฺถรา** ปน อตฺตโน จ ปรสฺส จ วิญฺญาณกกายํ เอกเมว กตฺวา จตูหิ อาหาเรหิ สทฺธินฺติ ฉ โกฏฺฐาเส วทนฺติฯ

อิเม ปน ฉ โกฏฺฐาสา ''กึ เต อธิคตํ, กินฺติ เต อธิคตํ, กทา เต อธิคตํ, กตฺถ เต อธิคตํ, กตเม เต กิเลสา ปหีนา, กตเมสํ ตฺวํ ธมฺมานํ ลาภี''ติ (ปารา. ๑๙๘) เอวํ วินยนิเทฺทสปริยาเยน โสเธตพฺพาฯ

เอตฺถ หิ **กึ เต อธิคต**นฺติ อธิคมปุจฺฉา, ฌานวิโมกฺขาทีสุ โสตาปตฺติมคฺคาทีสุ วา กึ ตยา อธิคตํฯ **กินฺติ เต อธิคต**นฺติ อุปายปุจฺฉาฯ อยญฺหิ เอตฺถาธิปฺปาโย – กึ ตยา อนิจฺจลกฺขณํ ธุรํ กตฺวา อธิคตํ, ทุกฺขานตฺตลกฺขเณสุ อญฺญตรํ วา, กึ วา สมาธิวเสน อภินิวิสิตฺวา , อุทาหุ วิปสฺสนาวเสน, ตถา กึ รูเป อภินิวิสิตฺวา, อุทาหุ อรูเป, กึ วา อชฺฌตฺตํ อภินิวิสิตฺวา, อุทาหุ พหิทฺธาติฯ **กทา เต อธิคต**นฺติ กาลปุจฺฉา, ปุพฺพณฺหมชฺฌนฺหิกาทีสุ กตรสฺมึ กาเลติ วุตฺตํ โหติฯ

กตฺถ เต อธิคตนฺติ โอกาสปุจฺฉา, กิสฺมึ โอกาเส, กึ รตฺติฏฺฐาเน ทิวาฏฺฐาเน รุกฺขมูเล มณฺฑเป กตรสฺมึ วา วิหาเรติ วุตฺตํ โหติฯ **กตเม เต กิเลสา ปหีนา**ติ ปหีนกิเลเส ปุจฺฉติ, กตรมคฺควชฺฌา ตว กิเลสา ปหีนาติ วุตฺตํ โหติฯ

กตเมสํ ตฺวํ ธมฺมานํ ลาภีติ ปฏิลทฺธธมฺมปุจฺฉา, ปฐมมคฺคาทีสุ กตเมสํ ตฺวํ ธมฺมานํ ลาภีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตสฺมา อิทานิ เจปิ โกจิ ภิกฺขุ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาธิคมํ พฺยากเรยฺย, น โส เอตฺตาวตาว สกฺกาตโพฺพฯ อิเมสุ ปน ฉสุ ฐาเนสุ โสธนตฺถํ วตฺตโพฺพ ''กึ เต อธิคตํ, กึ ฌานํ อุทาหุ วิโมกฺขาทีสุ อญฺญตร''นฺติ? โย หิ เยน อธิคโต ธโมฺม, โส ตสฺส ปากโฏ โหติฯ สเจ ''อิทํ นาม เม อธิคต''นฺติ วทติ, ตโต ''กินฺติ เต อธิคต''นฺติ ปุจฺฉิตโพฺพฯ อนิจฺจลกฺขณาทีสุ กึ ธุรํ กตฺวา, อฏฺฐตึสาย วา อารมฺมเณสุ รูปารูปอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภเทสุ วา ธเมฺมสุ เกน มุเขน อภินิวิสิตฺวาติ? โย หิ ยสฺสาภินิเวโส, โส ตสฺส ปากโฏ โหติฯ

สเจ ปน ''อยํ นาม เม อภินิเวโส, เอวํ มยา อธิคต''นฺติ วทติ, ตโต ''กทา เต อธิคต''นฺติ ปุจฺฉิตโพฺพ, ''กึ ปุพฺพเณฺห, อุทาหุ มชฺฌนฺหิกาทีสุ อญฺญตรสฺมึ กาเล''ติ ? สเพฺพสญฺหิ อตฺตนา อธิคตกาโล ปากโฏ โหติฯ สเจ ''อมุกสฺมึ นาม เม กาเล อธิคต''นฺติ วทติ, ตโต ''กตฺถ เต อธิคต''นฺติ ปุจฺฉิตโพฺพ, ''กึ ทิวาฏฺฐาเน, อุทาหุ รตฺติฏฺฐานาทีสุ อญฺญตรสฺมึ โอกาเส''ติ? สเพฺพสญฺหิ อตฺตนา อธิคโตกาโส ปากโฏ โหติฯ สเจ ''อมุกสฺมึ นาม เม โอกาเส อธิคต''นฺติ วทติ, ตโต ''กตเม เต กิเลสา ปหีนา''ติ ปุจฺฉิตโพฺพ, ''กึ ปฐมมคฺควชฺฌา, อุทาหุ ทุติยาทิมคฺควชฺฌา''ติ? สเพฺพสญฺหิ อตฺตนา อธิคตมเคฺคน ปหีนกิเลสา ปากฏา โหนฺติฯ

สเจ ''อิเม นาม เม กิเลสา ปหีนา''ติ วทติ, ตโต ''กตเมสํ ตฺวํ ธมฺมานํ ลาภี''ติ ปุจฺฉิตโพฺพ, ''กึ โสตาปตฺติมคฺคสฺส, อุทาหุ สกทาคามิมคฺคาทีสุ อญฺญตรสฺสา''ติ? สเพฺพสญฺหิ อตฺตนา อธิคตธโมฺม ปากโฏ โหติฯ สเจ ''อิเมสํ นามาหํ ธมฺมานํ ลาภี''ติ วทติ, เอตฺตาวตาปิสฺส วจนํ น สทฺธาตพฺพํฯ พหุสฺสุตา หิ อุคฺคหปริปุจฺฉากุสลา ภิกฺขู อิมานิ ฉ ฐานานิ โสเธตุํ สกฺ

กนฺติฯ อิมสฺส ภิกฺขุโน อาคมนปฏิปทา โสเธตพฺพา, ยทิ อาคมนปฏิปทา น สุชฺฌติ, ‘‘อิมาย ปฏิปทาย โลกุตฺตรธมฺมา นาม น ลพฺภนฺตี’’ติ อปเนตพฺโพฯ

ยทิ ปนสฺส อาคมนปฏิปทา สุชฺฌติ, ‘‘ทีฆรตฺตํ ตีสุ สิกฺขาสุ อปฺปมตฺโต ชาคริยมนุยุตฺโต จตูสุ ปจฺจเยสุ อลคฺโค อากาเส ปาณิสเมน เจตสา วิหรตี’’ติ ปญฺญายติ, ตสฺส ภิกฺขุโน พฺยากรณํ ปฏิปทาย สทฺธิํ สํสนฺทติ สเมติฯ ‘‘เสยฺยถาปิ นาม คงฺโคทกํ ยมุโนทเกน สทฺธิํ สํสนฺทติ สเมติ, เอวเมว สุปญฺญตฺตา เตน ภควตา สาวกานํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา สํสนฺทติ สเมติ นิพฺพานญฺจ ปฏิปทา จา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๙๖) วุตฺตสทิสํ โหติฯ

อปิจ โข เอตฺตเกนาปิ สกฺกาโร น กาตพฺโพฯ กสฺมา? เอกจฺจสฺส หิ ปุถุชฺชนสฺสาปิ สโต ขีณาสวปฏิปตฺติสทิสา ปฏิปทา โหติฯ ตสฺมา โส ภิกฺขุ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ อุตฺตาเสตพฺโพฯ ขีณาสวสฺส นาม อสนิยาปิ มตฺถเก ปตมานาย ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา น โหติ, ปุถุชฺชนสฺส อปฺปมตฺตเกนาปิ โหติฯ

ตตฺริมานิ วตฺถูนิ – ทีฆภาณกอภยตฺเถโร กิร เอกํ ปิณฺฑปาติกํ ปริคฺคเหตุํ อสโกฺกโนฺต ทหรสฺส สญฺญํ อทาสิฯ โส ตํ นฺหายมานํ กลฺยาณีนทีมุขทฺวาเร นิมุชฺชิตฺวา ปาเท อคฺคเหสิฯ ปิณฺฑปาติโก กุมฺภีโลติ สญฺญาย มหาสทฺทมกาสิ, ตทา นํ ปุถุชฺชโนติ สญฺชานิํสุฯ จนฺทมุขติสฺสราชกาเล ปน มหาวิหาเร สงฺฆตฺเถโร ขีณาสโว ทุพฺพลจกฺขุโก วิหาเรเยว อจฺฉิฯ ราชา เถรํ ปริคฺคณฺหิสฺสามีติ ภิกฺขูสุ ภิกฺขาจารํ คเตสุ อปฺปสโทฺท อุปสงฺกมิตฺวา สโปฺป วิย ปาเท อคฺคเหสิฯ เถโร สิลาถโมฺภ วิย นิจฺจโล หุตฺวา โก เอตฺถาติ อาห ? อหํ, ภเนฺต, ติโสฺสติฯ สุคนฺธํ วายสิ โน ติสฺสาติ? เอวํ ขีณาสวสฺส ภยํ นาม นตฺถีติฯ

เอกโจฺจ ปน ปุถุชฺชโนปิ อติสูโร โหติ นิพฺภโยฯ โส รญฺชนีเยน อารมฺมเณน ปริคฺคณฺหิตโพฺพฯ วสภราชาปิ หิ เอกํ เถรํ ปริคฺคณฺหมาโน ฆเร นิสีทาเปตฺวา ตสฺส สนฺติเก พทรสาฬวํ มทฺทมาโน นิสีทิฯ มหาเถรสฺส เขโฬ จลิ, ตโต เถรสฺส ปุถุชฺชนภาโว อาวิภูโตฯ ขีณาสวสฺส หิ รสตณฺหา นาม สุปฺปหีนา, ทิเพฺพสุปิ รเสสุ นิกนฺติ นาม น โหติฯ ตสฺมา อิเมหิ อุปาเยหิ ปริคฺคเหตฺวา สจสฺส ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา โลมหํโส วา รสตณฺหา วา อุปฺปชฺชติ, น ตฺวํ อรหาติ อปเนตโพฺพฯ สเจ ปน อภีรู อจฺฉมฺภี อนุตฺราสี หุตฺวา สีโห วิย นิสีทติ, ทิพฺพารมฺมเณปิ นิกนฺติํ น ชเนติฯ อยํ ภิกฺขุ สมฺปนฺนเวยฺยากรโณ สมนฺตา ราชราชมหามตฺตาทีหิ เปสิตํ สกฺการํ อรหตีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ฉพฺพิโสธนสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สปฺปุริสธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. เอวํ เม สุตนฺติ สปฺปุริสธมฺมสุตฺตํฯ ตตฺถ **สปฺปุริสธมฺม**นฺติ สปฺปุริสานํ ธมฺมํฯ **อสปฺปุริสธมฺม**นฺติ ปาปปุริสานํ ธมฺมํฯ เอวํ มาติกํ ฐเปตฺวาปิ ปุน ยถา นาม มคฺคกุสโล ปุริโส วามํ มุญฺจิตฺวา ทกฺขิณํ คณฺหาติฯ ปฐมํ มุญฺจิตพฺพํ กเถติ, เอวํ ปหาตพฺพํ ธมฺมํ ปฐมํ เทเสโนฺต **กตโม จ, ภิกฺขเว, อสปฺปุริสธโมฺม**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุจฺจากุลา**ติ ขตฺติยกุลา วา พฺราหฺมณกุลา วาฯ เอตเทว หิ กุลทฺวยํ ‘‘อุจฺจากุล’’นฺติ วุจฺจติฯ **โส ตตฺถ ปุโชฺช**ติ โส ภิกฺขุ เตสุ ภิกฺขูสุ ปูชารโหฯ **อนฺตรํ กริตฺวา**ติ อพฺภนฺตรํ กตฺวาฯ

มหากุลาติ ขตฺติยกุลา วา พฺราหฺมณกุลา วา เวสฺสกุลา วาฯ อิทเมว หิ กุลตฺตยํ ‘‘มหากุล’’นฺติ วุจฺจติฯ **มหาโภคกุลา**ติ มหเนฺตหิ โภเคหิ สมนฺนาคตา กุลาฯ **อุฬารโภคกุลา**ติ อุฬาเรหิ ปณีเตหิ โภเคหิ สมฺปนฺนกุลาฯ อิมสฺมิํ ปททฺวเย จตฺตาริปิ กุลานิ ลพฺภนฺติฯ ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ชาโต หิ ปุญฺญพเลหิ มหาโภโคปิ อุฬารโภโคปิ โหติเยวฯ

๑๐๖. **ยสสฺสี**ติ ปริวารสมฺปนฺโนฯ **อปฺปญฺญาตา**ติ รตฺติํ ขิตฺตสรา วิย สงฺฆมชฺฌาทีสุ น ปญฺญายนฺติฯ **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปปริวาราฯ

๑๐๗. **อารญฺญิโก**ติ สมาทินฺนอารญฺญิกธุตโงฺคฯ เสสธุตเงฺคสุปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิญฺจ สุเตฺต ปาฬิยํ นเวว ธุตงฺคานิ อาคตานิ, วิตฺถาเรน ปเนตานิ เตรส โหนฺติฯ เตสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สพฺพาการเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** ธุตงฺคนิเทฺทเส วุตฺตเมวฯ

๑๐๘. **อตมฺมยตา**ติ ตมฺมยตา วุจฺจติ ตณฺหา, นิตฺตณฺหาติ อโตฺถฯ **อตมฺมยตเญฺญว อนฺตรํ กริตฺวา**ติ นิตฺตณฺหตํเยว การณํ กตฺวา อพฺภนฺตรํ วา กตฺวา, จิเตฺต อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ

นิโรธวาเร ยสฺมา อนาคามิขีณาสวาว ตํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชนฺติ, ปุถุชฺชนสฺส สา นตฺถิ, ตสฺมา อสปฺปุริสวาโร ปริหีโนฯ **น กิญฺจิ มญฺญตี**ติ กญฺจิ ปุคฺคลํ ตีหิ มญฺญนาหิ น มญฺญติฯ **น กุหิญฺจิ มญฺญตี**ติ กิสฺมิญฺจิ โอกาเส น มญฺญติฯ **น เกนจิ มญฺญตี**ติ เกนจิ วตฺถุนาปิ ตํ ปุคฺคลํ น มญฺญติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

สปฺปุริสธมฺมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตํฯ ตตฺถ **ตญฺจ อญฺญมญฺญํ กายสมาจาร**นฺติ อญฺญํ เสวิตพฺพํ กายสมาจารํ, อญฺญํ อเสวิตพฺพํ วทามิ, เสวิตพฺพเมว เกนจิ ปริยาเยน อเสวิตพฺพนฺติ, อเสวิตพฺพํ วา เสวิตพฺพนฺติ จ น วทามีติ อโตฺถฯ วจีสมาจาราทีสุ เอเสว นโยฯ อิติ ภควา สตฺตหิ ปเทหิ มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถารโต อวิภชิตฺวาว เทสนํ นิฎฺฐาเปสิฯ กสฺมา? สาริปุตฺตเตฺถรสฺส โอกาสกรณตฺถํฯ

๑๑๓. **มโนสมาจาเร** มิจฺฉาทิฎฺฐิสมฺมาทิฎฺฐิโย ทิฎฺฐิปฎิลาภวเสน วิสุํ องฺคํ หุตฺวา ฐิตาติ น คหิตาฯ

๑๑๔. **จิตฺตุปฺปาเท** อกมฺมปถปฺปตฺตา อภิชฺฌาทโย เวทิตพฺพาฯ

๑๑๕. สญฺญาปฎิลาภวาเร **อภิชฺฌาสหคตาย สญฺญายา**ติอาทีนิ กามสญฺญาทีนํ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ

๑๑๗. **สพฺยาพชฺฌ**นฺติ สทุกฺขํฯ **อปรินิฎฺฐิตภาวายา**ติ ภวานํ อปรินิฎฺฐิตภาวายฯ เอตฺถ จ สพฺยาพชฺฌตฺตภาวา นาม จตฺตาโร โหนฺติฯ ปุถุชฺชโนปิ หิ โย เตนตฺตภาเวน ภวํ ปรินิฎฺฐาเปตุํ น สโกฺกติ, ตสฺส ปฎิสนฺธิโต ปฎฺฐาย อกุสลา ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา จ ปริ

หายนฺติ, สทุกฺขเมว อตฺตภาวํ อภินิพฺพเตฺตติ นามฯ ตถา โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโนฯ ปุถุชฺชนาทโย ตาว โหนฺตุ, อนาคามี กถํ สพฺยาพชฺฌํ อตฺตภาวํ อภินิพฺพเตฺตติ, กถญฺจสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺตีติฯ อนาคามีปิ หิ สุทฺธาวาเส นิพฺพโตฺต อุยฺยานวิมานกปฺปรุเกฺข โอโลเกตฺวา ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติ อุทานํ อุทาเนติ, อนาคามิโน ภวโลโภ ภวตณฺหา อปฺปหีนาว โหนฺติ, ตสฺส อปฺปหีนตณฺหตาย อกุสลา วฑฺฒนฺติ นาม, กุสลา ปริหายนฺติ นาม, สทุกฺขเมว อตฺตภาวํ อภินิพฺพเตฺตติ, อปรินิฎฺฐิตภโวเยว โหตีติ เวทิตโพฺพฯ

อพฺยาพชฺฌนฺติ อทุกฺขํฯ อยมฺปิ จตุนฺนํ ชนานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ โย หิ ปุถุชฺชโนปิ เตนตฺตภาเวน ภวํ ปรินิฎฺฐาเปตุํ สโกฺกติ, ปุน ปฎิสนฺธึ น คณฺหาติ, ตสฺส ปฎิสนฺธิคฺคหณโต ปฎฺฐาย อกุสลา ปริหายนฺติ, กุสลาเยว วฑฺฒนฺติ, อทุกฺขเมว อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตติ, ปรินิฎฺฐิตภโวเยว นาม โหติฯ ตถา โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิโนฯ โสตาปนฺนาทโย ตาว โหนฺตุ, ปุถุชฺชโน กถํ อพฺยาพชฺฌอตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตติ, กถญฺจสฺส อกุสลปริหานิอาทีนิ โหนฺตีติฯ ปุถุชฺชโนปิ ปจฺฉิมภวิโก เตนตฺตภาเวน ภวํ ปรินิฎฺฐาเปตุํ สมโตฺถ โหติฯ ตสฺส องฺคุลิมาลสฺส วิย เอเกนูนปาณสหสฺสํ ฆาเตนฺตสฺสาปิ อตฺตภาโว อพฺยาพโชฺฌเยว นาม, ภวํ ปรินิฎฺฐาเปติเยว นามฯ อกุสลเมว หายติ, วิปสฺสนเมว คพฺภํ คณฺหาเปติ นามฯ

๑๑๙. **จกฺขุวิเญฺญยฺย**นฺติอาทีสุ ยสฺมา เอกจฺจสฺส ตสฺมิํเยว รูเป ราคาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, อภินนฺทติ อสฺสาเทติ, อภินนฺทโนฺต อสฺสาเทโนฺต อนยพฺยสนํ ปาปุณาติ, เอกจฺจสฺส นุปฺปชฺชนฺติ, นิพฺพินฺทติ วิรชฺชติ, นิพฺพินฺทโนฺต วิรชฺชโนฺต นิพฺพุติํ ปาปุณาติ, ตสฺมา ‘‘ตญฺจ อญฺญมญฺญ’’นฺติ น วุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

เอวํ วิตฺถาเรน อตฺถํ อาชาเนยฺยุนฺติ เอตฺถ เก ภควโต อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานนฺติ, เก น อาชานนฺตีติ? เย ตาว อิมสฺส สุตฺตสฺส ปาฬิญฺจ อฎฺฐกถญฺจ อุคฺคณฺหิตฺวา ตกฺกรา น โหนฺติ, ยถาวุตฺตํ อนุโลมปฎิปทํ น ปฎิปชฺชนฺติ, เต น อาชานนฺติ นามฯ เย ปน ตกฺกรา โหนฺติ, ยถาวุตฺตํ อนุโลมปฎิปทํ ปฎิปชฺชนฺติ, เต อาชานนฺติ นามฯ เอวํ สเนฺตปิ สปฎิสนฺธิกานํ ตาว ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหตุ, อปฺปฎิสนฺธิกานํ กถํ โหตีติฯ อปฺปฎิสนฺธิกา อนุปาทานา วิย ชาตเวทา ปรินิพฺพายนฺติ, กปฺปสตสหสฺสานมฺปิ อจฺจเยน เตสํ ปุน ทุกฺขํ นาม นตฺถิฯ อิติ เอกํเสน เตสํเยว ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

เสวิตพฺพาเสวิตพฺพสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. พหุธาตุกสุตฺตวณฺณนา

๑๒๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ พหุธาตุกสุตฺตํฯ ตตฺถ **ภยานี**ติอาทีสุ **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราโสฯ **อุปทฺทโว**ติ อเนกคฺคตาการโรฯ **อุปสโคฺค**ติ อุปสฎฺฐาการโร ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนาการโรฯ เตสํ เอวํ นานตฺตํ เวทิตพฺพํ – ปพฺพตาทิวิสมนิสฺสิตา โจรา ชนปทวาสีนํ เปเสนฺติ ‘‘มยํ อสุกทิวเส นาม ตุมฺหากํ คามํ ปหริสฺสามา’’ติฯ ตํ ปวตฺติํ สุตกาลโต ปฎฺฐาย ภยํ สนฺตาสํ อาปชฺชนฺติฯ อยํ จิตฺตุตฺราโส นามฯ ‘‘อิธ โน โจรา กุปิตา อนตฺถมฺปิ อาวเหยฺยุ’’นฺติ หตฺถสารํ คเหตฺวา ทฺวิปทจตุปฺปเทหิ สทฺธิํ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ภูมิยํ นิปชฺชนฺติ, ฑํสมกสาทีหิ ขชฺชมานา คุมฺพนฺตรานิ ปวิสนฺติ, ขาณุกณฺฎเก มทฺทนฺติฯ เตสํ เอวํ วิจรนฺตานํ วิกฺขิตฺตภาโว อเนกคฺคตาการโร

นามฯ ตโต โจเรสุ ยถาวุเตฺต ทิวเส อนาคจฺฉเนฺตสุ ‘‘ตุจฺฉกสาสนํ ตํ ภวิสฺสติ, คามํ ปวิสิสฺสามา’’ติ สปริกฺขารา คามํ ปวิสนฺติ, อถ เตสํ ปวิฏฺฐภาวํ ญตฺวา คามํ ปริวาเรตฺวา ทฺวาเร อคฺคึ ทตฺวา มนุเสฺส ฆาเตตฺวา โจรา สพฺพํ วิภวํ วิลุเมฺปตฺวา คจฺฉนฺติฯ เตสุ ฆาติตาวเสสา อคฺคึ นิพฺพาเปตฺวา โกฏฺฐจฺฉายภิตฺติจฺฉายาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคิตฺวา นิสีทนฺติ นฏฺฐํ อนุโสจมานาฯ อยํ อุปสฏฺฐากาโร ลคฺคนากาโร นามฯ

นฬาคาราติ นเฬหิ ปริจฺฉนฺนา อคารา, เสสสมฺภารา ปเนตฺถ รุกฺขมยา โหนฺติฯ ติณาคาเรปิ เอเสว นโยฯ **พาลโต อุปฺปชฺชนฺตี**ติ พาลเมว นิสฺสาย อุปฺปชฺชนฺติฯ พาโล หิ อปณฺฑิตปุริโส รชฺชํ วา อุปรชฺชํ วา อญฺญํ วา ปน มหนฺตํ ฐานํ ปเตฺถเนฺต กติปเย อตฺตนา สทิเส วิธวาปุเตฺต มหาธุเตฺต คเหตฺวา ‘‘เอถ อหํ ตุเมฺห อิสฺสเร กริสฺสามี’’ติ ปพฺพตคหนาทีนิ นิสฺสาย อนฺตเนฺต คาเม ปหรเนฺต ทามริกภาวํ ชานาเปตฺวา อนุปุเพฺพน นิคเมปิ ชนปเทปิ ปหรติ, มนุสฺสา เคหานิ ฉเฑฺฑตฺวา เขมนฺตฏฺฐานํ ปตฺถยมานา ปกฺกมนฺติ, เต นิสฺสาย วสนฺตา ภิกฺขูปิ ภิกฺขุนิโยปิ อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐานานิ ปหาย ปกฺกมนฺติฯ คตคตฏฺฐาเน ภิกฺขาปิ เสนาสนมฺปิ ทุลฺลภํ โหติฯ เอวํ จตุนฺนํ ปริสานํ ภยํ อาคตเมว โหติฯ ปพฺพชิเตสุปิ เทฺว พาลา ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ วิวาทํ ปฏฺฐเปตฺวา โจทนํ อารภนฺติ ฯ อิติ โกสมฺพิวาสิกานํ วิย มหากลโห อุปฺปชฺชติ, จตุนฺนํ ปริสานํ ภยํ อาคตเมว โหตีติ เอวํ ยานิ กานิจิ ภยานิ อุปฺปชฺชนฺติ, สพฺพานิ ตานิ พาลโต อุปฺปชฺชนฺตีติ เวทิตพฺพานิฯ

เอตทโวจาติ ภควตา ธมฺมเทสนา มตฺถกํ อปาเปตฺวาว นิฏฺฐาปิตาฯ ยํนูนาหํ ทสพลํ ปุจฺฉิตฺวา สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนวสฺส เทสนาย ปาริปูรึ กเรยฺยนฺติ จิเนฺตตฺวา เอตํ ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

๑๒๕. อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฑฺฒกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโห, อฑฺฒฏฺฐมกธาตุโย อรูปปริคฺคโหติ รูปารูปปริคฺคโหว กถิโตฯ สพฺพาปิ ขนฺธวเสน ปญฺจกฺขนฺธา โหนฺติฯ ปญฺจปิ ขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, เตสํ สมุฏฺฐาปิกา ตณฺหา สมุทยสจฺจํ, อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจํฯ อิติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปเนตา ธาตุโย **วิสุทฺธิมเคฺค** กถิตาวฯ **ชานาติ ปสฺสตี**ติ สห วิปสฺสนาย มโคฺค วุโตฺตฯ

ปถวีธาตุอาทโย สวิญฺญาณกกายํ สุญฺญโต นิสฺสตฺตโต ทเสฺสตุํ วุตฺตาฯ ตาปิ ปุริมาหิ อฏฺฐารสหิ ธาตูหิ ปูเรตพฺพาฯ ปูเรเนฺตน วิญฺญาณธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพาฯ วิญฺญาณธาตุ เหสา จกฺขุวิญฺญาณาทิวเสน ฉพฺพิธา โหติฯ ตตฺถ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ปริคฺคหิตาย ตสฺสา วตฺถุ จกฺขุธาตุ, อารมฺมณํ รูปธาตูติ เทฺว ธาตุโย ปริคฺคหิตาว โหนฺติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ มโนวิญฺญาณธาตุยา ปน ปริคฺคหิตาย ตสฺสา ปุริมปจฺฉิมวเสน มโนธาตุ, อารมฺมณวเสน ธมฺมธาตูติ เทฺว ธาตุโย ปริคฺคหิตาว โหนฺติฯ อิติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฑฺฒกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโหติ ปุริมนเยเนว อิทมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ

สุขธาตูติอาทีสุ สุขญฺจ ตํ นิสฺสตฺตสุญฺญตเฎฺฐน ธาตุ จาติ สุขธาตุฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริมา จตโสฺส ธาตุโย สปฺปฏิปกฺขวเสน คหิตา, ปจฺฉิมา เทฺว สริกฺขกวเสนฯ อวิภูตภาเวน หิ อุเปกฺขาธาตุ อวิชฺชาธาตุยา สริกฺขาฯ เอตฺถ จ สุขทุกฺขธาตูสุ ปริคฺคหิตาสุ กายวิญฺญาณธาตุ ปริคฺคหิตาว โหติ, เสสาสุ ปริคฺคหิตาสุ มโนวิญฺญาณธาตุ ปริคฺคหิตาว โหติฯ อิมาปิ ฉ ธาตุโย เหฏฺฐา อฏฺฐารสหิเยว ปูเรตพฺพาฯ ปูเรเนฺตน อุเปกฺขาธาตุโต นี

หริตฺวา ปูเรตพฺพาฯ อิติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฏฺฐกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโหติ ปุริมนเยเนว อิทมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ

กามธาตุอาทีนํ เทฺวธาวิตกฺเก (ม. นิ. ๑.๒๐๖) กามวิตกฺกาทีสุ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อภิธเมฺมปิ ‘‘ตตฺถ กตมา กามธาตุ, กามปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก วิตโกฺก’’ติอาทินา (วิภ. ๑๘๒) นเยเนว เอตาสํ วิตฺถาโร อาคโตเยวฯ อิมาปิ ฉ ธาตุโย เหฏฺฐา อฏฺฐารสหิเยว ปูเรตพฺพาฯ ปูเรนฺตน กามธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพาฯ อิติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฏฺฐกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโหติ ปุริมนเยเนว อิทมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ

กามธาตุอาทีสุ ปญฺจ กามาวจรกฺขนฺธา กามธาตุ นาม, ปญฺจ รูปาวจรกฺขนฺธา รูปธาตุ นาม, จตฺตาโร อรูปาวจรกฺขนฺธา อรูปธาตุ นามฯ อภิธเมฺม ปน ‘‘ตตฺถ กตมา กามธาตุ, เหฏฺฐโต อวีจินิรยํ ปริยนฺตํ กริตฺวา’’ติอาทินา (วิภ. ๑๘๒) นเยน เอตาสํ วิตฺถาโร อาคโตเยวฯ อิมาปิ ติโสฺส ธาตุโย เหฏฺฐา อฏฺฐารสหิเยว ปูเรตพฺพาฯ ปูเรนฺตน กามธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพาฯ อิติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฏฺฐกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโหติ ปุริมนเยเนว อิทมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ

สงฺขตาติ ปจฺจเยหิ สมาคนฺตฺวา กตา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานเมตํ อธิวจนํฯ น สงฺขตา **อสงฺขตา**ฯ นิพฺพานเสฺสตํ อธิวจนํฯ อิมาปิ เทฺว ธาตุโย เหฏฺฐา อฏฺฐารสหิเยว ปูเรตพฺพาฯ ปูเรนฺตน สงฺขตธาตุโต นีหริตฺวา ปูเรตพฺพาฯ อิติ อิมาสุ อฏฺฐารสสุ ธาตูสุ อเฏฺฐกาทสธาตุโย รูปปริคฺคโหติ ปุริมนเยเนว อิทมฺปิ เอกสฺส ภิกฺขุโน นิคฺคมนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ โหติฯ

๑๒๖. **อชฺฌตฺติกพาหิรานี**ติ อชฺฌตฺติกานิ จ พาหิรานิ จฯ เอตฺถ หิ จกฺขุอาทีนิ อชฺฌตฺติกานิ ฉ, รูปาทีนิ พาหิรานิ ฉฯ อิธาปิ **ชานาติ ปสฺสตี**ติ สห วิปสฺสนาย มโคฺค กถิโตฯ

อิมสฺมิํ สติ อิทนฺติอาทิ มหาตณฺหาสงฺขเย วิตฺถาริตเมวฯ

๑๒๗. **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฏิเกฺขโปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนาปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติฯ การณญฺหิ ตทายตฺตวุตฺติตาย อตฺตโน ผลสฺส ฐานนฺติ จ อวกาโสติ จ วุจฺจติฯ **ย**นฺติ เยน การเณนฯ **ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปโนฺน โสตาปโนฺน อริยสาวโกฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ กญฺจิ เอกสงฺขารมฺปิฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ นิจฺจนฺติ คเณฺหยฺยฯ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ เอตํ การณํ นตฺถิ น อุปลพฺภติฯ **ยํ ปุถุชฺชโน**ติ เยน การเณน ปุถุชฺชโนฯ **ฐานเมตํ วิชฺชตี**ติ เอตํ การณํ อตฺถิฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา หิ โส เตภูมเกสุ สงฺขตสงฺขาเรสุ กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจโต คเณฺหยฺยาติ อโตฺถฯ จตุตฺถภูมกสงฺขารา ปน เตชุสฺสทตฺตา ทิวสํ สนฺตโตฺต อโยคุโฬ วิย มกฺขิกานํ ทิฏฺฐิยา วา อเญฺญสํ วา อกุสลานํ อารมฺมณํ น โหนฺติฯ อิมินา นเยน **กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สุขโต อุปคเจฺฉยฺยาติ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๑, ๒๒) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหาภิภูโต ปริฬาหวูปสมตฺถํ มตฺตหตฺถิํ ปริตฺตาสิโต วิย, โจกฺขพฺราหฺมโณ วิย จ คูถํ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติฯ อตฺตวาเร กสิณาทิปณฺณตฺติสงฺคหตฺถํ สงฺขารนฺติ อวตฺวา กญฺจิ ธมฺมนฺติ วุตฺตํฯ อิธาปิ อริยสาวกสฺส จตุภูมกวเสน เวทิตโพฺพ, ปุถุชฺชนสฺส เตภูมกวเสนฯ

สพฺพวาเรสุ อริยสาวกสฺสาปิ เตภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท วฏฺฏติฯ ยํ ยณฺหิ ปุถุชฺชโน คณฺหาติ, ตโต ตโต อริยสาวโก คาหํ วินิเวเฐติฯ ปุถุชฺชโน หิ ยํ ยํ นิจฺจํ สุขํ อตฺตาติ คณฺหาติ, ตํ ตํ อริยสาวโก อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ คณฺหโนฺต ตํ คาหํ วินิเวเฐติฯ

๑๒๘. **มาตรนฺ**ติอาทีสุ ชนิกาว มาตา, ชนโก ปิตา, มนุสฺสภูโตว ขีณาสโว อรหาติ อธิเปฺปโตฯ กึ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ? เอตมฺปิ อฏฺฐานํฯ สเจปิ หิ ภวนฺตรคตํ อริยสาวกํ อตฺตโน อริยภาวํ อชานนฺตมฺปิ โกจิ เอวํ วเทยฺย ‘‘อิมํ กุนฺถกิปิลฺลิกํ ชีวิตา โวโรเปตฺวา สกลจกฺกวาฬคพฺภ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปฏิปชฺชาหี’’ติ , เนว โส ตํ ชีวิตา โวโรเปยฺยฯ อถาปิ นํ เอวํ วเทยฺย ‘‘สเจ อิมํ น ฆาเตสฺสสิ, สีสํ เต ฉินฺทิสฺสามา’’ติฯ สีสเมวสฺส ฉิเนฺทยฺย, น จ โส ตํ ฆาเตยฺยฯ ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริยสาวกสฺส จ พลทีปนตฺถเมตํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สาวโชฺช ปุถุชฺชนภาโว, ยตฺร หิ นาม ปุถุชฺชโน มาตุฆาตาทีนิปิ อานนฺตริยานิ กริสฺสติฯ มหาพโล จ อริยสาวโก, โย เอตานิ กมฺมานิ น กโรตีติฯ

ทุฎฺฐจิโตฺตติ วธกจิเตฺตน ปทุฎฺฐจิโตฺตฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ **สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายฐิตํ ปญฺจหิ การเณหิ สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปญฺจหุปาลิ อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติฯ กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘)ฯ

ตตฺถ **กเมฺมนา**ติ อปโลกนาทีสุ จตูสุ กเมฺมสุ อญฺญตเรน กเมฺมนฯ **อุเทฺทเสนา**ติ ปญฺจสุ ปาติโมกฺขุเทฺทเสสุ อญฺญตเรน อุเทฺทเสนฯ **โวหรโนฺต**ติ กถยโนฺต, ตาหิ ตาหิ อุปฺปตฺตีหิ อธมฺมํ ธโมฺมติอาทีนิ อฏฺฐารส เภทกรวตฺถูนิ ทีเปโนฺตฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ นนุ ตุเมฺห ชานาถ มยฺหํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิตภาวํ พหุสฺสุตภาวญฺจ, มาทิโส นาม อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ คาเหยฺยาติ จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตุํ ตุมฺหากํ ยุตฺตํ, กึ มยฺหํ อวีจิ นีลุปฺปลวนํ วิย สีตโล, กึ อหํ อปายโต น ภายามีติอาทินา นเยน กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา อนุสฺสาวเนนฯ **สลากคฺคาเหนา**ติ เอวํ อนุสฺสาเวตฺวา เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อนิวตฺติธเมฺม กตฺวา ‘‘คณฺหถ อิมํ สลาก’’นฺติ สลากคฺคาเหนฯ

เอตฺถ จ กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณํ, โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหา ปน ปุพฺพภาคาฯ อฏฺฐารสวตฺถุทีปนวเสน หิ โวหรเนฺตน ตตฺถ รุจิชนนตฺถํ อนุสฺสาเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ อภิโนฺนว โหติ สโงฺฆฯ ยทา ปน เอวํ จตฺตาโร วา อติเรกา วา สลากํ คาเหตฺวา อาเวณิกํ กมฺมํ วา อุเทฺทสํ วา กโรนฺติ, ตทา สโงฺฆ ภิโนฺน นาม โหติฯ เอวํ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ เอตฺตาวตา มาตุฆาตาทีนิ ปญฺจ อานนฺตริยกมฺมานิ ทสฺสิตานิ โหนฺติ, ยานิ ปุถุชฺชโน กโรติ, น อริยสาวโก, เตสํ อาวิภาวตฺถํ –

> กมฺมโต ทฺวารโต เจว, กปฺปฏฺฐิติยโต ตถา;
> ปากสาธารณาทีหิ, วิญฺญาตโพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ตตฺถ **กมฺมโต** ตาว – เอตฺถ หิ มนุสฺสภูตเสฺสว มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา อปิ ปริวตฺตลิงฺคํ ชีวิตา โวโรเปนฺตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ โหติ, ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิสฺสามีติ สกลจกฺกวาฬํ มหาเจติยปฺปมาเณหิ กญฺจนถูเปหิ ปูเรตฺวาปิ สกลจกฺกวาฬํ ปูเรตฺวา นิสิโนฺนภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวาปิ พุทฺธสฺส ภควโต สงฺฆาฏิกณฺณํ อมุญฺจโนฺต วิจริตฺวาปิ กายสฺส เภทา นิรยเมว อุปปชฺชติฯ โย ปน สยํ มนุสฺสภูโต ติรจฺฉานภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา, สยํ วา ติรจฺฉานภูโต

มนุสฺสภูตํ, ติรจฺฉาโนเยว วา ติรจฺฉานภูตํ ชีวิตา โวโรเปติ, ตสฺส กมฺมํ อานนฺตริยํ น โหติ, ภาริยํ ปน โหติ, อานนฺตริยํ อาหเจฺจว ติฏฺฐติฯ มนุสฺสชาติกานํ ปน วเสน อยํ ปโญฺห กถิโตฯ

ตตฺถ เอฬกจตุกฺกํ สงฺคามจตุกฺกํ โจรจตุกฺกญฺจ กเถตพฺพํฯ เอฬกํ มาเรมีติ อภิสนฺธินาปิ หิ เอฬกฏฺฐาเน ฐิตํ มนุโสฺส มนุสฺสภูตํ มาตรํ วา ปิตรํ วา มาเรนฺโต อานนฺตริยํ ผุสติฯ เอฬกาภิสนฺธินา ปน มาตาปิตาอภิสนฺธินา วา เอฬกํ มาเรนฺโต อานนฺตริยํ น ผุสติฯ มาตาปิตาอภิสนฺธินา มาตาปิตโร มาเรนฺโต ผุสเตวฯ เอเสว นโย อิตรสฺมิมฺปิ จตุกฺกทฺวเยฯ ยถา จ มาตาปิตูสุ, เอวํ อรหเนฺตปิ เอตานิ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิฯ

มนุสฺสอรหนฺตเมว มาเรตฺวา อานนฺตริยํ ผุสติ, น ยกฺขภูตํฯ กมฺมํ ปน ภาริยํ, อานนฺตริยสทิสเมวฯ มนุสฺสอรหนฺตสฺส จ ปุถุชฺชนกาเลเยว สตฺถปฺปหาเร วา วิเส วา ทินฺนปิ ยทิ โส อรหตฺตํ ปตฺวา เตเนว มรติ, อรหนฺตฆาโต โหติเยวฯ ยํ ปน ปุถุชฺชนกาเล ทินฺนํ ทานํ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริภุญฺชติ, ปุถุชฺชนเสฺสว ทินฺนํ โหติฯ เสสอริยปุคฺคเล มาเรนฺตสฺส อานนฺตริยํ นตฺถิฯ กมฺมํ ปน ภาริยํ, อานนฺตริยสทิสเมวฯ

โลหิตุปฺปาเท ตถาคตสฺส อเภชฺชกายตาย ปรูปกฺกเมน จมฺมเจฺฉทํ กตฺวา โลหิตปคฺฆรณํ นาม นตฺถิฯ สรีรสฺส ปน อโนฺตเยว เอกสฺมิํเยว ฐาเน โลหิตํ สโมสรติฯ เทวทเตฺตน ปวิทฺธสิลโต ภิชฺชิตฺวา คตา สกลิกาปิ ตถาคตสฺส ปาทนฺตํ ปหริ, ผรสุนา ปหโฏ วิย ปาโท อโนฺตโลหิโตเยว อโหสิฯ ตถา กโรนฺตสฺส อานนฺตริยํ โหติฯ ชีวโก ปน ตถาคตสฺส รุจิยา สตฺถเกน จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา ตมฺหา ฐานา ทุฏฺฐโลหิตํ นีหริตฺวา ผาสุมกาสิ, ตถา กโรนฺตสฺส ปุญฺญกมฺมเมว โหติฯ

อถ เย จ ปรินิพฺพุเต ตถาคเต เจติยํ ภินฺทนฺติ, โพธิํ ฉินฺทนฺติ ธาตุมฺหิ อุปกฺกมนฺติ, เตสํ กิํ โหตีติ? ภาริยํ กมฺมํ โหติ อานนฺตริยสทิสํฯ สธาตุกํ ปน ถูปํ วา ปฏิมํ วา พาธมานํ โพธิสาขํ ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ สเจปิ ตตฺถ นิลีนา สกุณา เจติเย วจฺจํ ปาเตนฺติ, ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติเยวฯ ปริโภคเจติยโต หิ สรีรเจติยํ มหนฺตตรํฯ เจติยวตฺถุํ ภินฺทิตฺวา คจฺฉนฺตํ โพธิมูลมฺปิ ฉินฺทิตฺวา หริตุํ วฏฺฏติฯ ยา ปน โพธิสาขา โพธิฆรํ พาธติ, ตํ เคหรกฺขณตฺถํ ฉินฺทิตุํ น ลภติ, โพธิอตฺถญฺหิ เคหํ, น เคหตฺถาย โพธิฯ อาสนฆเรปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมิํ ปน อาสนฆเร ธาตุ นิหิตา โหติ, ตสฺส รกฺขณตฺถาย โพธิสาขํ ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติฯ โพธิชคฺคนตฺถํ โอโชหรณสาขํ วา ปูติฏฺฐานํ วา ฉินฺทิตุํ วฏฺฏติเยว, ภควโต สรีรปฏิชคฺคเน วิย ปุญฺญมฺปิ โหติฯ

สงฺฆเภเท สีมฏฺฐกสเงฺฆ อสนฺนิปติเต วิสุํ ปริสํ คเหตฺวา กตโวหารานุสฺสาวน-สลากคฺคาหสฺส กมฺมํ วา กโรนฺตสฺส, อุเทฺทสํ วา อุทฺทิสนฺตสฺส เภโท จ โหติ อานนฺตริยกมฺมญฺจฯ สมคฺคสญฺญาย ปน วฏฺฏตีติ กมฺมํ กโรนฺตสฺส เภโทว โหติ, น อานนฺตริยกมฺมํ, ตถา นวโต อูนปริสายํฯ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน นวนฺนํ ชนานํ โย สงฺฆํ ภินฺทติ , ตสฺส อานนฺตริยกมฺมํ โหติฯ อนุวตฺตกานํ อธมฺมวาทีนํ มหาสาวชฺชกมฺมํฯ ธมฺมวาทิโน ปน อนวชฺชาฯ

ตตฺถ นวนฺนเมว สงฺฆเภเท อิทํ สุตฺตํ – ‘‘เอกโต อุปาลิ จตฺตาโร โหนฺติ, เอกโต จตฺตาโร, นวโม อนุสฺสาเวติ, สลากํ คาเหติ ‘อยํ ธโมฺม อยํ วินโย อิทํ สตฺถุสาสนํ, อิทํ คณฺหถ, อิมํ โรเจถา’ติ, เอวํ โข, อุปาลิ, สงฺฆราชิ เจว โหติ สงฺฆเภโท จฯ นวนฺนํ วา, อุปาลิ, อติเรกนวนฺนํ วา สงฺฆราชิ เจว โหติ สงฺฆเภโท จา’’ติ (จูฬว. ๓๕๑)ฯ เอเตสุ ปน ปญฺจสุ สงฺฆเภโท วจีกมฺมํ, เสสานิ กายกมฺมานีติฯ เอวํ กมฺมโต วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ทฺวารโตติ สพฺพาเนว เจตานิ กายทฺวารโตปิ วจีทฺวารโตปิ สมุฏฺฐหนฺติฯ ปุริมานิ ปเนตฺถ จตฺตาริ อาณตฺติกวิชฺชามยปโยควเสน วจีทฺวารโต สมุฏฺฐหิตฺวาปิ กายทฺวารเมว ปูเรนฺติ, สงฺฆเภโท หตฺถมุทฺทาย เภทํ กโรนฺตสฺส กายทฺวารโต สมุฏฺฐหิตฺวาปิ วจีทฺวารเมว ปูเรตีติฯ เอวเมตฺถ ทฺวารโตปิ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

กปฺปฏฺฐิติยโตติ สงฺฆเภโทเยว เจตฺถ กปฺปฏฺฐิติโยฯ สณฺฐหเนฺต หิ กเปฺป กปฺปเวมเชฺฌ วา สงฺฆเภทํ กตฺวา กปฺปวินาเสเยว มุจฺจติฯ สเจปิ หิ เสฺวว กโปฺป วินสฺสิสฺสตีติ อชฺช สงฺฆเภทํ กโรติ, เสฺวว มุจฺจติ, เอกทิวสเมว นิรเย ปจฺจติฯ เอวํ กรณํ ปน นตฺถิฯ เสสานิ จตฺตาริ กมฺมานิ อานนฺตริยาเนว โหนฺติ, น กปฺปฏฺฐิติยานีติ เอวเมตฺถ กปฺปฏฺฐิติยโตปิ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

ปากโตติ เยน จ ปญฺจเป’ตานิ กมฺมานิ กตานิ โหนฺติ, ตสฺส สงฺฆเภโทเยว ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ, เสสานิ ‘‘อโหสิกมฺมํ, นาโหสิ กมฺมวิปาโก’’ติ เอวมาทีสุ สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ สงฺฆสฺส เภทาภาเว โลหิตุปฺปาโท, ตทภาเว อรหนฺตฆาโต, ตทภาเว จ สเจ ปิตา สีลวา โหติ, มาตา ทุสฺสีลา, โน วา ตถา สีลวตี, ปิตุฆาโต ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติฯ สเจ มาตาปิตุฆาโต, ทฺวีสุปิ สีเลน วา ทุสฺสีเลน วา สมาเนสุ มาตุฆาโตว ปฏิสนฺธิวเสน วิปจฺจติ ฯ มาตา หิ ทุกฺกรการินี พหูปการา จ ปุตฺตานนฺติ เอวเมตฺถ ปากโตปิ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

สาธารณาทีหีติ ปุริมานิ จตฺตาริ สเพฺพสมฺปิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ สาธารณานิฯ สงฺฆเภโท ปน ‘‘น โข, อุปาลิ ภิกฺขุนี, สงฺฆํ ภินฺทติ, น สิกฺขมานา, น สามเณโร, น สามเณรี, น อุปาสโก, น อุปาสิกา สงฺฆํ ภินฺทติ, ภิกฺขุ โข, อุปาลิ, ปกตตฺโต สมานสํวาสโก สมานสีมายํ ฐิโต สงฺฆํ ภินฺทตี’’ติ (จูฬว. ๓๕๑) วจนโต วุตฺตปฺปการสฺส ภิกฺขุโนว โหติ, น อญฺญสฺส, ตสฺมา อสาธารโณฯ อาทิสเทฺทน สเพฺพปิ เต ทุกฺขเวทนาสหคตา โทสโมหสมฺปยุตฺตา จาติ เอวเมตฺถ สาธารณาทีหิปิ วิญฺญาตพฺพ วินิจฺฉโยฯ

อญฺญํ สตฺถารนฺติ ‘‘อยํ เม สตฺถา สตฺถุกิจฺจํ กาตุํ อสมตฺโถ’’ติ ภวนฺตเรปิ อญฺญํ ติตฺถกรํ ‘‘อยํ เม สตฺถา’’ติ เอวํ คเณฺหยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ อตฺโถฯ

๑๒๙. **เอกิสฺสา โลกธาตุยา**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ **ตีณิ** หิ **เขตฺตานิ** ชาติเขตฺตํ อาณาเขตฺตํ วิสยเขตฺตํฯ ตตฺถ **ชาติเขตฺตํ** นาม ทสสหสฺสี โลกธาตุฯ สา หิ ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนกาเล นิกฺขมนกาเล สโมฺพธิกาเล ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน อายุสงฺขาโรสฺสชฺชเน ปรินิพฺพาเน จ กมฺปติฯ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬํ ปน **อาณาเขตฺตํ** นามฯ อาฏานาฏิยโมรปริตฺตธชคฺคปริตฺตรตนปริตฺตาทีนญฺหิ เอตฺถ อาณา วตฺตติฯ **วิสยเขตฺตสฺส** ปน ปริมาณํ นตฺถิฯ พุทฺธานญฺหิ ‘‘ยาวตกํ ญาณํ ตาวตกํ เนยฺยํ, ยาวตกํ เนยฺยํ ตาวตกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เนยฺยํ เนยฺยปริยนฺติกํ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโต อวิสโย นาม นตฺถิฯ

อิเมสุ ปน ตีสุ เขเตฺตสุ ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมิํ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ **ตีณิ ปิฏกานิ** วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกํ, **ติโสฺส สงฺคีติโย** มหากสฺสปเตฺถรสฺส สงฺคีติ, ยสเตฺถรสฺส สงฺคีติ, โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส สงฺคีตีติฯ อิมา ติโสฺส สงฺคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน อิมํ จกฺกวาฬํ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ อปฺเร อปจฺฉาฯ เอกโต น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเร วา ปจฺฉา วา อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ หิ โพธิปลฺลงฺเก โพธึ อปฺปตฺวา น อุฏฺฐหิสฺสามีติ นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ, ตาว ปุเพฺพติ น เวทิตพฺพํฯ โพธิสตฺตสฺส หิ ปฏิสนฺธิคฺคหเณน ทสสหสฺสจกฺกวาฬกมฺปเนเนว เขตฺตปริคฺคโห กโต, อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตาว โหติฯ ปรินิพฺพานกาลโต ปฏฺฐาย ยาว สาสปมตฺตา ธาตุ ติฏฺฐติ, ตาว ปจฺฉาติ น เวทิตพฺพํฯ ธาตูสุ หิ ฐิตาสุ พุทฺธา ฐิตาว โหนฺติฯ ตสฺมา เอตฺถนฺตเร อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ นิวาริตาว โหติฯ ธาตุปรินิพฺพาเน ปน ชาเต อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น นิวาริตาฯ

ตีณิ หิ อนฺตรธานานิ นาม ปริยตฺติอนฺตรธานํ, ปฏิเวธอนฺตรธานํ, ปฏิปตฺติอนฺตรธานนฺติฯ ตตฺถ **ปริยตฺตี**ติ ตีณิ ปิฏกานิฯ **ปฏิเวโธ**ติ สจฺจปฏิเวโธฯ **ปฏิปตฺตี**ติ ปฏิปทาฯ ตตฺถ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิฯ เอกสฺมิญฺหิ กาเล ปฏิเวธธรา ภิกฺขู พหู โหนฺติ, เอโส ภิกฺขุ ปุถุชฺชโนติ องฺคุลึ ปสาเรตฺวา ทเสฺสตโพฺพ โหติฯ อิมสฺมึเยว ทีเป เอกวาเร ปุถุชฺชนภิกฺขุ นาม นาโหสิฯ ปฏิปตฺติปูริกาปิ กทาจิ พหู โหนฺติ กทาจิ อปฺปาฯ อิติ ปฏิเวโธ จ ปฏิปตฺติ จ โหติปิ น โหติปิ, สาสนฏฺฐิติยา ปน **ปริยตฺติ ปมาณํ**ฯ

ปณฺฑิโต หิ เตปิฏกํ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ ยถา อมฺหากํ โพธิสโตฺต อาฬารสฺส สนฺติเก ปญฺจาภิญฺญา สตฺต จ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ, โส น ชานามีติ อาหฯ ตโต อุทกสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา อธิคตํ วิเสสํ สํสเนฺทตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส ปริกมฺมํ ปุจฺฉิ, โส อาจิกฺขิ, ตสฺส วจนสมนนฺตรเมว มหาสโตฺตตํ สมฺปาเทสิ, เอวเมว ปญฺญวา ภิกฺขุ ปริยตฺตึ สุตฺวา เทฺวปิ ปูเรติฯ ตสฺมา ปริยตฺติยา ฐิตาย สาสนํ ฐิตํ โหติฯ

ยทา ปน สา อนฺตรธายติ, ตทา ปฐมํ **อภิธมฺมปิฏกํ** นสฺสติฯ ตตฺถ ปฏฺฐานํ สพฺพปฐมํ อนฺตรธายติ, อนุกฺกเมน ปจฺฉา ธมฺมสงฺคโห, ตสฺมึ อนฺตรหิเต อิตเรสุ ทฺวีสุ ปิฏเกสุ ฐิเตสุ สาสนํ ฐิตเมว โหติฯ ตตฺถ สุตฺตนฺตปิฏเก อนฺตรธายมาเน ปฐมํ องฺคุตฺตรนิกาโย เอกาทสกโต ปฏฺฐาย ยาว เอกกา อนฺตรธายติ, ตทนนฺตรํ สํยุตฺตนิกาโย จกฺกเปยฺยาลโต ปฏฺฐาย ยาว โอฆตรณา อนฺตรธายติ, ตทนนฺตรํ มชฺฌิมนิกาโย อินฺทฺริยภาวนโต ปฏฺฐาย ยาว มูลปริยายา อนฺตรธายติ, ตทนนฺตรํ ทีฆนิกาโย ทสุตฺตรโต ปฏฺฐาย ยาว พฺรหฺมชาลา อนฺตรธายติฯ เอกิสฺสาปิ ทฺวินฺนมฺปิ คาถานํ ปุจฺฉา อทฺธานํ คจฺฉติ, สาสนํ ธาเรตุํ น สโกฺกติ สภิยปุจฺฉา (สุ. นิ. สภิยสุตฺตํ) วิย อาฬวกปุจฺฉา (สุ. นิ. อาฬวกสุตฺตํ; สํ. นิ. ๑.๒๔๖) วิย จฯ เอตา กิร กสฺสปพุทฺธกาลิกา อนฺตรา สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขึสุฯ

ทฺวีสุ ปน ปิฏเกสุ อนฺตรหิเตสุปิ วินยปิฏเก ฐิเต สาสนํ ติฏฺฐติ, ปริวารขนฺธเกสุ อนฺตรหิเตสุ อุภโตวิภงฺเค ฐิเต ฐิตเมว โหติฯ อุภโตวิภงฺเค อนฺตรหิเต มาติกาย ฐิตายปิ ฐิตเมว โหติฯ มาติกาย อนฺตรหิตาย ปาติโมกฺขปพฺพชฺชอุปสมฺปทาสุ ฐิตาสุ สาสนํ ติฏฺฐติฯ ลิงฺคมทฺธานํ คจฺฉติ, เสตวตฺถสมณวํโส ปน กสฺสปพุทฺธกาลโต ปฏฺฐาย สาสนํ ธาเรตุํ นาสกฺขิฯ ปจฺฉิมกสฺส ปน สจฺจปฏิเวธโต ปจฺฉิมกสฺส สีลเภทโต จ ปฏฺฐาย สาสนํ โอสกฺกิตํ นาม โหติฯ ตโต ปฏฺฐาย อญฺญสฺส พุทฺธสฺส อุปฺปตฺติ น วาริตาติฯ

ตีณิ ปรินิพฺพานานิ นาม กิเลสปรินิพฺพานํ ขนฺธปรินิพฺพานํ ธาตุปรินิพฺพานนฺติฯ ตตฺถ กิเลสปรินิพฺพานํ โพธิปลฺลงฺเก อโหสิ, ขนฺธปรินิพฺพานํ กุสินารายํ, ธาตุปรินิพฺพานํ อนาคเต ภวิสฺสติฯ สาสนสฺส กิร โอสกฺกนกาเล อิมสฺมึ ตมฺพปณฺณิทีเป ธาตุโย สนฺนิปติตฺวา มหาเจติยํ คมิสฺสนฺติ, มหาเจติยโต นาคทีเป ราชายตนเจติยํ, ตโต มหาโพธิปลฺลงฺกํ คมิสฺสนฺติ,

นาคภวนโตปิ เทวโลกโตปิ พฺรหฺมโลกโตปิ ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺกเมว คมิสฺสนฺติฯ สาสปมตฺตาปิ ธาตุ อนฺตรา น นสฺสิสฺสติฯ สพฺพา ธาตุโย มหาโพธิปลฺลเงฺก ราสิภูตา สุวณฺณกฺขนฺโธ วิย เอกคฺฆนา หุตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชสฺสนฺติ, ตา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริสฺสนฺติฯ

ตโต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา โย สนฺนิปติตฺวา ''อชฺช สตฺถา ปรินิพฺพายติ, อชฺช สาสนํ โอสกฺกติ, ปจฺฉิมทสฺสนํ ทานิ อิทํ อมฺหาก''นฺติ ทสพลสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต มหนฺตตรํ การุญฺญํ กริสฺสนฺติฯ ฐเปตฺวา อนาคามิขีณาสเว อวเสสา สกภาเวน สณฺฐาตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ ธาตูสุ เตโชธาตุ อุฏฺฐหิตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคจฺฉิสฺสติ, สาสปมตฺตายปิ ธาตุยา สติ เอกชาลาว ภวิสฺสติ, ธาตูสุ ปริยาทานํ คตาสุ ปจฺฉิชฺชิสฺสติฯ เอวํ มหนฺตํ อานุภาวํ ทเสฺสตฺวา ธาตูสุ อนฺตรหิตาสุ สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ ยาว เอวํ น อนนฺตรธายติ, ตาว อจริมํ นาม โหติฯ เอวํ อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุนฺติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ

กสฺมา ปน อปุพฺพํ อจริมํ น อุปฺปชฺชนฺตีติฯ อนจฺฉริยตฺตาฯ พุทฺธา หิ อจฺฉริยมนุสฺสาฯ ยถาห – ''เอกปุคฺคโล, ภิกฺขเว, โลเก อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชติ อจฺฉริยมนุสฺโส, กตโม เอกปุคฺคโล, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ''ติ (อ. นิ. ๑.๑๗๑-๑๗๔)ฯ

ยทิ จ เทฺว วา จตฺตาโร วา อฏฺฐ วา โสฬส วา เอกโต อุปฺปเชฺชยฺยุํ, น อจฺฉริยา ภเวยฺยุํฯ เอกสฺมิญฺหิ วิหาเร ทฺวินฺนํ เจติยานมฺปิ ลาภสกฺกาโร อุฬาโร น โหติ ภิกฺขูปิ พหุตาย น อจฺฉริยา ชาตา, เอวํ พุทฺธาปิ ภเวยฺยุํฯ ตสฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ

เทสนาย จ วิเสสาภาวโตฯ ยญฺหิ สติปฏฺฐานาทิเภทํ ธมฺมํ เอโก เทเสติ, อเญฺญน อุปฺปชฺชิตฺวาปิ โสว เทเสตโพฺพ สิยาฯ ตโต น อจฺฉริโย สิยา, เอกสฺมึ ปน ธมฺมํ เทเสเนฺต เทสนาปิ อจฺฉริยา โหติฯ

วิวาทาภาวโต จฯ พหูสุ จ พุเทฺธสุ อุปฺปชฺชเนฺตสุ พหูนํ อาจริยานํ อเนฺตวาสิกา วิย ''อมฺหากํ พุโทฺธ ปาสาทิโก, อมฺหากํ พุโทฺธ มธุรสฺสโร ลาภี ปุญฺญวา''ติ วิวเทยฺยุํ, ตสฺมาปิ เอวํ น อุปฺปชฺชนฺติฯ อปิเจตํ การณํ มิลินฺทรญฺญา ปุเฏฺฐน นาคเสนเตฺถเรน วิตฺถาริตเมวฯ วุตฺตญฺหิ (มิ. ป. ๕.๑.๑) –

''ตตฺถ, ภเนฺต นาคเสน, ภาสิตเมฺปตํ ภควตา 'อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหโนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี'ติฯ เทเสนฺตา จ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพปิ ตถาคตา สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธเมฺม เทเสนฺติ, กถยมานา จ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ กเถนฺติ, สิกฺขาเปนฺตา จ ตีสุ สิกฺขาสุ สิกฺขาเปนฺติ, อนุสาสมานา จ อปฺปมาทปฏิปตฺติยํ อนุสาสนฺติฯ ยทิ, ภเนฺต นาคเสน, สเพฺพสมฺปิ ตถาคตานํ เอกา เทสนา เอกา กถา เอกา สิกฺขา เอกา อนุสิฏฺฐิ, เกน การเณน เทฺว ตถาคตา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติ? เอเกนปิ ตาว พุทฺธุปฺปาเทน อยํ โลโก โอภาสชาโตฯ ยทิ ทุติโย พุโทฺธ ภเวยฺย, ทฺวินฺนํ ปภาย อยํ โลโก ภิโยฺยโสมตฺตาย โอภาสชาโต ภเวยฺยฯ โอวทมานา จ เทฺว ตถาคตา สุขํ โอวเทยฺยุํ, อนุสาสมานา จ สุขํ อนุสาเสยฺยุํ, ตตฺถ เม การณํ พฺรูหิ, ยถาหํ นิสฺสํสโย ภเวยฺยนฺติฯ

อยํ มหาราช ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอน

เมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

ยถา, มหาราช, นาวา เอกปุริสสนฺธารณี ภเวยฺยฯ เอกสฺมึ ปุริเส อภิรูเฬฺห สา นาวา สมุปาทิกา ภเวยฺยฯ อถ ทุติโย ปุริโส อาคเจฺฉยฺย ตาทิโส อายุนา วเณฺณน วเยน ปมาเณน กิสถูเลน สพฺพงฺคปจฺจงฺเคน, โส ตํ นาวํ อภิรูเหยฺยฯ อปินุ สา มหาราช, นาวา ทฺวินฺนมฺปิ ธาเรยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต, จเลยฺย กเมฺปยฺย นเมยฺย โอนเมยฺย วินเมยฺย วิกิเรยฺย วิธเมยฺย วิทฺธํเสยฺย, น ฐานมุปคเจฺฉยฺย, โอสีเทยฺย อุทเกติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี, เอกเสฺสว ตถาคตสฺส คุณํ ธาเรติ, ยทิ ทุติโย พุโทฺธ อุปฺปเชฺชยฺย, นายํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ ธาเรยฺย, จเลยฺย…เป…. น ฐานมุปคเจฺฉยฺยฯ

ยถา วา ปน มหาราช ปุริโส ยาวทตฺถํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย ฉาเทนฺตํ ยาวกณฺฐมภิปูรยิตฺวา, โส ธาโต ปีณิโต ปริปุโณฺณ นิรนฺตโร ตนฺทิกโต อโนนมิตทณฺฑชาโต ปุนเทว ตตฺตกํ โภชนํ ภุเญฺชยฺย, อปินุ โข, มหาราช, ปุริโส สุขิโต ภเวยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต, สกึ ภุโตฺตว มเรยฺยาติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อยํ ทสสหสฺสี โลกธาตุ เอกพุทฺธธารณี …เป…. น ฐานมุปคเจฺฉยฺยาติฯ

กึ นุ โข, ภเนฺต นาคเสน, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติ? อิธ, มหาราช, เทฺว สกฏา รตนปริปูริตา ภเวยฺยุํ ยาว มุขสมาฯ เอกสฺมา สกฏโต รตนํ คเหตฺวา เอกสฺมึ สกเฏ อากิเรยฺยุํ, อปินุ โข ตํ, มหาราช, สกฏํ ทฺวินฺนมฺปิ สกฏานํ รตนํ ธาเรยฺยาติ? น หิ, ภเนฺต, นาภิปิ ตสฺส ผเลยฺย, อราปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยุํ, เนมิปิ ตสฺส โอปเตยฺย, อโกฺขปิ ตสฺส ภิเชฺชยฺยาติฯ กึ นุ โข, มหาราช, อติรตนภาเรน สกฏํ ภิชฺชตีติ? อาม, ภเนฺตติฯ เอวเมว โข, มหาราช, อติธมฺมภาเรน ปถวี จลตีติฯ

อปิจ มหาราช อิมํ การณํ พุทฺธพลปริทีปนาย โอสาริตํ, อญฺญมฺปิ ตตฺถ อภิรูปํ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย – ''ตุมฺหากํ พุโทฺธ อมฺหากํ พุโทฺธ''ติ อุภโตปกฺขชาตา ภเวยฺยุํฯ ยถา, มหาราช, ทฺวินฺนํ พลวามจฺจานํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย 'ตุมฺหากํ อมโจฺจ อมฺหากํ อมโจฺจ'ติ อุภโตปกฺขชาตา โหนฺติ, เอวเมว โข, มหาราช, ยทิ, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ ปริสาย วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺย 'ตุมฺหากํ พุโทฺธ อมฺหากํ พุโทฺธ'ติ อุภโตปกฺขชาตา ภเวยฺยุํฯ อิทํ ตาว, มหาราช, เอกํ การณํ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

อปรมฺปิ, มหาราช, อุตฺตรึ การณํ สุโณหิ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ ยทิ, มหาราช, เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, อโคฺค พุโทฺธติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ เชโฎฺฐ พุโทฺธติ ยํ วจนํ, ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ เสโฎฺฐ พุโทฺธติ, วิสิโฎฺฐ พุโทฺธติ, อุตฺตโม พุโทฺธติ, ปวโร พุโทฺธติ, อสโม พุโทฺธติ, อสมสโม พุโทฺธติ, อปฺปฏิสโม พุโทฺธติ, อปฺปฏิภาโค พุโทฺธติ, อปฺปฏิปุคฺคโล พุโทฺธติ ยํ วจนํ , ตํ มิจฺฉา ภเวยฺยฯ อิทมฺปิ โข ตฺวํ, มหาราช , การณํ อตฺถโต สมฺปฏิจฺฉ, เยน การเณน เทฺว สมฺมาสมฺพุทฺธา เอกกฺขเณ นุปฺปชฺชนฺติฯ

อปิจ โข มหาราช พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สภาวปกติ เอสา, ยํ เอโกเยว พุโทฺธ โลเก อุปฺปชฺชติฯ กสฺมา การณา? มหนฺตตาย สพฺพญฺญุพุทฺธคุณานํฯ อญฺญมฺปิ มหาราช ยํ โลเก มหนฺตํ, ตํ เอกํเยว โหติฯ ปถวี, มหาราช, มหนฺตี, สา เอกาเยวฯ สาคโร มหโนฺต, โส เอโก

เยวฯ สิเนรุ คิริราชา มหนฺต, โส เอโกเยวฯ อากาโส มหนฺต, โส เอโกเยวฯ สกฺก มห นฺต, โส เอโกเยวฯ มาโร มหนฺต, โส เอโกเยวฯ พฺรหฺมา มหนฺต, โส เอโกเยวฯ ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ มหนฺต, โส เอโกเยว โลกสฺมึฯ ยตฺถ เต อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ อญฺญสฺส โอกาโส น โหติฯ ตสฺมา, มหาราช, ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ เอโกเยว โลกสฺมึ อุปฺ ปชฺชตีติฯ สุกถิโต, ภนฺเต นาคเสน, ปโญฺห โอปเมฺมหิ การเณหี''ติฯ

เอกิสฺสา โลกธาตุยาติ เอกสฺมึ จกฺกวาเฬฯ เหฏฺฐา อิมินาว ปเทน ทสจกฺกวาฬสหสฺ สานิ คหิตานิ ตานิปิ, เอกจกฺกวาเฬเนว ปริจฺฉินฺทิตุํ วฏฺฏนฺติฯ พุทฺธา หิ อุปฺปชฺชมานา อิมสฺ มึเยว จกฺกวาเฬ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ปน วาริเต อิโต อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ นุปฺปชฺ ชนฺตีติ วาริตเมว โหติฯ

อปุพฺพํ อจริมนฺติ เอตฺถ จกฺกรตนปาตุภาวโต ปุเพฺพ ปุพฺพํ, ตเสฺสว อนฺตรธานโต ปจฺฉา จริมํฯ ตตฺถ ทฺวิธา จกฺกรตนสฺส อนฺตรธานํ โหติ, จกฺกวตฺติโน กาลํกิริยโต วา ปพฺพชฺ ชาย วาฯ อนฺตรธายมานญฺจ ปน ตํ กาลํกิริยโต วา ปพฺพชฺชโต วา สตฺตเม ทิวเส อนฺตรธา ยติ, ตโต ปรํ จกฺกวตฺติโน ปาตุภาโว อวาริโตฯ

กสฺมา ปน เอกจกฺกวาเฬ เทฺว จกฺกวตฺติโน นุปฺปชฺชนฺตีติ ฯ วิวาทุปเจฺฉทโต อจฺฉริยภาว โต จกฺกรตนสฺส มหานุภาวโต จฯ ทฺวีสุ หิ อุปฺปชฺชเนฺตสุ ''อมฺหากํ ราชา มหนฺต อมฺหากํ ราชา มหนฺต''ติ วิวาโท อุปฺปเชฺชยฺยฯ เอกสฺมิํ ทีเป จกฺกวตฺตีติ จ เอกสฺมิํ ทีเป จกฺกวตฺตีติ จ อนจฺฉริยา ภเวยฺยุํ ฯ โย จายํ จกฺกรตนสฺส ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ อิสฺสริยา นุปฺปทานสมโตฺถ มหานุภาโว, โส ปริหาเยถฯ อิติ วิวาทุปเจฺฉทโต อจฺฉริยภาวโต จกฺกร ตนสฺส มหานุภาวโต จ น เอกจกฺกวาเฬ เทฺว อุปฺปชฺชนฺติฯ

๑๓๐. ยํ อิตฺถี อสฺส อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธติ เอตฺถ ติฏฺฐตุ ตาว สพฺพญฺญุคุเณ นิพฺพ เตฺตตฺวา โลกุตฺตารณสมโตฺถ พุทฺธภาโว, ปณิธานมตฺตมฺปิ อิตฺถิยา น สมฺปชฺชติฯ

> มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
> อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตีติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

อิมานิ หิ ปณิธานสมฺปตฺติการณานิฯ อิติ ปณิธานมฺปิ สมฺปาเทตุํ อสมตฺถาย อิตฺถิยา กุโต พุทฺธภาโวติ ''อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ อิตฺถี อสฺส อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ''ติ วุตฺตํฯ สพฺพา การปริปูโร จ ปุญฺญุสฺสโย สพฺพาการปริปูรเมว อตฺตภาวํ นิพฺพเตฺตตีติ ปุริโสว อรหํ โหติ สมฺ มาสมฺพุทฺโธฯ

ยํ อิตฺถี ราชา อสฺส จกฺกวตฺตีติอาทีสุปิ ยสฺมา อิตฺถิยา โกโสหิตวตฺถคุยฺหตาทีนํ อภา เวน ลกฺขณานิ น ปริปูเรนฺติ, อิตฺถิรตนาภาเวน สตฺตรตนสมงฺคิตา น สมฺปชฺชติ, สพฺพมนุเสฺ สหิ จ อธิโก อตฺตภาโว น โหติ, ตสฺมา ''อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ อิตฺถี ราชา อสฺส จกฺกวตฺ ตี''ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ สกฺกตฺตาทีนิ ตีณิ ฐานานิ อุตฺตมานิ, อิตฺถิลิงฺคญฺจ หีนํ, ตสฺมา ตสฺสา สกฺกตฺตาทีนิปิ ปฏิสิทฺธานิฯ

นนุ จ ยถา อิตฺถิลิงฺคํ, เอวํ ปุริสลิงฺคมฺปิ พฺรหฺมโลเก นตฺถิ? ตสฺมา ''ยํ ปุริโส พฺรหฺมตฺตํ กเรยฺย, ฐานเมตํ วิชฺชตี''ติปิ น วตฺตพฺพํ สิยาติฯ โน น วตฺตพฺพํฯ กสฺมา? อิธ ปุริสสฺส ตตฺถ

นิพฺพตฺตนโตฯ พฺรหฺมตฺตนฺติ หิ มหาพฺรหฺมตฺตํ อธิเปฺปตํฯ อิตฺถี จ อิธ ฌานํ ภาเวตฺวา กาลํ กตฺวา พฺรหฺมปาริสชฺชานํ สหพฺยตํ อุปฺปชฺชติ, น มหาพฺรหฺมานํ, ปุริโส ปน ตตฺถ น อุปฺปชฺชตีติ น วตฺตพฺโพฯ สมาเนปิ เจตฺถ อุภยลิงฺคาภาเว ปุริสสณฺฐานาว พฺรหฺมาโน, น อิตฺถิสณฺฐานา, ตสฺมา สุวุตฺตเมเวตํฯ

๑๓๑. **กายทุจฺจริตสฺสา**ติอาทีสุ ยถา นิมฺพพีชโกสาตกีพีชาทีนิ มธุรผลํ น นิพฺพเตฺตนฺติ, อสาตํ อมธุรเมว นิพฺพเตฺตนฺติ, เอวํ กายทุจฺจริตาทีนิ มธุรวิปากํ น นิพฺพเตฺตนฺติ, อมธุรเมว วิปากํ นิพฺพเตฺตนฺติฯ ยถา จ อุจฺฉุพีชสาลิพีชาทีนิ มธุรํ สาทุรสเมว ผลํ นิพฺพเตฺตนฺติ, น อสาตํ กฏุกํ, เอวํ กายสุจริตาทีนิ มธุรเมว วิปากํ นิพฺพเตฺตนฺติ, น อมธุรํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ''ยาทิสํ วปเต พีชํ, ตาทิสํ หรเต ผลํ;
> กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปก''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๖);

ตสฺมา ''อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ กายทุจฺจริตสฺสา''ติอาทิ วุตฺตํฯ

กายทุจฺจริตสมงฺคีติอาทีสุ **สมงฺคี**ติ ปญฺจวิธา สมงฺคิตา อายูหนสมงฺคิตา เจตนาสมงฺคิตา กมฺมสมงฺคิตา วิปากสมงฺคิตา, อุปฏฺฐานสมงฺคิตาติฯ ตตฺถ กุสลากุสลกมฺมายูหนกฺขเณ **อายูหนสมงฺคิตา**ติ วุจฺจติฯ ตถา **เจตนาสมงฺคิตา**ฯ ยาว ปน อรหตฺตํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สเพฺพปิ สตฺตา ปุเพฺพ อุปจิตํ วิปาการหํ กมฺมํ สนฺธาย ''กมฺมสมงฺคิโน''ติ วุจฺจนฺติ, เอสา **กมฺมสมงฺคิตาฯ วิปากสมงฺคิตา** วิปากกฺขเณเยว เวทิตพฺพาฯ ยาว ปน สตฺตา อรหตฺตํ น ปาปุณนฺติ, ตาว เนสํ ตโต ตโต จวิตฺวา นิรเย ตาว อุปฺปชฺชมานานํ อคฺคิชาลโลหกุมฺภิอาทีหิ อุปฏฺฐานาการเรหิ นิรโย, คพฺภเสยฺยกตฺตํ อาปชฺชมานานํ มาตุกุจฺฉิ, เทเวสุ อุปฺปชฺชมานานํ กปฺปรุกฺขวิมานาทีหิ อุปฏฺฐานาการเรหิ เทวโลโกติ เอวํ อุปฺปตฺตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาติ, อิติ เนสํ อิมินา อุปฺปตฺตินิมิตฺตอุปฏฺฐาเนน อปริมุตฺตตา **อุปฏฺฐานสมงฺคิตา** นามฯ สา จลติ เสสา นิจฺจลาฯ นิรเย หิ อุปฏฺฐิเตปิ เทวโลโก อุปฏฺฐาติ, เทวโลเก อุปฏฺฐิเตปิ นิรโย อุปฏฺฐาติ, มนุสฺสโลเก อุปฏฺฐิเตปิ ติรจฺฉานโยนิ อุปฏฺฐาติ, ติรจฺฉานโยนิยา จ อุปฏฺฐิตายปิ มนุสฺสโลโก อุปฏฺฐาติเยวฯ

ตตฺริทํ วตฺถุ – โสณคิริปาเท กิร อเจลวิหาเร โสณเตฺถโร นาม เอโก ธมฺมกถิโก, ตสฺส ปิตา สุนขชีวิโก อโหสิฯ เถโร ตํ ปฏิพาหนฺโตปิ สํวเร ฐเปตุํ อสโกฺกนฺโต ''มา นสฺสิ ชรโก''ติ มหลฺลกกาเล อกามกํ ปพฺพาเชสิฯ ตสฺส คิลานเสยฺยาย นิปนฺนสฺส นิรโย อุปฏฺฐาติ, โสณคิริปาทโต มหนฺตา มหนฺตา สุนขา อาคนฺตฺวา ขาทิตุกามา วิย สมฺปริวาเรสุํฯ โส มหาภยภีโต – ''วาเรหิ, ตาต โสณ, วาเรหิ, ตาต โสณา''ติ อาหฯ กึ มหาเถราติฯ น ปสฺสสิ ตาตาติ ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ โสณเตฺถโร – ''กถญฺหิ นาม มาทิสสฺส ปิตา นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, ปติฏฺฐา'สฺส ภวิสฺสามี''ติ สามเณเรหิ นานาปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา เจติยงฺคณโพธิยงฺคเณสุ ตลสนฺถรณปูชํ อาสนปูชญฺจ กาเรตฺวา ปิตรํ มเญฺจน เจติยงฺคณํ อาหริตฺวา มเญฺจ นิสีทาเปตฺวา – ''อยํ มหาเถร-ปูชา ตุมฺหากํ อตฺถาย กตา 'อยํ เม ภควา ทุคฺคตปณฺณาการโร'ติ วตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา จิตฺตํ ปสาเทหี''ติ อาหฯ โส มหาเถโร ปูชํ ทิสฺวา ตถา กโรนฺโต จิตฺตํ ปสาเทสิ, ตาวเทวสฺส เทวโลโก อุปฏฺฐาสิ, นนฺทนวน-จิตฺตลตาวน-มิสฺสกวน-ผารุสกวนวิมานานิ เจว นาฏกานิ จ ปริวาเรตฺวา ฐิตานิ วิย อเหสุํฯ โส ''อเปถ อเปถ โสณา''ติ อาหฯ กิมิทํ เถราติ? เอตา เต, ตาต, มาตโร อาคจฺฉนฺตีติ ฯ เถโร ''สโคฺค อุปฏฺฐิโต มหาเถรสฺสา''ติ จิเนฺตสิฯ เอวํ อุปฏฺฐานสมงฺคิตา จลตีติ เวทิตพฺพาฯ เอตาสุ สมงฺคิตาสุ อิธ อายูหนเจตนากมฺมสมงฺคิตาวเสน กายทุจฺจริตสมงฺคีติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๓๒. เอวํ วุตฺต อายสฺมา อานนฺโทติ ‘‘เอวํ ภควตา อิมสฺมึ สุตฺต วุตฺต เถโร อาทิโต ปฏฺฐาย สพฺพสุตฺตํ สมนฺนาหริตฺวา เอวํ สสฺสิริกํ กตฺวา เทสิตสุตฺตสฺส นาม ภควตา นามํ น คหิตํฯ หนฺทสฺส นามํ คณฺหาเปสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจฯ

ตสฺมา ติห ตฺวํนฺติอาทีสุ อยํ อตฺถโยชนา –

อานนฺท, ยสฺมา อิมสฺมึ ธมฺมปริยาเย ‘‘อฏฺฐารส โข อิมา, อานนฺท, ธาตุโย, ฉ อิมา, อานนฺท, ธาตุโย’’ติ เอวํ พหุธาตุโย วิภตฺตา, ตสฺมา ติห ตฺวํ อิมํ ธมฺมปริยายํ **พหุธาตุโก**ติปิ นํ ธาเรหิฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ธาตุอายตนปฏิจฺจสมุปฺปาทฏฺฐานาฏฺฐานวเสน จตฺตาโร ปริวฏฺฏา กถิตา , ตสฺมา **จตุปริวฏฺโฏ**ติปิ นํ ธาเรหิฯ ยสฺมา จ อาทาสํ โอโลเกนฺตสฺส มุขนิมิตฺตํ วิย อิมํ ธมฺมปริยายํ โอโลเกนฺตสฺส เอเต ธาตุอาทโย อตฺถา ปากฏา โหนฺติ, ตสฺมา **ธมฺมาทาโส**ติปิ นํ ธาเรหิฯ ยสฺมา จ ยถา นาม ปรเสนมทฺทนา โยธา สงฺคามตูริยํ ปคฺคเหตฺวา ปรเสนํ ปวิสิตฺวา สปตฺต มทฺทิตฺวา อตฺตโน ชยํ คณฺหนฺติ, เอวเมว กิเลสเสนมทฺทนา โยคิโน อิธ วุตฺตวเสน วิปสฺสนํ ปคฺคเหตฺวา กิเลเส มทฺทิตฺวา อตฺตโน อรหตฺตชยํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา **อมตทุนฺทุภี**ติปิ นํ ธาเรหิฯ ยสฺมา จ ยถา สงฺคามโยธา ปญฺจาวุธํ คเหตฺวา ปรเสนํ วิทฺธํเสตฺวา ชยํ คณฺหนฺติ, เอวํ โยคิโนปิ อิธ วุตฺตํ วิปสฺสนาวุธํ คเหตฺวา กิเลสเสนํ วิทฺธํเสตฺวา อรหตฺตชยํ คณฺหนฺติฯ ตสฺมา **อนุตฺตโร สงฺคามวิชโย**ติปิ นํ ธาเรหีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พหุธาตุกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. อิสิคิลิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๓. เอวํ เม สุตนฺติ อิสิคิลิสุตฺตํฯ ตตฺถ **อญฺญาว สมญฺญา อโหสี**ติ อิสิคิลิสฺส อิสิคิลีติ สมญฺญาย อุปฺปนฺนกาเล เวภาโร น เวภาโรติ ปญฺญายิตฺถ, อญฺญาเยวสฺส สมญฺญา อโหสิฯ **อญฺญา ปญฺญตฺตี**ติ อิทํ ปุริมปทเสฺสว เววจนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

ตทา กิร ภควา สายนฺหสมเย สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา ยสฺมึ ฐาเน นิสินฺนานํ ปญฺจ ปพฺพตา ปญฺญายนฺติ, ตตฺถ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสีทิตฺวา อิเม ปญฺจ ปพฺพเต ปฏิปาฏิยา อาจิกฺขิฯ ตตฺถ น ภควโต ปพฺพเตหิ อโตฺถ อตฺถิ, อิติ อิเมสุ ปน ปพฺพเตสุ ปฏิปาฏิยา กถิยมาเนสุ อิสิคิลิสฺส อิสิคิลิภาโว กเถตโพฺพ โหติฯ ตสฺมึ กถิยมาเน ปทุมวติยา ปุตฺตานํ ปญฺจสตานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ นามานิ เจว ปทุมวติยา จ ปตฺถนา กเถตพฺพา ภวิสฺสตีติ ภควา อิมํ ปญฺจ ปพฺพตปฏิปาฏึ อาจิกฺขิฯ

ปวิสนฺตา ทิสฺสนฺติ ปวิฏฺฐา น ทิสฺสนฺตีติ ยถาผาสุกฏฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิจฺจา อาคนฺตฺวา เจติยคพฺเภ ยมกมหาทฺวารํ วิวรนฺตา วิย ตํ ปพฺพตํ เทฺวธา กตฺวา อโนฺต ปวิสิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ มาเปตฺวา ตตฺถ วสึสุ, ตสฺมา เอวมาหฯ **อิเม อิสี**ติ อิเม ปเจฺจกพุทฺธอิสีฯ

กทา ปน เต ตตฺถ วสึสุ? อตีเต กิร อนุปฺปเนฺน ตถาคเต พาราณสึ อุปนิสฺสาย เอกสฺมึ คามเก เอกา กุลธีตา เขตฺตํ รกฺขมานา เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปญฺจหิ ลาชาสเตหิ สทฺธึ เอกํ ปทุมปุปฺผํ ทตฺวา ปญฺจ ปุตฺตสตานิ ปเตฺถสิฯ ตสฺมิํเยว จ ขเณ ปญฺจสตา มิคลุทฺทกา มธุรมํสํ ทตฺวา ‘‘เอติสฺสา ปุตฺตา ภเวยฺยามา’’ติ ปตฺถยิํสุฯ สา ยาวตายุกํ ฐตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺ

ตา, ตโต จุตา ชาตสฺสเร ปทุมคพฺเภ นิพฺพตฺติฯ ตเมโก ตาปโส ทิสฺวา ปฏิชคฺคิ, ตสฺสา วิจรนฺติยาว ปาทุทฺธาเร ปาทุทฺธาเร ภูมิโต ปทุมานิ อุฏฺฐหนฺติฯ เอโก วนจรโก ทิสฺวา พาราณสิรโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา นํ อาหราเปตฺวา อคฺคมเหสึ อกาสิ, ตสฺสา คพฺภ สณฺฐาสิฯ มหาปทุมกุมาโร มาตุกุจฺฉิยํ วสิ, เสสา คพฺภมลํ นิสฺสา นิพฺพตฺตาฯ วยปฺปตฺตา อุยฺยาเน ปทุมสฺสเร กีฬนฺตา เอเกกสฺมึ ปทุเม นิสีทิตฺวา ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา ปเจฺจกโพธิญาณํ นิพฺพตฺตยึสุฯ อยํ เตสํ พฺยากรณคาถา อโหสิ –

> ‘‘สโรรุหํ ปทุมปลาสปตฺตชํ, สุปุปฺผิตํ ภมรคณานุจิณฺณํ;
> อนิจฺจตายุปคตํ วิทิตฺวา, เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

ตสฺมึ กาเล เต ตตฺถ วสึสุ, ตทา จสฺส ปพฺพตสฺส อิสิคิลีติ สมญฺญา อุทปาทิฯ

๑๓๕. **เย สตฺตสารา**ติ อริโฏฺฐ อุปริโฏฺฐ ตครสิขี ยสสฺสี สุทสฺสโน ปิยทสฺสี คนฺธาโร ปิโณฺฑโล อุปาสโภ นีโต ตโถ สุตวา ภาวิตโตฺตติ เตรสนฺนํ ปเจฺจกพุทฺธานํ นามานิ วตฺวา อิทานิ เตสญฺจ อเญฺญสญฺจ คาถาพเนฺธน นามานิ อาจิกฺขโนฺต **เย สตฺตสารา**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ **สตฺตสารา**ติ สตฺตานํ สารภูตาฯ **อนีฆา**ติ นิทฺทุกฺขาฯ **นิราสา**ติ นิตฺตณฺหาฯ

เทฺว ชาลิโนติ จูฬชาลิ มหาชาลีติ เทฺว ชาลินามกาฯ **สนฺตจิโตฺต**ติ อิทมฺปิ เอกสฺส นามเมวฯ **ปสฺสิ ชหิ อุปธิทุกฺขมูล**นฺติ เอตฺถ ปสฺสิ นาม โส ปเจฺจกพุโทฺธ, ทุกฺขสฺส ปน มูลํ อุปธึ ชหีติ อยมสฺส ถุติฯ **อปราชิโต**ติปิ เอกสฺส นามเมวฯ

สตฺถา ปวตฺตา สรภโงฺค โลมหํโส อุจฺจงฺคมาโยติ อิเม ปญฺจ ชนาฯ **อสิโต อนาสโว มโนมโย**ติ อิเมปิ ตโย ชนาฯ **มานจฺฉิโท จ พนฺธุมา**ติ พนฺธุมา นาม เอโก, มานสฺส ปน ฉินฺนตฺตา มานจฺฉิโทติ วุโตฺตฯ **ตทาธิมุโตฺต**ติปิ นามเมวฯ

เกตุมฺภราโค จ มาตโงฺค อริโยติ อิเม ตโย ชนาฯ **อถจฺจุโต**ติ อถ อจฺจุโตฯ **อจฺจุตคามพฺยามโงฺก**ติ อิเม เทฺว ชนาฯ **เขมาภิรโต จ โสรโต**ติ อิเม เทฺวเยวฯ

สโยฺห อโนมนิกฺกโมติ สโยฺห นาม โส พุโทฺธ, อโนมวีริยตฺตา ปน อโนมนิกฺกโมติ วุโตฺตฯ **อานโนฺท นโนฺท อุปนโนฺท ทฺวาทสา**ติ จตฺตาโร อานนฺทา, จตฺตาโร นนฺทา จตฺตาโร อุปนนฺทาติ เอวํ ทฺวาทสฯ **ภารทฺวาโช อนฺติมเทหธารี**ติ ภารทฺวาโช นาม โส พุโทฺธฯ **อนฺติมเทหธารี**ติ ถุติฯ

ตณฺหจฺฉิโทติ สิขริสฺสายํ ถุติฯ **วีตราโค**ติ มงฺคลสฺส ถุติฯ **อุสภจฺฉิทา ชาลินึ ทุกฺขมูล**นฺติ อุสโภ นาม โส พุโทฺธ ทุกฺขมูลภูตํ ชาลินึ อจฺฉิทาติ อโตฺถฯ **สนฺตํ ปทํ อชฺฌคโมปนีโต**ติ อุปนีโต นาม โส พุโทฺธ สนฺตํ ปทํ อชฺฌคมาฯ **วีตราโค**ติปิ เอกสฺส นามเมวฯ **สุวิมุตฺตจิโตฺต**ติ อยํ กณฺหสฺส ถุติฯ

เอเต จ อเญฺญ จาติ เอเต ปาฬิยํ อาคตา จ ปาฬิยํ อนาคตา อเญฺญ จ เอเตสํ เอกนามกาเยวฯ อิเมสุ หิ ปญฺจสุ ปเจฺจกพุทฺธสเตสุ เทฺวปิ ตโยปิ ทสปิ ทฺวาทสปิ อานนฺทาทโย วิย เอกนามกา อเหสุํฯ อิติ ปาฬิยํ อาคตนาเมเหว สเพฺพสํ นามานิ วุตฺตานิ โหนฺตีติ อิโต ปรํ วิสุํ วิสุํ อวตฺวา ‘‘เอเต จ อเญฺญ จา’’ติ อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อิสิคิลิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มหาจตฺตารีสกสุตฺตวณฺณนา

๑๓๖. เอวํ เม สุตนฺติ มหาจตฺตารีสกสุตฺตํฯ ตตฺถ **อริย**นฺติ นิโทฺทสํ โลกุตฺตรํ, นิโทฺทสญฺหิ ‘‘อริย’’นฺติ วุจฺจติฯ **สมฺมาสมาธิ**นฺติ มคฺคสมาธิํฯ **สอุปนิส**นฺติ สปจฺจยํฯ **สปริกฺขาร**นฺติ สปริวารํฯ

ปริกฺขตาติ ปริวาริตาฯ **สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหตี**ติ ทฺวิธา สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพงฺคมา โหติ ปุเรจาริกา วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ จ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ จฯ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ เตภูมกสงฺขาเร อนิจฺจาทิวเสน ปริวีมํสติ; มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ปน ปริวีมํสนปริโยสาเน ภูมิลทฺธํ วฏฺฏํ สมุคฺฆาฏยมานา วูปสมยมานา สีตุทกฆฏสหสฺสํ มตฺถเก อาสิญฺจมานา วิย อุปฺปชฺชติฯ ยถา หิ เขตฺตํ กุรุมาโน กสฺสโก ปฐมํ อรเญฺญ รุเกฺข ฉินฺทติ, ปจฺฉา อคฺคิํ เทติ, โส อคฺคิ ปฐมํ ฉิเนฺน รุเกฺข อนวเสเส ฌาเปติ, เอวเมว วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ปฐมํ อนิจฺจาทิวเสน สงฺขาเร วีมํสติ, มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ตาย วีมํสนตฺถํ สงฺขาเร ปุน อปฺปวตฺติวเสน สมุคฺฆาฏยมานา อุปฺปชฺชติ, สา ทฺวิธาปิ อิธ อธิเปฺปตาฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ปชานาตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ลกฺขณปฏิเวเธน อารมฺมณโต ปชานาติ, สมฺมาทิฏฺฐิํ กิจฺจโต อสโมฺมหโต ปชานาติฯ **สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐี**ติ สา เอวํ ปชานนา อสฺส สมฺมาทิฏฺฐิ นาม โหติฯ

ทฺวายํ วทามีติ ทฺวยํ วทามิ, ทุวิธโกฏฺฐาสํ วทามีติ อโตฺถฯ **ปุญฺญภาคิยา**ติ ปุญฺญโกฏฺฐาสภูตาฯ **อุปธิเวปกฺกา**ติ อุปธิสงฺขาตสฺส วิปากสฺส ทายิกาฯ

ปญฺญา ปญฺญินฺทฺริยนฺติอาทีสุ วิภชิตฺวา วิภชิตฺวา อมตทฺวารํ ปญฺญเปติ ทเสฺสตีติ **ปญฺญา**ฯ ตสฺมิํ อเตฺถ อินฺทตฺตํ กโรตีติ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อวิชฺชาย น กมฺปตีติ **ปญฺญาพลํ**ฯ โพชฺฌงฺคปฺปตฺตา หุตฺวา จตุสจฺจธเมฺม วิจินาตีติ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ มคฺคสมฺปตฺติยา ปสฏฺฐา โสภนา ทิฏฺฐีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ อริยมคฺคสฺส องฺคนฺติ **มคฺคงฺคํฯ โส**ติ โส ภิกฺขุฯ **ปหานายา**ติ ปชหนตฺถายฯ **อุปสมฺปทายา**ติ ปฏิลาภตฺถายฯ **สมฺมาวายาโม**ติ นิยฺยานิโก กุสลวายาโมฯ **สโต**ติ สติยา สมนฺนาคโต หุตฺวาฯ **อนุปริธาวนฺติ อนุปริวตฺตนฺตี**ติ สหชาตา จ ปุเรชาตา จ หุตฺวา ปริวาเรนฺติฯ เอตฺถ หิ สมฺมาวายาโม จ สมฺมาสติ จ โลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิํ สหชาตา ปริวาเรนฺติ ราชานํ วิย เอกรเถ ฐิตา อสิคฺคาหฉตฺตคฺคาหาฯ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ ปน ปุเรชาตา หุตฺวา ปริวาเรติ รถสฺส ปุรโต ปตฺติกาทโย วิยฯ ทุติยปพฺพโต ปฏฺฐาย ปน สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ ตโยปิ สหชาตปริวาราว โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

๑๓๗. มิจฺฉาสงฺกโปฺปติ ปชานาตีติ มิจฺฉาสงฺกปฺปํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ลกฺขณปฏิเวเธน อารมฺมณโต ปชานาติ สมฺมาสงฺกปฺปํ กิจฺจโต อสโมฺมหโต ปชานาติฯ อิโต อปเรสุ สมฺมาวาจาทีสุปิ เอวเมว โยชนา เวทิตพฺพาฯ กามสงฺกปฺปาทโย เทฺวธาวิตกฺกสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๒๐๖) วุตฺตาเยวฯ

ตโกฺกติอาทีสุ ตกฺกนวเสน **ตโกฺก**ฯ เสฺวว จ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา **วิตโกฺก**ติ วุโตฺต, เสฺวว สงฺกปฺปนวเสน **สงฺกโปฺป**ฯ เอกโคฺค หุตฺวา อารมฺมเณ อเปฺปตีติ **อปฺปนา** ฯ อุปสเคฺคน ปน ปทํ วเฑฺฒตฺวา **พฺยปฺปนา**ติ วุตฺตํฯ **เจตโส อภินิโรปนา**ติ จิตฺตสฺส อภินิโรปนาฯ

วิตกฺกสฺมิญฺหิ สติ วิตกฺโก อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ วิตกฺเก ปน อสติ อตฺตโนเยว ธมฺมตาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อภิรุหติ ชาติสมฺปนฺโน อภิญฺญาตปุริโส วิย ราชเคหํฯ อนภิญฺญาตสฺส หิ ปฏิหาเรน วา โทวาริเกน วา อโตฺถ โหติ, อภิญฺญาตํ ชาติสมฺปนฺนํ สเพฺพ ราชราชมหามตฺตา ชานนฺตีติ อตฺตโนว ธมฺมตาย นิกฺขมติ เจว ปวิสติ จ, เอวํสมฺปทมิทํ เวทิตพฺพํฯ วาจํ สงฺขโรตีติ **วจีสงฺขาโร**ฯ เอตฺถ จ โลกิยวิตโกฺก วาจํ สงฺขโรติ, น โลกุตฺตโรฯ กิญฺจาปิ น สงฺขโรติ, วจีสงฺขาโรเตฺวว จ ปนสฺส นามํ โหติฯ **สมฺมาสงฺกปฺปํ อนุปริธาวนฺตี**ติ โลกุตฺตรสมฺมาสงฺกปฺปํ ปริวาเรนฺติฯ เอตฺถ จ ตโยปิ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ ลพฺภนฺติ, มคฺคกฺขเณ ปน ติณฺณมฺปิ กามสงฺกปฺปาทีนญฺจ ปทเจฺฉทํ สมุคฺฆาตํ กโรโนฺต มคฺคงฺคํ ปูรยมาโน เอโกว สมฺมาสงฺกโปฺป อุปฺปชฺชิตฺวา เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิวเสน ตีณิ นามานิ ลภติฯ ปรโต สมฺมาวาจาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๓๘. **มุสาวาทา เวรมณี**ติอาทีสุ วิรติปิ เจตนาปิ วฏฺฏติฯ **อารตี**ติอาทีสุ วจีทุจฺจริเตหิ อารกา รมตีติ **อารติ**ฯ วินา เตหิ รมตีติ **วิรติ**ฯ ตโต ตโต ปฏินิวตฺตาว หุตฺวา เตหิ วินา รมตีติ **ปฏิวิรติ**ฯ อุปสคฺควเสน วา ปทํ วฑฺฒิตํ, สพฺพมิทํ โอรมนภาวเสฺสว อธิวจนํฯ เวรํ มณติ วินาเสตีติ **เวรมณิ**ฯ อิทมฺปิ โอรมนเสฺสว เววจนํฯ

๑๓๙. **ปาณาติปาตา เวรมณี**ติอาทีสุปิ เจตนา วิรตีติ อุภยมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ

๑๔๐. **กุหนา**ติอาทีสุ ติวิเธน กุหนวตฺถุนา โลกํ เอตาย กุหยนฺติ วิมฺหาปยนฺตีติ **กุหนา**ฯ ลาภสกฺการตฺถิกา หุตฺวา เอตาย ลปนฺตีติ **ลปนา**ฯ นิมิตฺตํ สีลเมเตสนฺติ เนมิตฺติกา, เตสํ ภาโว **เนมิตฺติกตา**ฯ นิเปฺปโส สีลเมเตสนฺติ นิเปฺปสิกา, เตสํ ภาโว **นิเปฺปสิกตา**ฯ ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนฺติ มคฺคนฺติ ปริเยสนฺตีติ ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนา, เตสํ ภาโว **ลาเภน ลาภํ นิชิคีสนตา**ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปเนตา กุหนาทิกา **วิสุทฺธิมเคฺค** สีลนิเทฺทเสเยว ปาฬิญฺจ **อฏฺฐกถญฺจ** อาหริตฺวา ปกาสิตาฯ **มิจฺฉาอาชีวสฺส ปหานายา**ติ เอตฺถ น เกวลํ ปาฬิยํ อาคโตว มิจฺฉาอาชีโว, อาชีวเหตุ ปน ปวตฺติตา ปาณาติปาตาทโย สตฺตกมฺมปถเจตนาปิ มิจฺฉาอาชีโวว ฯ ตาสํเยว สตฺตนฺนํ เจตนานํ ปทปเจฺฉทํ สมุคฺฆาตํ กุรุมานํ มคฺคงฺคํ ปูรยมานา อุปฺปนฺนา วิรติ สมฺมาอาชีโว นามฯ

๑๔๑. **สมฺมาทิฏฺฐิสฺสา**ติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยํ ฐิตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **สมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตี**ติ มคฺคสมฺมาสงฺกโปฺป ปโหติ, ผลสมฺมาทิฏฺฐิสฺสปิ ผลสมฺมาสงฺกโปฺป ปโหตีติ เอวํ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สมฺมาญาณสฺส สมฺมาวิมุตฺตี**ติ เอตฺถ ปน มคฺคสมฺมาสมาธิมฺหิ ฐิตสฺส มคฺคปจฺจเวกฺขณํ สมฺมาญาณํ ปโหติ, ผลสมฺมาสมาธิมฺหิ ฐิตสฺส ผลปจฺจเวกฺขณํ สมฺมาญาณํ ปโหติฯ มคฺคปจฺจเวกฺขณสมฺมาญาเณ จ ฐิตสฺส มคฺคสมฺมาวิมุตฺติ ปโหติ, ผลปจฺจเวกฺขณสมฺมาญาเณ ฐิตสฺส ผลสมฺมาวิมุตฺติ ปโหตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ฐเปตฺวา อฏฺฐ ผลงฺคานิ สมฺมาญาณํ ปจฺจเวกฺขณํ กตฺวา สมฺมาวิมุตฺติํ ผลํ กาตุํ วฏฺฏตีติ วุตฺตํฯ

๑๔๒. **สมฺมาทิฏฺฐิสฺส , ภิกฺขเว, มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี**ติอาทีสุ อวเสสนิกายภาณกา ผลํ กถิตนฺติ วทนฺติ, มชฺฌิมภาณกา ปน ทสนฺนํ นิชฺชรวตฺถูนํ อาคตฏฺฐาเน มโคฺค กถิโตติ วทนฺติฯ ตตฺถ ทสฺสนเฏฺฐน **สมฺมาทิฏฺฐิ** เวทิตพฺพา, วิทิตกรณเฏฺฐน **สมฺมาญาณํ,** ตทธิมุตฺตเฏฺฐน **สมฺมาวิมุตฺติ**ฯ

วีสติ กุสลปกฺขาติ สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย ทส, ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา จ อเนเก กุสลา ธมฺมา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา ทสาติ เอวํ วีสติ กุสลปกฺขา โหนฺติฯ **วีสติ อกุสลปกฺขา**ติ

‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิ นิชฺชิณฺณา โหตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย ทส, ‘‘เย จ มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยา อเนเก ปาปกา’’ติอาทินา วุตฺตา ทส จาติ เอวํ วีสติ อกุสลปกฺขา เวทิตพฺพาฯ **มหาจตฺตารีสโก**ติ มหาวิปากทาเนน มหนฺตานํ กุสลปกฺขิกานเญฺจว อกุสลปกฺขิกานญฺจ จตฺตารีสาย ธมฺมานํ ปกาสิตตฺตา มหาจตฺตารีสโกติฯ

อิมสฺมิญฺจ ปน สุตฺเต ปญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิโย กถิตา วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ผลสมฺมาทิฏฺฐิ ปจฺจเวกฺขณาสมฺมาทิฏฺฐีติฯ ตตฺถ ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐึ มิจฺฉาทิฏฺฐีติ ปชานาตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิ นามฯ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติ อาทินา นเยน วุตฺตา กมฺมสฺสกตาสมฺมาทิฏฺฐิ นามฯ ‘‘สมฺมาทิฏฺฐิสฺส, ภิกฺขเว, สมฺมาสงฺกปฺโป ปโหตี’’ติ เอตฺถ ปน มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ ผลสมฺมาทิฏฺฐีติ เทฺวปิ กถิตาฯ ‘‘สมฺมาญาณํ ปโหตี’’ติฯ เอตฺถ ปน ปจฺจเวกฺขณาสมฺมาทิฏฺฐิ กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

๑๔๓. สมฺมาทิฏฺฐึ เจ ภวํ ครหตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ นามายํ โสภนาติ วทโนฺตปิ สมฺมาทิฏฺฐิ นามายํ น โสภนาติ วทโนฺตปิ สมฺมาทิฏฺฐึ ครหติ นามฯ **โอกฺกลา**ติ โอกฺกลชนปทวาสิโนฯ **วสฺสภญฺญา**ติ วโสฺส จ ภโญฺญ จาติ เทฺว ชนาฯ **อเหตุวาทา**ติ นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติ เอวมาทิวาทิโนฯ **อกิริยวาทา**ติ กโรโต น กรียติ ปาปนฺติ เอวํ กิริยปฏิเกฺขปวาทิโนฯ **นตฺถิกวาทา**ติ นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทิวาทิโนฯ เต อิเมสุ ตีสุปิ ทสฺสเนสุ โอกฺกนฺตนิยามา อเหสุํฯ กถํ ปเนเตสุ นิยาโม โหตีติฯ โย หิ เอวรูปํ ลทฺธึ คเหตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเน นิสีโนฺน สชฺฌายติ วีมํสติ, ตสฺส ‘‘นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย กโรโต น กรียติ ปาปํ, นตฺถิ ทินฺนํ, กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ ตสฺมึ อารมฺมเณ มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, ชวนานิ ชวนฺติฯ ปฐมชวเน สเตกิโจฺฉ โหติ, ตถา ทุติยาทีสุฯ สตฺตเม พุทฺธานมฺปิ อเตกิโจฺฉ อนิวตฺตี อริฏฺฐกณฺฑกสทิโส โหติฯ

ตตฺถ โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมติ, โกจิ เทฺว, โกจิ ตีณิปิ, นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโกว โหติ, ปตฺโต สคฺคมคฺคาวรณเญฺจว โมกฺขมคฺคาวรณญฺจฯ อภโพฺพ ตสฺส อตฺตภาวสฺส อนนฺตรํ สคฺคมฺปิ คนฺตุํ, ปเคว โมกฺขํ, วฏฺฏขาณุ นาเมส สโตฺต ปถวีโคปโก, เยภุเยฺยน เอวรูปสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถิฯ วสฺสภญฺญาปิ เอทิสา อเหสุํฯ **นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภภยา**ติ อตฺตโน นินฺทาภเยน ฆฏฺฏนภเยน อุปวาทภเยน จาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหาจตฺตารีสกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อานาปานสฺสติสุตฺตวณฺณนา

๑๔๔. เอวํ เม สุตนฺติ อานาปานสฺสติสุตฺตํฯ ตตฺถ **อเญฺญหิ จา**ติ ฐเปตฺวา ปาฬิยํ อาคเต ทส เถเร อเญฺญหิปิ อภิญฺญาเตหิ พหูหิ สาวเกหิ สทฺธึฯ ตทา กิร มหา ภิกฺขุสโงฺฆ อโหสิ อปริจฺฉินฺนคณโนฯ

โอวทนฺติ อนุสาสนฺตีติ อามิสสงฺคเหน ธมฺมสงฺคเหน จาติ ทฺวีหิ สงฺคเหหิ สงฺคณฺหิตฺวา กมฺมฏฺฐาโนวาทานุสาสนีหิ โอวทนฺติ จ อนุสาสนฺติ จฯ **เต จา**ติ จกาโร อาคมสนฺธิมตฺตํฯ **อุฬารํ ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ ชานนฺตี**ติ สีลปริปูรณาทิโต ปุพฺพวิเสสโต อุฬารตรํ อปรํ กสิณปริกมฺมาทิวิเสสํ ชานนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๔๕. **อารโทฺธ**ติ ตุโฏฺฐฯ **อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา**ติ อปฺปตฺตสฺส อรหตฺตสฺส ปาปุณนตฺถํฯ เสสปททฺวเยปิ อยเมว อโตฺถฯ **โกมุทิํ จาตุมาสินิ**นฺติ ปจฺฉิมกตฺติกจาตุมาสปุณฺณมํฯ สา หิ กุมุทานํ อตฺถิตาย โกมุที, จตุนฺนํ วสฺสิกานํ มาสานํ ปริโยสานตฺตา จาตุมาสินีติ วุจฺจติฯ **อาคเมสฺสามี**ติ อุทิกฺขิสฺสามิ, อชฺช อปวาเรตฺวา ยาว สา อาคจฺฉติ, ตาว กตฺถจิ อคนฺตฺวา อิเธว วสิสฺสามีติ อโตฺถฯ อิติ ภิกฺขูนํ ปวารณสงฺคหํ อนุชานโนฺต เอวมาหฯ

ปวารณสงฺคโห นาม ญตฺติทุติเยน กเมฺมน ทิยฺยติ กสฺส ปเนส ทิยฺยติ, กสฺส น ทิยฺยตีติฯ อการกสฺส ตาว พาลปุถุชฺชนสฺส น ทิยฺยติ, ตถา อารทฺธวิปสฺสกสฺส เจว อริยสาวกสฺส จฯ ยสฺส ปน สมโถ วา ตรุโณ โหติ วิปสฺสนา วา, ตสฺส ทิยฺยติฯ ภควาปิ ตทา ภิกฺขูนํ จิตฺตาจารํ ปริวีมํสโนฺต สมถวิปสฺสนานํ ตรุณภาวํ ญตฺวา – ''มยิ อชฺช ปวาเรเนฺต ทิสาสุ วสฺสํวุฏฺฐา ภิกฺขู อิธ โอสริสฺสนฺติฯ ตโต อิเม ภิกฺขู วุฑฺฒตเรหิ ภิกฺขูหิ เสนาสเน คหิเต วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ สเจปิ จาริกํ ปกฺกมิสฺสามิ, อิเมสํ วสนฏฺฐานํ ทุลฺลภเมว ภวิสฺสติฯ มยิ ปน อปวาเรเนฺต ภิกฺขูปิ อิมํ สาวตฺถิํ น โอสริสฺสนฺติ, อหมฺปิ จาริกํ น ปกฺกมิสฺสามิ, เอวํ อิเมสํ ภิกฺขูนํ วสนฏฺฐานํ อปลิพุทฺธํ ภวิสฺสติฯ เต อตฺตโน อตฺตโน วสนฏฺฐาเน ผาสุ วิหรนฺตา สมถวิปสฺสนา ถามชาตา กตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ สกฺขิสฺสนฺตี''ติ โส ตํทิวสํ อปวาเรตฺวา กตฺติกปุณฺณมายํ ปวาเรสฺสามีติ ภิกฺขูนํ ปวารณสงฺคหํ อนุชานิฯ ปวารณสงฺคหสฺมิญฺหิ ลเทฺธ ยสฺส นิสฺสยปฏิปนฺนสฺส อาจริยุปชฺฌายา ปกฺกมนฺติ, โสปิ ''สเจ ปติรูโป นิสฺสยทายโก อาคมิสฺสติ, ตสฺส สนฺติเก นิสฺสยํ คณฺหิสฺสามี''ติ ยาว คิมฺหานํ ปจฺฉิมมาสา วสิตุํ ลภติฯ สเจปิ สฏฺฐิวสฺสา ภิกฺขู อาคจฺฉนฺติ, ตสฺส เสนาสนํ คเหตุํ น ลภนฺติฯ อยญฺจ ปน ปวารณสงฺคโห เอกสฺส ทิโนฺนปิ สเพฺพสํ ทิโนฺนเยว โหติฯ

สาวตฺถิํ โอสรนฺตีติ ภควตา ปวารณสงฺคโห ทิโนฺนติ สุตฺวาสุตฺวาฏฺฐาเนเยว ยถาสภาเวน เอกํ มาสํ วสิตฺวา กตฺติกปุณฺณมาย อุโปสถํ กตฺวา โอสรเนฺต สนฺธาย อิทํ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพนาปร**นฺติ อิธ ตรุณสมถวิปสฺสนาสุ กมฺมํ กตฺวา สมถวิปสฺสนา ถามชาตา อกํสุ, อยํ ปุเพฺพ วิเสโส นามฯ ตโต สมาหิเตน จิเตฺตน สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา เกจิ โสตาปตฺติผลํ…เป.… เกจิ อรหตฺตํ สจฺฉิกริํสุฯ อยํ อปโร อุฬาโร วิเสโส นามฯ

๑๔๖. **อล**นฺติ ยุตฺตํฯ **โยชนคณนานี**ติ เอกํ โยชนํ โยชนเมว, ทสปิ โยชนานิ โยชนาเนว, ตโต อุทฺธํ โยชนคณนานีติ วุจฺจนฺติฯ อิธ ปน โยชนสตมฺปิ โยชนสหสฺสมฺปิ อธิเปฺปตํฯ **ปุโฏเสนาปี**ติ ปุโฏสํ วุจฺจติ ปาเถยฺยํ. ตํ ปาเถยฺยํ คเหตฺวาปิ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตเมวาติ อโตฺถฯ ''ปุฏํเสนา''ติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ – ปุโฏ อํเส อสฺสาติ ปุฏํโส, เตน ปุฏํเสน, อํเส ปาเถยฺยปุฏํ วหเนฺตนาปีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๔๗. อิทานิ เอวรูเปหิ จรเณหิ สมนฺนาคตา เอเตฺถ ภิกฺขู อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **สนฺติ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จตุนฺนํ สติปฏฺฐานาน**นฺติอาทีนิ เตสํ ภิกฺขูนํ อภินิวิฏฺฐกมฺมฏฺฐานทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ ตตฺถ สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธมฺมา โลกิยโลกุตฺตรา กถิตาฯ ตตฺร หิ เย ภิกฺขู ตสฺมิํ ขเณ มคฺคํ ภาเวนฺติ, เตสํ โลกุตฺตรา โหนฺติฯ อารทฺธวิปสฺสกานํ โลกิยาฯ **อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยค**นฺติ เอตฺถ สญฺญาสีเสน วิปสฺสนา กถิตา ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ อานาปานกมฺมฏฺฐานวเสน อภินิวิฏฺฐาว พหู ภิกฺขู, ตสฺมา เสสกมฺมฏฺฐานานิ สเงฺขเปน กเถตฺวา อานาปานกมฺมฏฺฐานํ วิตฺถาเรน กเถโนฺต **อานาปานสฺสติ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ อิทํ ปน อานาปานกมฺมฏฺฐานํ สพฺพากาเรน **วิสุทฺธิมเคฺค** วิตฺถาริตํ, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนวสฺส ปาฬิโตฺถ จ ภาวนานโย จ เวทิตโพฺพฯ

๑๔๙. **กายญฺญตร**นฺติ ปถวีกายาทีสุ จตูสุ กาเยสุ อญฺญตรํ วทามิ, วาโย กายํ วทามีติ อโตฺถฯ อถ วา รูปายตนํ…เป…. กพฬีการาหาโรติ ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสา รูปกาโย นามฯ เตสุ อานาปานํ โผฏฺฐพฺพายตเน สงฺคหิตตฺตา กายญฺญตรํ โหติ, ตสฺมาปิ เอวมาหฯ **ตสฺมาติหา**ติ ยสฺมา จตูสุ กาเยสุ อญฺญตรํ วาโยกายํ, ปญฺจวีสติรูปโกฏฺฐาเส วา รูปกาเย อญฺญตรํ อานาปานํ อนุปสฺสติ, ตสฺมา กาเย กายานุปสฺสีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เวทนาญฺญตร**นฺติ ตีสุ เวทนาสุ อญฺญตรํ, สุขเวทนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สาธุกํ มนสิการ**นฺติ ปีติปฏิสํเวทิตาทิวเสน อุปฺปนฺนํ สุนฺทรมนสิการํฯ กึ ปน มนสิกาโร สุขเวทนา โหตีติฯ น โหติ, เทสนาสีสํ ปเนตํฯ ยเถว หิ ‘‘อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยคมนุยุตฺตา’’ติ เอตฺถ สญฺญานาเมน ปญฺญา วุตฺตา, เอวมิธาปิ มนสิการนาเมน เวทนา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตสฺมึ จตุเกฺก ปฐมปเท ปีติสีเสน เวทนา วุตฺตา, ทุติยปเท สุขนฺติ สรูเปเนว วุตฺตาฯ จิตฺตสงฺขารปททฺวเย ‘‘สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา, เอเต ธมฺมา จิตฺตปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๔) วจนโต ‘‘วิตกฺกวิจาเร ฐเปตฺวา สเพฺพปิ จิตฺตสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา จิตฺตสงฺขาเร สงฺคหิตา’’ติ วจนโต จิตฺตสงฺขารนาเมน เวทนา วุตฺตาฯ ตํ สพฺพํ มนสิการนาเมน สงฺคเหตฺวา อิธ ‘‘สาธุกํ มนสิการ’’นฺติ อาหฯ

เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา เอสา เวทนา อารมฺมณํ น โหติ, ตสฺมา เวทนานุปสฺสนา น ยุชฺชตีติฯ โน น ยุชฺชติ, สติปฏฺฐานวณฺณนายมฺปิ หิ ‘‘ตํตํสุขาทีนํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนาว เวทยติ, ตํ ปน เวทนาปวตฺตึ อุปาทาย ‘อหํ เวทยามี’ติ โวหารมตฺตํ โหตี’’ติ วุตฺตํ ฯ อปิจ ปีติปฏิสํเวทีติอาทีนํ อตฺถวณฺณนายเมตสฺส ปริหาโร วุโตฺตเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ วิสุทฺธิมเคฺค –

‘‘ทฺวีหากาเรหิ ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ อารมฺมณโต จ อสโมฺมหโต จฯ กถํ อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชติ, ตสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ กถํ อสโมฺมหโต (ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ)? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตํ ปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติ, ตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฏิเวธา อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา, เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี’ติฯ เอเตเนว นเยน อวเสสปทานิปิ อตฺถโต เวทิตพฺพานี’’ติฯ

อิติ ยเถว ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติสุขจิตฺตสงฺขารา ปฏิสํวิทิตา โหนฺติ, เอวํ อิมินาปิ ฌานสมฺปยุเตฺตน เวทนาสงฺขาตมนสิการปฏิลาเภน อารมฺมณโต เวทนา ปฏิสํวิทิตา โหติฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ โหติ ‘‘เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ วิหรตี’’ติฯ

นาหํ, ภิกฺขเว, มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺสาติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – ยสฺมา จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสสิสฺสามีติอาทินา นเยน ปวโตฺต ภิกฺขุ กิญฺจาปิ อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตํ อารมฺมณํ กโรติ, ตสฺส ปน จิตฺตสฺส อารมฺมเณ สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ อุปฏฺฐเปตฺวา ปวตฺตนโต จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสีเยว นาเมส โหติฯ น หิ มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺส อานาปานสฺสติภาวนา อตฺถิฯ ตสฺมา อารมฺมณโต จิตฺตปฏิสํวิทิตาทิวเสน จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี ตสฺมึ สมเย ภิกฺขุ วิหรตีติฯ **โส ยํ ตํ อภิชฺฌาโทมนสฺสานํ ปหานํ, ตํ ปญฺญาย ทิสฺวา สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ เอตฺถ อภิชฺฌาย กามจฺฉนฺทนีวรณํ, โทมนสฺสวเสน พฺยาปาทนีวรณํ ทสฺสิตํฯ อิทญฺหิ จตุกฺกํ วิปสฺสนาวเสเนว วุตฺตํ, ธมฺมานุปสฺสนา จ นีวรณปพฺพาทิวเสน ฉพฺพิธา โหติ, ตสฺสา นีวรณปพฺพํ อาทิ, ตสฺสปิ อิทํ นีวรณทฺวยํ อาทิ, อิติ ธมฺมานุปสฺสนาย อาทึ ทเสฺสตุํ ‘‘อภิชฺฌา

โทมนสฺสาน’’นฺติ อาหฯ **ปหาน**นฺติ อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปชหตีติ เอวํ ปหานกรญาณํ อธิเปฺปตํฯ **ตํ ปญฺญาย ทิสฺวา**ติ ตํ อนิจฺจวิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺคาญาณสงฺขาตํ ปหานญาณํ อปราย วิปสฺสนาปญฺญาย, ตมฺปิ อปรายาติ เอวํ วิปสฺสนาปรมฺปรํ ทเสฺสติฯ **อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ ยญฺจ สมถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกโต อุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขตีติ ทฺวิธา อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ ตตฺถ สหชาตานมฺปิ อชฺฌุเปกฺขนา โหติ อารมฺมณสฺสปิ อชฺฌุเปกฺขนา, อิธ อารมฺมณอชฺฌุเปกฺขนา อธิเปฺปตาฯ **ตสฺมาติห, ภิกฺขเว**ติ ยสฺมา อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสสิสฺสามีติอาทินา นเยน ปวโตฺต น เกวลํ นีวรณาทิธเมฺม, อภิชฺฌาโทมนสฺสสีเสน ปน วุตฺตานํ ธมฺมานํ ปหานญาณมฺปิ ปญฺญาย ทิสฺวา อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ, ตสฺมา ‘‘ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี ตสฺมิํ สมเย ภิกฺขุ วิหรตี’’ติ เวทิตโพฺพฯ

๑๕๐. **ปวิจินตี**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปวิจินติฯ อิตรํ ปททฺวยํ เอตเสฺสว เววจนํฯ **นิรามิสา**ติ นิกฺกิเลสาฯ **ปสฺสมฺภตี**ติ กายิกเจตสิกทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิยา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ปสฺสมฺภติฯ **สมาธิยตี**ติ สมฺมา ฐปิยติ, อปฺปนาปตฺตํ วิย โหติฯ **อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ สหชาตอชฺฌุเปกฺขนาย อชฺฌุเปกฺขิตา โหติฯ

เอวํ จุทฺทสวิเธน กายปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน ตสฺมิํ กาเย สติ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, สติยา สมฺปยุตฺตํ ญาณํ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ตํสมฺปยุตฺตเมว กายิกเจตสิกวีริยํ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปีติ, ปสฺสทฺธิ, จิเตฺตกคฺคตา สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อิเมสํ ฉนฺนํ สโมฺพชฺฌงฺคานํ อโนสกฺกนอนติวตฺตนสงฺขาโต มชฺฌตฺตากาโร อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ ยเถว หิ สมปฺปวเตฺตสุ อเสฺสสุ สารถิโน ‘‘อยํ โอลียตี’’ติ ตุทนํ วา, ‘‘อยํ อติธาวตี’’ติ อากฑฺฒนํ วา นตฺถิ, เกวลํ เอวํ ปสฺสมานสฺส ฐิตาการโรว โหติ, เอวเมว อิเมสํ ฉนฺนํ สโมฺพชฺฌงฺคานํ อโนสกฺกนอนติวตฺตนสงฺขาโต มชฺฌตฺตาการโร อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค นาม โหติฯ เอตฺตาวตา กิํ กถิตํ? เอกจิตฺตกฺขณิกา นานารสลกฺขณา วิปสฺสนาสโมฺพชฺฌงฺคา นาม กถิตาฯ

๑๕๒. **วิเวกนิสฺสิต**นฺติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ เอตฺถ ปน อานาปานปริคฺคาหิกา สติ โลกิยา โหติ, โลกิยา อานาปานา โลกิยสติปฏฺฐานํ ปริปูเรนฺติ, โลกิยา สติปฏฺฐานา โลกุตฺตรโพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺติ, โลกุตฺตรา โพชฺฌงฺคา วิชฺชาวิมุตฺติผลนิพฺพานํ ปริปูเรนฺติฯ อิติ โลกิยสฺส อาคตฏฺฐาเน โลกิยํ กถิตํ, โลกุตฺตรสฺส อาคตฏฺฐาเน โลกุตฺตรํ กถิตนฺติฯ เถโร ปนาห ‘‘อญฺญตฺถ เอวํ โหติ, อิมสฺมิํ ปน สุเตฺต โลกุตฺตรํ อุปริ อาคตํ, โลกิยา อานาปานา โลกิยสติปฏฺฐาเน ปริปูเรนฺติ, โลกิยา สติปฏฺฐานา โลกิเย โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺติ, โลกิยา โพชฺฌงฺคา โลกุตฺตรํ วิชฺชาวิมุตฺติผลนิพฺพานํ ปริปูเรนฺติ, วิชฺชาวิมุตฺติปเทน หิ อิธ วิชฺชาวิมุตฺติผลนิพฺพานํ อธิเปฺปต’’นฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อานาปานสฺสติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กายคตาสติสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓-๔. **เอวํ เม สุต**นฺติ กายคตาสติสุตฺตํฯ ตตฺถ **เคหสิตา**ติ ปญฺจกามคุณนิสฺสิตาฯ **สรสงฺกปฺปา**ติ ธาวนสงฺกปฺปาฯ สรนฺตีติ หิ สรา, ธาวนฺตีติ อโตฺถฯ **อชฺฌตฺตเมวา**ติ โคจรชฺฌตฺตสฺมิํเยวฯ **กายคตาสติ**นฺติ กายปริคฺคาหิกมฺปิ กายารมฺมณมฺปิ สติํฯ กายปริคฺคาหิ

กนฺติ วุเตฺต สมโถ กถิโต โหติ, กายารมฺมณนฺติ วุเตฺต วิปสฺสนาฯ อุภเยน สมถวิปสฺสนา กถิตา โหนฺติฯ

ปุน จปรํ…เป.… เอวมฺปิ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กายคตาสติํ ภาเวตีติ สติปฏฺฐาเน จุทฺทสวิเธน กายานุปสฺสนา กถิตาฯ

๑๕๖. **อโนฺตคธาวาสฺสา**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน ภาวนาย อพฺภนฺตรคตาว โหนฺติฯ **วิชฺชาภาคิยา**ติ เอตฺถ สมฺปโยควเสน วิชฺชํ ภชนฺตีติ วิชฺชาภาคิยาฯ วิชฺชาภาเค วิชฺชาโกฏฺฐาเส วตฺตนฺตีติปิ วิชฺชาภาคิยาฯ ตตฺถ วิปสฺสนาญาณํ, มโนมยิทฺธิ, ฉ อภิญฺญาติ อฏฺฐ วิชฺชาฯ ปุริเมน อเตฺถน ตาหิ สมฺปยุตฺตธมฺมาปิ วิชฺชาภาคิยาฯ ปจฺฉิเมน อเตฺถน ตาสุ ยา กาจิ เอกา วิชฺชา วิชฺชา, เสสา วิชฺชาภาคิยาติ เอวํ วิชฺชาปิ วิชฺชาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมาปิ วิชฺชาภาคิยาเตฺวเวทิตพฺพาฯ **เจตสา ผุโฏ**ติ เอตฺถ ทุวิธํ ผรณํ อาโปผรณญฺจ, ทิพฺพจกฺขุผรณญฺจ, ตตฺถ อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา อาเปน ผรณํ อาโปผรณํ นามฯ เอวํ ผุเฏฺฐปิ มหาสมุเทฺท สพฺพา สมุทฺทงฺคมา กุนฺนทิโย อโนฺตคธาว โหนฺติ, อาโลกํ ปน วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา สกลสมุทฺทสฺส ทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุผรณํ นามฯ เอวํ ผรเณปิ มหาสมุเทฺท สพฺพา สมุทฺทงฺคมา กุนฺนทิโย อโนฺตคธาว โหนฺติฯ

โอตารนฺติ วิวรํ ฉิทฺทํฯ **อารมฺมณ**นฺติ กิเลสุปฺปตฺติปจฺจยํฯ **ลเภถ โอตาร**นฺติ ลเภยฺย ปเวสนํ, วินิวิชฺฌิตฺวา ยาว ปริโยสานา คเจฺฉยฺยาติ อโตฺถฯ **นิเกฺขปน**นฺติ นิกฺขิปนฏฺฐานํฯ

๑๕๗. เอวํ อภาวิตกายคตาสติํ ปุคฺคลํ อลฺลมตฺติกปุญฺชาทีหิ อุปเมตฺวา อิทานิ ภาวิตกายคตาสติํ สารผลกาทีหิ อุปเมตุํ **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อคฺคฬผลก**นฺติ กวาฏํฯ

๑๕๘. **กากเปยฺโย**ติ มุขวฏฺฏิยํ นิสีทิตฺวา กาเกน คีวํ อนาเมตฺวาว ปาตพฺโพฯ **อภิญฺญาสจฺฉิกรณียสฺสา**ติ อภิญฺญาย สจฺฉิกาตพฺพสฺสฯ **สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาตี**ติ ปจฺจกฺขภาวํ ปาปุณาติฯ **สติ สติ อายตเน**ติ สติสติ การเณฯ กึ ปเนตฺถ การณนฺติ? อภิญฺญาว การณํฯ **อาฬิพนฺธา**ติ มริยาทพทฺธาฯ

ยานีกตายาติ ยุตฺตยานํ วิย กตายฯ **วตฺถุกตายา**ติ ปติฏฺฐากตายฯ **อนุฏฺฐิตายา**ติ อนุปฺปวตฺติตายฯ **ปริจิตายา**ติ ปริจยกตายฯ **สุสมารทฺธายา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธาย สุสมฺปคฺคหิตายฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

กายคตาสติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สงฺขารุปปตฺติสุตฺตวณฺณนา

๑๖๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ สงฺขารุปปตฺติสุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺขารุปปตฺติ**นฺติ สงฺขารานํเยว อุปปตฺติํ, น สตฺตสฺส, น โปสสฺส, ปุญฺญาภิสงฺขาเรน วา ภวูปคกฺขนฺธานํ อุปปตฺติํฯ

๑๖๑. **สทฺธาย สมนฺนาคโต**ติ สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมา โลกิกา วฏฺฏนฺติฯ **ทหตี**ติ ฐเปติฯ **อธิฏฺฐาตี**ติ ปติฏฺฐาเปติฯ **สงฺขารา จ วิหารา จา**ติ สห ปตฺถนาย สทฺธาทโยว ปญฺจ ธมฺมาฯ **ตตฺรุปปตฺติยา**ติ ตสฺมิํ ฐาเน นิพฺพตฺตนตฺถายฯ **อยํ มโคฺค อยํ ปฏิปทา**ติ สห ปตฺถ

นาย ปญฺจ ธมฺมาวฯ ยสฺส หิ ปญฺจ ธมฺมา อตฺถิ, น ปตฺถนา, ตสฺส คติ อนิพทฺธาฯ ยสฺส ปตฺถนา อตฺถิ, น ปญฺจ ธมฺมา, ตสฺสปิ อนิพทฺธาฯ เยสํ อุภยํ อตฺถิ, เตสํ คติ นิพทฺธาฯ ยถา หิ อากาเส ขิตฺตทโณฺฑ อเคฺคน วา มเชฺฌน วา มูเลน วา นิปติสฺสตีติ นิยโม นตฺถิ, เอวํ สตฺตานํ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ อนิยตํฯ ตสฺมา กุสลํ กมฺมํ กตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน ปตฺถนํ กาตุํ วฏฺฏติฯ

๑๖๕. **อามณฺฑนฺ**ติ อามลกํฯ ยถา ตํ ปริสุทฺธจกฺขุสฺส ปุริสสฺส สพฺพโสว ปากฏํ โหติ, เอวํ ตสฺส พฺรหฺมุโน สทฺธิํ ตตฺถ นิพฺพตฺตสเตฺตหิ สหสฺสี โลกธาตุฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

๑๖๗. **สุโภ**ติ สุนฺทโรฯ **ชาติมา**ติ อากรสมฺปโนฺนฯ **สุปริกมฺมกโต**ติ โธวนาทีหิ สุฏฺฐุกตปริกโมฺมฯ **ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิโตฺต**ติ รตฺตกมฺพเล ฐปิโตฯ

๑๖๘. **สตสหโสฺส**ติ โลกธาตุสตสหสฺสมฺหิ อาโลกผรณพฺรหฺมาฯ **นิกฺขนฺ**ติ นิเกฺขน กตํ ปิฬนฺธนํ, นิกฺขํ นาม ปญฺจสุวณฺณํ, อูนกนิเกฺขน กตํ ปสาธนญฺหิ ฆฏฺฏนมชฺชนกฺขมํ น โหติ, อติเรเกน กตํ ฆฏฺฏนมชฺชนํ ขมติ, วณฺณวนฺตํ ปน น โหติ, ผรุสธาตุกํ ขายติฯ นิเกฺขน กตํ ฆฏฺฏนมชฺชนเญฺจว ขมติ, วณฺณวนฺตญฺจ โหติฯ **ชโมฺพนทนฺ**ติ ชมฺพุนทิยํ นิพฺพตฺตํฯ มหาชมฺพุรุกฺขสฺส หิ เอเกกา สาขา ปณฺณาส ปณฺณาส โยชนานิ วฑฺฒิตา, ตาสุ มหนฺตา นทิโย สนฺทนฺติ, ตาสํ นทีนํ อุภยตีเรสุ ชมฺพุปกฺกานํ ปติตฏฺฐาเน สุวณฺณงฺกุรา อุฏฺฐหนฺติ, เต นทีชเลน วุยฺหมานา อนุปุเพฺพน มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ตํ สนฺธาย ชโมฺพนทนฺติ วุตฺตํฯ **ทกฺขกมฺมารปุตฺตอุกฺกามุขสุกุสลสมฺปหฏฺฐนฺ**ติ ทเกฺขน สุกุสเลน กมฺมารปุเตฺตน อุกฺกามุเข ปจิตฺวา สมฺปหฏฺฐํฯ **อุกฺกามุเข**ติ อุทฺธเนฯ **สมฺปหฏฺฐนฺ**ติ โธตฆฏฺฏิตมชฺชิตํฯ วโตฺถปเม (ม. นิ. ๑.๗๕-๗๖) จ ธาตุวิภเงฺค (ม. นิ. ๓.๓๕๗-๓๖๐) จ ปิณฺฑโสธนํ วุตฺตํฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต กตภณฺฑโสธนํ วุตฺตํฯ

ยํ ปน สพฺพวาเรสุ **ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา**ติ วุตฺตํ, ตตฺถ ปญฺจวิธํ ผรณํ เจโตผรณํ กสิณผรณํ ทิพฺพจกฺขุผรณํ อาโลกผรณํ สรีรผรณนฺติฯ ตตฺถ เจโตผรณํ นาม โลกธาตุสหเสฺส สตฺตานํ จิตฺตชานนํฯ กสิณผรณํ นาม โลกธาตุสหเสฺส กสิณปตฺถรณํฯ ทิพฺพจกฺขุผรณํ นาม อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิเพฺพน จกฺขุนา สหสฺสโลกธาตุทสฺสนํฯ อาโลกผรณมฺปิ เอตเทวฯ สรีรผรณํ นาม โลกธาตุสหเสฺส สรีรปภาย ปตฺถรณํฯ สพฺพตฺถ อิมานิ ปญฺจ ผรณานิ อวินาเสเนฺตน กเถตพฺพนฺติฯ

ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร ปนาห – ‘‘มณิโอปเมฺม กสิณผรณํ วิย นิโกฺขปเมฺม สรีรผรณํ วิย ทิสฺสตี’’ติฯ ตสฺส วาทํ วิย อฏฺฐกถา นาม นตฺถีติ ปฏิกฺขิตฺวา สรีรผรณํ น สพฺพกาลิกํ, จตฺตาริมานิ ผรณานิ อวินาเสตฺวาว กเถตพฺพนฺติ วุตฺตํฯ **อธิมุจฺจตี**ติ ปทํ ผรณปทเสฺสว เววจนํ, อถวา **ผรตี**ติ ปตฺถรติฯ **อธิมุจฺจตี**ติ ชานาติฯ

๑๖๙. **อาภา**ติอาทีสุ อาภาทโย นาม ปาฏิเยกฺกา เทวา นตฺถิ, ตโย ปริตฺตาภาทโย เทวา อาภา นาม, ปริตฺตาสุภาทโย จฯ สุภกิณฺหาทโย จ สุภา นามฯ เวหปฺผลาทิวารา ปากฏาเยวฯ

อิเม ตาว ปญฺจ ธเมฺม ภาเวตฺวา กามาวจเรสุ นิพฺพตฺตตุฯ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตํ ปน อาสวกฺขยญฺจ กถํ ปาปุณาตีติ? อิเม ปญฺจ ธมฺมา สีลํ, โส อิมสฺมิํ สีเล ปติฏฺฐาย กสิณปริกมฺมํ กตฺวา ตา ตา สมาปตฺติโย ภาเวตฺวา รูปีพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ, อรูปชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา

อรูปีพฺรหฺมโลเก, สมาปตฺติปทฏฺฐานํ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อนาคามิผลํ สจฺฉิกตฺวา ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ นิพฺพตฺตติฯ อุปริมคฺคํ ภาเวตฺวา อาสวกฺขยํ ปาปุณาตีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สงฺขารุปปตฺติสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สุญฺญตวโคฺค

๑. จูฬสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา

๑๗๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬสุญฺญตสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกมิท**นฺติ เถโร กิร ภควโต วตฺตํ กตฺวา อตฺตโน ทิวาฎฺฐานํ คนฺตฺวา กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา นิพฺพานารมฺมณํ สุญฺญตาผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสิโนฺน ยถาปริเจฺฉเทน วุฎฺฐาสิฯ อถสฺส สงฺขารา สุญฺญโต อุปฎฺฐหิํสุฯ โส สุญฺญตากถํ โสตุกาโม ชาโตฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘น โข ปน สกฺกา ธุเรน ธุรํ ปหรเนฺตน วิย คนฺตฺวา ‘สุญฺญตากถํ เม, ภเนฺต, กเถถา’ติ ภควนฺตํ วตฺตุํ, หนฺทาหํ ยํ เม ภควา นครกํ อุปนิสฺสาย วิหรโนฺต เอกํ กถํ กเถสิ, ตํ สาเรมิ, เอวํ เม ภควา สุญฺญตากถํ กเถสฺสตี’’ติ ทสพลํ สาเรโนฺต **เอกมิท**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตเมวฯ **กจฺจิเมตํ, ภเนฺต**ติ เถโร เอกปเท ฐตฺวา สฎฺฐิปทสหสฺสานิ อุคฺคเหตฺวา ธาเรตุํ สมโตฺถ, กิํ โส ‘‘สุญฺญตาวิหาเรนา’’ติ เอกํ ปทํ ธาเรตุํ น สกฺขิสฺสติ, โสตุกาเมน ปน ชานเนฺตน วิย ปุจฺฉิตุํ น วฎฺฎติ, ปากฎํ กตฺวา วิตฺถาริยมานํ สุญฺญตากถํ โสตุกาโม อชานโนฺต วิย เอวมาหฯ เอโก อชานโนฺตปิ ชานโนฺต วิย โหติ, เถโร เอวรูปํ โกหญฺญํ กิํ กริสฺสติ, อตฺตโน ชานนฎฺฐาเนปิ ภควโต อปจิติํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กจฺจิเมต’’นฺติอาทิมาหฯ

ปุเพฺพปีติ ปฐมโพธิยํ นครกํ อุปนิสฺสาย วิหรณกาเลปิฯ **เอตรหิปี**ติ อิทานิปิฯ เอวํ ปน วตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อานโนฺท สุญฺญตากถํ โสตุกาโม, เอโก ปน โสตุํ สโกฺกติ, น อุคฺคเหตุํ, เอโก โสตุมฺปิ อุคฺคเหตุมฺปิ สโกฺกติ, น กเถตุํ, อานโนฺท ปน โสตุมฺปิ สโกฺกติ อุคฺคเหตุมฺปิ กเถตุมฺปิ, (กเถมิสฺส) สุญฺญตากถ’’นฺติฯ อิติ ตํ กเถโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุโญฺญ หตฺถิควาสฺสวฬเวนา**ติ ตตฺถ กฎฺฐรูปโปตฺถกรูปจิตฺตรูปวเสน กตา หตฺถิอาทโย อตฺถิ, เวสฺสวณมนฺธาตาทีนํ ฐิตฎฺฐาเน จิตฺตกมฺมวเสน กตมฺปิ, รตนปริกฺขตานํ วาตปานทฺวารพนฺธมญฺจปีฐาทีนํ วเสน สณฺฐิตมฺปิ, ชิณฺณปฎิสงฺขรณตฺถํ ฐปิตมฺปิ ชาตรูปรชตํ อตฺถิ, กฎฺฐรูปาทิวเสน กตา ธมฺมสวนปญฺหปุจฺฉนาทิวเสน อาคจฺฉนฺตา จ อิตฺถิปุริสาปิ อตฺถิ, ตสฺมา น โส เตหิ สุโญฺญฯ อินฺทฺริยพทฺธานํ สวิญฺญาณกานํ หตฺถิอาทีนํ, อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ปริภุญฺชิตพฺพสฺส ชาตรูปรชตสฺส, นิพทฺธวาสํ วสนฺตานํ อิตฺถิปุริสานญฺจ อภาวํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ภิกฺขุสงฺฆํ ปฎิจฺจาติ ภิกฺขูสุ หิ ปิณฺฑาย ปวิเฎฺฐสุปิ วิหารภตฺตํ สาทิยเนฺตหิ ภิกฺขูหิ เจว คิลานคิลานุปฎฺฐากอุเทฺทสจีวรกมฺมปสุตาทีหิ จ ภิกฺขูหิ โส อสุโญฺญว โหติ, อิติ นิจฺจมฺปิ ภิกฺขูนํ อตฺถิตาย เอวมาหฯ **เอกตฺต**นฺติ เอกภาวํ, เอกํ อสุญฺญตํ อตฺถีติ อโตฺถฯ เอโก อสุญฺญภาโว อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **อมนสิกริตฺวา**ติ จิเตฺต อกตฺวา อนาวชฺชิตฺวา อปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **คามสญฺญ**นฺติ คาโมติ ปวตฺตวเสน วา กิเลสวเสน วา อุปฺปนฺนํ คามสญฺญํฯ มนุสฺสสญฺญายปิ เอเสว นโยฯ **อรญฺญสญฺญํ ปฎิจฺจ มนสิ กโรติ เอกตฺต**นฺติ อิทํ อรญฺญํ, อยํ รุโกฺข, อยํ ปพฺพโต, อยํ นีโลภาโส วนสโณฺฑติ เอวํ เอกํ อรญฺญเยว ปฎิจฺจ อรญฺญสญฺญํ มนสิ กโรติฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ โอตรติฯ **อธิมุจฺจตี**ติ เอวนฺติ อธิมุจฺจติฯ **เย อสฺสุ ทรถา**ติ เย จ ปวตฺตทรถา วา กิเลสทรถา วา คามสญฺญํ ปฎิจฺจ ภเวยฺยุํ, เต อิธ อรญฺญสญฺญาย น สนฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อตฺถิ เจวาย**นฺติ อยํ ปน เอกํ อรญฺญสญฺญํ ปฎิจฺจ อุปฺปชฺชมานา ปวตฺตทรถมตฺตา อตฺถิฯ

ยญฺหิ โข ตตฺถ น โหตีติ ยํ มิคารมาตุปาสาเท หตฺถิอาทโย วิย อิมิสฺสา อรญฺญสญฺญาย คามสญฺญามนุสฺสสญฺญาวเสน อุปฺปชฺชมานํ ปวตฺตทรถกิเลสทรถชาตํ, ตํ น โหติฯ **ยํ ปน ตตฺถ อวสิฏฺฐ**นฺติ ยํ มิคารมาตุปาสาเท ภิกฺขุสโงฺฆ วิย ตตฺถ อรญฺญสญฺญาย ปวตฺตทรถมตฺตํ อวสิฏฺฐํ โหติฯ **ตํ สนฺตมิทํ อตฺถีติ ปชานาตี**ติ ตํ วิชฺชมานเมว ‘‘อตฺถิ อิท’’นฺติ ปชานาติ, **สุญฺญตาวกฺกนฺตี**ติ สุญฺญตานิพฺพตฺติฯ

๑๗๗. **อมนสิกริตฺวา มนุสฺสสญฺญ**นฺติ อิธ คามสญฺญํ น คณฺหาติฯ กสฺมา? เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘มนุสฺสสญฺญาย คามสญฺญํ นิวเตฺตตฺวา, อรญฺญสญฺญาย มนุสฺสสญฺญํ, ปถวีสญฺญาย อรญฺญสญฺญํ, อากาสานญฺจายตนสญฺญาย ปถวีสญฺญํ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนสญฺญาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ , วิปสฺสนาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสญฺญํ, มเคฺคน วิปสฺสนํ นิวเตฺตตฺวา อนุปุเพฺพน อจฺจนฺตสุญฺญตํ นาม ทเสฺสสฺสามี’’ติฯ ตสฺมา เอวํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ปถวีสญฺญ**นฺติ กสฺมา อรญฺญสญฺญํ ปหาย ปถวีสญฺญํ มนสิ กโรติ? อรญฺญสญฺญาย วิเสสานธิคมนโตฯ ยถา หิ ปุริสสฺส รมณียํ เขตฺตฏฺฐานํ ทิสฺวา – ‘‘อิธ วุตฺตา สาลิอาทโย สุฏฺฐุ สมฺปชฺชิสฺสนฺติ, มหาลาภํ ลภิสฺสามี’’ติ สตฺตกฺขตฺตุมฺปิ เขตฺตฏฺฐานํ โอโลเกนฺตสฺส สาลิอาทโย น สมฺปชฺชเนฺตว, สเจ ปน ตํ ฐานํ วิหตขาณุกกณฺฏกํ กตฺวา กสิตฺวา วปติ, เอวํ สเนฺต สมฺปชฺชนฺติ, เอวเมว – ‘‘อิทํ อรญฺญํ, อยํ รุโกฺข, อยํ ปพฺพโต, อยํ นีโลภาโส วนสโณฺฑ’’ติ สเจปิ สตฺตกฺขตฺตุํ อรญฺญสญฺญํ มนสิ กโรติ, เนวูปจารํ น สมาธิํ ปาปุณาติ, ปถวีสญฺญาย ปนสฺส ธุวเสวนํ กมฺมฏฺฐานํ ปถวีกสิณํ ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานปทฏฺฐานมฺปิ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สกฺกา อรหตฺตํ ปาปุณิตุํฯ ตสฺมา อรญฺญสญฺญํ ปหาย ปถวีสญฺญํ มนสิ กโรติฯ **ปฏิจฺจา**ติ ปฏิจฺจ สมฺภูตํฯ

อิทานิ ยสฺมิํ ปถวีกสิเณ โส ปถวีสญฺญี โหติ, ตสฺส โอปมฺมทสฺสนตฺถํ **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุสภสฺส เอตนฺติ **อาสภํ**ฯ อเญฺญสํ ปน คุนฺนํ คณฺฑาปิ โหนฺติ ปหาราปิฯ เตสญฺหิ จมฺมํ ปสาริยมานํ นิพฺพลิกํ น โหติ, อุสภสฺส ลกฺขณสมฺปนฺนตาย เต โทสา นตฺถิฯ ตสฺมา ตสฺส จมฺมํ คหิตํฯ **สงฺกุสเตนา**ติ ขิลสเตนฯ **สุวิหต**นฺติ ปสาเรตฺวา สุฏฺฐุ วิหตํฯ อูนกสตสงฺกุวิหตญฺหิ นิพฺพลิกํ น โหติ, สงฺกุสเตน วิหตํ เภริตลํ วิย นิพฺพลิกํ โหติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **อุกฺกูลวิกฺกูล**นฺติ อุจฺจนีจํ ถลฏฺฐานํ นินฺนฏฺฐานํฯ **นทีวิทุคฺค**นฺติ นทิโย เจว ทุคฺคมฏฺฐานญฺจฯ **ปถวีสญฺญํ ปฏิจฺจ มนสิ กโรติ เอกตฺต**นฺติ กสิณปถวิยํเยว ปฏิจฺจ สมฺภูตํ เอกํ สญฺญํ มนสิ กโรติฯ **ทรถมตฺตา**ติ อิโต ปฏฺฐาย สพฺพวาเรสุ ปวตฺตทรถวเสน ทรถมตฺตา เวทิตพฺพาฯ

๑๘๒. **อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิ**นฺติ วิปสฺสนาจิตฺตสมาธิํฯ โส หิ นิจฺจนิมิตฺตาทิวิรหิโต อนิมิโตฺตติ วุจฺจติฯ **อิมเมว กาย**นฺติ วิปสฺสนาย วตฺถุํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **อิมเมวา**ติ อิมํ เอว จตุมหาภูติกํฯ **สฬายตนิก**นฺติ สฬายตนปฏิสํยุตฺตํฯ **ชีวิตปจฺจยา**ติ ยาว ชีวิตินฺทฺริยานํ ปวตฺติ, ตาว ชีวิตปจฺจยา ปวตฺตทรถมตฺตา อตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๘๓. ปุน **อนิมิตฺต**นฺติ วิปสฺสนาย ปฏิวิปสฺสนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **กามาสวํ ปฏิจฺจา**ติ กามาสวํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนปวตฺตทรถา อิธ น สนฺติ, อริยมเคฺค เจว อริยผเล จ นตฺถีติ วุตฺตํ โหติฯ **อิมเมว กาย**นฺติ อิมํ อุปาทิเสสทรถทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อิติ มนุสฺสสญฺญาย คามสญฺญํ นิวเตฺตตฺวา…เป…. มเคฺคน วิปสฺสนํ นิวเตฺตตฺวา อนุปุเพฺพน อจฺจนฺตสุญฺญตา นาม ทสฺสิตา โหติฯ

๑๘๔. **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรวิรหิตํ สพฺพเสฏฺฐํฯ **สุญฺญต**นฺติ สุญฺญตผลสมาปตฺติํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อตีเตปิ, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกสงฺขาตา สมณพฺราหฺมณาฯ อนาคเตปิ, เอตรหิปิ พุทฺธพุทฺธสาวกสงฺขาตา สมณพฺราหฺมณา อิมํเยว ปริสุทฺธํ ปรมํ อนุตฺตรํ สุญฺญตํ อุปสมฺปชฺช วิหริํสุ วิหริสฺสนฺติ วิหรนฺติ จ, ตสฺมาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. มหาสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสุญฺญตสุตฺตํฯ ตตฺถ **กาฬเขมกสฺสา**ติ ฉวิวเณฺณน โส กาโฬ, เขมโกติ ปนสฺส นามํฯ **วิหาโร**ติ ตสฺมิํเยว นิโคฺรธาราเม เอกสฺมิํ ปเทเส ปากาเรน ปริกฺขิปิตฺวา ทฺวารโกฏฺฐกํ มาเปตฺวา หํสวฏฺฏกาทิเสนาสนานิ เจว มณฺฑลมาฬโภชนสาลาทีนิ จ ปติฏฺฐเปตฺวา กโต วิหาโรฯ **สมฺพหุลานิ เสนาสนานี**ติ มโญฺจ ปีฐํ ภิสิพิโมฺพหนํ ตฏฺฏิกา จมฺมขโณฺฑ ติณสนฺถาโร ปณฺณสนฺถาโร ปลาลสนฺถาโรติอาทีนิ ปญฺญตฺตานิ โหนฺติ, มเญฺจน มญฺจํ…เป.… ปลาลสนฺถาเรเนว ปลาลสนฺถารํ อาหจฺจ ฐปิตานิ, คณภิกฺขูนํ วสนฏฺฐานสทิสํ อโหสิฯ

สมฺพหุลา นุ โขติ ภควโต โพธิปลฺลเงฺกเยว สพฺพกิเลสานํ สมุคฺฆาฏิตตฺตา สํสโย นาม นตฺถิ, วิตกฺกปุพฺพภาคา ปุจฺฉา, วิตกฺกปุพฺพภาเค จายํ นุกาโร นิปาตมโตฺตฯ ปาฏิมตฺถกํ คจฺฉเนฺต อวินิจฺฉิโต นาม น โหติฯ อิโต กิร ปุเพฺพ ภควตา ทส ทฺวาทส ภิกฺขู เอกฏฺฐาเน วสนฺตา น ทิฏฺฐปุพฺพาฯ

อถสฺส เอตทโหสิ – คณวาโส นามายํ วเฏฺฏ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ นทีโอติณฺณอุทกสทิโส, นิรยติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยาสุรกาเยสุปิ, มนุสฺสโลก-เทวโลกพฺรหฺมโลเกสุปิ คณวาโสว อาจิโณฺณฯ ทสโยชนสหโสฺส หิ **นิรโย** ติปุจฺจุณฺณภริตา นาฬิ วิย สเตฺตหิ นิรนฺตโร, ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณกรณฏฺฐาเน สตฺตานํ ปมาณํ วา ปริเจฺฉโท วา นตฺถิ, ตถา วาสีหิ ตจฺฉนาทิฐาเนสุ, อิติ คณภูตาว ปจฺจนฺติฯ **ติรจฺฉานโยนิยํ** เอกสฺมิํ วมฺมิเก อุปสิกานํ ปมาณํ วา ปริเจฺฉโท วา นตฺถิ, ตถา เอเกกพิลาทีสุปิ กิปิลฺลิกาทีนํฯ ติรจฺฉานโยนิยมฺปิ คณวาโสวฯ **เปตนครานิ** จ คาวุติกานิ อฑฺฒโยชนิกานิปิ เปตภริตานิ โหนฺติฯ เอวํ เปตฺติวิสเยปิ คณวาโสวฯ **อสุรภวนํ** ทสโยชนสหสฺสํ กเณฺณ ปกฺขิตฺตสูจิยา กณฺณพิลํ วิย โหติฯ อิติ อสุรกาเยปิ คณวาโสวฯ **มนุสฺสโลเก** สาวตฺถิยํ สตฺตปณฺณาส กุลสตสหสฺสานิ, ราชคเห อโนฺต จ พหิ จ อฏฺฐารส มนุสฺสโกฏิโย วสิํสุฯ เอวํ อเญฺญสุปิ ฐาเนสูติ มนุสฺสโลเกปิ คณวาโสวฯ **ภุมฺมเทวตา** อาทิํ กตฺวา เทวโลกพฺรหฺมโลเกสุปิ คณวาโสวฯ เอเกกสฺส หิ เทวปุตฺตสฺส อฑฺฒติยา นาฏกโกฏิโย โหนฺติ, นวปิ โกฏิโย โหนฺติ, เอกฏฺฐาเน ทสสหสฺสาปิ พฺรหฺมาโน วสนฺติฯ

ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘มยา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ คณวาสวิทฺธํสนตฺถํ ทส ปารมิโย ปูริตา, อิเม จ ภิกฺขู อิโต ปฏฺฐาเยว คณํ พนฺธิตฺวา คณาภิรตา ชาตา อนนุจฺฉวิกํ กโรนฺตี’’ติฯ โส ธมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทตฺวา ปุน จิเนฺตสิ – ‘‘สเจ ‘เอกฏฺฐาเน ทฺวีหิ ภิกฺขูหิ น วสิตพฺพ’นฺติ สกฺกา ภเวยฺย สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตุํ, สิกฺขาปทํ ปญฺญาเปยฺยํ, น โข ปเนตํ สกฺกาฯ หนฺทาหํ มหาสุญฺญตาปฏิปตฺติํ นาม สุตฺตนฺตํ เทเสมิ, ยํ สิกฺขากามานํ กุลปุตฺตานํ สิกฺขา

ปทปญฺญตฺติ วิย นครทฺวาเร นิกฺขิตฺตสพฺพกายิกอาหาโส วิย จ ภวิสฺสติฯ ตโต ยถา นาเมกสฺมึ อาหาเส ขตฺติยาทโย อตฺตโน วชฺชํ ทิสฺวา ตํ ปหาย อนวชฺชา โหนฺติ, เอวเมวํ มยิ ปรินิพฺพุเตปิ ปญฺจวสฺสสหสฺสานิ อิมํ สุตฺตํ อาวชฺชิตฺวา คณํ วิโนเทตฺวา เอกีภาวาภิรตา กุลปุตฺตา วฏฺฏทุกฺขสฺส อนฺตํ กริสฺสนฺตี’’ติฯ ภควโต จ มโนรถํ ปูเรนฺตา วิย อิมํ สุตฺตํ อาวชฺชิตฺวา คณํ วิโนเทตฺวา วฏฺฏทุกฺขํ เขเปตฺวา ปรินิพฺพุตา กุลปุตฺตา คณนปถํ วีติวตฺตาฯ วาลิกปิฏฺฐิวิหาเรปิ หิ อาภิธมฺมิกอภยเตฺถโร นาม วสฺสูปนายิกสมเย สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อิมํ สุตฺตํ สชฺฌายิตฺวา ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ เอวํ กาเรติ, มยํ กึ กโรมา’’ติ อาหฯ เต สเพฺพปิ อโนฺตวเสฺส คณํ วิโนเทตฺวา เอกีภาวาภิรตา อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ คณเภทนํ นาม อิทํ สุตฺตนฺติฯ

๑๘๖. **ฆฏายา**ติ เอวํนามกสฺส สกฺกสฺสฯ **วิหาเร**ติ อยมฺปิ วิหาโร นิโคฺรธาราเมเสฺสว เอกเทเส กาฬเขมกสฺส วิหาโร วิย กโตติ เวทิตโพฺพฯ **จีวรกมฺม**นฺติ ชิณฺณมลินานํ อคฺคฬฏฺฐานุปฺปาทนโธวนาทีหิ กตปริภณฺฑมฺปิ, จีวรตฺถาย อุปฺปนฺนวตฺถานํ วิจารณสิพฺพนาทีหิ อกตํ สํวิธานมฺปิ วฏฺฏติ, อิธ ปน อกตํ สํวิธานํ อธิเปฺปตํฯ มนุสฺสา หิ อานนฺทเตฺถรสฺส จีวรสาฏเก อทํสุฯ ตสฺมา เถโร สมฺพหุเล ภิกฺขู คเหตฺวา ตตฺถ จีวรกมฺมํ อกาสิฯ เตปิ ภิกฺขู ปาโตว สูจิปาสกสฺส ปญฺญายนกาลโต ปฏฺฐาย นิสินฺนา อปญฺญายนกาเล อุฏฺฐหนฺติฯ สูจิกมฺเม นิฏฺฐิเตเยว เสนาสนานิ สํวิทหิสฺสามาติ น สํวิทหึสุฯ **จีวรการสมโย โน**ติ เถโร กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อทฺธา เอเตหิ ภิกฺขูหิ น ปฏิสามิตานิ เสนาสนานิ, ภควตา จ ทิฏฺฐานิ ภวิสฺสนฺติฯ อิติ อนตฺตมโน สตฺถา สุฏฺฐุ นิคฺคเหตุกาโม, อิเมสํ ภิกฺขูนํ อุปตฺถโมฺภ ภวิสฺสามี’’ติ; ตสฺมา เอวมาหฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย – ‘‘น, ภเนฺต, อิเม ภิกฺขู กมฺมารามา เอว, จีวรกิจฺจวเสน ปน เอวํ วสนฺตี’’ติฯ

น โข, อานนฺทาติ, อานนฺท, กมฺมสมโย วา โหตุ อกมฺมสมโย วา, จีวรการสมโย วา โหตุ อจีวรการสมโย วา, อถ โข สงฺคณิการาโม ภิกฺขุ น โสภติเยวฯ มา ตฺวํ อนุปตฺถมฺภฏฺฐาเน อุปตฺถโมฺภ อโหสีติฯ ตตฺถ **สงฺคณิกา**ติ สกปริสสโมธานํฯ **คโณ**ติ นานาชนสโมธานํฯ อิติ สงฺคณิการาโม วา โหตุ คณาราโม วา, สพฺพถาปิ คณพาหุลฺลาภิรโต คณพนฺธนพโทฺธ ภิกฺขุ น โสภติฯ ปจฺฉาภเตฺต ปน ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา สฺโธตหตฺถปาโท มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา เอการามตมนุยุโตฺต ภิกฺขุ พุทฺธสาสเน โสภติฯ **เนกฺขมฺมสุข**นฺติ กามโต นิกฺขนฺตสฺส สุขํฯ **ปวิเวกสุขมฺปิ** กามปวิเวกสุขเมวฯ ราคาทีนํ ปน วูปสมตฺถาย สํวตฺตตีติ **อุปสมสุขํ**ฯ มคฺคสโมฺพธตฺถาย สํวตฺตตีติ **สโมฺพธิสุขํฯ นิกามลาภี**ติ กามลาภี อิจฺฉิตลาภีฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ อทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ

สามายิกนฺติ อปฺปิตปฺปิตสมเย กิเลเสหิ วิมุตฺตํฯ **กนฺต**นฺติ มนาปํฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ รูปารูปาวจรจิตฺตวิมุตฺติํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘จตฺตาริ จ ฌานานิ จตโสฺส จ อรูปสมาปตฺติโย, อยํ สามายิโก วิโมโกฺข’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๓)ฯ **อสามายิก**นฺติ น สมยวเสน กิเลเสหิ วิมุตฺตํ, อถ โข อจฺจนฺตวิมุตฺตํ โลกุตฺตรํ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘จตฺตาโร จ อริยมคฺคา จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ, อยํ อสามายิโก วิโมโกฺข’’ติฯ **อกุปฺป**นฺติ กิเลเสหิ อโกเปตพฺพํฯ

เอตฺตาวตา กึ กถิตํ โหติ? สงฺคณิการาโม ภิกฺขุ คณพนฺธนพโทฺธ เนว โลกิยคุณํ, น จ โลกุตฺตรคุณํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติ, คณํ วิโนเทตฺวา ปน เอกาภิรโต สโกฺกติฯ ตถา หิ วิปสฺสี โพธิสโตฺต จตุราสีติยา ปพฺพชิตสหเสฺสหิ ปริวุโต สตฺต วสฺสานิ วิจรโนฺต สพฺพญฺญุคุณํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิ, คณํ วิโนเทตฺวา สตฺตทิวเส เอกีภาวาภิรโต โพธิมณฺฑํ อารุยฺห สพฺพญฺญุคุณํ นิพฺพเตฺตสิฯ อมฺหากํ โพธิสโตฺต ปญฺจวคฺคิเยหิ สทฺธึ ฉพฺพสฺสานิ วิจรโนฺต สพฺพญฺญุคุณํ

นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิ, เตสุ ปกฺกเนฺตสุ เอกีภาวาภิรโต โพธิมณฺฑํ อารุยฺห สพฺพญฺญุคุณํ นิพฺพเตฺตสิฯ

เอวํ สงฺคณิการามสฺส คุณาธิคมาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โทสุปฺปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **นาหํ อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **รูป**นฺติ สรีรํฯ **ยตฺถ รตฺตสฺสา**ติ ยสฺมึ รูเป ราควเสน รตฺตสฺสฯ **น อุปฺปเชฺชยฺยุ**นฺติ ยสฺมึ รูเป รตฺตสฺส น อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตํ รูปํ น สมนุปสฺสามิ, อถ โข สาริปุตฺต โมคฺคลฺลานานํ ทสพลสาวกตฺตุปคมนสงฺขาเตน อญฺญถาภาเวน สญฺจยสฺส วิย, อุปาลิคหปติโน อญฺญถาภาเวน นาฏปุตฺตสฺส วิย, ปิยชาติกสฺเสฺต เสฏฺฐิอาทีนํ วิย จ อุปฺปชฺชนฺติเยวฯ

๑๘๗. **อยํ โข ปนานนฺทา**ติ โก อนุสนฺธิ? สเจ หิ โกจิ ทุพฺพุทฺธี นวปพฺพชิโต วเทยฺย – ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ เขตฺตํ ปวิฏฺฐา คาวิโย วิย อเมฺหเยว คณโต นีหรติ, เอกีภาเว นิโยเชติ, สยํ ปน ราชราชมหามตฺตาทีหิ ปริวุโต วิหรตี’’ติ, ตสฺส วจโนกาสุปเจฺฉทนตฺถํ – ‘‘จกฺกวาฬปริยนฺตาย ปริสาย มเชฺฌ นิสิโนฺนปิ ตถาคโต เอกโกวา’’ติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปาทีนํ สงฺขนิมิตฺตานํฯ **อชฺฌตฺตน**นฺติ วิสยชฺฌตฺตํฯ **สุญฺญตน**นฺติ สุญฺญตผลสมาปตฺติํฯ **ตตฺร เจ**ติ อุปโยคเตฺถ ภุมฺมํ, ตํ เจติ วุตฺตํ โหติฯ ปุน **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ปริสมเชฺฌ ฐิโตฯ **วิเวกนิเนฺนนา**ติ นิพฺพานนิเนฺนนฯ **พฺยนฺตีภูเตนา**ติ อาสวฏฺฐานียธเมฺมหิ วิคตเนฺตน นิสฺสเฏฺฐน วิสํยุเตฺตนฯ **อุโยฺยชนิกปฏิสํยุตฺตน**นฺติ คจฺฉถ ตุเมฺหติ เอวํ อุโยฺยชนิเกน วจเนน ปฏิสํยุตฺตํฯ

กาย ปน เวลาย ภควา เอวํ กเถติ? ปจฺฉาภตฺตกิจฺจเวลาย, วา ปุริมยามกิจฺจเวลาย วาฯ ภควา หิ ปจฺฉาภเตฺต คนฺธกุฏิยํ สีหเสยฺยํ กเปฺปตฺวา วุฏฺฐาย ผลสมาปตฺติํ อเปฺปตฺวา นิสีทติฯ ตสฺมึ สมเย ธมฺมสฺสวนตฺถาย ปริสา สนฺนิปตนฺติฯ อถ ภควา กาลํ วิทิตฺวา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา พุทฺธาสนวรคโต ธมฺมํ เทเสตฺวา เภสชฺชเตลปากํ คณฺหโนฺต วิย กาลํ อนติกฺกมิตฺวา วิเวกนิเนฺนน จิเตฺตน ปริสํ อุโยฺยเชติ ฯ ปุริมยาเมปิ ‘‘อภิกฺกนฺตา โข วาเสฏฺฐา รตฺติ, ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญถา’’ติ (ที. นิ. ๓.๒๙๙) เอวํ อุโยฺยเชติ ฯ พุทฺธานญฺหิ โพธิปตฺติโต ปฏฺฐาย เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิปิ นิพฺพานนินฺนาเนวฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา สุญฺญตาวิหาโร สโนฺต ปณีโต, ตสฺมาฯ

๑๘๘. **อชฺฌตฺตเมวา**ติ โคจรชฺฌตฺตเมวฯ **อชฺฌตฺตํ สุญฺญตน**นฺติ อิธ นิยกชฺฌตฺตํ, อตฺตโน ปญฺจสุ ขเนฺธสุ นิสฺสิตนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปชาโน โหตี**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส อสมฺปชฺชนภาวชานเนน สมฺปชาโนฯ **พหิทฺธา**ติ ปรสฺส ปญฺจสุ ขเนฺธสุฯ **อชฺฌตฺตพหิทฺธา**ติ กาเลน อชฺฌตฺตํ กาเลน พหิทฺธา ฯ **อาเนญฺชน**นฺติ อุภโตภาควิมุโตฺต ภวิสฺสามาติ อาเนญฺชํ อรูปสมาปตฺติํ มนสิ กโรติฯ

ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมินฺติ ปาทกชฺฌานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อปคุณปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐิตสฺส หิ อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิกโรโต ตตฺถ จิตฺตํ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต ‘‘ปรสฺส สนฺตาเน นุ โข กถ’’นฺติ พหิทฺธา มนสิ กโรติ, ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต – ‘‘กาเลน อตฺตโน สนฺตาเน, กาเลน ปรสฺส สนฺตาเน นุ โข กถ’’นฺติ อชฺฌตฺตพหิทฺธา มนสิ กโรติ, ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ ตโต อุภโตภาควิมุโตฺต โหตุกาโม ‘‘อรูปสมาปตฺติยํ นุ โข กถ’’นฺติ อาเนญฺชํ มนสิ กโรติ, ตตฺถปิ น ปกฺขนฺทติฯ อิทานิ – ‘‘น เม จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ วิสฺสฏฺฐวีริเยน อุปฏฺฐากาทีนํ ปจฺฉโต น จริตพฺพํ, ปาทกชฺฌานเมว ปน สาธุกํ ปุนปฺปุนํ มนสิกาตพฺพํฯ เอวมสฺส รุเกฺข ฉินฺทโต ผรสุมฺหิ อวหเนฺต ปุน นิสิตํ กาเรตฺวา ฉินฺทนฺตสฺส ฉิเชฺชสุ ผรสุ วิย กมฺมฏฺฐาเน มนสิกาโร วหตี’’ติ ทเสฺสตุํ **ตสฺ**

มิํเยวาติอาทิมาหฯ อิทานิสฺส เอวํ ปฏิปนฺนสฺส ยํ ยํ มนสิ กโรติ, ตตฺถ ตตฺถ มนสิกาโร สมฺปชฺชตีติ ทเสฺสนฺต **ปกฺขนฺทตี**ติ อาหฯ

๑๘๙. **อิมินา วิหาเรนา**ติ อิมินา สมถวิปสฺสนาวิหาเรนฯ **อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน**ติ อิติ จงฺกมนฺตปิ ตสฺมิํ กมฺมฏฺฐาเน สมฺปชฺชมาเน ''สมฺปชฺชติ เม กมฺมฏฺฐาน''นฺติ ชานเนน สมฺปชาโน โหติฯ **สยตี**ติ นิปชฺชติฯ เอตฺถ กญฺจิ กาลํ จงฺกมิตฺวา – ''อิทานิ เอตฺตกํ กาลํ จงฺกมิตุํ สกฺขิสฺสามี''ติ ญตฺวา อิริยาปถํ อหาเปตฺวา ฐาตพฺพํฯ เอส นโย สพฺพวาเรสุ ฯ **น กเถสฺสามีติ, อิติห ตตฺถา**ติ เอวํ น กเถสฺสามีติ ชานเนน ตตฺถ สมฺปชานการี โหติฯ

ปุน ทุติยวาเร **เอวรูปิํ กถํ กเถสฺสามี**ติ ชานเนน สมฺปชานการี โหติ, อิมสฺส ภิกฺขุโน สมถวิปสฺสนา ตรุณาว, ตาสํ อนุรกฺขณตฺถํ –

> ''อาวาโส โคจโร ภสฺสํ, ปุคฺคโล อถ โภชนํ;
> อุตุ อิริยาปโถ เจว, สปฺปาโย เสวิตพฺพโก''ติฯ

สตฺต สปฺปายานิ อิจฺฉิตพฺพานิฯ เตสํ ทสฺสนตฺถมิทํ วุตฺตํฯ วิตกฺกวาเรสุ อวิตกฺกนสฺส จ วิตกฺกนสฺส จ ชานเนน สมฺปชานตา เวทิตพฺพาฯ

๑๙๐. อิติ วิตกฺกปหาเนน เทฺว มคฺเค กเถตฺวา อิทานิ ตติยมคฺคสฺส วิปสฺสนํ อาจิกฺขนฺโต **ปญฺจ โข อิเม, อานนฺท, กามคุณา**ติอาทิมาหฯ **อายตเน**ติ เตสฺเยว กามคุเณสุ กิสฺมิญฺจิเทว กิเลสุปฺปตฺติการเณฯ **สมุทาจาโร**ติ สมุทาจรณโต อปฺปหีนกิเลโสฯ **เอวํ สนฺตนฺ**ติ เอวํ วิชฺชมานเมวฯ **สมฺปชาโน**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส อสมฺปตฺติชานเนน สมฺปชาโนฯ ทุติยวาเร **เอวํ สนฺตเมตนฺ**ติ เอวํ สเนฺต เอตํฯ **สมฺปชาโน**ติ กมฺมฏฺฐานสมฺปตฺติชานเนน สมฺปชาโนฯ อยญฺหิ ''ปหีโน นุ โข เม ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราโค โน''ติ ปจฺจเวกฺขมาโน อปหีนภาวํ ญตฺวา วีริยํ ปคฺคเหตฺวา ตํ อนาคามิมคฺเคน สมุคฺฆาเฏติ, ตโต มคฺคานนฺตรํ ผลํ, ผลโต วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขมาโน ปหีนภาวํ ชานาติ, ตสฺส ชานเนน ''สมฺปชาโน โหตี''ติ วุตฺตํฯ

๑๙๑. อิทานิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนํ อาจิกฺขนฺโต **ปญฺจ โข อิเม, อานนฺท, อุปาทานกฺขนฺธา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส ปหียตี**ติ รูเป อสฺมีติ มาโน อสฺมีติ ฉนฺท อสฺมีติ อนุสโย ปหียติฯ ตถา เวทนาทีสุ สมฺปชานตา วุตฺตนาเยเนว เวทิตพฺพาฯ

อิเม โข เต, อานนฺท, ธมฺมาติ เหฏฺฐา กถิเต สมถวิปสฺสนามคฺคผลธมฺเม สนฺธายาหฯ **กุสลายติกา**ติ กุสลโต อาคตาฯ กุสลา หิ กุสลาปิ โหนฺติ กุสลายติกาปิ, เสยฺยถิทํ, ปฐมชฺฌานํ กุสลํ, ทุติยชฺฌานํ กุสลเญฺจว กุสลายติกญฺจ…เป.… อากิญฺจญฺญายตนํ กุสลํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ กุสลเญฺจว กุสลายติกญฺจ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ กุสลํ, โสตาปตฺติมโคฺค กุสโล เจว กุสลายติโก จ…เป.… อนาคามิมโคฺค กุสโล, อรหตฺตมโคฺค กุสโล เจว กุสลายติโก จฯ ตถา ปฐมชฺฌานํ กุสลํ, ตํสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา กุสลา เจว กุสลายติกา จ…เป.… อรหตฺตมโคฺค กุสโล, ตํสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา กุสลา เจว กุสลายติกา จฯ

อริยาติ นิกฺกิเลสา วิสุทฺธาฯ **โลกุตฺตรา**ติ โลเก อุตฺตรา วิสิฏฺฐาฯ **อนวกฺกนฺตา ปาปิมตา**ติ ปาปิมเนฺตน มาเรน อโนกฺกนฺตาฯ วิปสฺสนาปาทกา อฏฺฐ สมาปตฺติโย อเปฺปตฺวา นิสินฺนสฺส หิ ภิกฺขุโน จิตฺตํ มาโร น ปสฺสติ, ''อิทํ นาม อารมฺมณํ นิสฺสาย สํวตฺตตี''ติ ชาติตุํ น สโกฺกติฯ ตสฺมา ''อนวกฺกนฺตา''ติ วุตฺตํฯ

ตํ กิํ มญฺญสีติ อิทํ กสฺมา อาห? คเณปิ เอโก อานิสํโส อตฺถิ, ตํ ทเสฺสตุํ อิทมาหฯ **อนุพนฺธิตุ**นฺติ อนุคจฺฉิตุํ ปริจริตุํฯ

น โข, อานนฺทาติ เอตฺถ กิญฺจาปิ ภควตา – ‘‘สุตาวุโธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ ภาเวติ, สาวชฺชํ ปชหติ, อนวชฺชํ ภาเวติ, สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๗) พหุสฺสุโต ปญฺจาวุธสมฺปนฺโน โยโธ วิย กโตฯ ยสฺมา ปน โส สุตปริยตฺตึ อุคฺคเหตฺวาปิ ตทนุจฺฉวิกํ อนุโลมปฏิปทํ น ปฏิปชฺชติ, น ตสฺส ตํ อาวุธํ โหติฯ โย ปฏิปชฺชติ, ตเสฺสว โหติฯ ตสฺมา เอตทตฺถํ อนุพนฺธิตุํ นารหตีติ ทเสฺสนฺโต **น โข, อานนฺทา**ติ อาหฯ

อิทานิ ยทตฺถํ อนุพนฺธิตพฺพํ, ตํ ทเสฺสตุํ **ยา จ โข**ติอาทิมาหฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ตีสุ ฐาเนสุ ทส กถาวตฺถูนิ อาคตานิฯ ‘‘อิติ เอวรูปํ กถํ กเถสฺสามี’’ติ สปฺปายาสปฺปายวเสน อาคตานิ, ‘‘ยทิทํ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติ เอตฺถ สุตปริยตฺติวเสน อาคตานิ, อิมสฺมิํ ฐาเน ปริปูรณวเสน อาคตานิฯ ตสฺมา อิมสฺมิํ สุเตฺต ทส กถาวตฺถูนิ กเถเนฺตน อิมสฺมิํ ฐาเน ฐตฺวา กเถตพฺพานิฯ

อิทานิ ยสฺมา เอกจฺจสฺส เอกกสฺส วิหรโตปิ อโตฺถ น สมฺปชฺชติ, ตสฺมา ตํ สนฺธาย เอกีภาเว อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต **เอวํ สเนฺต โข, อานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ เอกีภาเว สเนฺตฯ

๑๙๓. **สตฺถา**ติ พาหิรโก ติตฺถกรสตฺถาฯ **อนฺวาวตฺตนฺตี**ติ อนุอาวตฺตนฺติ อุปสงฺกมนฺติฯ **มุจฺฉํ กามยตี**ติ มุจฺฉนตณฺหํ ปเตฺถติ, ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ **อาจริยูปทฺทเวนา**ติ อพฺภนฺตเร อุปฺปเนฺนน กิเลสูปทฺทเวน อาจริยสฺสุปทฺทโวฯ เสสุปทฺทเวสุปิ เอเสว นโยฯ **อวธิํสุ น**นฺติ มารยิํสุ นํฯ เอเตน หิ คุณมรณํ กถิตํฯ

วินิปาตายาติ สุฏฺฐุ นิปตนายฯ กสฺมา ปน พฺรหฺมจารุปทฺทโวว – ‘‘ทุกฺขวิปากตโร จ กฏุกวิปากตโร จ วินิปาตาย จ สํวตฺตตี’’ติ วุโตฺตติฯ พาหิรปพฺพชฺชา หิ อปฺปลาภา, ตตฺถ มหโนฺต นิพฺพเตฺตตพฺพคุโณ นตฺถิ, อฏฺฐสมาปตฺติปญฺจาภิญฺญามตฺตกเมว โหติฯ อิติ ยถา คทฺรภปิฏฺฐิโต ปติตสฺส มหนฺตํ ทุกฺขํ น โหติ, สรีรสฺส ปํสุมกฺขนมตฺตเมว โหติ, เอวํ พาหิรสมเย โลกิยคุณมตฺตโตว ปริหายติ, เตน ปุริมํ อุปทฺทวทฺวยํ น เอวํ วุตฺตํฯ สาสเน ปน ปพฺพชฺชา มหาลาภา, ตตฺถ จตฺตาโร มคฺคา จตฺตาริ ผลานิ นิพฺพานนฺติ มหนฺตา อธิคนฺตพฺพคุณาฯ อิติ ยถา อุภโต สุชาโต ขตฺติยกุมาโร หตฺถิกฺขนฺธวรคโต นครํ อนุสญฺจรโนฺต หตฺถิกฺขนฺธโต ปติโต มหาทุกฺขํ นิคจฺฉติ, เอวํ สาสนโต ปริหายมาโน นวหิ โลกุตฺตรคุเณหิ ปริหายติฯ เตนายํ พฺรหฺมจารุปทฺทโว เอวํ วุโตฺตฯ

๑๙๖. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เสสุปทฺทเวหิ พฺรหฺมจารุปทฺทโว ทุกฺขวิปากตโร, ยสฺมา วา สปตฺตปฏิปตฺติํ วีติกฺกมโนฺต ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตติ, มิตฺตปฏิปตฺติ หิตาย, ตสฺมาฯ เอวํ อุปริเมนปิ เหฏฺฐิเมนปิ อเตฺถน โยเชตพฺพํฯ **มิตฺตวตายา**ติ มิตฺตปฏิปตฺติยาฯ **สปตฺตวตายา**ติ เวรปฏิปตฺติยาฯ

โวกฺกมฺม จ สตฺถุสาสนาติ ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมตฺตมฺปิ หิ สญฺจิจฺจ วีติกฺกมโนฺต โวกฺกมฺม วตฺตติ นามฯ ตเทว อวีติกฺกมโนฺต น โวกฺกมฺม วตฺตติ นามฯ

น โว อหํ, อานนฺท, ตถา ปรกฺกมิสฺสามีติ อหํ ตุเมฺหสุ ตถา น ปฏิปชฺชิสฺสามิฯ **อามเก**ติ อปเกฺกฯ **อามกมเตฺต**ติ อามเก นาติสุเกฺข ภาชเนฯ กุมฺภกาโร หิ อามกํ นาติสุกฺขํ อ

ปกฺกํ อุโภหิ หเตฺถหิ สณฺหิกํ คณฺหาติ ‘‘มา ภิชฺชตู’’ติฯ อิติ ยถา กุมฺภกาโร ตตฺถ ปฏิปชฺชติ, นาหํ ตุเมฺหสุ ตถา ปฏิปชฺชิสฺสามิฯ **นิคฺคยฺห นิคฺคยฺหา**ติ สกึ โอวทิตฺวา ตุณฺหี น ภวิสฺสามิ, นิคฺคณฺหิตฺวา นิคฺคณฺหิตฺวา ปุนปฺปุนํ โอวทิสฺสามิ อนุสาสิสฺสามิฯ **ปวยฺห ปวยฺหา**ติ โทเส ปวาเหตฺวา ปวาเหตฺวาฯ ยถา ปกฺกภาชเนสุ กุมฺภกาโร ภินฺนฉินฺนชชฺชรานิ ปวาเหตฺวา เอกโต กตฺวา สุปกฺกาเนว อาโกเฏตฺวา อาโกเฏตฺวา คณฺหาติ, เอวเมว อหมฺปิ ปวาเหตฺวา ปวาเหตฺวา ปุนปฺปุนํ โอวทิสฺสามิ อนุสาสิสฺสามิฯ **โย สาโร โส ฐสฺสตี**ติ เอวํ โว มยา โอวทิยมานานํ โย มคฺคผลสาโร, โส ฐสฺสติฯ อปิจ โลกิยคุณาปิ อิธ สาโรเตฺวว อธิเปฺปตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

มหาสุญฺญตสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. อจฺฉริยอพฺภุตสุตฺตวณฺณนา

๑๙๗. **เอวํ เม สุต**นฺติ อจฺฉริยอพฺภุตสุตฺตํฯ ตตฺถ **ยตฺร หิ นามา**ติ อจฺฉริยเตฺถ นิปาโตฯ โย นาม ตถาคโตติ อโตฺถฯ **ฉินฺนปปเญฺจ**ติ เอตฺถ ปปญฺจา นาม ตณฺหา มาโน ทิฎฺฐีติ อิเม ตโย กิเลสาฯ **ฉินฺนวฎุเม**ติ เอตฺถ **วฎุม**นฺติ กุสลากุสลกมฺมวฎฺฎํ วุจฺจติฯ **ปริยาทินฺนวเฎฺฎ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สพฺพทุกฺขวีติวเตฺต**ติ สพฺพํ วิปากวฎฺฎสงฺขาตํ ทุกฺขํ วีติวเตฺตฯ **อนุสฺสริสฺสตี**ติ อิทํ ยตฺราติ นิปาตวเสน อนาคตวจนํ, อโตฺถ ปเนตฺถ อตีตวเสน เวทิตโพฺพฯ ภควา หิ เต พุเทฺธ อนุสฺสริ, น อิทานิ อนุสฺสริสฺสติฯ **เอวํชจฺจา**ติ วิปสฺสีอาทโย ขตฺติยชจฺจา, กกุสนฺธาทโย พฺราหฺมณชจฺจาติฯ **เอวํโคตฺตา**ติ วิปสฺสีอาทโย โกณฺฑญฺญโคตฺตา, กกุสนฺธาทโย กสฺสปโคตฺตาติฯ **เอวํสีลา**ติ โลกิยโลกุตฺตรสีเลน เอวํสีลาฯ **เอวํธมฺมา**ติ เอตฺถ สมาธิปกฺขา ธมฺมา อธิเปฺปตา ฯ โลกิยโลกุตฺตเรน สมาธินา เอวํสมาธิโนติ อโตฺถฯ **เอวํปญฺญา**ติ โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาย เอวํปญฺญาฯ **เอวํวิหารี**ติ เอตฺถ ปน เหฎฺฐา สมาธิปกฺขานํ ธมฺมานํ คหิตตฺตา วิหาโร คหิโตว, ปุน กสฺมา คหิตเมว คณฺหาตีติ เจ, น อิทํ คหิตเมวฯ อิทญฺหิ นิโรธสมาปตฺติทีปนตฺถํ, ตสฺมา เอวํนิโรธสมาปตฺติวิหารีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ

เอวํวิมุตฺตาติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ ตทงฺควิมุตฺติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติ ปฎิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ นิสฺสรณวิมุตฺตีติ ปญฺจวิธา วิมุตฺติโยฯ ตตฺถ อฎฺฐ สมาปตฺติโย สยํ วิกฺขมฺภิเตหิ นีวรณาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **วิกฺขมฺภนวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา สตฺต อนุปสฺสนา สยํ ตสฺส ตสฺส ปจฺจนีกงฺควเสน ปริจฺจตฺตาหิ นิจฺจสญฺญาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **ตทงฺควิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาโร อริยมคฺคา สยํ สมุจฺฉิเนฺนหิ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา **สมุเจฺฉทวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ มคฺคานุภาเวน กิเลสานํ ปฎิปฺปสฺสทฺธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา **ปฎิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ นิพฺพานํ สพฺพกิเลเสหิ นิสฺสฎตฺตา อปคตตฺตา ทูเร ฐิตตฺตา **นิสฺสรณวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คตํฯ อิติ อิมาสํ ปญฺจนฺนํ วิมุตฺตีนํ วเสน เอวํวิมุตฺตาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๙๙. **ตสฺมาติหา**ติ ยสฺมา ตฺวํ ‘‘ตถาคตา อจฺฉริยา’’ติ วทสิ, ตสฺมา ตํ ภิโยฺยโส มตฺตาย ปฎิภนฺตุ ตถาคตสฺส อจฺฉริยา อพฺภุตธมฺมาติฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ เอตฺถ เทฺว สมฺปชญฺญานิ มนุสฺสโลเก เทวโลเก จฯ ตตฺถ เวสฺสนฺตรชาตเก พฺราหฺมณสฺส เทฺว ปุเตฺต ทตฺวา ปุนทิวเส สกฺกสฺส เทวึ ทตฺวา สเกฺกน ปสีทิตฺวา ทิเนฺน อฎฺฐ วเร คณฺหเนฺต –

‘‘อิโต วิมุจฺจมานาหํ, สคฺคคามี วิเสสคู;
อนิวตฺตี ตโต อสฺสํ, อฏฺฐเมตํ วรํ วเร’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๒๓๐๐) –

เอวํ ตุสิตภวเน เม ปฏิสนฺธิ โหตูติ วรํ อคฺคเหสิ, ตโต ปฏฺฐาย ตุสิตภวเน อุปฺปชฺชิสฺสามีติ ชานาติ, อิทํ มนุสฺสโลเก สมฺปชญฺญํฯ เวสฺสนฺตรตฺตภาวโต ปน จุโต ปุน ตุสิตภวเน นิพฺพตฺติตฺวา นิพฺพโตฺตสฺมีติ อญฺญาสิ, อิทํ เทวโลเก สมฺปชญฺญํฯ

กึ ปน เสสเทวตา น ชานนฺตีติ? โน น ชานนฺติฯ ตา ปน อุยฺยานวิมานกปฺปรุกฺข โอโลเกตฺวา เทวนาฏเกหิ ตูริยสเทฺทน ปโพธิตา ‘‘มาริส อยํ เทวโลโก ตุเมฺห อิธ นิพฺพตฺตา’’ติ สาริตา ชานนฺติฯ โพธิสโตฺต ปฐมชวนวาเร น ชานาติ, ทุติยชวนโต ปฏฺฐาย ชานาติฯ อิจฺจสฺส อเญฺญหิ อสาธารณชานนํ โหติฯ

อฏฺฐาสีติ เอตฺถ กิญฺจาปิ อเญฺญปิ เทวา ตตฺถ ฐิตา ฐิตมฺหาติ ชานนฺติ, เต ปน ฉสุ ทฺวาเรสุ พลวตา อิฏฺฐารมฺมเณน อภิภุยฺยมานา สตึ วิสฺสเชฺชตฺวา อตฺตโน ภุตฺตปีตภาวมฺปิ อชานนฺตา อาหารูปเจฺฉเทน กาลํ กโรนฺติฯ โพธิสตฺตสฺส กึ ตถารูปํ อารมฺมณํ นตฺถีติ? โน นตฺถิฯ โส หิ เสสเทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคฺคณฺหาติ, อารมฺมเณน ปน อตฺตานํ มทฺทิตุํ น เทติ, ตํ อารมฺมณํ อภิภวิตฺวา ติฏฺฐติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สโต สมฺปชาโน, อานนฺท, โพธิสโตฺต ตุสิเต กาเย อฏฺฐาสี’’ติฯ

๒๐๐. **ยาวตายุก**นฺติ เสสตฺตภาเวสุ กึ ยาวตายุกํ น ติฏฺฐตีติ? อาม น ติฏฺฐติฯ อญฺญทา หิ ทีฆายุกเทวโลเก นิพฺพโตฺต ตตฺถ ปารมิโย น สกฺกา ปูเรตุนฺติ อกฺขีนิ นิมีเลตฺวา อธิมุตฺติกาลํกิริยํ นาม กตฺวา มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺตติ ฯ อยํ กาลงฺกิริยา อเญฺญสํ น โหติฯ ตทา ปน อทินฺนทานํ นาม นตฺถิ, อรกฺขิตสีลํ นาม นตฺถิ, สพฺพปารมีนํ ปูริตตฺตา ยาวตายุกํ อฏฺฐาสิฯ

สโต สมฺปชาโน ตุสิตา กายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมตีติ เอวํ ตาว สพฺพปารมิโย ปูเรตฺวา ตทา โพธิสโตฺต ยาวตายุกํ อฏฺฐาสิฯ เทวตานํ ปน – ‘‘มนุสฺสคณนาวเสน อิทานิ สตฺตหิ ทิวเสหิ จุติ ภวิสฺสตี’’ติ ปญฺจ ปุพฺพนิมิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ – มาลา มิลายนฺติ, วตฺถานิ กิลิสฺสนฺติ, กเจฺฉหิ เสทา มุจฺจนฺติ, กาเย ทุพฺพณฺณิยํ โอกฺกมติ, เทโว เทวาสเน น สณฺฐาติฯ

ตตฺถ **มาลา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณทิวเส ปิฬนฺธนมาลาฯ ตา กิร สฏฺฐิสตสหสฺสาธิกา สตฺตปญฺญาส-วสฺสโกฏิโย อมิลายิตฺวา ตทา มิลายนฺติฯ **วเตฺถสุ**ปิ เอเสว นโยฯ เอตฺตกํ ปน กาลํ เทวานํ เนว สีตํ น อุณฺหํ โหติ, ตสฺมึ กาเล สรีรโต พินฺทุพินฺทุวเสน **เสทา** มุจฺจนฺติฯ เอตฺตกญฺจ กาลํ เตสํ สรีเร ขณฺฑิจฺจปาลิจฺจาทิวเสน **วิวณฺณตา** น ปญฺญายติ, เทวธีตา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย, เทวปุตฺตา วีสติวสฺสุเทฺทสิกา วิย ขายนฺติฯ มรณกาเล ปน เนสํ กิลนฺตรูโป อตฺตภาโว โหติฯ เอตฺตกญฺจ เนสํ กาลํ เทวโลเก **อุกฺกณฺฐิตา** นาม นตฺถิ, มรณกาเล ปน นิสฺสสนฺติ วิชมฺภนฺติ, สเก อาสเน นาภิรมนฺติฯ

อิมานิ ปน ปุพฺพนิมิตฺตานิ, ยถา โลเก มหาปุญฺญานํ ราชราชมหามตฺตาทีนํเยว อุกฺกาปาตภูมิจาลจนฺทคฺคาหาทีนิ นิมิตฺตานิ ปญฺญายนฺติ, น สเพฺพสํ, เอวเมว มเหสกฺขานํ เทวตานํเยว ปญฺญายนฺติ, น สเพฺพสํฯ ยถา จ มนุเสฺสสุ ปุพฺพนิมิตฺตานิ นกฺขตฺตปาฐกาทโยว ชานนฺติ, น สเพฺพ, เอวเมว ตานิปิ สเพฺพ เทวา น ชานนฺติ, ปณฺฑิตา เอว ปน ชานนฺติฯ ตตฺถ เย จ มเนฺทน กุสลกเมฺมน นิพฺพตฺตา เทวปุตฺตา, เต เตสุ อุปฺปเนฺนสุ – ‘‘อิทานิ โก ชานาติ, กุหึ นิพฺพตฺติสฺสามา’’ติ ภายนฺติฯ เย มหาปุญฺญา, เต – ‘‘อเมฺหหิ ทินฺนํ ทานํ รกฺขิตํ สีลํ ภาวิตํ

ภาวนํ อาคมฺม อุปริเทวโลเกสุ สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามา''ติ น ภายนฺติฯ โพธิสตฺโตปิ ตานิ ปุพฺพนิมิตฺตานิ ทิสฺวา ''อิทานิ อนนฺตเร อตฺตภาเว พุทฺโธ ภวิสฺสามี''ติ น ภายิฯ อถสฺส เตสุ นิมิตฺเตสุ ปาตุภูเตสุ ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตา สนฺนิปติตฺวา – ''มาริส ตุมฺเหหิ ทส ปารมิโย ปูเรนฺเตหิ น สกฺกสมฺปตฺตึ น มารพฺรหฺมจกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ ปตฺเถนฺเตหิ ปูริตา, โลกนิตฺถรณตฺถาย ปน พุทฺธตฺตํ ปตฺถยมาเนหิ ปูริตาฯ โส โว อิทานิ กาโล มาริส พุทฺธตฺตาย, สมโย มาริส พุทฺธตฺตายา''ติ ยาจนฺติฯ

อถ มหาสตฺโต เทวตานํ ปฏิญฺญํ อทตฺวาว กาลทีปเทสกุลชเนตฺติอายุปริจฺเฉทวเสน **ปญฺจมหาวิโลกนํ** นาม วิโลเกสิฯ ตตฺถ ''กาโล นุ โข, น กาโล''ติ ปฐมํ กาลํ วิโลเกสิฯ ตตฺถ วสฺสสตสหสฺสโต อุทฺธํ วฑฺฒิตอายุกาโล กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตานํ ชาติชรามรณานิ น ปญฺญายนฺติ, พุทฺธานญฺจ ธมฺมเทสนา นาม ติลกฺขณมุตฺตา นตฺถิ, เตสํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ กเถนฺตานํ ''กึ นาเมตํ กเถนฺตี''ติ เนว โสตุํ น สทฺทาตุํ มญฺญนฺติ, ตโต อภิสมโย น โหติ, ตสฺมึ อสติ อนิยฺยานิกํ สาสนํ โหติฯ ตสฺมา โส อกาโลฯ วสฺสสตโต อูนอายุกาโลปิ กาโล นาม น โหติฯ กสฺมา? ตทา หิ สตฺตา อุสฺสนฺนกิเลสา โหนฺติ, อุสฺสนฺนกิเลสานญฺจ ทินฺโนวาโท โอวาทฏฺฐาเน น ติฏฺฐติฯ อุทเก ทณฺฑราชิ วิย ขิปฺปํ วิคจฺฉติฯ ตสฺมา โสปิ อกาโลฯ สตสหสฺสโต ปน ปฏฺฐาย เหฏฺฐา วสฺสสตโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อายุกาโล กาโล นามฯ ตทา จ วสฺสสตกาโล โหติฯ อถ มหาสตฺโต ''นิพฺพตฺติตพฺพกาโล''ติ **กาลํ** ปสฺสิฯ

ตโต **ทีปํ** วิโลเกนฺโต สปริวาเร จตฺตาโร ทีเป โอโลเกตฺวา – ''ตีสุ ทีเปสุ พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ, ชมฺพุทีเปเยว นิพฺพตฺตนฺตี''ติ ทีปํ ปสฺสิฯ

ตโต – ''ชมฺพุทีโป นาม มหา, ทสโยชนสหสฺสปริมาโณ, กตรสฺมึ นุ โข ปเทเส พุทฺธา นิพฺพตฺตนฺตี''ติ **เทสํ** วิโลเกนฺโต มชฺฌิมเทสํ ปสฺสิฯ มชฺฌิมเทโส นาม ''ปุรตฺถิมาย ทิสาย คชงฺคลํ นาม นิคโม''ติอาทินา นเยน วินเย (มหาว. ๒๕๙) วุตฺโตตฺวฯ โส ปน อายามโต ตีณิ โยชนสตานิฯ วิตฺถารโต อฑฺฒติยานิ, ปริเกฺขปโต นวโยชนสตานีติฯ เอตสฺมิญฺหิ ปเทเส จตฺตาริ อฏฺฐ โสฬส วา อสเงฺขยฺยยานิ, กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติฯ เทฺว อสเงฺขยฺยยานิ, กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา ปเจฺจกพุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ, เอกํ อสเงฺขยฺยํ, กปฺปสตสหสฺสญฺจ ปารมิโย ปูเรตฺวา สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาสาวกา อุปฺปชฺชนฺติ, จตุนฺนํ มหาทีปานํ ทฺวิสหสฺสานํ ปริตฺตทีปานญฺจ อิสฺสริยาธิปจฺจการกจกฺกวตฺติราชาโน อุปฺปชฺชนฺติ, อเญฺญ จ มเหสกฺขา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติมหาสาลา อุปฺปชฺชนฺติฯ อิทเญฺจตฺถ กปิลวตฺถุ นาม นครํ, ตตฺถ มยา นิพฺพตฺติตพฺพนฺติ นิฏฺฐมคมาสิฯ

ตโต **กุลํ** วิโลเกนฺโต – ''พุทฺธา นาม โลกสมฺมเต กุเล นิพฺพตฺตนฺติ, อิทานิ จ ขตฺติยกุลํ โลกสมฺมตํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติสฺสามิ, สุโทฺธทโน นาม ราชา เม ปิตา ภวิสฺสตี''ติ กุลํ ปสฺสิฯ

ตโต **มาตรํ** วิโลเกนฺโต – ''พุทฺธมาตา นาม โลลา สุราธุตฺตา น โหติ, กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตปารมี ชาติโต ปฏฺฐาย อขณฺฑปญฺจสีลา โหติ, อยญฺจ มหามายา นาม เทวี เอทิสาฯ อยํ เม มาตา ภวิสฺสติฯ กิตฺตกํ ปนสฺสา อายู''ติ อาวชฺชโนฺต – ''ทสนฺนํ มาสานํ อุปริ สตฺต ทิวสานี''ติ ปสฺสิฯ

อิติ อิมํ **ปญฺจมหาวิโลกนํ** วิโลเกตฺวา – ''กาโล เม มาริสา พุทฺธภาวายา''ติ เทวตานํ สงฺคหํ กโรโนฺต ปฏิญฺญํ ทตฺวา ''คจฺฉถ ตุเมฺห''ติ ตา เทวตา อุโยฺยเชตฺวา ตุสิตเทวตาหิ ปริวุโต ตุสิตปุเร นนฺทนวนํ ปาวิสิฯ สพฺพเทวโลเกสุ หิ นนฺทนวนํ อตฺถิเยวฯ ตตฺถ นํ เทวตา –

‘‘อิโต จุโต สุคตึ คจฺฉ, อิโต จุโต สุคตึ คจฺฉา’’ติ ปุเพฺพกตกุสลกโมฺมกาสํ สารยมานา วิจรนฺติฯ โส เอวํ เทวตาหิ กุสลํ สารยมานาหิ ปริวุโต ตตฺถ วิจรโนฺตว จวิฯ

เอวํ จุโต จวามีติ ปชานาติ, จุติจิตฺตํ น ชานาติฯ ปฏิสนฺธึ คเหตฺวาปิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาติ, อิมสฺมึ เม ฐาเน ปฏิสนฺธิ คหิตาติ เอวํ ปน ชานาติฯ เกจิ ปน เถรา ‘‘อาวชฺชนปริยาโย นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, ทุติยตติยจิตฺตวาเรเยว ชานิสฺสตี’’ติ วทนฺติฯ ติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘มหาสตฺตานํ ปฏิสนฺธิ น อเญฺญสํ ปฏิสนฺธิสทิสา, โกฏิปฺปตฺตํ เตสํ สติสมฺปชญฺญํฯ ยสฺมา ปน เตเนว จิเตฺตน ตํ จิตฺตํ ญาตุํ น สกฺกา, ตสฺมา จุติจิตฺตํ น ชานาติฯ จุติกฺขเณปิ จวามีติ ปชานาติ, ปฏิสนฺธึ คเหตฺวาปิ ปฏิสนฺธิจิตฺตํ น ชานาติ, อสุกสฺมึ ฐาเน ปฏิสนฺธิ คหิตาติ ปชานาติ, ตสฺมึ กาเล ทสสหสฺสี กมฺปตี’’ติฯ เอวํ สโต สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมโนฺต ปน เอกูนวีสติยา ปฏิสนฺธิจิเตฺตสุ เมตฺตาปุพฺพภาคสฺส โสมนสฺส-สหคต-ญาณสมฺปยุตฺต-อสงฺขาริก-กุสลจิตฺตสฺส สทิสมหาวิปากจิเตฺตน ปฏิสนฺธึ คณฺหิฯ มหาสีวเตฺถโร ปน ‘‘อุเปกฺขาสหคเตนา’’ติ อาหฯ

ปฏิสนฺธึ คณฺหโนฺต ปน อาสาฬฺหีปุณฺณมาย อุตฺตราสาฬฺหนกฺขเตฺตน อคฺคเหสิฯ ตทา กิร มหามายา ปุเร ปุณฺณมาย สตฺตมทิวสโต ปฏฺฐาย วิคตสุราปานํ มาลาคนฺธวิภูสนสมฺปนฺนํ นกฺขตฺตกีฬํ อนุภวมานา สตฺตเม ทิวเส ปาโต วุฏฺฐาย คโนฺธทเกน นฺหายิตฺวา สพฺพาลงฺการวิภูสิตา วรโภชนํ ภุญฺชิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย สิรีคพฺภํ ปวิสิตฺวา สิรีสยเน นิปนฺนา นิทฺทํ โอกฺกมมานา อิทํ สุปินํ อทฺทส – ‘‘จตฺตาโร กิร นํ มหาราชาโน สยเนเนว สทฺธึ อุกฺขิปิตฺวา อโนตตฺตทหํ เนตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ อถ เนสํ เทวิโย อาคนฺตฺวา มนุสฺสมลหรณตฺถํ นฺหาเปตฺวา ทิพฺพวตฺถํ นิวาเสตฺวา คเนฺธหิ วิลิเมฺปตฺวา ทิพฺพปุปฺผานิ ปิฬนฺธิตฺวา ตโต อวิทูเร รชตปพฺพโต, ตสฺส อโนฺต กนกวิมานํ อตฺถิ, ตสฺมึ ปาจีนโต สีสํ กตฺวา นิปชฺชาเปสุํฯ อถ โพธิสโตฺต เสตวรวารโณ หุตฺวา ตโต อวิทูเร เอโก สุวณฺณปพฺพโต, ตตฺถ จริตฺวา ตโต โอรุยฺห รชตปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา อุตฺตรทิสโต อาคมฺม กนกวิมานํ ปวิสิตฺวา มาตรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิณปสฺสํ ผาเลตฺวา กุจฺฉึ ปวิฏฺฐสทิโส อโหสิฯ

อถ ปพุทฺธา เทวี ตํ สุปินํ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ปภาตาย รตฺติยา จตุสฏฺฐิมเตฺต พฺราหฺมณปาโมเกฺข ปโกฺกสาเปตฺวา หริตูปลิตฺตาย ลาชาทีหิ กตมงฺคลสกฺการาย ภูมิยา มหรหานิ อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ นิสินฺนานํ พฺราหฺมณานํ สปฺปิมธุสกฺกราภิสงฺขารสฺส วรปายาสสฺส สุวณฺณรชตปาติโย ปูเรตฺวา สุวณฺณรชตปาตีติเหว ปฏิกุชฺชิตฺวา อทาสิ, อเญฺญหิ จ อหตวตฺถกปิลคาวีทานาทีหิ เต สนฺตเปฺปสิฯ อถ เนสํ สพฺพกามสนฺตปฺปิตานํ สุปินํ อาโรจาเปตฺวา – ‘‘กึ ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ พฺราหฺมณา อาหํสุ – ‘‘มา จินฺตยิ มหาราช, เทวิยา เต กุจฺฉิมฺหิ คโพฺภ ปติฏฺฐิโต, โส จ โข ปุริสคโพฺภ, น อิตฺถิคโพฺภ, ปุโตฺต เต ภวิสฺสติฯ โส สเจ อคารํ อชฺฌาวสิสฺสติ, ราชา ภวิสฺสติ จกฺกวตฺตีฯ สเจ อคารา นิกฺขมฺม ปพฺพชิสฺสติ, พุโทฺธ ภวิสฺสติ โลเก วิวฏฺฏจฺฉโท’’ติฯ เอวํ สโต สมฺปชาโน โพธิสโตฺต ตุสิตกายา จวิตฺวา มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติฯ

ตตฺถ **สโต สมฺปชาโน**ติ อิมินา จตุตฺถาย คพฺภาวกฺกนฺติยา โอกฺกมตีติ ทเสฺสติฯ จตโสฺส หิ คพฺภาวกฺกนฺติโยฯ

‘‘จตโสฺส อิมา, ภเนฺต, คพฺภาวกฺกนฺติโยฯ อิธ, ภเนฺต, เอกโจฺจ อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติ, อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิสฺมึ ฐาติ, อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมติ, อยํ ปฐมา คพฺภาวกฺกนฺติฯ

ปุน จปรํ, ภเนฺต, อิเธกโจฺจ สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติ, อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิสฺมึ ฐาติ, อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมติ, อยํ ทุติยา คพฺภาวกฺกนฺติฯ

ปุน จปรํ, ภเนฺต, อิเธกโจฺจ สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติ, สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิสฺมึ ฐาติ, อสมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมติ, อยํ ตติยา คพฺภาวกฺกนฺติฯ

ปุน จปรํ, ภเนฺต, อิเธกโจฺจ สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมติ, สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิสฺมึ ฐาติ, สมฺปชาโน มาตุกุจฺฉิมฺหา นิกฺขมติ, อยํ จตุตฺถา คพฺภาวกฺกนฺตี''ติ (ที. นิ. ๓.๑๔๗)ฯ

เอตาสุ ปฐมา โลกิยมนุสฺสานํ โหติ, ทุติยา อสีติมหาสาวกานํ, ตติยา ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจฯ เต กิร กมฺมชวาเตหิ อุทฺธํปาทา อโธสิรา อเนกสตโปริเส ปปาเต วิย โยนิมุเข ตาฬจฺฉิคฺคเลน หตฺถี วิย อติวิย สมฺพาเธน โยนิมุเขน นิกฺขมมานา อนนฺตํ ทุกฺขํ ปาปุณนฺติฯ เตน เนสํ ''มยํ นิกฺขมามา''ติ สมฺปชานตา น โหติฯ จตุตฺถา สพฺพญฺญุโพธิสตฺตานํฯ เต หิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺตาปิ ชานนฺติ, ตตฺถ วสนฺตาปิ ชานนฺติฯ นิกฺขมนกาเลปิ เนสํ กมฺมชวาตา อุทฺธํปาเท อโธสิเร กตฺวา ขิปิตุํ น สโกฺกนฺติ, เทฺว หเตฺถ ปสาเรตฺวา อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา ฐิตกาว นิกฺขมนฺติฯ

๒๐๑. มาตุกุจฺฉึ โอกฺกมตีติ เอตฺถ มาตุกุจฺฉึ โอกฺกโนฺต โหตีติ อโตฺถฯ โอกฺกเนฺต หิ ตสฺมึ เอวํ โหติ, น โอกฺกมมาเนฯ **อปฺปมาโณ**ติ พุทฺธปฺปมาโณ, วิปุโลติ อโตฺถฯ **อุฬาโร**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เทวานุภาว**นฺติ เอตฺถ เทวานํ อยมานุภาโว – นิวตฺถวตฺถสฺส ปภา ทฺวาทส โยชนานิ ผรติ, ตถา สรีรสฺส, ตถา อลงฺการสฺส, ตถา วิมานสฺส, ตํ อติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ

โลกนฺตริกาติ ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตรา เอเกโก โลกนฺตริกา โหติ, ติณฺณํ สกฏจกฺกานํ ปตฺตานํ วา อญฺญมญฺญํ อาหจฺจ ฐปิตานํ มเชฺฌ โอกาโส วิยฯ โส ปน โลกนฺตริกนิรโย ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหโสฺส โหติฯ **อฆา**ติ นิจฺจวิวฏาฯ **อสํวุตา**ติ เหฏฺฐาปิ อปฺปติฏฺฐาฯ **อนฺธการา**ติ ตมภูตาฯ **อนฺธการติมิสา**ติ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารณโต อนฺธภาวกรณติมิเสน สมนฺนาคตาฯ ตตฺถ กิร จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติฯ **เอวํมหิทฺธิกา**ติ จนฺทิมสูริยา กิร เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ ปญฺญายนฺติ, เอวํมหิทฺธิกาฯ เอเกกาย ทิสาย นวนวโยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสนฺติ, เอวํ มหานุภาวาฯ **อาภาย นานุโภนฺตี**ติ อตฺตโน ปภาย นปฺปโหนฺติฯ เต กิร จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมเชฺฌน จรนฺติ, จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ อติกฺกมฺม โลกนฺตริกนิรโย, ตสฺมา เต ตตฺถ อาภาย นปฺปโหนฺติฯ

เยปิ ตตฺถ สตฺตาติ เยปิ ตสฺมึ โลกนฺตรมหานิรเย สตฺตา อุปฺปนฺนาฯ กึ ปน กมฺมํ กตฺวา เต ตตฺถ อุปฺปชฺชนฺตีติ? ภาริยํ ทารุณํ มาตาปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ อญฺญญฺจ ทิวเส ทิวเส ปาณวธาทิสาหสิกกมฺมํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ ตมฺพปณฺณิทีเป อภยโจรนาคโจราทโย วิยฯ เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุติโก โหติ, วคฺคุลีนํ วิย ทีฆนขา โหนฺติฯ เต รุกฺเข วคฺคุลิโย วิย นเขหิ จกฺกวาฬปาเท ลคฺคนฺติฯ ยทา ปน สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาสํ คตา โหนฺติ, อถ ''ภโกฺข โน ลโทฺธ''ติ มญฺญมานา ตตฺถ วาวฏา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารกอุทเก ปตนฺติฯ วาเต ปหรเนฺต มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติฯ ปติตมตฺตา จ อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑิ วิย วิลียนฺติฯ

อเญฺญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตาติ – ''ยถา มยํ มหาทุกฺขํ อนุภวาม, เอวํ อเญฺญปิ กิร สตฺตา อิทํ ทุกฺขํ อนุภวนฺตา อิธูปปนฺนา''ติ ตํ ทิวสํ ปสฺสนฺติฯ อยํ ปน โอภาโส เอกยาคุปานมตฺ

ตมฺปิ น ติฏฺฐติ, ยาวตา นิทฺทายิตฺวา ปพุโทฺธ อารมฺมณํ วิภาเวติ, ตตฺตกํ กาลํ โหติฯ ทีฆภาณกา ปน “อจฺฉราสงฺฆาฏมตฺตเมว วิชฺชุภาโส วิย นิจฺฉริตฺวา กิํ อิทนฺติ ภณนฺตาเนํเยว อนฺตรธายตี”ติ วทนฺติฯ **สงฺกมฺปตี**ติ สมนฺตโต กมฺปติฯ อิตรทฺวยํ ปุริมปเสฺสว เววจนํฯ ปุน **อปฺปมาโณ จา**ติอาทิ นิคมนตฺถํ วุตฺตํฯ

๒๐๒. **จตฺตาโร เทวปุตฺตา จตุทฺทิสํ อารกฺขาย อุปคจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ **จตฺตาโร**ติ จตุนฺนํ มหาราชูนํ วเสน วุตฺตํ, ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ ปน จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา จตฺตาลีสทสสหสฺสา โหนฺติฯ ตตฺถ อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ มหาราชาโน ขคฺคหตฺถา อาคนฺตฺวา โพธิสตฺตสฺส อารกฺขณตฺถาย อุปคนฺตฺวา สิริคพฺภํ ปวิฏฺฐา, อิตเร คพฺภทฺวารโต ปฏฺฐาย อวรุทฺธปํสุปิสาจกาทิยกฺขคเณ ปฏิกฺกมาเปตฺวา ยาว จกฺกวาฬา อารกฺขํ คณฺหิํสุฯ

กิมตฺถํ ปนายํ รกฺขา อาคตา? นนุ ปฏิสนฺธิกฺขเณ กลลกาลโต ปฏฺฐาย สเจปิ โกฏิสตสหสฺสา มารา โกฏิสตสหสฺสํ สิเนรุํ อุกฺขิปิตฺวา โพธิสตฺตสฺส วา โพธิสตฺตมาตุยา วา อนฺตรายกรณตฺถํ อาคเจฺฉยฺยุํ, สเพฺพ อนฺตราว อนฺตรธาเยยฺยุํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา รุหิรุปฺปาทวตฺถุสฺมิํ – “อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ปรูปกฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยฺยฯ อนุปกฺกเมน, ภิกฺขเว, ตถาคตา ปรินิพฺพายนฺติฯ คจฺฉถ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, ยถาวิหารํ, อรกฺขิยา, ภิกฺขเว, ตถาคตา”ติ (จูฬว. ๓๔๑)ฯ เอวเมตํ, น ปรูปกฺกเมน เตสํ ชีวิตนฺตราโย อตฺถิฯ สนฺติ โข ปน อมนุสฺสา วิรูปา ทุทฺทสิกา, เภรวรูปา ปกฺขิโน, เยสํ รูปํ ทิสฺวา สทฺทํ วา สุตฺวา โพธิสตฺตมาตุ ภยํ วา สนฺตาโส วา อุปฺปเชฺชยฺย, เตสํ นิวารณตฺถาย รกฺขํ อคฺคเหสุํฯ อปิจ โข โพธิสตฺตสฺส ปุญฺญเตเชน สญฺชาตคารวา อตฺตโน คารวโจทิตาปิ เต เอวมกํสุฯ

กิํ ปน เต อโนฺตคพฺภํ ปวิสิตฺวา ฐิตา จตฺตาโร มหาราชาโน โพธิสตฺตมาตุยา อตฺตานํ ทเสฺสนฺติ น ทเสฺสนฺตีติ? นหานมณฺฑนโภชนาทิสรีรกิจฺจกาเล น ทเสฺสนฺติ, สิริคพฺภํ ปวิสิตฺวา วรสยเน นิปนฺนกาเล ปน ทเสฺสนฺติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ อมนุสฺสทสฺสนํ นาม มนุสฺสานํ สปฺปฏิภยํ โหติ, โพธิสตฺตมาตา ปน อตฺตโน เจว ปุตฺตสฺส จ ปุญฺญานุภาเวน เต ทิสฺวา น ภายติ, ปกติอเนฺตปุรปาลเกสุ วิย อสฺสา เตสุ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

๒๐๓. **ปกติยา สีลวตี**ติ สภาเวเนว สีลสมฺปนฺนาฯ อนุปฺปเนฺน กิร พุเทฺธ มนุสฺสา ตาปสปริพฺพาชกานํ สนฺติเก วนฺทิตฺวา อุกฺกุฏิกํ นิสีทิตฺวา สีลํ คณฺหนฺติ, โพธิสตฺตมาตาปิ กาลเทวิลสฺส อิสิโน สนฺติเก คณฺหาติฯ โพธิสเตฺต ปน กุจฺฉิคเต อญฺญสฺส ปาทมูเล นิสีทิตุํ นาม น สกฺกา, สมาสเน นิสีทิตฺวา คหิตสีลมฺปิ อวญฺญา การณมตฺตํ โหติฯ ตสฺมา สยเมว สีลํ อคฺคเหสีติ วุตฺตํ โหติฯ

ปุริเสสูติ โพธิสตฺตสฺส ปิตรํ อาทิํ กตฺวา เกสุจิ มนุเสฺสสุ ปุริสาธิปฺปายจิตฺตํ นุปฺปชฺชติฯ ตญฺจ โข โพธิสเตฺต คารเวน, น ปหีนกิเลสตายฯ โพธิสตฺตมาตุ รูปํ ปน สุกุสลาปิ สิปฺปิกา โปตฺถกมฺมาทีสุปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติ, ตํ ทิสฺวา ปุริสสฺส ราโค นุปฺปชฺชตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ สเจ ปน ตํ รตฺตจิโตฺต อุปสงฺกมิตุกาโม โหติ, ปาทา น วหนฺติ, ทิพฺพสงฺขลิกา วิย พชฺฌนฺติฯ ตสฺมา “อนติกฺกมนียา”ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปญฺจนฺนํ กามคุณานนฺติ ปุเพฺพ “กามคุณูปสํหิต”นฺติ ปุริสาธิปฺปายวเสน วตฺถุปฏิเกฺขโป กถิโต, อิธ อารมฺมณปฺปฏิลาโภ ทสฺสิโตฯ ตทา กิร “เทวิยา เอวรูโป ปุโตฺต กุจฺฉิสฺมิํ อุปฺปโนฺน”ติ, สุตฺวา สมนฺตโต ราชาโน มหคฺฆอาภรณตูริยาทิวเสน ปญฺจทฺวารารมฺมณวตฺถุภูตํ

ปณฺณาการํ เปเสนฺติ, โพธิสตฺตสฺส จ โพธิสตฺตมาตุยา จ กตกมฺมสฺส อุสฺสนฺนตฺตา ลาภสกฺการสฺส ปมาณปริเจฺฉโท นาม นตฺถิฯ

๒๐๔. **อกิลนฺตกายา**ติ ยถา อญฺญา อิตฺถิโย คพฺภภาเรน กิลมนฺติ, หตฺถปาทา อุทฺธุมาตกาทีนิ ปาปุณนฺติ, น เอวํ ตสฺสา โกจิ กิลมโถ อโหสิฯ **ติโรกุจฺฉิคต**นฺติ อโนฺตกุจฺฉิคตํฯ กลลาทิกาลํ อติกฺกมิตฺวา สญฺชาตองฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริยภาวํ อุปคตํเยว ปสฺสติฯ กิมตฺถํ ปสฺสติ? สุขวาสตฺถํฯ ยเถว หิ มาตา ปุเตฺตน สทฺธิํ นิสินฺนา วา นิปนฺนา วา ''หตฺถํ วา ปาทํ วา โอลมฺพนฺตํ อุกฺขิปิตฺวา สณฺฐเปสฺสามี''ติ สุขวาสตฺถํ ปุตฺตํ โอโลเกติ, เอวํ โพธิสตฺตมาตาปิ ยํ ตํ มาตุ อุฏฺฐานคมนปริวตฺตนนิสชฺชาทีสุ อุณฺหสีตโลณิกติตฺตกกฏุกาหารอโชฺฌหรณกาเลสุ จ คพฺภสฺส ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, อตฺถิ นุ โข เม ตํ ปุตฺตสฺสาติ สุขวาสตฺถํ โพธิสตฺตํ โอโลกยมานา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสินฺนํ โพธิสตฺตํ ปสฺสติฯ ยถา หิ อเญฺญ อโนฺตกุจฺฉิคตา ปกฺกาสยํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อามาสยํ อุกฺขิปิตฺวา อุทรปฏลํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ปิฏฺฐิกณฺฏกํ นิสฺสาย อุกฺกุฏิกา ทฺวีสุ มุฏฺฐีสุ หนุกํ ฐเปตฺวา เทเว วสฺสเนฺต รุกฺขสุสิเร มกฺกฏา วิย นิสีทนฺติ, น เอวํ โพธิสโตฺตฯ โพธิสโตฺต ปน ปิฏฺฐิกณฺฏกํ ปิฏฺฐิโต กตฺวา ธมฺมาสเน ธมฺมกถิโก วิย ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ปุรตฺถาภิมุโข นิสีทติฯ ปุเพฺพ กตกมฺมํ ปนสฺสา วตฺถุํ โสเธติ, สุเทฺธ วตฺถุมฺหิ สุขุมจฺฉวิลกฺขณํ นิพฺพตฺตติ ฯ อถ นํ กุจฺฉิคตํ ตโจ ปฏิจฺฉาเทตุํ น สโกฺกติ, โอโลเกนฺติยา พหิ ฐิโต วิย ปญฺญายติฯ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **เสยฺยถาปี**ติอาทิมาหฯ โพธิสโตฺต ปน อโนฺตกุจฺฉิคโต มาตรํ น ปสฺสติฯ น หิ อโนฺตกุจฺฉิยํ จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ

๒๐๕. **กาลํ กโรตีติ น วิชาตภาวปจฺจยา, อายุปริกฺขเยเนวฯ โพธิสเตฺตน วสิตฏฺฐานญฺหิ เจติยกุฏิสทิสํ โหติ อเญฺญสํ** อปริโภคํ, น จ สกฺกา โพธิสตฺตมาตรํ อปเนตฺวา อญฺญํ อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปตุนฺติ ตตฺตกํเยว โพธิสตฺตมาตุ อายุปฺปมาณํ โหติ, ตสฺมา ตทา กาลํ กโรติฯ กตรสฺมิํ ปน วเย กาลํ กโรตีติ? มชฺฌิมวเยฯ ปฐมวยสฺมิญฺหิ สตฺตานํ อตฺตภาเว ฉนฺทราโค พลวา โหติ, เตน ตทา สญฺชาตคพฺภา อิตฺถี ตํ คพฺภํ อนุรกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติ, คโพฺภ พหฺวาพาโธ โหติฯ มชฺฌิมวยสฺส ปน เทฺว โกฏฺฐาเส อติกฺกมฺม ตติยโกฏฺฐาเส วตฺถุํ วิสทํ โหติ, วิสเท วตฺถุมฺหิ นิพฺพตฺตา ทารกา อโรคา โหนฺติฯ ตสฺมา โพธิสตฺตมาตาปิ ปฐมวเย สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มชฺฌิมวยสฺส ตติยโกฏฺฐาเส วิชายิตฺวา กาลํ กโรติฯ

นว วา ทส วาติ เอตฺถ วา-สเทฺทน วิกปฺปนวเสน สตฺต วา อฏฺฐ วา เอกาทส วา ทฺวาทส วาติ เอวมาทีนมฺปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ สตฺตมาสชาโต ชีวติ, สีตุณฺหกฺขโม ปน น โหติฯ อฏฺฐมาสชาโต น ชีวติ, เสสา ชีวนฺติฯ

ฐิตาวาติ ฐิตาว หุตฺวาฯ มหามายาปิ เทวี อุปวิชญฺญา ญาติกุลฆรํ คมิสฺสามีติ รโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา กปิลวตฺถุโต เทวทหนครคามิมคฺคํ อลงฺการาเปตฺวา เทวิํ สุวณฺณสิวิกาย นิสีทาเปสิฯ สกลนครวาสิโน สกฺยา ปริวาเรตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา เทวิํ คเหตฺวา ปายิํสุฯ สา เทวทหนครสฺส อวิทูเร ลุมฺพินิสาลวนุยฺยานํ ทิสฺวา อุยฺยานวิจรณตฺถาย จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา รโญฺญ สญฺญํ อทาสิฯ ราชา อุยฺยานํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา อารกฺขํ สํวิทหาเปสิฯ เทวิยา อุยฺยานํ ปวิฏฺฐมตฺตาย กายทุพฺพลฺยํ อโหสิ, อถสฺสา มงฺคลสาลมูเล สิรีสยนํ ปญฺญาเปตฺวา สาณิยา ปริกฺขิปิํสุฯ สา อโนฺตสาณิํ ปวิสิตฺวา สาลสาขํ หเตฺถน คเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถสฺสา ตาวเทว คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิฯ

เทวา นํ ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺตีติ ขีณาสวา สุทฺธาวาสพฺรหฺมาโน ปฏิคฺคณฺหนฺติฯ กถํ? สูติเวสํ คณฺหิตฺวาติ เอเกฯ ตํ ปน ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทํ วุตฺตํ – ตทา โพธิสตฺตมาตา สุวณฺณขจิตํ

วตฺถํ นิวาเสตฺวา มจฺฉกฺขิสทิสํ ทุกูลปฏํ ยาว ปาทนฺตาว ปารุปิตฺวา อฏฺฐาสิฯ อถสฺสา สลฺลหุกํ คพฺภวุฏฺฐานํ อโหสิ ธมฺมกรณโต อุทกนิกฺขมนสทิสํฯ อถ เต ปกติพฺรหฺมเวเสเนว อุปสงฺกมิตฺวา ปฐมํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคเหสุํฯ เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคเหสุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เทวา นํ ปฐมํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ ปจฺฉา มนุสฺสา’’ติฯ

๒๐๖. **จตฺตาโร นํ เทวปุตฺตา**ติ จตฺตาโร มหาราชาโนฯ **ปฏิคฺคเหตฺวา**ติ อชินปฺปเวณิยา ปฏิคฺคเหตฺวาฯ **มเหสกฺโข**ติ มหาเตโช มหายโส ลกฺขณสมฺปนฺโนติ อโตฺถฯ

วิสโทว นิกฺขมตีติ ยถา อเญฺญ สตฺตา โยนิมเคฺค ลคฺคนฺตา ภคฺควิภคฺคา นิกฺขมนฺติ, น เอวํ นิกฺขมติ, อลโคฺค หุตฺวา นิกฺขมตีติ อโตฺถฯ **อุเทนา**ติ อุทเกนฯ **เกนจิ อสุจินา**ติ ยถา อเญฺญ สตฺตา กมฺมชวาเตหิ อุทฺธํปาทา อโธสิรา โยนิมเคฺค ปกฺขิตฺตา สตโปริสนรกปปาตํ ปตนฺตา วิย ตาฬจฺฉิเทฺทน นิกฺกฑฺฒิยมานา หตฺถี วิย มหาทุกฺขํ อนุภวนฺตา นานาอสุจิมกฺขิตาว นิกฺขมนฺติ, น เอวํ โพธิสโตฺตฯ โพธิสตฺตญฺหิ กมฺมชวาตา อุทฺธํปาทํ อโธสิรํ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ โส ธมฺมาสนโต โอตรโนฺต ธมฺมกถิโก วิย นิเสฺสณิโต โอตรโนฺต ปุริโส วิย จ เทฺว หเตฺถ จ ปาเท จ ปสาเรตฺวา ฐิตโกว มาตุกุจฺฉิสมฺภเวน เกนจิ อสุจินา อมกฺขิโตว นิกฺขมติฯ

อุทกสฺส ธาราติ อุทกวฏฺฏิโยฯ ตาสุ สีตา สุวณฺณกฏาเห ปตติ, อุณฺหา รชตกฏาเหฯ อิทญฺจ ปถวีตเล เกนจิ อสุจินา อสมฺมิสฺสํ เตสํ ปานียปริโภชนียอุทกเญฺจว อเญฺญหิ อสาธารณํ กีฬนอุทกญฺจ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ อญฺญสฺส ปน สุวณฺณรชตฆเฏหิ อาหริยมานอุทกสฺส เจว หํสวฏฺฏกาทิโปกฺขรณิคตสฺส จ อุทกสฺส ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ

๒๐๗. **สมฺปติชาโต**ติ มุหุตฺตชาโตฯ ปาฬิยํ ปน มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺต วิย ทสฺสิโต, น ปน เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ นิกฺขนฺตมตฺตญฺหิ ตํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหิํสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน มงฺคลสมฺมตาย สุขสมฺผสฺสาย อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิโตฯ

เสตมฺหิ ฉเตฺต อนุธาริยมาเนติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺต อนุธาริยมาเนฯ เอตฺถ จ ฉตฺตสฺส ปริวารานิ ขคฺคาทีนิ ปญฺจ ราชกกุธภณฺฑานิปิ อาคตาเนวฯ ปาฬิยํ ปน ราชคมเน ราชา วิย ฉตฺตเมว วุตฺตํฯ เตสุ ฉตฺตเมว ปญฺญายติ, น ฉตฺตคฺคาหกาฯ ตถา ขคฺค-ตาลวณฺฏ-โมรหตฺถก-วาฬพีชนิ-อุณฺหีสมตฺตาเยว ปญฺญายนฺติ, น เตสํ คาหกาฯ สพฺพานิ กิร ตานิ อทิสฺสมานรูปา เทวตา คณฺหิํสุฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
> ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
> สุวณฺณทณฺฑา วิปตนฺติ จามรา,
> น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓);

สพฺพา จ ทิสาติ อิทํ สตฺตปทวีติหารูปริ ฐิตสฺส วิย สพฺพทิสานุวิโลกนํ วุตฺตํ, น โข ปเนวํ ทฏฺฐพฺพํฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมทิสํ โอโลเกสิ, อเนกจกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา – ‘‘มหาปุริส อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา, จตโสฺส อนุทิสา, เหฏฺฐา, อุปรีติ ทสปิ ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา อยํ อุตฺตรา ทิสาติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **อโคฺค**ติ คุเณหิ

สพฺพปฐโมฯ อิตรานิ เทฺว ปทานิ เอตเสฺสว เววจนานิฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ ปททฺวเยน อิมสฺมึ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

เอตฺถ จ สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐานํ จตุอิทฺธิปาทปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อุตฺตราภิมุขภาโว มหาชนํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อภิภวิตฺวา คมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ , สตฺตปทคมนํ สตฺตโพชฺฌงฺครตนปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ทิพฺพเสตจฺฉตฺตธารณํ วิมุตฺติจฺฉตฺตปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปญฺจราชกกุธภณฺฑานิ ปญฺจหิ วิมุตฺตีหิ วิมุจฺจนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ทิสานุวิโลกนํ อนาวรณญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อาสภีวาจาภาสนํ อปฺปฏิวตฺติยธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ‘‘อยมนฺติมา ชาตี’’ติ สีหนาโท อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิเม วารา ปาฬิยํ อาคตา, สมฺพหุลวาโร ปน อาคโต, อาหริตฺวา ทีเปตโพฺพฯ

มหาปุริสสฺส หิ ชาตทิวเส ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิฯ ทสสหสฺสิโลกธาตุมฺหิ เทวตา เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปตึสุฯ ปฐมํ เทวา ปฏิคฺคหึสุ, ปจฺฉา มนุสฺสาฯ ตนฺติพทฺธา วีณา จมฺมพทฺธา เภริโย จ เกนจิ อวาทิตา สยเมว วชฺชึสุ, มนุสฺสานํ อนฺทุพนฺธนาทีนิ ขณฺฑาขณฺฑํ ภิชฺชึสุฯ สพฺพโรคา อมฺพิเลน โธตตมฺพมลํ วิย วิคจฺฉึสุ, ชจฺจนฺธา รูปานิ ปสฺสึสุฯ ชจฺจพธิรา สทฺทํ สุณึสุ, ปีฐสปฺปี ชวนสมฺปนฺนา อเหสุํ, ชาติชฬานมฺปิ เอฬมูคานํ สติ ปติฏฺฐาสิ, วิเทเส ปกฺขนฺทนาวา สุปฏฺฏนํ ปาปุณึสุ, อากาสฏฺฐกภูมฏฺฐกรตนานิ สกเตโชภาสิตานิ อเหสุํ, เวริโน เมตฺตจิตฺตํ ปฏิลภึสุ, อวีจิมฺหิ อคฺคิ นิพฺพายิฯ โลกนฺตเร อาโลโก อุทปาทิ, นทีสุ ชลํ น ปวตฺติ, มหาสมุทฺเทสุ มธุรสทิสํ อุทกํ อโหสิ, วาโต น วายิ, อากาสปพฺพตรุกฺขคตา สกุณา ภสฺสิตฺวา ปถวีคตา อเหสุํ, จโนฺท อติโรจิ, สูริโย น อุโณฺห น สีตโล นิมฺมโล อุตุสมฺปโนฺน อโหสิ, เทวตา อตฺตโน อตฺตโน วิมานทฺวาเร ฐตฺวา อโปฺผฏนเสฬนเจลุเกฺขปาทีหิ มหากีฬํ กีฬึสุ, จาตุทฺทีปิกมหาเมโฆ วสฺสิ, มหาชนํ เนว ขุทา น ปิปาสา ปีเฬสิ, ทฺวารกวาฏานิ สยเมว วิวรึสุ, ปุปฺผูปคผลูปคา รุกฺขา ปุปฺผผลานิ คณฺหึสุ, ทสสหสฺสิโลกธาตุ เอกทฺธชมาลา อโหสีติฯ

ตตฺราปิสฺส ทสสหสฺสิโลกธาตุกโมฺป สพฺพญฺญุตญาณปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, เทวตานํ เอกจกฺกวาเฬ สนฺนิปาโต ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนกาเล เอกปฺปหาเรน สนฺนิปติตฺวา ธมฺมปฏิคฺคณฺหนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปฐมํ เทวตานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ รูปาวจรชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ ปจฺฉา มนุสฺสานํ ปฏิคฺคหณํ จตุนฺนํ อรูปชฺฌานานํ ปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ตนฺติพทฺธวีณานํ สยํ วชฺชนํ อนุปุพฺพวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, จมฺมพทฺธเภรีนํ วชฺชนํ มหติยา ธมฺมเภริยา อนุสฺสาวนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อนฺทุพนฺธนาทีนํ เฉโท อสฺมิมานสมุเจฺฉทสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, สพฺพโรควิคโม สพฺพกิเลสวิคมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ชจฺจนฺธานํ รูปทสฺสนํ ทิพฺพจกฺขุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ชจฺจพธิรานํ สทฺทสฺสวนํ ทิพฺพโสตธาตุปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ , ปีฐสปฺปีนํ ชวนสมฺปทา จตุอิทฺธิปาทาธิคมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ชฬานํ สติปติฏฺฐานํ จตุสติปฏฺฐานปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, วิเทสปกฺขนฺทนาวานํ สุปฏฺฏนสมฺปาปุณนํ จตุปฏิสมฺภิทาธิคมสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, รตนานํ สกเตโชภาสิตตฺตํ ยํ โลกสฺส ธโมฺมภาสํ ทเสฺสสฺสติ ตสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํฯ

เวรีนํ เมตฺตจิตฺตปฏิลาโภ จตุพฺรหฺมวิหารปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, อวีจิมฺหิ อคฺคินิพฺพานํ เอกาทสอคฺคินิพฺพานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, โลกนฺตราโลโก อวิชฺชนฺธการํ วิธมิตฺวา ญาณาโลกทสฺสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, มหาสมุทฺทสฺส มธุรตา นิพฺพานรเสน เอกรสภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, วาตสฺส อวายนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตภินฺทนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, สกุณานํ ปถวีคมนํ มหาชนสฺส โอ

วาทํ สุตฺวา ปาเณหิ สรณคมนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, จนฺทสฺส อติวิโรจนํ พหุชนกนฺตตาย ปุพฺพนิมิตฺตํ, สูริยสฺส อุณฺหสีตวิวชฺชนอุตุสุขตา กายิกเจตสิกสุขุปฺปตฺติยา ปุพฺพนิมิตฺตํ, เทวตานํ วิมานทฺวาเรสุ อปฺโผฏนาทีหิ กีฬนํ พุทฺธภาวํ ปตฺวา อุทานํ อุทานสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, จาตุทฺทีปิกมหาเมฆวสฺสนํ มหโต ธมฺมเมฆวสฺสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ขุทาปีฬนสฺส อภาโว กายคตาสติอมตปฏิลาภสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ปิปาสาปีฬนสฺส อภาโว วิมุตฺติสุเขน สุขิตภาวสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, ทฺวารกวาฏานํ สยเมว วิวรณํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคทฺวารวิวรณสฺส ปุพฺพนิมิตฺตํ, รุกฺขานํ ปุปฺผผลคหณํ วิมุตฺติปุปฺเผหิ ปุปฺผิตสฺส จ สามญฺญผลภารภริตภาวสฺส จ ปุพฺพนิมิตฺตํ, ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เอกทฺธชมาลตา อริยทฺธชมาลามาลิตาย ปุพฺพนิมิตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อยํ สมฺพหุลวาโร นามฯ

เอตฺถ ปเญฺห ปุจฺฉนฺติ – ‘‘ยทา มหาปุริโส ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข คนฺตฺวา อาสภิํ วาจํ ภาสติ, ตทา กิํ ปถวิยา คโต , อุทาหุ อากาเสน? ทิสฺสมาโน คโต, อุทาหุ อทิสฺสมาโน? อเจลโก คโต, อุทาหุ อลงฺกตปฺปฏิยโตฺต? ทหโร หุตฺวา คโต, อุทาหุ มหลฺลโก? ปจฺฉาปิ กิํ ตาทิโสว อโหสิ, อุทาหุ ปุน พาลทารโก’’ติ? อยํ ปน ปโญฺห เหฏฺฐา โลหปาสาเท สงฺฆสนฺนิปาเต ติปิฏกจูฬาภยเตฺถเรน วิสฺสชฺชิโตวฯ เถโร กิเรตฺถ นิยติ ปุเพฺพกตกมฺม-อิสฺสรนิมฺมานวาทวเสน ตํ ตํ พหุํ วตฺวา อวสาเน เอวํ พฺยากาสิ – ‘‘มหาปุริโส ปถวิยํ คโต, มหาชนสฺส ปน อากาเส คจฺฉโนฺต วิย อโหสิฯ ทิสฺสมาโน คโต, มหาชนสฺส ปน อทิสฺสมาโน วิย อโหสิฯ อเจลโก คโต, มหาชนสฺส ปน อลงฺกตปฺปฏิยโตฺตว อุปฏฺฐาสิฯ ทหโรว คโต, มหาชนสฺส ปน โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก วิย อโหสิฯ ปจฺฉา ปน พาลทารโกว อโหสิ, น ตาทิโส’’ติฯ เอวํ วุเตฺต ปริสา จสฺส ‘‘พุเทฺธน วิย หุตฺวา โภ เถเรน ปโญฺห กถิโต’’ติ อตฺตมนา อโหสิฯ โลกนฺตริกวาโร วุตฺตนโย เอวฯ

วิทิตาติ ปากฏา หุตฺวาฯ ยถา หิ สาวกา นหานมุขโธวนขาทนปิวนาทิกาเล อโนกาสคเต อตีตสงฺขาเร นิปฺปเทเส สมฺมสิตุํ น สโกฺกนฺติ, โอกาสปตฺตเยว สมฺมสนฺติ, น เอวํ พุทฺธาฯ พุทฺธา หิ สตฺตทิวสพฺภนฺตเร ววตฺถิตสงฺขาเร อาทิโต ปฏฺฐาย สมฺมสิตฺวา ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวาว วิสฺสเชฺชนฺติ, เตสํ อวิปสฺสิตธโมฺม นาม นตฺถิ, ตสฺมา ‘‘วิทิตา’’ติ อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อจฺฉริยอพฺภุตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. พากุลสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ พากุลสุตฺตํฯ ตตฺถ **พากุโล**ติ ยถา ทฺวาวีสติ ทฺวตฺติํสาติอาทิมฺหิ วตฺตเพฺพ พาวีสติ พาตฺติํสาติอาทีนิ วุจฺจนฺติ, เอวเมว ทฺวิกุโลติ วตฺตเพฺพ พากุโลติ วุตฺตํฯ ตสฺส หิ เทฺวสุ เทฺว กุลานิ อเหสุํฯ โส กิร เทวโลกา จวิตฺวา โกสมฺพินคเร นาม มหาเสฏฺฐิกุเล นิพฺพโตฺต, ตเมนํ ปญฺจเม ทิวเส สีสํ นฺหาเปตฺวา คงฺคากีฬํ อกํสุฯ ธาติยา ทารกํ อุทเก นิมุชฺชนุมฺมุชฺชนวเสน กีฬาเปนฺติยา เอโก มโจฺฉ ทารกํ ทิสฺวา ‘‘ภโกฺข เม อย’’นฺติ มญฺญมาโน มุขํ วิวริตฺวา อุปคโตฯ ธาตี ทารกํ ฉเฑฺฑตฺวา ปลาตาฯ มโจฺฉ ตํ คิลิฯ ปุญฺญวา สโตฺต ทุกฺขํ น ปาปุณิ, สยนคพฺภํ ปวิสิตฺวา นิปโนฺน วิย อโหสิฯ มโจฺฉ ทารกสฺส เตเชน ตตฺตกปลฺลํ คิลิตฺวา ทยฺหมาโน วิย เวเคน ติํสโยชนมคฺคํ คนฺตฺวา พาราณสินครวาสิโน มจฺฉพนฺธสฺส ชาลํ ปาวิสิ, มหามจฺฉา นาม ชาลพทฺธา ปหริยมานา มรนฺติฯ อยํ ปน ทารกสฺส เตเชน ชาลโต นีหฏมตฺต

โตฺตว มโตฯ มจฺฉพนฺธา จ มหนฺตํ มจฺฉํ ลภิตฺวา ผาเลตฺวา วิกฺกิณนฺติฯ ตํ ปน ทารกสฺส อานุภาเวน อผาเลตฺวา สกลเมว กาเชน หริตฺวา สหเสฺสน เทมาติ วทนฺตา นคเร วิจรึสุฯ โกจิ น คณฺหาติฯ

ตสฺมึ ปน นคเร อปุตฺตกํ อสีติโกฏิวิภวํ เสฏฺฐิกุลํ อตฺถิ, ตสฺส ทฺวารมูลํ ปตฺวา ''กึ คเหตฺวา เทถา''ติ วุตฺตา กหาปณนฺติ อาหํสุฯ เตหิ กหาปณํ ทตฺวา คหิโตฯ เสฏฺฐิภริยาปิ อเญฺญสุ ทิวเสสุ มเจฺฉ น เกลายติ, ตํ ทิวสํ ปน มจฺฉํ ผลเก ฐเปตฺวา สยเมว ผาเลสิฯ มจฺฉญฺจ นาม กุจฺฉิโต ผาเลนฺติ, สา ปน ปิฏฺฐิโต ผาเลนฺตี มจฺฉกุจฺฉิยํ สุวณฺณวณฺณํ ทารกํ ทิสฺวา – ''มจฺฉกุจฺฉิยํ เม ปุโตฺต ลโทฺธ''ติ นาทํ นทิตฺวา ทารกํ อาทาย สามิกสฺส สนฺติกํ อคมาสิฯ เสฏฺฐิ ตาวเทว เภรึ จราเปตฺวา ทารกํ อาทาย รโญฺญ สนฺติกํ คนฺตฺวา – ''มจฺฉกุจฺฉิยํ เม เทว ทารโก ลโทฺธ, กึ กโรมี''ติ อาหฯ ปุญฺญวา เอส, โย มจฺฉกุจฺฉิยํ อโรโค วสิ, โปเสหิ นนฺติฯ

อโสฺสสิ โข อิตรํ กุลํ – ''พาราณสิยํ กิร เอกํ เสฏฺฐิกุลํ มจฺฉกุจฺฉิยํ ทารกํ ลภตี''ติ, เต ตตฺถ อคมํสุฯ อถสฺส มาตา ทารกํ อลงฺกริตฺวา กีฬาปิยมานํ ทิสฺวาว ''มนาโป วตายํ ทารโก''ติ คนฺตฺวา ปวตฺตึ อาจิกฺขิฯ อิตรา มยฺหํ ปุโตฺตติอาทิมาหฯ กหํ เต ลโทฺธติ? มจฺฉกุจฺฉิยนฺติฯ โน ตุยฺหํ ปุโตฺต, มยฺหํ ปุโตฺตติฯ กหํ เต ลโทฺธติ? มยา ทสมาเส กุจฺฉิยา ธาริโต, อถ นํ นทิยา กีฬาปิยมานํ มโจฺฉ คิลีติฯ ตุยฺหํ ปุโตฺต อเญฺญน มเจฺฉน คิลิโต ภวิสฺสติ, อยํ ปน มยา มจฺฉกุจฺฉิยํ ลโทฺธติ, อุโภปิ ราชกุลํ อคมํสุฯ ราชา อาห – ''อยํ ทส มาเส กุจฺฉิยา ธาริตตฺตา อมาตา กาตุํ น สกฺกา, มจฺฉํ คณฺหนฺตาปิ วกฺกยกนาทีนิ พหิ กตฺวา คณฺหนฺตา นาม นตฺถีติ มจฺฉกุจฺฉิยํ ลทฺธตฺตา อยมฺปิ อมาตา กาตุํ น สกฺกา, ทารโก อุภินฺนมฺปิ กุลานํ ทายาโท โหตุ, อุโภปิ นํ ชคฺคถา''ติ อุโภปิ ชคฺคึสุฯ

วิญฺญุตํ ปตฺตสฺส ทฺวีสุปิ นคเรสุ ปาสาทํ กาเรตฺวา นาฏกานิ ปจฺจุปฏฺฐาเปสุํฯ เอเกกสฺมึ นคเร จตฺตาโร จตฺตาโร มาเส วสติ, เอกสฺมึ นคเร จตฺตาโร มาเส วุฏฺฐสฺส สงฺฆาฏนาวาย มณฺฑปํ กาเรตฺวา ตตฺถ นํ สทฺธึ นาฏกาหิ อาโรเปนฺติฯ โส สมฺปตฺตึ อนุภวมาโน อิตรํ นครํ คจฺฉติฯ ตํนครวาสิโน นาฏกานิ อุปฑฺฒมคฺคํ อคมํสุฯ เต ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ตํ ปริวาเรตฺวา อตฺตโน ปาสาทํ นยนฺติฯ อิตรานิ นาฏกานิ นิวตฺติตฺวา อตฺตโน นครเมว คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ จตฺตาโร มาเส วสิตฺวา เตเนว นิยาเมน ปุน อิตรํ นครํ คจฺฉติฯ เอวมสฺส สมฺปตฺตึ อนุภวนฺตสฺส อสีติ วสฺสานิ ปริปุณฺณานิฯ

อถ ภควา จาริกํ จรมาโน พาราณสึ ปโตฺตฯ โส ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิโตฯ ปพฺพชิตฺวา สตฺตาหเมว ปุถุชฺชโน อโหสิ, อฎฺฐเม ปน โส สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณีติ เอวมสฺส เทฺว กุลานิ อเหสุํฯ ตสฺมา **พากุโล**ติ สงฺขํ อคมาสีติฯ

ปุราณคิหิสหาโยติ ปุเพฺพ คิหิกาเล สหาโยฯ อยมฺปิ ทีฆายุโกว เถรํ ปพฺพชิตํ ปสฺสิตุํ คจฺฉโนฺต อสีติเม วเสฺส คโตฯ **เมถุโน ธโมฺม**ติ พาโล นคฺคสมณโก พาลปุจฺฉํ ปุจฺฉติ, น สาสนวจนํ, อิทานิ เถเรน ทินฺนนเย ฐิโต **อิเมหิ ปน เต**ติ ปุจฺฉิฯ

๒๑๐. **ยํปายสฺมา**ติอาทีนิ ปทานิ สพฺพวาเรสุ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ นิยเมตฺวา ฐปิตานิฯ ตตฺถ สญฺญา อุปฺปนฺนมตฺตาว, วิตโกฺก กมฺมปถเภทโกติ ฯ เถโร ปนาห – ''กสฺมา วิสุํ กโรถ, อุภยเมฺปตํ กมฺมปถเภทกเมวา''ติฯ

๒๑๑. **คหปติจีวร**นฺติ วสฺสาวาสิกํ จีวรํฯ **สเตฺถนา**ติ ปิปฺผลเกนฯ **สูจิยา**ติ สูจึ คเหตฺวา สิพฺพิตภาวํ น สรามีติ อโตฺถฯ **กถิเน จีวร**นฺติ กถินจีวรํ, กถินจีวรมฺปิ หิ วสฺสาวาสิกคติกเมวฯ ตสฺมา ตตฺถ ‘‘สิพฺพิตา นาภิชานามี’’ติ อาหฯ

เอตฺตกํ ปนสฺส กาลํ คหปติจีวรํ อสาทิยนฺตสฺส ฉินฺทนสิพฺพนาทีนิ อกโรนฺตสฺส กุโต จีวรํ อุปฺปชฺชตีติฯ ทฺวีหิ นคเรหิฯ เถโร หิ มหายสสฺสี, ตสฺส ปุตฺตธีตโร นตฺตปนตฺตกา สุขุมสาฎเกหิ จีวรานิ กาเรตฺวา รชาเปตฺวา สมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา ปหิณนฺติฯ เถรสฺส นฺหานกาเล นฺหานโกฎฺฐเก ฐเปนฺติฯ เถโร ตานิ นิวาเสติ เจว ปารุปติ จ, ปุราณจีวรานิ สมฺปตฺตปพฺพชิตานํ เทติฯ เถโร ตานิ นิวาเสตฺวา จ ปารุปิตฺวา จ นวกมฺมํ น กโรติ, กิญฺจิ อายูหนกมฺมํ นตฺถิฯ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา อเปฺปตฺวา นิสีทติฯ จตูสุ มาเสสุ ปเตฺตสุ โลมกิลิฎฺฐานิ โหนฺติ, อถสฺส ปุน เตเนว นิยาเมน ปหิณิตฺวา เทนฺติฯ อฑฺฒมาเส อฑฺฒมาเส ปริวตฺตตีติปิ วทนฺติเยวฯ

อนจฺฉริยเญฺจตํ เถรสฺส มหาปุญฺญสฺส มหาภิญฺญสฺส สตสหสฺสกเปฺป ปูริตปารมิสฺส, อโสกธมฺมรโญฺญ กุลูปโก นิโคฺรธเตฺถโร ทิวสสฺส นิกฺขตฺตุํ จีวรํ ปริวเตฺตสิฯ ตสฺส หิ ติจีวรํ หตฺถิกฺขเนฺธ ฐเปตฺวา ปญฺจหิ จ คนฺธสมุคฺคสเตหิ ปญฺจหิ จ มาลาสมุคฺคสเตหิ สทฺธึ ปาโตว อาหริยิตฺถ, ตถา ทิวา เจว สายญฺจฯ ราชา กิร ทิวสสฺส นิกฺขตฺตุํ สาฎเก ปริวเตฺตโนฺต ‘‘เถรสฺส จีวรํ นีต’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อาม นีต’’นฺติ สุตฺวาว ปริวเตฺตสิฯ เถโรปิ น ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ฐเปสิ, สมฺปตฺตสพฺรหฺมจารีนํ อทาสิฯ ตทา กิร ชมฺพุทีเป ภิกฺขุสงฺฆสฺส เยภุเยฺยน นิโคฺรธเสฺสว สนฺตกํ จีวรํ อโหสิฯ

อโห วต มํ โกจิ นิมเนฺตยฺยาติ กึ ปน จิตฺตสฺส อนุปฺปาทนํ ภาริยํ, อุปฺปนฺนสฺส ปหานนฺติฯ จิตฺตํ นาม ลหุกปริวตฺตํ, ตสฺมา อนุปฺปาทนํ ภาริยํ , อุปฺปนฺนสฺส ปหานมฺปิ ภาริยเมว ฯ **อนฺตรฆเร**ติ มหาสกุลุทายิสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๒๓๗) อินฺทขีลโต ปฎฺฐาย อนฺตรฆรํ นาม อิธ นิโมฺพทกปตนฎฺฐานํ อธิเปฺปตํฯ กุโต ปนสฺส ภิกฺขา อุปฺปชฺชิตฺถาติฯ เถโร ทฺวีสุ นคเรสุ อภิญฺญาโต, เคหทฺวารํ อาคตเสฺสวสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา นานารสโภชนสฺส ปูเรตฺวา เทนฺติฯ โส ลทฺธฎฺฐานโต นิวตฺตติ, ภตฺตกิจฺจกรณฎฺฐานํ ปนสฺส นิพทฺธเมว อโหสิฯ **อนุพฺยญฺชนโส**ติ เถเรน กิร รูเป นิมิตฺตํ คเหตฺวา มาตุคาโม น โอโลกิตปุโพฺพฯ **มาตุคามสฺส ธมฺม**นฺติ มาตุคามสฺส ฉปฺปญฺจวาจาหิ ธมฺมํ เทเสตุํ วฎฺฎติ, ปญฺหํ ปุเฎฺฐน คาถาสหสฺสมฺปิ วตฺตุํ วฎฺฎติเยวฯ เถโร ปน กปฺปิยเมว น อกาสิฯ เยภุเยฺยน หิ กุลูปกเถรานเมตํ กมฺมํ โหติฯ **ภิกฺขุนุปสฺสย**นฺติ ภิกฺขุนิอุปสฺสยํฯ ตํ ปน คิลานปุจฺฉเกน คนฺตุํ วฎฺฎติ, เถโร ปน กปฺปิยเมว น อกาสิฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **จุเณฺณนา**ติ โกสมฺพจุณฺณาทินาฯ **คตฺตปริกเมฺม**ติ สรีรสมฺพาหนกเมฺมฯ **วิจาริตา**ติ ปโยชยิตาฯ **คทฺทูหนมตฺต**นฺติ คาวึ ถเน คเหตฺวา เอกํ ขีรพินฺทุํ ทูหนกาลมตฺตมฺปิฯ

เกน ปน การเณน เถโร นิราพาโธ อโหสิฯ ปทุมุตฺตเร กิร ภควติ สตสหสฺสภิกฺขุปริวาเร จาริกํ จรมาเน หิมวติ วิสรุกฺขา ปุปฺผึสุฯ ภิกฺขุสตสหสฺสานมฺปิ ติณปุปฺผกโรโค อุปฺปชฺชติฯ เถโร ตสฺมึ สมเย อิทฺธิมา ตาปโส โหติ, โส อากาเสน คจฺฉโนฺต ภิกฺขุสงฺฆํ ทิสฺวา โอตริตฺวา โรคํ ปุจฺฉิตฺวา หิมวนฺตโต โอสธํ อาหริตฺวา อทาสิฯ อุปสิงฺฆนมเตฺตเนว โรโค วูปสมิฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลปิ ปฐมวปฺปทิวเส วปฺปํ ฐเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปริโภคํ อคฺคิสาลเญฺจว วจฺจกุฎิญฺจ กาเรตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส เภสชฺชวตฺตํ นิพนฺธิ, อิมินา กเมฺมน นิราพาโธ อโหสิฯ อุกฺกฎฺฐเนสชฺชิโก ปเนส อุกฺกฎฺฐารญฺญโก จ ตสฺมา ‘‘นาภิชานามิ อปเสฺสนกํ อปสฺสยิตา’’ติอาทิมาหฯ

สรโณติ สกิเลโสฯ **อญฺญา อุทปาที**ติ อนุปสมฺปนฺนสฺส อญฺญํ พฺยากาตุํ น วฏฺฏติฯ เถโร กสฺมา พฺยากาสิ? น เถโร อหํ อรหาติ อาห, อญฺญา อุทปาทีติ ปนาหฯ อปิจ เถโร อรหาติ ปากโฏ, ตสฺมา เอวมาหฯ

๒๑๒. **ปพฺพชฺช**นฺติ เถโร สยํ เนว ปพฺพาเชสิ, น อุปสมฺปาเทสิ อเญฺญหิ ปน ภิกฺขูหิ เอวํ การาเปสิฯ **อวาปุรณํ อาทายา**ติ กุญฺจิกํ คเหตฺวาฯ

นิสินฺนโกว ปรินิพฺพายีติ อหํ ธรมาโนปิ น อญฺญสฺส ภิกฺขุสฺส ภาโร อโหสึ, ปรินิพฺพุตสฺสาปิ เม สรีรํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปลิโพโธ มา อโหสีติ เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิฯ สรีรโต ชาลา อุฏฺฐหิ, ฉวิมํสโลหิตํ สปฺปิ วิย ฌายมานํ ปริกฺขยํ คตํ, สุมนมกุลสทิสา ธาตุโยว อวเสสึสุฯ เสสํ สพฺพตฺถ ปากฏเมวฯ อิทํ ปน สุตฺตํ ทุติยสงฺคเห สงฺคีตนฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พากุลสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทนฺตภูมิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ ทนฺตภูมิสุตฺตํฯ ตตฺถ **อรญฺญกุฏิกาย**นฺติ ตเสฺสว เวฬุวนสฺส เอกสฺมึ วิวิตฺตฏฺฐาเน ปธานกมฺมิกานํ ภิกฺขูนํ อตฺถาย กตเสนาสเนฯ **ราชกุมาโร**ติ พิมฺพิสารสฺส ปุตฺโต โอรสโกฯ

ผุเสยฺยาติ ลเภยฺยฯ **เอกคฺคต**นฺติ เอวํ ปฏิปนฺโน สมาปตฺตึ นาม ลภติ, ฌานํ นาม ลภตีติ อิทํ มยา สุตนฺติ วทติฯ **กิลมโถ**ติ กายกิลมโถฯ **วิเหสา**ติ เสฺวว กิลมโถ วุตฺโตฯ **ยถาสเก ติเฏฺฐยฺยาสี**ติ อตฺตโน อชานนโกฏฺฐาเสเยว ติเฏฺฐยฺยาสีติฯ

๒๑๔. **เทเสสี**ติ จิเตฺตกคฺคตํ นาม เอวํ ลภติ, สมาปตฺตึ เอวํ นิพฺพเตฺตตีติ อปฺปนาอุปจารํ ปาเปตฺวา เอกกสิณปริกมฺมํ กเถสิฯ **ปเวเทตฺวา**ติ ปกาเสตฺวาฯ

เนกฺขเมฺมน ญาตพฺพนฺติ กามโต นิสฺสฏคุเณน ญาตพฺพํฯ กามโต นิสฺสฏคุเณ ฐิเตน ปุคฺคเลน เอกคฺคํ นาม ชานิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยเนตํ วุตฺตํ ฯ เสสานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **กาเม ปริภุญฺชโนฺต**ติ ทุวิเธปิ กาเม ภุญฺชมาโนฯ

๒๑๕. **หตฺถิทมฺมา วา อสฺสทมฺมา วา โคทมฺมา วา**ติ เอตฺถ อทนฺตหตฺถิทมฺมาทโย วิย จิเตฺตกคฺครหิตา ปุคฺคลา ทฏฺฐพฺพาฯ ทนฺตหตฺถิอาทโย วิย จิเตฺตกคฺคสมฺปนฺนาฯ ยถา อทนฺตหตฺถิทมฺมาทโย กูฏาการํ อกตฺวา ธุรํ อฉเฑฺฑตฺวา ทนฺตคมนํ วา คนฺตุํ, ทเนฺตหิ วา ปตฺตพฺพํ ภูมึ ปาปุณิตุํ น สโกฺกนฺติ, เอวเมว จิเตฺตกคฺครหิตา สมฺปนฺนจิเตฺตกเคฺคหิ นิพฺพตฺติตคุณํ วา นิพฺพเตฺตตุํ ปตฺตภูมึ วา ปาปุณิตุํ น สโกฺกนฺติฯ

๒๑๖. **หตฺถวิลงฺฆเกนา**ติ หเตฺถน หตฺถํ คเหตฺวาฯ

ทเฏฺฐยฺยนฺติ ปสฺสิตพฺพยุตฺตกํฯ **อาวุโต**ติ อาวริโตฯ **นิวุโต**ติ นิวาริโตฯ **โอผุโฏ**ติ โอนโทฺธฯ

๒๑๗. **นาควนิก**นฺติ หตฺถิปโทปเม (ม. นิ. ๑.๒๘๘ อาทโย) นาควนจรโก ปุริโส ‘‘นาควนิโก’’ติ วุโตฺต, อิธ หตฺถิสิกฺขาย กุสโล หตฺถึ คเหตุํ สมโตฺถฯ **อติปสฺสิตฺวา**ติ ทิสฺวาฯ **เอตฺถเคธา**ติ เอตสฺมึ ปวตฺตเคธาฯ **สรสงฺกปฺปาน**นฺติ ธาวนสงฺกปฺปานํฯ **มนุสฺสกเนฺตสุ สีเลสุ สมาทปนายา**ติ เอตฺถ ยทา นาโค อิตฺถิปุริเสหิ กุมารกุมาริกาหิ โสณฺฑาทีสุ คเหตฺวา อุปเกฬียมาโน วิการํ น กโรติ สุขายติ, ตทาเนน มนุสฺสกนฺตานิ สีลานิ สมาทินฺนานิ นาม โหนฺติฯ

เปมนียาติ ตาต ราชา เต ปสโนฺน มงฺคลหตฺถิฎฺฐาเนว ฐเปสฺสติ, ราชารหานิ โภชนานิ ลภิสฺสสีติ เอวรูปี นาเคหิ ปิยาปิตพฺพา กถาฯ **สุสฺสูสตี**ติ ตํ เปมนียกถํ โสตุกาโม โหติฯ **ติณฆาโสทก**นฺติ ติณฆาสเญฺจว อุทกญฺจ, **ติณฆาส**นฺติ ฆาสิตพฺพํ ติณํ, ขาทิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

ปณโวติ ฑิณฺฑิโมฯ **สพฺพวงฺกโทสนิหิตนินฺนีตกสาโว**ติ นิหิตสพฺพวงฺกโทโส เจว อปนีตกสาโว จฯ **องฺคเนฺตว สงฺขํ คจฺฉตี**ติ องฺคสโม โหติฯ

๒๑๙. **เคหสิตสีลาน**นฺติ ปญฺจกามคุณนิสฺสิตสีลานํฯ **ญายสฺสา**ติ อฎฺฐงฺคิกมคฺคสฺสฯ

๒๒๒. **อทนฺตมรณํ มหลฺลโก รโญฺญ นาโค กาลงฺกโต**ติ รโญฺญ มหลฺลโก นาโค อทนฺตมรณํ มโต กาลํ กโต โหติ, อทนฺตมรณํ กาลํกิริยํ นาม กริยตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

ทนฺตภูมิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๖. ภูมิชสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ ภูมิชสุตฺตํฯ ตตฺถ **ภูมิโช**ติ อยํ เถโร ชยเสนราชกุมารสฺส มาตุโลฯ **อาสญฺจ อนาสญฺจา**ติ กาเลน อาสํ กาเลน อนาสํฯ **สเกน ถาลิปาเกนา**ติ ปกติปวตฺตาย ภิกฺขาย อตฺตโน นิฎฺฐิตภตฺตโตปิ ภเตฺตน ปริวิสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

ภูมิชสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา

๒๓๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ อนุรุทฺธสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอวมาหํสู**ติ ตสฺส อุปาสกสฺส อผาสุกกาโล อโหสิ, ตทา อุปสงฺกมิตฺวา เอวมาหํสุฯ **อปฺปณฺณก**นฺติ อวิราธิตํฯ **เอกตฺถา**ติ อปฺปมาณาติ วา มหคฺคตาติ วา ฌานเมว จิเตฺตกคฺคตาเยว เอวํ วุจฺจตีติ อิมํ สนฺธาย เอวมาหฯ

๒๓๑. **ยาวตา เอกํ รุกฺขมูลํ มหคฺคตนฺติ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหรตี**ติ เอกรุกฺขมูลปมาณฎฺฐานํ กสิณนิมิเตฺตน โอตฺถริตฺวา ตสฺมึ กสิณนิมิเตฺต มหคฺคตชฺฌานํ ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา วิหรติฯ มหคฺคตนฺติ ปนสฺส อาโภโค นตฺถิ, เกวลํ มหคฺคตชฺฌานปวตฺติวเสน ปเนตํ วุตฺตํฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ **อิมินา โข เอตํ คหปติ ปริยาเยนา**ติ อิมินา การเณนฯ เอตฺถ หิ อปฺ

ปมาณาติ วุตฺตานํ พฺรหฺมวิหารานํ นิมิตฺตํ น วฑฺฒติ, อุคฺฆาฏนํ น ชายติ, ตานิ ฌานานิ อภิญฺญานํ วา นิโรธสฺส วา ปาทกานิ น โหนฺติ, วิปสฺสนาปาทกานิ ปน วฏฺฏปาทกานิ ภโวกฺกมนานิ จ โหนฺติฯ ‘‘มหคฺคตา’’ติ วุตฺตานํ ปน กสิณชฺฌานานํ นิมิตฺตํ วฑฺฒติ, อุคฺฆาฏนํ ชายติ, สมติกฺกมา โหนฺติ, อภิญฺญาปาทกานิ นิโรธปาทกานิ วฏฺฏปาทกานิ ภโวกฺกมนานิ จ โหนฺติฯ เอวมิเม ธมฺมา นานตฺถา, อปฺปมาณา มหคฺคตาติ เอวํ นานาพฺยญฺชนา จฯ

๒๓๒. อิทานิ มหคฺคตสมาปตฺติโต นีหริตฺวา ภวูปปตฺติการณํ ทเสฺสนฺโต **จตโสฺส โข อิมา**ติอาทิมาหฯ **ปริตฺตาภา**ติ ผริตฺวา ชานนฺตสฺส อยมาโภโค อตฺถิ, ปริตฺตาเภสุ ปน เทเวสุ นิพฺพตฺติการณํ ฌานํ ภาเวโนฺต เอวํ วุโตฺตฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ปริตฺตาภา สิยา สํกิลิฏฺฐาภา โหนฺติ สิยา ปริสุทฺธาภา, อปฺปมาณาภา สิยา สํกิลิฏฺฐาภา โหนฺติ สิยา ปริสุทฺธาภาฯ กถํ? สุปฺปมเตฺต วา สราวมเตฺต วา กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปญฺจหากาเรหิ อาจิณฺณวสิภาโว ปจฺจนีกธมฺมานํ สุฎฺฐุ อปริโสธิตตฺตา ทุพฺพลเมว สมาปตฺติํ วฬญฺชิตฺวา อปฺปคุณชฺฌาเนน ฐิโต กาลํ กตฺวา ปริตฺตาเภสุ นิพฺพตฺตติ, วโณฺณ ปนสฺส ปริโตฺต เจว โหติ สํกิลิโฏฺฐ จฯ ปญฺจหิ ปนากาเรหิ อาจิณฺณวสิภาโว ปจฺจนีกธมฺมานํ สุฎฺฐุ ปริโสธิตตฺตา สุวิสุทฺธํ สมาปตฺติํ วฬญฺชิตฺวา ปคุณชฺฌาเนน ฐิโต กาลํ กตฺวา ปริตฺตาเภสุ นิพฺพตฺตติ, วโณฺณ ปนสฺส ปริโตฺต เจว โหติ ปริสุโทฺธ จฯ เอวํ ปริตฺตาภา สิยา สํกิลิฏฺฐาภา โหนฺติ สิยา ปริสุทฺธาภาฯ กสิเณ ปน วิปุลปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา ปญฺจหากาเรหิ อาจิณฺณวสิภาโวติ สพฺพํ ปุริมสทิสเมว เวทิตพฺพํฯ เอวํ อปฺปมาณาภา สิยา สํกิลิฏฺฐาภา โหนฺติ สิยา ปริสุทฺธาภาติฯ

วณฺณนานตฺตนฺติ สรีรวณฺณสฺส นานตฺตํฯ **โน จ อาภานานตฺต**นฺติ อาโลเก นานตฺตํ น ปญฺญายติฯ **อจฺจินานตฺต**นฺติ ทีฆรสฺสอณุถูลวเสน อจฺจิยา นานตฺตํฯ

ยตฺถ ยตฺถาติ อุยฺยานวิมานกปฺปรุกฺขนทีตีรโปกฺขรณีตีเรสุ ยตฺถ ยตฺถฯ **อภินิวิสนฺตี**ติ วสนฺติฯ **อภิรมนฺตี**ติ รมนฺติ น อุกฺกณฺฐนฺติฯ **กาเชนา**ติ ยาคุภตฺตเตลผาณิตมจฺฉมํสกาเชสุ เยน เกนจิ กาเชนฯ ‘‘กาเจนาติ’’ปิ ปาโฐ, อยเมว อโตฺถฯ **ปิฏเกนา**ติ ปจฺฉิยาฯ **ตตฺถ ตเตฺถ วา**ติ สปฺปิมธุผาณิตาทีนํ สุลภฏฺฐานโต โลณปูติมจฺฉาทีนํ อุสฺสนฺนฏฺฐานํ นีตา ‘‘ปุเพฺพ อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ ผาสุกํ, ตตฺถ สุขํ วสิมฺหา, อิธ โลณํ วา โน พาธติ ปูติมจฺฉคโนฺธ วา สีสโรคํ อุปฺปาเทตี’’ติ เอวํ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา ตตฺถ ตเตฺถว รมนฺติฯ

๒๓๔. **อาภา**ติ อาภาสมฺปนฺนาฯ **ตทเงฺคนา**ติ ตสฺสา ภวูปปตฺติยา อเงฺคน, ภวูปปตฺติการเณนาติ อโตฺถฯ อิทานิ ตํ การณํ ปุจฺฉโนฺต **โก นุ โข, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ

กายทุฏฺฐุลฺลนฺติ กายาลสิยภาโวฯ **ฌายโต**ติ ชลโตฯ

๒๓๕. **ทีฆรตฺตํ โข เม**ติ เถโร กิร ปารมิโย ปูเรโนฺต อิสิปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตฺวา สมาปตฺติํ นิพฺพเตฺตตฺวา นิรนฺตรํ ตีณิ อตฺตภาวสตานิ พฺรหฺมโลเก ปฏิลภิ, ตํ สนฺธาเยตํ อาหฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อโวกิณฺณํ ตีณิ สตํ, ยํ ปพฺพชิํ อิสิปพฺพชฺชํ;
> อสงฺขตํ คเวสโนฺต, ปุเพฺพ สญฺจริตํ มม’’นฺติฯ

เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อนุรุทฺธสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ อุปกฺกิเลสสุตฺตํฯ ตตฺถ **เอตทโวจา**ติ เนว เภทาธิปฺปาเยน น ปิยกมฺยตาย, อถ ขฺวาสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิเม ภิกฺขู มม วจนํ คเหตฺวา น โอรมิสฺสนฺติ, พุทฺธา จ นาม หิตานุกมฺปกา, อทฺธา เนสํ ภควา เอกํ การณํ กเถสฺสติ, ตํ สุตฺวา เอเต โอรมิสฺสนฺติ, ตโต เตสํ ผาสุวิหาโร ภวิสฺสตี’’ติฯ ตสฺมา เอตํ ‘‘อิธ, ภนฺเต’’ติอาทิวจนมโวจฯ **มา ภณฺฑน**นฺติอาทีสุ ‘‘อกตฺถา’’ติ ปาฐเสสํ คเหตฺวา ‘‘มา ภณฺฑนํ อกตฺถา’’ติ เอวํ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อญฺญตโร**ติ โส กิร ภิกฺขุ ภควโต อตฺถกาโม, อยํ กิรสฺส อธิปฺปาโย – ‘‘อิเม ภิกฺขู โกธาภิภูตา สตฺถุ วจนํ น คณฺหนฺติ, มา ภควา เอเต โอวทโนฺต กิลมี’’ติ, ตสฺมา เอวมาหฯ

ปิณฺฑาย ปาวิสีติ น เกวลํ ปาวิสิ, เยนปิ ชเนน น ทิโฎฺฐ, โส มํ ปสฺสตูติปิ อธิฎฺฐาสิฯ กิมตฺถํ อธิฎฺฐาสีติ? เตสํ ภิกฺขูนํ ทมนตฺถํฯ ภควา หิ ตทา ปิณฺฑปาตปฺปฎิกฺกโนฺต ‘‘ปุถุสโทฺท สมชโน’’ติอาทิคาถา ภาสิตฺวา โกสมฺพิโต พาลกโลณการคามํ คโตฯ ตโต ปาจีนวํสทายํ, ตโต ปาลิเลยฺยกวนสณฺฑํ คนฺตฺวา ปาลิเลยฺยหตฺถินาเคน อุปฎฺฐหิยมาโน เตมาสํ วสิฯ นครวาสิโนปิ – ‘‘สตฺถา วิหารํ คโต, คจฺฉาม ธมฺมสฺสวนายา’’ติ คนฺธปุปฺผหตฺถา วิหารํ คนฺตฺวา ‘‘กหํ, ภนฺเต, สตฺถา’’ติ ปุจฺฉิํสุฯ ‘‘กหํ ตุเมฺห สตฺถารํ ทกฺขถ, สตฺถา ‘อิเม ภิกฺขู สมเคฺค กริสฺสามี’ติ อาคโต, สมเคฺค กาตุํ อสโกฺกโนฺต นิกฺขมิตฺวา คโต’’ติฯ ‘‘มยํ สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ ทตฺวา สตฺถารํ อาเนตุํ น สโกฺกม, โส โน อยาจิโต สยเมว อาคโต, มยํ อิเม ภิกฺขู นิสฺสาย สตฺถุ สมฺมุขา ธมฺมกถํ โสตุํ น ลภิมฺหาฯ อิเม สตฺถารํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตา, ตสฺมิมฺปิ สามคฺคิํ กโรเนฺต สมคฺคา น ชาตา, กสฺสาญฺญสฺส วจนํ กริสฺสนฺติฯ อลํ น อิเมสํ ภิกฺขา ทาตพฺพา’’ติ สกลนคเร ทณฺฑํ ฐปยิํสุฯ เต ปุนทิวเส สกลนครํ ปิณฺฑาย จริตฺวา กฎจฺฉุมตฺตมฺปิ ภิกฺขํ อลภิตฺวา วิหารํ อาคมํสุฯ อุปาสกาปิ เต ปุน อาหํสุ – ‘‘ยาว สตฺถารํ น ขมาเปถ, ตาว โว ตเมว ทณฺฑกมฺม’’นฺติฯ เต ‘‘สตฺถารํ ขมาเปสฺสามา’’ติ ภควติ สาวตฺถิยํ อนุปฺปเตฺต ตตฺถ อคมํสุฯ สตฺถา เตสํ อฎฺฐารส เภทกรวตฺถูนิ เทเสสีติ อยเมตฺถ ปาฬิมุตฺตกกถาฯ

๒๓๗. อิทานิ **ปุถุสโทฺท**ติอาทิคาถาสุ ปุถุ มหาสโทฺท อสฺสาติ **ปุถุสโทฺทฯ สมชโน**ติ สมาโน เอกสทิโส ชโน, สโพฺพวายํ ภณฺฑนการกชโน สมนฺตโต สทฺทนิจฺฉรเณน ปุถุสโทฺท เจว สทิโส จาติ วุตฺตํ โหติฯ **น พาโล โกจิ มญฺญถา**ติ ตตฺร โกจิ เอโกปิ อหํ พาโลติ น มญฺญติ, สเพฺพปิ ปณฺฑิตมานิโนเยวฯ **นาญฺญํ ภิโยฺย อมญฺญรุ**นฺติ โกจิ เอโกปิ อหํ พาโลติ น จ มญฺญิ, ภิโยฺย จ สงฺฆสฺมิํ ภิชฺชมาเน อญฺญมฺปิ เอกํ ‘‘มยฺหํ การณา สโงฺฆ ภิชฺชตี’’ติ อิทํ การณํ น มญฺญีติ อโตฺถฯ

ปริมุฎฺฐาติ มุฎฺฐสฺสติโนฯ **วาจาโคจรภาณิโน**ติ ราการสฺส รสฺสาเทโส กโต; วาจาโคจราว , น สติปฎฺฐานโคจรา, ภาณิโน จ, กถํ ภาณิโน? **ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ**, ยาว มุขํ ปสาเรตุํ อิจฺฉนฺติ, ตาว ปสาเรตฺวา ภาณิโน, เอโกปิ สงฺฆคารเวน มุขสโงฺกจนํ น กโรตีติ อโตฺถฯ **เยน นีตา**ติ เยน กลเหน อิมํ นิลฺลชฺชภาวํ นีตาฯ **น ตํ วิทู** น ตํ ชานนฺติ ‘‘เอวํ สาทีนโว อย’’นฺติฯ

เย จ ตํ อุปนยฺหนฺตีติ ตํ อโกฺกจฺฉิ มนฺติอาทิกํ อาการํ เย อุปนยฺหนฺติฯ **สนนฺตโน**ติ โปราโณฯ

ปเรติ ปณฺฑิเต ฐเปตฺวา ตโต อเญฺญ ภณฺฑนการกา ปเร นามฯ เต เอตฺถ สงฺฆมเชฺฌ กลหํ กโรนฺตา ‘‘มยํ ยมามเส อุปรมาม นสฺสาม สตตํ สมิตํ มจฺจุสนฺติกํ คจฺฉามา’’ติ น ชานนฺติฯ **เย จ ตตฺถ วิชานนฺตี**ติ เย จ ตตฺถ ปณฺฑิตา ‘‘มยํ มจฺจุโน สมีปํ คจฺฉามา’’ติ วิชานนฺติฯ **ตโต สมฺมนฺติ เมธคา**ติ เอวญฺหิ เต ชานนฺตา โยนิโสมนสิการํ อุปฺปาเทตฺวา เมธคานํ กลหานํ วูปสมาย ปฏิปชฺชนฺติฯ

อฏฺฐิจฺฉินฺนาติ อยํ คาถา ชาตเก (ชา. ๑.๙.๑๖) อาคตา, พฺรหฺมทตฺตญฺจ ทีฆาวุกุมารญฺจ สนฺธาย วุตฺตาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – เตสมฺปิ ตถา ปวตฺตเวรานํ โหติ สงฺคติ, กสฺมา ตุมฺหากํ น โหติ, เยสํ โว เนว มาตาปิตูนํ อฏฺฐีนิ ฉินฺนานิ, น ปาณา หฏา น ควาสฺสธนานิ หฏานีติฯ

สเจ ลเภถาติอาทิคาถา ปณฺฑิตสหายสฺส จ พาลสหายสฺส จ วณฺณาวณฺณทีปนตฺถํ วุตฺตาฯ **อภิภุยฺย สพฺพานิ ปริสฺสยานี**ติ ปากฏปริสฺสเย จ ปฏิจฺฉนฺนปริสฺสเย จ อภิภวิตฺวา เตน สทฺธิํ อตฺตมโน สติมา จเรยฺยาติฯ

ราชาว รฏฺฐํ วิชิตนฺติ ยถา อตฺตโน วิชิตรฏฺฐํ มหาชนกราชา จ อรินฺทมมหาราชา จ ปหาย เอกกา วิจริํสุ, เอวํ วิจเรยฺยาติ อโตฺถฯ **มาตงฺครเญฺญว นาโค**ติ มาตโงฺค อรเญฺญ นาโควฯ **มาตโงฺค**ติ หตฺถิ วุจฺจติฯ **นาโค**ติ มหนฺตาธิวจนเมตํฯ ยถา หิ มาตุโปสโก มาตงฺคนาโค อรเญฺญ เอโก จริ, น จ ปาปานิ อกาสิ, ยถา จ ปาลิเลยฺยโก, เอวํ เอโก จเร, น จ ปาปานิ กยิราติ วุตฺตํ โหติฯ

๒๓๘. **พาลกโลณการคาโม**ติ อุปาลิคหปติสฺส โภคคาโมฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? คเณ กิรสฺส อาทีนวํ ทิสฺวา เอกวิหาริํ ภิกฺขุํ ปสฺสิตุกามตา อฺุปาทิ, ตสฺมา สีตาทีหิ ปีฬิโต อุณฺหาทีนิ ปตฺถยมาโน วิย อุปสงฺกมิฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ เอกีภาเว อานิสํสปฺปฏิสํยุตฺตายฯ เยน ปาจีนวํสทาโย, ตตฺถ กสฺมา อุปสงฺกมิ? กลหการเก กิรสฺส ทิฏฺฐาทีนวตฺตา สมคฺควาสิโน ภิกฺขู ปสฺสิตุกามตา อฺุปาทิ, ตสฺมา สีตาทีหิ ปีฬิโต อุณฺหาทีนิ ปตฺถยมาโน วิย ตตฺถ อุปสงฺกมิฯ **อายสฺมา จ อนุรุโทฺธ**ติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ

๒๔๑. **อตฺถิ ปน โว**ติ ปจฺฉิมปุจฺฉาย โลกุตฺตรธมฺมํ ปุเจฺฉยฺยฯ โส ปน เถรานํ นตฺถิ, ตสฺมา ตํ ปุจฺฉิตุํ น ยุตฺตนฺติ ปริกโมฺมภาสํ ปุจฺฉติฯ **โอภาสเญฺจว สญฺชานามา**ติ ปริกโมฺมภาสํ สญฺชานามฯ **ทสฺสนญฺจ รูปาน**นฺติ ทิพฺพจกฺขุนา รูปทสฺสนญฺจ สญฺชานามฯ **ตญฺจ นิมิตฺตํ นปฺปฏิวิชฺฌามา**ติ ตญฺจ การณํ น ชานาม, เยน โน โอภาโส จ รูปทสฺสนญฺจ อนฺตรธายติฯ

ตํ โข ปน โว อนุรุทฺธา นิมิตฺตํ ปฏิวิชฺฌิตพฺพนฺติ ตํ โว การณํ ชานิตพฺพํฯ **อหมฺปิ สุท**นฺติ อนุรุทฺธา ตุเมฺห กิํ น อาฬุเลสฺสนฺติ, อหมฺปิ อิเมหิ เอกาทสหิ อุปกฺกิเลเสหิ อาฬุลิตปุโพฺพติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **วิจิกิจฺฉา โข เม**ติอาทีสุ มหาสตฺตสฺส อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา นานาวิธานิ รูปานิ ทิสฺวา ‘‘อิทํ โข กิ’’นฺติ วิจิกิจฺฉา อฺุปาทิฯ **สมาธิ จวี**ติ ปริกมฺมสมาธิ จวิฯ **โอภาโส**ติ ปริกโมฺมภาโสปิ อนฺตรธายิ, ทิพฺพจกฺขุนาปิ รูปํ น ปสฺสิฯ **อมนสิกาโร**ติ รูปานิ ปสฺสโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, อิทานิ กิญฺจิ น มนสิกริสฺสามีติ อมนสิกาโร อฺุปาทิฯ

ถินมิทฺธนฺติ กิญฺจิ อมนสิกโรนฺตสฺส ถินมิทฺธํ อุทปาทิฯ

ฉมฺภิตตฺตนฺติ หิมวนฺตาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทานวรกฺขสอชคราทโย อทฺทส, อถสฺส ฉมฺภิตตฺตํ อุทปาทิฯ

อุปฺปิลนฺติ ‘‘มยา ทิฏฺฐภยํ ปกติยา โอโลกิยมานํ นตฺถิฯ อทิเฏฺฐ กึ นาม ภย’’นฺติ จินฺตยโต อุปฺปิลาวิตตฺตํ อุทปาทิฯ **สกิเทวา**ติ เอกปโยเคเนว ปญฺจ นิธิกุมฺภิโยปิ ปเสฺสยฺยฯ

ทุฏฺฐุลฺลนฺติ มยา วีริยํ คาฬฺหํ ปคฺคหิตํ, เตน เม อุปฺปิลํ อุปฺปนฺนนฺติ วีริยํ สิถิลมกาสิ, ตโต กายทรโถ กายทุฏฺฐุลฺลํ กายาลสิยํ อุทปาทิฯ

อจฺจารทฺธวีริยนฺติ มม วีริยํ สิถิลํ กโรโต ทุฏฺฐุลฺลํ อุปฺปนฺนนฺติ ปุน วีริยํ ปคฺคณฺหโต อจฺจารทฺธวีริยํ อุทปาทิฯ **ปตเมยฺยา**ติ มเรยฺยฯ

อติลีนวีริยนฺติ มม วีริยํ ปคฺคณฺหโต เอวํ ชาตนฺติ ปุน วีริยํ สิถิลํ กโรโต อติลีนวีริยํ อุทปาทิฯ

อภิชปฺปาติ เทวโลกาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เทวสงฺฆํ ปสฺสโต ตณฺหา อุทปาทิฯ

นานตฺตสญฺญาติ มยฺหํ เอกชาติกํ รูปํ มนสิกโรนฺตสฺส อภิชปฺปา อุปฺปนฺนา, นานาวิธรูปํ มนสิ กริสฺสามีติ กาเลน เทวโลกาภิมุขํ กาเลน มนุสฺสโลกาภิมุขํ วเฑฺฒตฺวา นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรโต นานตฺตสญฺญา อุทปาทิฯ

อตินิชฺฌายิตตฺตนฺติ มยฺหํ นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรนฺตสฺส นานตฺตสญฺญา อุทปาทิ, อิฏฺฐํ วา อนิฏฺฐํ วา เอกชาติกเมว มนสิ กริสฺสามีติ ตถา มนสิกโรโต อตินิชฺฌายิตตฺตํ รูปานํ อุทปาทิฯ

๒๔๓. **โอภาสนิมิตฺตํ มนสิ กโรมี**ติ ปริกมฺมภาสเมว มนสิ กโรมิฯ **น จ รูปานิ ปสฺสามี**ติ ทิพฺพจกฺขุนา รูปานิ น ปสฺสามิฯ **รูปนิมิตฺตํ มนสิ กโรมี**ติ ทิพฺพจกฺขุนา วิสยรูปเมว มนสิ กโรมิฯ

ปริตฺตเญฺจว โอภาสนฺติ ปริตฺตกฏฺฐาเน โอภาสํฯ **ปริตฺตานิ จ รูปานี**ติ ปริตฺตกฏฺฐาเน รูปานิฯ วิปริยาเยน ทุติยวาโร เวทิตโพฺพฯ **ปริโตฺต สมาธี**ติ ปริตฺตโก ปริกมฺมภาโส, โอภาสปริตฺตตญฺหิ สนฺธาย อิธ ปริกมฺมสมาธิ ‘‘ปริโตฺต’’ติ วุโตฺตฯ **ปริตฺตํ เม ตสฺมึ สมเย**ติ ตสฺมึ สมเย ทิพฺพจกฺขุปิ ปริตฺตกํ โหติฯ อปฺปมาณวาเรปิ เอเสว นโยฯ

๒๔๕. **อวิตกฺกมฺปิ วิจารมตฺต**นฺติ ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิํฯ **อวิตกฺกมฺปิ อวิจาร**นฺติ จตุกฺกนเยปิ ปญฺจกนเยปิ ฌานตฺตยสมาธิํฯ **สปฺปีติก**นฺติ ทุกติกชฺฌานสมาธิํฯ **นิปฺปีติก**นฺติ ทุกชฺฌานสมาธิํฯ **สาตสหคต**นฺติ ติกจตุกฺกชฺฌานสมาธิํฯ **อุเปกฺขาสหคต**นฺติ จตุกฺกนเย จตุตฺถชฺฌานสมาธิํ ปญฺจกนเย ปญฺจมชฺฌานสมาธิํฯ

กทา ปน ภควา อิมํ ติวิธํ สมาธิํ ภาเวติ? มหาโพธิมูเล นิสิโนฺน ปจฺฉิมยาเมฯ ภควโต หิ ปฐมมโคฺค ปฐมชฺฌานิโก อโหสิ, ทุติยาทโย ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานิกา ฯ ปญฺจกนเย ปญฺ

จมชฺฌานสฺส มโคฺค นตฺถีติ โส โลกิโย อโหสีติ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อุปกฺกิเลสสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา

๒๔๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ พาลปณฺฑิตสุตฺตํฯ ตตฺถ **พาลลกฺขณานี**ติ พาโล อยนฺติ เอเตหิ ลกฺขิยติ ญายตีติ พาลลกฺขณานิฯ ตาเนว ตสฺส สญฺชานนการณานีติ **พาลนิมิตฺตานิ**ฯ พาลสฺส อปทานานีติ **พาลาปทานานิ** ฯ **ทุจฺจินฺติตจินฺตี**ติ จินฺตยนฺโต อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทสฺสนวเสน ทุจฺจินฺติตเมว จินฺเตติฯ **ทุพฺภาสิตภาสี**ติ ภาสมาโนปิ มุสาวาทาทิเภทํ ทุพฺภาสิตเมว ภาสติฯ **ทุกฺกฏกมฺมการี**ติ กโรนฺโตปิ ปาณาติปาตาทิวเสน ทุกฺกฏกมฺมเมว กโรติฯ **ตตฺร เจ**ติ ยตฺถ นิสิโนฺน, ตสฺสํ ปริสติฯ **ตชฺชํ ตสฺสารุปฺป**นฺติ ตชฺชาติกํ ตทนุจฺฉวิกํ, ปญฺจนฺนํ เวรานํ ทิฏฺฐธมฺมกสมฺปรายิกอาทีนวปฺปฏิสํยุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตตฺรา**ติ ตาย กถาย กจฺฉมานายฯ **พาล**นฺติอาทีนิ สามิอตฺเถ อุปโยควจนํฯ

๒๔๘. **โอลมฺพนฺตี**ติ อุปฏฺฐหนฺติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํ, โอลมฺพนาทิอากาเรน หิ ตานิ อุปฏฺฐหนฺติ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ **ปถวิยา โอลมฺพนฺตี**ติ ปถวิตเล ปตฺถรนฺติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ ปตฺถรณาการโรเยว เหสฯ **ตตฺร, ภิกฺขเว, พาลสฺสา**ติ ตสฺมิํ อุปฏฺฐานาการเร อาปาถคเต พาลสฺส เอวํ โหติฯ

๒๔๙. **เอตทโวจา**ติ อนุสนฺธิกุสโล ภิกฺขุ ‘‘นิรยสฺส อุปมา กาตุํ น สกฺกา’’ติ น ภควา วทติ, ‘‘น สุกรา’’ติ ปน วทติ, น สุกรํ ปน สกฺกา โหติ กาตุํ, หนฺทาหํ ทสพลํ อุปมํ การาเปมีติ จินฺเตตฺวา เอตํ ‘‘สกฺกา, ภเนฺต’’ติ วจนํ อโวจฯ **หเนยฺยุ**นฺติ วินิวิชฺฌิตฺวา คมนวเสน ยถา เอกสฺมิํ ฐาเน เทฺว ปหารา นิปตนฺติ, เอวํ หเนยฺยุํฯ เตนสฺส เทฺว วณมุขสตานิ โหนฺติฯ อิโต อุตฺตริปิ เอเสว นโยฯ

๒๕๐. **ปาณิมตฺต**นฺติ อโนฺตมุฏฺฐิยํ ฐปนมตฺตํฯ **สงฺขมฺปิ น อุเปตี**ติ คณนมตฺตมฺปิ น คจฺฉติฯ **กลภาคมฺปี**ติ สติมํ กลํ สหสฺสิมํ กลํ สตสหสฺสิมํ วา กลํ อุปคจฺฉตีติปิ วตฺตพฺพตํ น อุเปติฯ **อุปนิธมฺปี**ติ อุปนิเกฺขปนมตฺตมฺปิ น อุเปติ, โอโลเกนฺตสฺส โอโลกิตมตฺตมฺปิ นตฺถิฯ **ตตฺตํ อโยขิล**นฺติ ติคาวุตํ อตฺตภาวํ สมฺปชฺชลิตาย โลหปถวิยา อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา ตสฺส ทกฺขิณหเตฺถ ตาลปฺปมาณํ อยสูลํ ปเวเสนฺติ, ตถา วามหตฺถาทีสุฯ ยถา จ อุตฺตานกํ นิปชฺชาเปตฺวา, เอวํ อุเรนปิ ทกฺขิณปเสฺสนปิ วามปเสฺสนปิ นิปชฺชาเปตฺวา ตํ กมฺมการณํ กโรนฺติเยวฯ **สํเวเสตฺวา**ติ สมฺปชฺชลิตาย โลหปถวิยา ติคาวุตํ อตฺตภาวํ นิปชฺชาเปตฺวาฯ **กุฐารีหี**ติ มหตีหิ เคหสฺส เอกปกฺขฉทนมตฺตาหิ กุฐารีหิ ตจฺฉนฺติฯ โลหิตํ นที หุตฺวา สนฺทติ, โลหปถวิโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา ตจฺฉิตฏฺฐานํ คณฺหนฺติฯ มหาทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตจฺฉนฺตา ปน สุตฺตาหตํ กริตฺวา ทารู วิย อฏฺฐํสมฺปิ ฉฬํสมฺปิ กโรนฺติฯ **วาสีหี**ติ มหาสุปฺปปฺปมาณาหิ วาสีหิฯ ตาหิ ตจฺฉนฺตา ตจโต ยาว อฏฺฐีนิ สณิกํ ตจฺฉนฺติ, ตจฺฉิตํ ตจฺฉิตํ ปฏิปากติกํ โหติฯ **รเถ โยเชตฺวา**ติ สทฺธิํ ยุคโยตฺตปญฺจรจกฺกกุพฺพรปาจเนหิ สพฺพโต สมฺปชฺชลิเต รเถ โยเชตฺวาฯ **มหนฺต**นฺติ มหากูฏาคารปฺปมาณํฯ **อาโรเปนฺตี**ติ สมฺปชฺชลิเตหิ อยมุคฺคเรหิ โปเถนฺตา อาโร

เปนฺติฯ **สกิมฺปิ อุทฺธ**นฺติ สุปกฺกุถิตาย อุกฺขลิยา ปกฺขิตฺตตณฺฑุลา วิย อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจ คจฺฉ ติฯ

ภาคโส มิโตติ ภาเค ฐเปตฺวา ฐเปตฺวา วิภตฺโตฯ **ปริยโนฺต**ติ ปริกฺขิโตฺตฯ **อยสา**ติ อุปริ อยปเฏฺฏน ฉาทิโตฯ

สมนฺตา โยชนสตํ ผริตฺวา ติฎฺฐตีติ เอวํ ผริตฺวา ติฎฺฐติ, ยถา สมนฺตา โยชนสเต ฐาเน ฐตฺวา โอโลเกนฺตสฺส อกฺขีนิ ยมกโคฬกา วิย นิกฺขมนฺติฯ

น สุกรา อกฺขาเนน ปาปุณิตุนฺติ นิรโย นาม เอวมฺปิ ทุโกฺข เอวมฺปิ ทุโกฺขติ วสฺสสตํ วสฺสสหสฺสํ กเถเนฺตนาปิ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กเถตุํ น สุกราติ อโตฺถฯ

๒๕๑. **ทนฺตุเลฺลหก**นฺติ ทเนฺตหิ อุเลฺลหิตฺวา, ลุญฺจิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **รสาโท**ติ รส เคเธน ปริภุตฺตรโสฯ

๒๕๒. **อญฺญมญฺญขาทิกา**ติ อญฺญมญฺญขาทนํฯ

ทุพฺพโณฺณติ ทุรูโปฯ **ทุทฺทสิโก**ติ ทารกานํ ภยาปนตฺถํ กตยโกฺข วิย ทุทฺทโสฯ **โอโกฎิมโก**ติ ลกุณฺฑโก ปวิฎฺฐคีโว มโหทโรฯ **กาโณ**ติ เอกกฺขิกาโณ วา อุภยกฺขิกาโณ วาฯ **กุณี**ติ เอกหตฺถกุณี วา อุภยหตฺถกุณี วาฯ **ปกฺขหโต**ติ ปีฐสปฺปีฯ **โส กาเยนา**ติ อิทมสฺส ทุกฺขานุปพนฺธทสฺสนตฺถํ อารทฺธํฯ

กลิคฺคเหนาติ ปราชเยนฯ **อธิพนฺธํ นิคเจฺฉยฺยา**ติ ยสฺมา พหุํ ชิโต สพฺพสาปเตยฺยมฺปิสฺส นปฺปโหติ, ตสฺมา อตฺตนาปิ พนฺธํ นิคเจฺฉยฺยฯ **เกวลา ปริปูรา พาลภูมี**ติ พาโล ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติ, ตตฺถ ปกฺกาวเสเสน มนุสฺสตฺตํ อาคโต ปญฺจสุ นีจกุเลสุ นิพฺพตฺติตฺวา ปุน ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปูเรตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตตีติ อยํ สกลา ปริปุณฺณา พาลภูมิฯ

๒๕๓. **ปณฺฑิตลกฺขณานี**ติอาทิ วุตฺตานุสาเรเนว เวทิตพฺพํฯ **สุจินฺติตจินฺตี**ติอาทีนิ เจตฺถ มโนสุจริตาทีนํ วเสน โยเชตพฺพานิฯ

จกฺกรตนวณฺณนา

๒๕๖. **สีสํ นฺหาตสฺสา**ติ สีเสน สทฺธิํ คโนฺธทเกน นฺหาตสฺสฯ **อุโปสถิกสฺสา**ติ สมาทินฺนอุโปสถงฺคสฺสฯ **อุปริปาสาทวรคตสฺสา**ติ ปาสาทวรสฺส อุปริ คตสฺส สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา ปาสาทวรสฺส อุปริ มหาตเล สิรีคพฺภํ ปวิสิตฺวา สีลานิ อาวชฺชนฺตสฺสฯ ตทา กิร ราชา ปาโตว สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา มหาทานํ ทตฺวา ปุนปิ โสฬสหิ คโนฺธทกฆเฎหิ สีสํ นฺหายิตฺวา กตปาตราโส สุทฺธํ อุตฺตราสงฺคํ เอกํสํ กตฺวา อุปริปาสาทสฺส สิรีสยเน ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิสิโนฺน อตฺตโน ทานมยปุญฺญสมุทยํ อาวเชฺชตฺวา นิสีทติ, อยํ สพฺพจกฺกวตฺตีนํ ธมฺมตา ฯ

เตสํ ตํ อาวชฺชนฺตานํเยว วุตฺตปฺปการปุญฺญกมฺมปจฺจยํ อุตุสมุฎฺฐานํ นีลมณิสงฺฆาฎสทิสํ ปาจีนสมุทฺทชลตลํ ฉินฺทมานํ วิย อากาสํ อลงฺกุรุมานํ วิย ทิพฺพํ จกฺกรตนํ ปาตุภวติฯ ตยิทํ ทิพฺพานุภาวยุตฺตตฺตา **ทิพฺพ**นฺติ วุตฺตํฯ สหสฺสํ อสฺส อรานนฺติ **สหสฺสารํ**ฯ สห เนมิยา สห นาภิยา จาติ **สเนมิกํ สนาภิกํ**ฯ สเพฺพหิ อากาเรหิ ปริปูรนฺติ **สพฺพาการปริปูรํ**ฯ

ตตฺถ จกฺกญฺจ ตํ รติชนนเฏฺฐน รตนญฺจาติ **จกฺกรตนํ**ฯ ยาย ปน ตํ นาภิยา ‘‘สนาภิก’’นฺติ วุตฺตํ, สา อินฺทนีลมณิมยา โหติฯ มเชฺฌ ปนสฺสา รชตมยา ปนาฬิ, ยาย สุทฺธสินิทฺธทนฺตปนฺติยา หสมานํ วิย วิโรจติฯ มเชฺฌ ฉิเทฺทน วิย จนฺทมณฺฑเลน อุโภสุปิ พาหิรเนฺตสุ รชตปเฏฺฏน กตปริเกฺขโป โหติฯ เตสุ ปนสฺสา นาภิปนาฬิ ปริเกฺขปปเฏฺฏสุ ยุตฺตฏฺฐาเน ปริเจฺฉทเลขา สุวิภตฺตาว หุตฺวา ปญฺญายนฺติฯ อยํ ตาวสฺส นาภิยา สพฺพาการปริปูรตาฯ

เยหิ ปน ตํ อเรหิ ‘‘สหสฺสาร’’นฺติ วุตฺตํ, เต สตฺตรตนมยา สูริยรสฺมิโย วิย ปภาสมฺปนฺนา โหนฺติฯ เตสมฺปิ ฆฏมณิกปริเจฺฉทเลขาทีนิ สุวิภตฺตาเนว ปญฺญายนฺติฯ อยมสฺส อรานํ สพฺพาการปริปูรตาฯ

ยาย ปน ตํ เนมิยา สห ‘‘สเนมิก’’นฺติ วุตฺตํ, สา พาลสูริยรสฺมิกลาปสิริํ อวหสมานา วิย สุรตฺตสุทฺธสินิทฺธปวาฬมยา โหติฯ สนฺธีสุ ปนสฺสา สญฺฌาราคสสฺสิริกรตฺตชโมฺพนทปฏฺฏาวฏฺฏปริเจฺฉทเลขา จ สุวิภตฺตา ปญฺญายนฺติฯ อยมสฺส เนมิยา สพฺพาการปริปูรตาฯ

เนมิมณฺฑลปิฏฺฐิยํ ปนสฺส ทสนฺนํ ทสนฺนํ อรานมนฺตเร ธมนวํโส วิย อโนฺตสุสิโร ฉิทฺทมณฺฑลจิโตฺต วาตคาหี ปวาฬทโณฺฑ โหติ, ยสฺส วาเตน ปหริตสฺส สุกุสลสมนฺนาหตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยสฺส วิย สโทฺท วคฺคุ จ รชนีโย จ กมนีโย จ โหติฯ ตสฺส โข ปน ปวาฬทณฺฑสฺส อุปริ เสตจฺฉตฺตํ, อุโภสุ ปเสฺสสุ สโมสริตกุสุมทามปนฺติโยติ เอวํ สโมสริตกุสุมทามปนฺติสตทฺวยปริวาเรน เสตจฺฉตฺตสตธารินา ปวาฬทณฺฑสเตน สมฺปโสภิตเนมิปริเกฺขปสฺส ทฺวินฺนมฺปิ นาภิปนาฬีนํ อโนฺต เทฺว สีหมุขานิ โหนฺติ, เยหิ ตาลกฺขนฺธปฺปมาณา ปุณฺณจนฺทกิรณกลาปสสฺสิริกา ตรุณรวิสมานรตฺตกมฺพลเคณฺฑุกปริยนฺตา อากาสคงฺคาคติโสภํ อภิภวมานา วิย เทฺว มุตฺตกลาปา โอลมฺพนฺติ, เยหิ จกฺกรตเนน สทฺธิํ อากาเส สมฺปริวตฺตมาเนหิ ตีณิ จกฺกานิ เอกโต ปริวตฺตนฺตานิ วิย ขายนฺติฯ อยมสฺส สพฺพโส สพฺพาการปริปูรตาฯ

ตํ ปเนตํ เอวํ สพฺพาการปริปูรํ ปกติยา สายมาสภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน ฆรทฺวาเร ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทิตฺวา ปวตฺตกถาสลฺลาเปสุ มนุเสฺสสุ วีถิจตุกฺกาทีสุ กีฬมาเน ทารกชเน นาติอุเจฺจน นาตินีเจน วนสณฺฑมตฺถกาสเนฺนน อากาสปฺปเทเสน อุปโสภยมานํ วิย รุกฺขสาขคฺคานิ, ทฺวาทสโยชนโต ปฏฺฐาย สุยฺยมาเนน มธุรสฺสเรน สตฺตานํ โสตานิ โอธาปยมานํ โยชนโต ปฏฺฐาย นานปฺปภาสมุทยสมุชฺชเลน วเณฺณน นยนานิ สมากฑฺฒนฺตํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปุญฺญานุภาวํ อุโคฺฆสยนฺตํ วิย ราชธานิอภิมุขํ อาคจฺฉติฯ

อถ ตสฺส จกฺกรตนสฺส สทฺทสฺสวเนเนว ‘‘กุโต นุ โข, กสฺส นุ โข อยํ สโทฺท’’ติ อาวชฺชิตหทยานํ ปุรตฺถิมทิสํ โอโลกยมานานํ เตสํ มนุสฺสานํ อญฺญตโร อญฺญตรํ เอวมาห – ‘‘ปสฺส โภ อจฺฉริยํ, อยํ ปุณฺณจโนฺท ปุเพฺพ เอโก อุคฺคจฺฉติ, อชฺช ปน อตฺตทุติโย อุคฺคโต, เอตญฺหิ ราชหํสมิถุนํ วิย ปุณฺณจนฺทมิถุนํ ปุพฺพาปริเยน คคนตลํ อภิลงฺฆตี’’ติฯ ตมโญฺญ อาห – ‘‘กิํ กเถสิ สมฺม กหํ นาม ตยา เทฺว ปุณฺณจนฺทา เอกโต อุคฺคจฺฉนฺตา ทิฏฺฐปุพฺพา, นนุ เอส ตปนียรํสิธาโร ปิญฺฉรกิรโณ ทิวากโร อุคฺคโต’’ติฯ ตมโญฺญ สิตํ กตฺวา เอวมาห – ‘‘กิํ อุมฺมโตฺตสิ, นนุ โข อิทานิเมว ทิวากโร อตฺถงฺคโต, โส กถํ อิมํ ปุณฺณจนฺทํ อนุพนฺธมาโน อุคฺคจฺฉิสฺสติ, อทฺธา ปเนตํ อเนกรตนปฺปภาสมุชฺชลํ เอกสฺส ปุญฺญวโต วิมานํ ภวิสฺสตี’’ติฯ เต สเพฺพปิ อปสาทยนฺตา อเญฺญ เอวมาหํสุ – ‘‘กิํ พหุํ วิปฺปลปถ, เนวเส ปุณฺณจโนฺท, น สูริโย น เทววิมานํฯ น เหเตสํ เอวรูปา สิริสมฺปตฺติ อตฺถิ, จกฺกรตเนน ปเนเตน ภวิตพฺพ’’นฺติฯ

เอวํ ปวตฺตสลฺลาปเสฺสว ตสฺส ชนสฺส จนฺทมณฺฑลํ โอหาย ตํ จกฺกรตนํ อภิมุขํ โหติฯ ตโต เตหิ ‘‘กสฺส นุ โข อิทํ นิพฺพตฺต’’นฺติ วุเตฺต ภวนฺติ วตฺตาโร – ‘‘น กสฺสจิ อญฺญสฺส, นนุ อมฺหากํ ราชา ปูริตจกฺกวตฺติวโตฺต, ตเสฺสตํ นิพฺพตฺต’’นฺติฯ อถ โส จ มหาชโน, โย จ อโญฺญ ปสฺสติ, สโพฺพ จกฺกรตนเมว อนุคจฺฉติฯ ตมฺปิ จกฺกรตนํ รโญฺญเยว อตฺถาย อตฺตโน อาคตภาวํ ญาเปตุกามํ วิย สตฺตกฺขตฺตุํ ปาการมตฺถเกเนว นครํ อนุสํยายิตฺวา รโญฺญ อเนฺตปุรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อเนฺตปุรสฺส อุตฺตรสีหปญฺชรอาสเนฺน ฐาเน ยถา คนฺธปุปฺผาทีหิ สุเขน สกฺกา โหติ ปูเชตุํ, เอวํ อกฺขาหตํ วิย ติฎฺฐติฯ

เอวํ ฐิตสฺส ปนสฺส วาตปานจฺฉิทฺทาทีหิ ปวิสิตฺวา นานาวิราครตนปฺปภาสมุชฺชลํ อโนฺตปาสาทํ อลงฺกุรุมานํ ปภาสมูหํ ทิสฺวา ทสฺสนตฺถาย สญฺชาตาภิลาโส ราชา โหติฯ ปริชโน ปิสฺส ปิยวจนปาภเตน อาคนฺตฺวา ตมตฺถํ นิเวเทติฯ อถ ราชา พลวปีติปาโมชฺชผุฎสรีโร ปลฺลงฺกํ โมเจตฺวา อุฎฺฐายาสนา สีหปญฺชรสมีปํ คนฺตฺวา ตํ จกฺกรตนํ ทิสฺวา ‘‘สุตํ โข ปน เมต’’นฺติอาทิกํ จินฺตนํ จิเนฺตสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทิสฺวาน รโญฺญ ขตฺติยสฺส…เป…. อสฺสํ นุ โข อหํ ราชา จกฺกวตฺตี’’ติฯ ตตฺถ **โส โหติ ราชา จกฺกวตฺตี**ติ กิตฺตาวตา จกฺกวตฺตี โหติ? เอกงฺคุลทฺวงฺคุลมตฺตมฺปิ จกฺกรตเน อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปวเตฺตฯ

อิทานิ ตสฺส ปวตฺตาปนตฺถํ ยํ กาตพฺพํ ตํ ทเสฺสโนฺต **อถ โข, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุฎฺฐายาสนา**ติ นิสิโนฺนาสนโต อุฎฺฐหิตฺวา จกฺกรตนสมีปํ อาคนฺตฺวาฯ **ภิงฺการํ คเหตฺวา**ติ หตฺถิโสณฺฑสทิสปนาฬึ สุวณฺณภิงฺการํ อุกฺขิปิตฺวา วามหเตฺถน อุทกํ คเหตฺวาฯ ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตนํ, อภิวิชินาตุ ภวํ จกฺกรตนนฺติฯ **อนฺวเทว ราชา จกฺกวตฺตี สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา**ติ สพฺพจกฺกวตฺตีนญฺหิ อุทเกน อภิสิญฺจิตฺวา ‘‘อภิวิชานาตุ ภวํ จกฺกรตน’’นฺติ วจนสมนนฺตรเมว เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา จกฺกรตนํ ปวตฺตติ, ยสฺส ปวตฺติสมกาลเมว โส ราชา จกฺกวตฺตี นาม โหติฯ

ปวเตฺต ปน จกฺกรตเน ตํ อนุพนฺธมาโนว ราชา จกฺกวตฺตี ยานวรํ อารุยฺห เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺฉติ, อถสฺส ฉตฺตจามราทิหโตฺถ ปริชโน เจว อเนฺตปุรชโน จฯ ตโต นานปฺปการกญฺจุกกวจาทิสนฺนาหวิภูสิเตน วิวิธาหรณปฺปภาสมุชฺชลิเตน สมุสฺสิตทฺธชปฎากปฎิมณฺฑิเตน อตฺตโน อตฺตโน พลกาเยน สทฺธึ อุปราชเสนาปติ ปภูตโยปิ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ราชานเมว ปริวาเรนฺติฯ ราชยุตฺตา ปน ชนสงฺคหตฺถํ นครวีถีสุ เภริโย จราเปนฺติ ‘‘ตาตา อมฺหากํ รโญฺญ จกฺกรตนํ นิพฺพตฺตํ, อตฺตโน อตฺตโน วิภวานุรูเปน มณฺฑิตปฺปสาธิตา สนฺนิปตถา’’ติฯ มหาชโน ปน ปกติยา จกฺกรตนสเทฺทเนว สพฺพกิจฺจานิ ปหาย คนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย สนฺนิปติโตว, โสปิ สโพฺพ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ราชานเมว ปริวาเรติฯ ยสฺส ยสฺส หิ รญฺญา สทฺธึ คนฺตุกามตา อุปฺปชฺชติ, โส โส อากาสคโตว โหติฯ เอวํ ทฺวาทสโยชนายามวิตฺถารา ปริสา โหติฯ ตตฺถ เอกปุริโสปิ ฉินฺนภินฺนสรีโร วา กิลิฎฺฐวโตฺถ วา นตฺถิฯ สุจิปริวาโร หิ ราชา จกฺกวตฺตีฯ จกฺกวตฺติปริสา นาม วิชฺชาธรปริสา วิย อากาเส คจฺฉมานา อินฺทนีลมณิตเล วิปฺปกิณฺณรตนสทิสา โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนฺวเทว ราชา จกฺกวตฺตี สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา’’ติฯ

ตมฺปิ จกฺกรตนํ รุกฺขคฺคานํ อุปรูปริ นาติอุเจฺจน คคนปเทเสน ปวตฺตติ, ยถา รุกฺขานํ ปุปฺผผลปลฺลเวหิ อตฺถิกา ตานิ สุเขน คเหตุํ สโกฺกนฺติ, ภูมิยํ ฐิตา ‘‘เอส ราชา, เอส อุปราชา, เอส เสนาปตี’’ติ สลฺลเกฺขตุํ สโกฺกนฺติฯ ฐานาทีสุปิ อิริยาปเถสุ โย เยน อิจฺฉติ, โส เตเนว คจฺฉติฯ จิตฺตกมฺมาทิสิปฺปปสุตา เจตฺถ อตฺตโน อตฺตโน กิจฺจํ กโรนฺตาเยว คจฺฉนฺติฯ ยเถว หิ

ภูมิยํ, ตถา เนสํ สพฺพกิจฺจานิ อากาเส อิชฺฌนฺติฯ เอวํ จกฺกวตฺติปริสํ คเหตฺวา ตํ จกฺกรตนํ วามปเสฺสน สิเนรุํ ปหาย สมุทฺทสฺส อุปริภาเคน อฎฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาณํ ปุพฺพวิเทหํ คจฺฉติฯ

ตตฺถ โย วินิเพฺพเธน ทฺวาทสโยชนาย ปริเกฺขปโต ฉตฺตึสโยชนปริสาย สนฺนิเวสกฺขโมสฺสภาหารูปกรโณ ฉายูทกสมฺปนฺโน สุจิสมตโล รมณีโย ภูมิภาโค, ตสฺส อุปริภาเค ตํ จกฺกรตนํ อากาเส อกฺขาหตํ วิย ติฎฺฐติฯ อถ เตน สญฺญาเณน โส มหาชโน โอตริตฺวา ยถารุจิ นฺหานโภชนาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ กโรนฺโต วาสํ กเปฺปติ, เตน วุตฺตํ ‘‘ยสฺมึ โข ปน, ภิกฺขเว, ปเทเส ตํ จกฺกรตนํ ปติฎฺฐาติ, ตตฺถ ราชา จกฺกวตฺตี วาสํ อุเปติ สทฺธึ จตุรงฺคินิยา เสนายา’’ติฯ

เอวํ วาสํ อุปคเต จกฺกวตฺติมฺหิ เย ตตฺถ ราชาโน, เต ‘‘ปรจกฺกํ อาคต’’นฺติ สุตฺวาปิ น พลกายํ สนฺนิปาเตตฺวา ยุทฺธสชฺชา โหนฺติฯ จกฺกรตนสฺส อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว นตฺถิ โส สโตฺต นาม, โย ปจฺจตฺถิกสญฺญาย ราชานํ อารพฺภ อาวุธํ อุกฺขิปิตุํ วิสเหยฺยฯ อยมนุภาโว จกฺกรตนสฺสฯ

> จกฺกานุภาเวน หิ ตสฺส รโญฺญ,
> อรี อเสสา ทมถํ อุเปนฺติ;
> อรินฺทมํ นาม นราธิปสฺส,
> เตเนว ตํ วุจฺจติ ตสฺส จกฺกํฯ

ตสฺมา สเพฺพปิ เต ราชาโน อตฺตโน อตฺตโน รชฺชสิริวิภวานุรูปํ ปาภตํ คเหตฺวา ตํ ราชานํ อุปคมฺม โอนตสิรา อตฺตโน โมฬิยมณิปฺปภาภิเสเกนสฺส ปาทปูชํ กโรนฺโต ‘‘เอหิ โข มหาราชา’’ติอาทีหิ วจเนหิ ตสฺส กิงฺการปฺปฎิสฺสาวิตํ อาปชฺชนฺติฯ เตน วุตฺตํ **เย โข ปน, ภิกฺขเว, ปุรตฺถิมาย…เป…. อนุสาส มหาราชา**ติฯ

ตตฺถ **สฺวาคตน**ฺติ สุอาคมนํฯ เอกสฺมิญฺหิ อาคเต โสจนฺติ, คเต นนฺทนฺติฯ เอกสฺมึ อาคเต นนฺทนฺติ, คเต โสจนฺติฯ ตาทิโส ตฺวํ อาคตนนฺทโน คมนโสจโน, ตสฺมา ตว อาคมนํ สุอาคมนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ วุเตฺต ปน จกฺกวตฺตี นาปิ ‘‘เอตฺตกํ นาม เม อนุวสฺสํ พลึ อุปกเปฺปถา’’ติ วทติ, นาปิ อญฺญสฺส โภคํ อจฺฉินฺทิตฺวา อญฺญสฺส เทติฯ อตฺตโน ปน ธมฺมราชภาวสฺส อนุรูปาย ปญฺญาย ปาณาติปาตาทีนิ อุปปริกฺขิตฺวา เปมนีเยน มญฺชุนา สเรน ‘‘ปสฺสถ ตาตา, ปาณาติปาโต นาเมส อาเสวิโต ภาวิโต พหุลีกโต นิรยสํวตฺตนิโก โหตี’’ติอาทินา นเยน ธมฺมํ เทเสตฺวา ‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพ’’ติอาทิกํ โอวาทํ เทติฯ เตน วุตฺตํ **ราชา จกฺกวตฺตี เอวมาห ปาโณ น หนฺตโพฺพ…เป…. ยถาภุตฺตญฺจ ภุญฺชถา**ติฯ

กึ ปน สเพฺพปิ รโญฺญ อิมํ โอวาทํ คณฺหนฺตีติฯ พุทฺธสฺสปิ ตาว สเพฺพ น คณฺหนฺติ, รโญฺญ กึ คณฺหิสฺสนฺติฯ ตสฺมา เย ปณฺฑิตา วิภาวิโน, เต คณฺหนฺติฯ สเพฺพ ปน อนุยนฺตา ภวนฺติฯ ตสฺมา ‘‘เย โข ปน, ภิกฺขเว’’ติอาทิมาหฯ

อถ ตํ จกฺกรตนํ เอวํ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ โอวาเท ทินฺเน กตปาตราเส จกฺกวตฺตีพเลน เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ปุรตฺถิมํ สมุทฺทํ อโชฺฌคาหติฯ ยถา ยถา จ ตํ อโชฺฌคาหติ, ตถา ตถา อคทคนฺธํ ฆายิตฺวา สํขิตฺตผโณ นาคราชา วิย สํขิตฺตอูมิวิปฺผารํ หุตฺวา โอคจฺฉมานํ มหาสมุทฺทสลิลํ โยชนมตฺตํ โอคนฺตฺวา อโนฺตสมุเทฺท เวฬุริยภิตฺติ วิย ติฎฺฐติฯ ตงฺขณญฺญว จ ตสฺส รโญฺญ ปุญฺญสิรึ ทฎฺฐุกามานิ วิย มหาสมุทฺทตเล วิปฺปกิณฺณานิ นานารตนานิ ตโต

ตโต อาคนฺตฺวา ตํ ปเทสํ ปูรยนฺติฯ อถ สา ราชปริสา ตํ นานารตนปริปูรํ มหาสมุทฺทตลํ ทิสฺวา ยถารุจิ อุจฺฉงฺคาทีหิ อาทิยติ, ยถารุจิ อาทินฺนรตนาย ปน ปริสาย ตํ จกฺกรตนํ ปฏินิวตฺตติฯ ปฏินิวตฺตมาเน จ ตสฺมึ ปริสา อคฺคโต โหติ, มชฺฌํ ราชา, อเนฺต จกฺกรตนํฯ ตมฺปิ ชลนิธิชลํ ปโลภิยมานมิว จกฺกรตนสิริยา, อสหมานมิว จ เตน วิโยคํ, เนมิมณฺฑลปริยนฺตํ อภิหนนฺตํ นิรนฺตรเมว อุปคจฺฉติฯ

๒๕๗. เอวํ ราชา จกฺกวตฺตี ปุรตฺถิมสมุทฺทปริยนฺตํ ปุพฺพวิเทหํ อภิวิชินิตฺวา ทกฺขิณสมุทฺทปริยนฺตํ ชมฺพุทีปํ วิเชตุกาโม จกฺกรตนเทสิเตน มคฺเคน ทกฺขิณสมุทฺทาภิมุโข คจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ **อถ โข ตํ, ภิกฺขเว, จกฺกรตนํ ปุรตฺถิมสมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา ทกฺขิณํ ทิสํ ปวตฺตตี**ติฯ เอวํ ปวตฺตมานสฺส ปน ตสฺส ปวตฺตนวิธานํ เสนาสนฺนิเวโส ปฏิราชคมนํ เตสํ อนุสาสนิปฺปทานํ ทกฺขิณสมุทฺทํ อโชฺฌคาหนํ สมุทฺทสลิลสฺส โอคจฺฉนํ รตนาทานนฺติ สพฺพํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

วิชินิตฺวา ปน ตํ ทสสหสฺสโยชนปฺปมาณํ ชมฺพุทีปํ ทกฺขิณสมุทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตริตฺวา สตฺตโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อปรโคยานํ วิเชตุํ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว คนฺตฺวา ตมฺปิ สมุทฺทปริยนฺตํ ตเถว อภิวิชินิตฺวา ปจฺฉิมสมุทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตริตฺวา อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาณํ อุตฺตรกุรุํ วิเชตุํ ตเถว คนฺตฺวา ตมฺปิ สมุทฺทปริยนฺตํ ตเถว อภิวิชิย อุตฺตรสมุทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตรติฯ

เอตฺตาวตา รญฺญา จกฺกวตฺตินา จาตุรนฺตาย ปถวิยา อาธิปจฺจํ อธิคตํ โหติฯ โส เอวํ วิชิตวิชโย อตฺตโน รชฺชสิริสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ สปริโส อุทฺธํ คคนตลํ อภิลงฺฆิตฺวา สุวิกสิตปทุมุปฺปลปุณฺฑรีกวนวิจิเตฺต จตฺตาโร ชาตสฺสเร วิย ปญฺจสตปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาเร จตฺตาโร มหาทีเป โอโลเกตฺวา จกฺกรตนเทสิเตเนว มคฺเคน ยถานุกฺกมํ อตฺตโน ราชธานิเมว ปจฺจาคจฺฉติฯ อถ ตํ จกฺกรตนํ อเนฺตปุรทฺวารํ โสภยมานํ วิย หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

เอวํ ปติฏฺฐิเต ปน ตสฺมึ จกฺกรตเน ราชเนฺตปุเร อุกฺกาหิ วา ทีปิกาหิ วา กิญฺจิ กรณียํ น โหติ, จกฺกรตโนภาโสเยว รตฺติํ อนฺธการํ วิธมติฯ เย จ ปน รตฺติํ อนฺธการตฺถิกา โหนฺติ, เตสํ อนฺธการเมว โหติฯ เตน วุตฺตํ **ทกฺขิณสมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา...เป.... เอวรูปํ จกฺกรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ

หตฺถิรตนวณฺณนา

๒๕๘. เอวํ ปาตุภูตจกฺกรตนสฺส ปนสฺส จกฺกวตฺติโน อมจฺจา ปกติมงฺคลหตฺถิฏฺฐานํ สุจิภูมิภาคํ กาเรตฺวา หริจนฺทนาทีหิ สุรภิคเนฺธหิ อุปลิมฺปาเปตฺวา เหฏฺฐา วิจิตฺตวณฺณสุรภิกุสุมสมากิณฺณํ อุปริ สุวณฺณตารกานํ อนฺตรนฺตรา สโมสริตมนุญฺญ-กุสุมทามปฺปฏิมณฺฑิตวิตานํ เทววิมานํ วิย อภิสงฺขริตฺวา ‘‘เอวรูปสฺส นาม เทว หตฺถิรตนสฺส อาคมนํ จิเนฺตถา’’ติ วทนฺติฯ โส ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว มหาทานํ ทตฺวา สีลานิ สมาทาย ตํ ปุญฺญสมฺปตฺติํ อาวชฺชโนฺต นิสีทติ, อถสฺส ปุญฺญานุภาวโจทิโต ฉทฺทนฺตกุลา วา อุโปสถกุลา วา ตํ สกฺการวิเสสํ อนุภวิตุกาโม ตรุณรวิมณฺฑลาภิรตฺตจรณ-คีวมุขปฺปฏิมณฺฑิตวิสุทฺธเสตสรีโร สตฺตปฺปติโฏฺฐ สุสณฺฐิตงฺคปจฺจงฺคสนฺนิเวโส วิกสิตรตฺต-ปทุมจารุโปกฺขโร อิทฺธิมา โยคี วิย เวหาสํ คมนสมโตฺถ มโนสิลาจุณฺณรญฺชิตปริยโนฺต วิย รชตปพฺพโต หตฺถิเสโฏฺฐ ตสฺมึ ปเทเส ปติฏฺฐาติฯ โส ฉทฺทนฺตกุลา อาคจฺฉโนฺต สพฺพกนิโฏฺฐ อาคจฺฉติ, อุโปสถกุลา สพฺพเชโฏฺฐฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อุโปสโถ นาคราชา’’ อิเจฺจว อาคจฺฉติฯ สฺวายํ ปูริตจกฺกวตฺติวตฺตานํ จกฺกวตฺตีนํ สุเตฺต วุตฺตน

เยเนว จินฺตยนฺตานํ อาคจฺฉติ, น อิตเรสํฯ สยเมว ปกติมงฺคลหตฺถิฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา มงฺคลหตฺถึ อปเนตฺวา ตตฺถ ติฏฺฐติฯ เตน วุตฺตํ **ปุน จปรํ, ภิกฺขเว…เป…. นาคราชา**ติฯ

เอวํ ปาตุภูตํ ปน ตํ หตฺถิรตนํ ทิสฺวา หตฺถิโคปกาทโย หฏฺฐตุฏฺฐา เวเคน คนฺตฺวา รโญฺญ อาโรเจนฺติฯ ราชา ตุริตตุริตํ อาคนฺตฺวา ตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิโตฺต ''ภทฺทกํ วต โภ หตฺถิยานํ, สเจ ทมถํ อุเปยฺยา''ติ จินฺตยโนฺต หตฺถํ ปสาเรติฯ อถ โส ฆรเธนุวจฺฉโก วิย กเณฺณ โอลเมฺพตฺวา สูรตภาวํ ทเสฺสโนฺต ราชานํ อุปสงฺกมติ, ราชา ตํ อภิรุหิตุกาโม โหติฯ อถสฺส ปริชนา อธิปฺปายํ ญตฺวา ตํ หตฺถิรตนํ โสวณฺณทฺธชํ โสวณฺณาลงฺการํ เหมชาลปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา อุปเนนฺติฯ ราชา ตํ อนิสีทาเปตฺวาว สตฺตรตนมยาย นิเสฺสณิยา อภิรุยฺห อากาสํ คมนนินฺนจิโตฺต โหติฯ ตสฺส สห จิตฺตุปฺปาเทเนว โส หตฺถิราชา ราชหํโส วิย อินฺทนีลมณิปฺปภาชาลนีลคคนตลํ อภิลงฺฆติ, ตโต จกฺกจาริกาย วุตฺตนเยเนว สกลราชปริสาฯ อิติ สปริโส ราชา อโนฺตปาตราเสเยว สกลปถวึ อนุสํยายิตฺวา ราชธานึ ปจฺจาคจฺฉติ, เอวํ มหิทฺธิกํ จกฺกวตฺติโน **หตฺถิรตนํ** โหติฯ เตน วุตฺตํ **ทิสฺวาน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส…เป…. เอวรูปํ หตฺถิรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ

อสฺสรตนวณฺณนา

เอวํ ปาตุภูตหตฺถิรตนสฺส ปน จกฺกวตฺติโน ปริสา ปกติมงฺคลอสฺสฏฺฐานํ สุจิสมตลํ กาเรตฺวา อลงฺกริตฺวา จ ปุริมนเยเนว รโญฺญ ตสฺส อาคมนจินฺตนตฺถํ อุสฺสาหํ ชเนนฺติฯ โส ปุริมนเยเนว กตทานสกฺกาโร สมาทินฺนสีโลว ปาสาทตเล นิสิโนฺน ปุญฺญสมฺปตฺตึ สมนุสฺสรติ, อถสฺส ปุญฺญานุภาวโจทิโต สินฺธวกุลโต วิชฺชุลฺลตาวินทฺธสรทกาลเสตวลาหกราสิสสฺสิริโก รตฺตปาโท รตฺตตุโณฺฑ จนฺทปฺปภาปุญฺชสทิสสุทฺธสินิทฺธฆนสงฺฆาตสรีโร กากคีวา วิย อินฺทนีลมณิ วิย จ กาฬวเณฺณน สีเสน สมนฺนาคตตฺตา **กาฬสีโส** สุฏฺฐุ กเปฺปตฺวา ฐปิเตหิ วิย มุญฺชสทิเสหิ สณฺหวฏฺฏอุชุคติคเตหิ เกเสหิ สมนฺนาคตตฺตา **มุญฺชเกโส เวหาสงฺคโม** วลาหโก นาม อสฺสราชา อาคนฺตฺวา ตสฺมึ ฐาเน ปติฏฺฐาติฯ เสสํ สพฺพํ หตฺถิรตเน วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอวรูปํ **อสฺสรตนํ** สนฺธาย ภควา **ปุน จปร**นฺติอาทิมาหฯ

มณิรตนวณฺณนา

เอวํ ปาตุภูตอสฺสรตนสฺส ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส จตุหตฺถายามํ สกฏนาภิสมปฺปมาณํ อุโภสุ อเนฺตสุ กณฺณิกปริยนฺตโต วินิคฺคตสุปริสุทฺธมุตฺตากลาเปหิ ทฺวีหิ กญฺจนปทุเมหิ อลงฺกตํ จตุราสีติมณิสหสฺสปริวารํ ตาราคณปริวุตสฺส ปุณฺณจนฺทสฺส สิรึ ปฏิปฺผรมานํ วิย เวปุลฺลปพฺพตโต **มณิรตนํ** อาคจฺฉติฯ ตเสฺสวํ อาคตสฺส มุตฺตาชาลเก ฐเปตฺวา เวฬุปรมฺปราย สฏฺฐิหตฺถปฺปมาณํ อากาสํ อาโรปิตสฺส รตฺติภาเค สมนฺตา โยชนปฺปมาณํ โอกาสํ อาภา ผรติ, ยาย สโพฺพ โส โอกาโส อรุณุคฺคมนเวลา วิย สญฺชาตาโลโก โหติฯ ตโต กสฺสกา กสิกมฺมํ, วาณิชา อาปณุคฺฆาฏนํ , เต เต จ สิปฺปิโน ตํ ตํ กมฺมนฺตํ ปโยเชนฺติ ทิวาติ มญฺญมานาฯ เตน วุตฺตํ **ปุน จปรํ, ภิกฺขเว…เป…. มณิรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ

อิตฺถิรตนวณฺณนา

เอวํ ปาตุภูตมณิรตนสฺส ปน จกฺกวตฺติสฺส วิสยสุขวิเสสการณํ **อิตฺถิรตนํ** ปาตุภวติฯ มทฺทราชกุลโต วา หิสฺส อคฺคมเหสึ อาเนนฺติ, อุตฺตรกุรุโต วา ปุญฺญานุภาเวน สยํ อาคจฺฉติฯ อวเสสา ปนสฺสา สมฺปตฺติ ''ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส อิตฺถิรตนํ ปาตุภวติ อภิรูปา ทสฺสนียา''ติอาทินา นเยน ปาฬิยํเยว อาคตาฯ

ตตฺถ สณฺฐานปาริปูริยา อธิกํ รูปํ อสฺสาติ **อภิรูปา**ฯ ทิสฺสมานา จ จกฺขูนิ ปีณยติ, ตสฺมา อญฺญํ กิจฺจวิเกฺขปํ หิตฺวาปิ ทฏฺฐพฺพาติ **ทสฺสนียา**ฯ ทิสฺสมานา จ โสมนสฺสวเสน จิตฺตํ ปสาเทตีติ **ปาสาทิกาฯ ปรมายา**ติ เอวํ ปสาทาวหตฺตา อุตฺตมายฯ **วณฺณโปกฺขรตายา**ติ วณฺณสุนฺทรตายฯ **สมนฺนาคตา**ติ อุเปตาฯ **อภิรูปา** วา ยสฺมา นาติทีฆา นาติรสฺสา **ทสฺสนียา** ยสฺมา นาติกิสา นาติถูลา, **ปาสาทิกา** ยสฺมา นาติกาฬิกา นโจจฺทาตาฯ **ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา** ยสฺมา อติกฺกนฺตา มานุสํ วณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํฯ มนุสฺสานญฺหิ วณฺณาภา พหิ น นิจฺฉรติ, เทวานํ อติทูรํ นิจฺฉรติ, ตสฺสา ปน ทฺวาทสหตฺถปฺปมาณํ ปเทสํ สรีราภา โอภาเสติฯ

นาติทีฆาทีสุ จสฺสา ปฐมยุคเฬน อาโรหสมฺปตฺติ, ทุติยยุคเฬน ปริณาหสมฺปตฺติ, ตติยยุคเฬน วณฺณสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ ฉหิ วาปิ เอเตหิ กายวิปตฺติยา อภาโว, อติกฺกนฺตา มานุสํ วณฺณนฺติ อิมินา กายสมฺปตฺติ วุตฺตาฯ

ตูลปิจุโน วา กปฺปาสปิจุโน วาติ สปฺปิมณฺเฑ ปกฺขิปิตฺวา ฐปิตสฺส สตวิหตสฺส ตูลปิจุโน วา สตวิหตสฺส กปฺปาสปิจุโน วา กายสมฺผสฺส โหติฯ **สีเต**ติ รญฺโญ สีตกาเลฯ **อุเณฺห**ติ รญฺโญ อุณฺหกาเลฯ **จนฺทนคนฺธ**ติ นิจฺจกาลเมว สุปิสิตสฺส อภินวสฺส จตุชฺชาติสมาโยชิตสฺส หริจนฺทนสฺส คนฺธ กายโต วายติฯ **อุปฺปลคนฺธ**ติ หสิตกถิตกาเลสุ มุขโต นิกฺขนฺตตงฺขณํ วิกสิตเสฺสว นีลุปฺปลสฺส อติสุรภิคนฺธ วายติฯ

เอวํ รูปสมฺผสฺสคนฺธสมฺปตฺติยุตฺตาย ปนสฺสา สรีรสมฺปตฺติยา อนุรูปํ อาจารํ ทเสฺสตุํ **ตํ โข ปนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราชานํ ทิสฺวา นิสินฺนาสนโต อคฺคิทฑฺฒา วิย ปฐมเมว อุฏฺฐาตีติ **ปุพฺพุฏฺฐายินี**ฯ ตสฺมึ นิสิเนฺน ตสฺส รญฺโญ ตาลวเณฺฎน พีชนาทิกิจฺจํ กตฺวา ปจฺฉา นิปตติ นิสีทตีติ **ปจฺฉานิปาตินี**ฯ กึ กโรมิ เทวาติ ตสฺส กึการํ ปฏิสฺสาเวตีติ **กึการปฏิสฺสาวินี**ฯ รญฺโญ มนาปเมว จรติ กโรตีติ **มนาปจารินี**ฯ ยํ รญฺโญ ปิยํ, ตเทว วทตีติ **ปิยวาทินี**ฯ

อิทานิ สฺวาสฺสา อาจาโร ภาวสุทฺธิยา เอว, น สาเฐเยฺยนาติ ทเสฺสตุํ **ตํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โน อติจรตี**ติ น อติกฺกมิตฺวา จรติ, อญฺญํ ปุริสํ จิเตฺตนปิ น ปเตฺถตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ เย ตสฺสา อาทิมฺหิ ''อภิรูปา''ติอาทโย อเนฺต ''ปุพฺพุฏฺฐายินี''ติอาทโย คุณา วุตฺตา, เต ปกติคุณา เอว ''อติกฺกนฺตา มานุสํ วณฺณ''นฺติอาทโย ปน จกฺกวตฺติโน ปุญฺญํ อุปนิสฺสาย จกฺกรตนปาตุภาวโต ปฏฺฐาย ปุริมกมฺมานุภาเวน นิพฺพตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ อภิรูปตาทิกาปิ วา จกฺกรตนปาตุภาวโต ปฏฺฐาย สพฺพาการปาริปูรา ชาตาฯ เตนาห **เอวรูปํ อิตฺถิรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ

คหปติรตนวณฺณนา

เอวํ ปาตุภูตอิตฺถิรตนสฺส ปน รญฺโญ จกฺกวตฺติสฺส ธนกรณียานํ กิจฺจานํ ยถาสุขปฺปวตฺตนตฺถํ **คหปติรตนํ** ปาตุภวติฯ โส ปกติยาว มหาโภโค มหาโภคกุเล ชาโต รญฺโญ ธนราสิวฑฺฒโก เสฏฺฐิ คหปติ โหติ, จกฺกรตนานุภาวสหิตํ ปนสฺส กมฺมวิปากชํ ทิพฺพจกฺขุ ปาตุภวติ, เยน อโนฺตปถวิยํ โยชนพฺภนฺตเร นิธึ ปสฺสติฯ โส ตํ สมฺปตฺตึ ทิสฺวา ตุฏฺฐหทโย คนฺตฺวา ราชานํ ธเนน ปวาเรตฺวา สพฺพานิ ธนกรณียานิ สมฺปาเทติฯ เตน วุตฺตํ **ปุน จปรํ, ภิกฺขเว…เป. … เอวรูปํ คหปติรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ

ปริณายกรตนวณฺณนา

เอวํ ปาตุภูตคหปติรตนสฺส ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส สพฺพกิจฺจสํวิธานสมตฺถํ **ปริณายกรตนํ** ปาตุภวติฯ โส รโญฺญ เชฏฺฐปุตฺโตว โหติ ฯ ปกติยา เอว ปณฺฑิโต พฺยตฺโต เมธาวี, รโญฺญ ปุญฺญานุภาวํ นิสฺสาย ปนสฺส อตฺตโน กมฺมานุภาเวน ปรจิตฺตญาณํ อุปฺปชฺชติฯ เยน ทฺวาทสโยชนาย ราชปริสาย จิตฺตาจารํ ญตฺวา รโญฺญ อหิเต หิเต จ ววตฺถเปตุํ สมตฺโถ โหติฯ โสปิ ตํ อตฺตโน อานุภาวํ ทิสฺวา ตุฏฺฐหทโย ราชานํ สพฺพกิจฺจานุสาสเนน ปวาเรติฯ เตน วุตฺตํ **ปุน จปรํ...เป.... ปริณายกรตนํ ปาตุภวตี**ติฯ ตตฺถ **ฐเปตพฺพํ ฐเปตุ**นฺติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐานนฺตเร ฐเปตพฺพํ ฐเปตุํฯ

๒๕๙. **สมเวปากินิยา**ติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๒๖๐. **กฏคฺคเหนา**ติ ชยคฺคาเหนฯ **มหนฺตํ โภคกฺขนฺธ**นฺติ เอกปฺปหาเรเนว เทฺว วา ตีณิ วา สตสหสฺสานิฯ **เกวลา ปริปูรา ปณฺฑิตภูมี**ติ ปณฺฑิโต ตีณิ สุจริตานิ ปูเรตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตติ, ตโต มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉโนฺต กุลรูปโภคสมฺปตฺติยํ นิพฺพตฺตติ, ตตฺถ ฐิโต ตีณิ จ สุจริตานิ ปูเรตฺวา ปุน สเคฺค นิพฺพตฺตตีติ อยํ สกลา ปริปุณฺณา ปณฺฑิตภูมิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

พาลปณฺฑิตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. เทวทูตสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ เทวทูตสุตฺตํฯ ตตฺถ **เทฺว อคารา**ติอาทิ อสฺสปุรสุเตฺต วิตฺถาริตเมวฯ

๒๖๒. **นิรยํ อุปปนฺนา**ติ ภควา กตฺถจิ นิรยโต ปฏฺฐาย เทสนํ เทวโลเกน โอสาเปติ, กตฺถจิ เทวโลกโต ปฏฺฐาย นิรเยน โอสาเปติฯ สเจ สคฺคสมฺปตฺติํ วิตฺถาเรตฺวา กเถตุกาโม โหติ, นิรยทุกฺขํ เอกเทสโต กเถติ, ติรจฺฉานโยนิทุกฺขํ เปตฺติวิสยทุกฺขํ มนุสฺสโลกสมฺปตฺติํ เอกเทสโต กเถติ, สคฺคสมฺปตฺติเมว วิตฺถาเรติฯ สเจ นิรยทุกฺขํ วิตฺถาเรตฺวา กเถตุกาโม โหติ, เทวโลกมนุสฺสโลเกสุ สมฺปตฺติํ ติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสเยสุ จ ทุกฺขํ เอกเทสโต กเถติ, นิรยทุกฺขเมว วิตฺถาเรติฯ โส อิมสฺมิํ สุเตฺต นิรยทุกฺขํ วิตฺถาเรตุกาโม, ตสฺมา เทวโลกโต ปฏฺฐาย เทสนํ นิรเยน โอสาเปติฯ เทวโลกมนุสฺสโลกสมฺปตฺติโย ติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยทุกฺขานิ จ เอกเทสโต กเถตฺวา นิรยทุกฺขเมว วิตฺถาเรน กเถตุํ **ตเมนํ, ภิกฺขเว, นิรยปาลา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ เอกเจฺจ เถรา "**นิรยปาลา** นาม นตฺถิ, ยนฺตรูปํ วิย กมฺมเมว การณํ กาเรตี''ติ วทนฺติฯ เตสํ ตํ ''อตฺถิ นิรเย นิรยปาลาติ, อามนฺตา, อตฺถิ จ การณิกา''ติอาทินา นเยน อภิธเมฺม (กถา. ๘๖๖) ปฏิเสธิตเมวฯ ยถา หิ มนุสฺสโลเก กมฺมการณการกา อตฺถิ, เอวเมว นิรเย นิรยปาลา อตฺถีติฯ **ยมสฺส รโญฺญ**ติ ยมราชา นาม เวมานิกเปตราชา, เอกสฺมิํ กาเล ทิพฺพวิมาเน ทิพฺพกปฺปรุกฺขทิพฺพอุยฺยานทิพฺพนาฏกาทิสมฺปตฺติํ อนุภวติ, เอกสฺมิํ กาเล กมฺมวิปากํ, ธมฺมิโก ราชาฯ น เจส เอโกว โหติ, จตูสุ ปน ทฺวาเรสุ จตฺตาโร ชนา โหนฺติฯ **นาทฺทส**นฺติ อตฺตโน สนฺติเก เปสิตสฺส กสฺสจิ เทวทูตสฺส อภาวํ สนฺธาย เอวํ วทติฯ อถ นํ ยโม ''นายํ ภาสิตสฺส อตฺถํ สลฺลเกฺขตี''ติ ญตฺวา สลฺลกฺขาเปตุกาโม **อโมฺภ**ติอาทิมาหฯ

ชาติธมฺมติ ชาติสภาโว, อปริมุโตฺต ชาติยา, ชาติ นาม มยฺหํ อพฺภนฺตเรเยว อตฺถีติฯ ปรโต **ชราธมฺม**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๒๖๓. **ปฐมํ เทวทูตํ สมนุยุญฺชิตฺวา**ติ เอตฺถ ทหรกุมาโร อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ''ปสฺสถ, โภ, มยฺหมฺปิ ตุมฺหากํ วิย หตฺถปาทา อตฺถิ, สเก ปนมฺหิ มุตฺตกรีเส ปลิปนฺโน, อตฺตโน ธมฺมตาย อุฏฺฐหิตฺวา นฺหายิตุํ น สโกฺกมิ, อหํ กิลิฏฺฐคโตฺตมฺหิ, นฺหาเปถ มนฺติ วตฺตุมฺปิ น สโกฺกมิ, ชาติโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ ชาติโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชาติ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺสา ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโต, วจนโตฺถ ปน มฆเทวสุเตฺต วุโตฺตวฯ

ทุติยํ เทวทูตนฺติ เอตฺถาปิ ชราชิณฺณสโตฺต อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ''ปสฺสถ, โภ, อหมฺปิ ตุเมฺห วิย ตรุโณ อโหสิํ อูรุพลพาหุพลชวนสมฺปโนฺน, ตสฺส เม ตา พลชวนสมฺปตฺติโย อนฺตรหิตา, วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ, ชรายมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ ชราย อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชรา อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺสา ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

ตติยํ เทวทูตนฺติ เอตฺถาปิ คิลานสโตฺต อตฺถโต เอว วทติ นาม – ''ปสฺสถ, โภ, อหมฺปิ ตุเมฺห วิย นิโรโค อโหสิํ, โสมฺหิ เอตรหิ พฺยาธินา อภิหโต สเก มุตฺตกรีเส ปลิปโนฺน, อุฏฺฐาตุมฺปิ น สโกฺกมิ, วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ, พฺยาธิโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ พฺยาธิโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากํ พฺยาธิ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

๒๖๕. **จตุตฺถํ เทวทูต**นฺติ เอตฺถ ปน กมฺมการณา วา เทวทูตาติ กาตพฺพา กมฺมการณิกา วาฯ ตตฺถ ปน กมฺมการณปเกฺข พาตฺติํส ตาว กมฺมการณา อตฺถโต เอวํ วทนฺติ นาม – ''มยํ นิพฺพตฺตมานา น รุเกฺข วา ปาสาเณ วา นิพฺพตฺตาม, ตุมฺหาทิสานํ สรีเร นิพฺพตฺตาม, อิติ อมฺหากํ ปุเร นิพฺพตฺติโตว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนเต เทวทูตา นาม ชาตาฯ กมฺมการณิกาปิ อตฺถโต เอวํ วทนฺติ นาม – ''มยํ ทฺวตฺติํส กมฺมการณา กโรนฺตา น รุกฺขาทีสุ กโรม, ตุมฺหาทิเสสุ สเตฺตสุเยว กโรม, อิติ อมฺหากํ ตุเมฺหสุ ปุเร กมฺมการณากรณโตว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนเตปิ เทวทูตา นาม ชาตาฯ

๒๖๖. **ปญฺจมํ เทวทูต**นฺติ เอตฺถ มตกสโตฺต อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ''ปสฺสถ โภ มํ อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ อุทฺธุมาตกาทิภาวํ ปตฺตํ, มรณโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโตฯ น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ มรณโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ มรณํ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา''ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

อิมํ ปน เทวทูตานุโยคํ โก ลภติ, โก น ลภตีติ? เยน ตาว พหุํ ปาปํ กตํ, โส คนฺตฺวา นิรเย นิพฺพตฺตติเยวฯ เยน ปน ปริตฺตํ ปาปกมฺมํ กตํ, โส ลภติฯ ยถา หิ สภณฺฑํ โจรํ คเหตฺวา กตฺตพฺพเมว กโรนฺติ, น วินิจฺฉินนฺติฯ อนุวิชฺชิตฺวา คหิตํ ปน วินิจฺฉยฏฺฐานํ นยนฺติ, โส วินิจฺฉยํ ลภติฯ เอวํสมฺปทเมตํฯ ปริตฺตปาปกมฺมา หิ อตฺตโน ธมฺมตายปิ สรนฺติ, สาริยมานาปิ สรนฺติฯ

ตตฺถ ทีฆชยนฺตทมิโฬ นาม อตฺตโน ธมฺมตาย สริฯ โส กิร ทมิโฬ สุมนคิริวิหาเร อากาสเจติยํ รตฺตปเฏน ปูเชสิฯ อถ นิรเย อุสฺสทสามนฺต นิพฺพโตฺต อคฺคิชาลสทฺทํ สุตฺวาว อตฺตโน ปูชิตปฏํ อนุสฺสริ, โส คนฺตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺตฯ อปโรปิ ปุตฺตสฺส ทหรภิกฺขุโน ขลิสาฏกํ เทนฺโต ปาทมูเล ฐเปสิ, มรณกาลมฺหิ ปฏปฏาติ สเทฺท นิมิตฺตํ คณฺหิ, โสปิ อุสฺสทสามนฺต นิพฺพโตฺต ชาลสเทฺทน ตํ สาฏกํ อนุสฺสริตฺวา สเคฺค นิพฺพโตฺตฯ เอวํ ตาว อตฺตโน ธมฺมตาย กุสลํ กมฺมํ สริตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตตีติฯ

อตฺตโน ธมฺมตาย อสรนฺต ปน ปญฺจ เทวทูเต ปุจฺฉติฯ ตตฺถ โกจิ ปฐเมน เทวทูเตน สรติ, โกจิ ทุติยาทีหิฯ โย ปน ปญฺจหิปิ น สรติ, ตํ ยโม ราชา สยํ สาเรติฯ เอโก กิร อมโจฺจ สุมนปุปฺผกุมฺภเกน มหาเจติยํ ปูเชตฺวา ยมสฺส ปตฺติํ อทาสิ, ตํ อกุสลกมฺมเกน นิรเย นิพฺพตฺตํ ยมสฺส สนฺติกํ นยิํสุฯ ตสฺมิํ ปญฺจหิปิ เทวทูเตหิ กุสเล อสรนฺต ยโม สยํ โอโลเกนฺโต ทิสฺวา – ‘‘นนุ ตฺวํ มหาเจติยํ สุมนปุปฺผกุมฺภเกน ปูเชตฺวา มยฺหํ ปตฺติํ อทาสี’’ติ สาเรสิ, โส ตสฺมิํ กาเล สริตฺวา เทวโลกํ คโตฯ ยโม ปน สยํ โอโลเกตฺวาปิ อปสฺสโนฺต – ‘‘มหาทุกฺขํ นาม อนุภวิสฺสติ อยํ สโตฺต’’ติ ตุณฺหี โหติฯ

๒๖๗. **มหานิรเย**ติ อวีจิมหานิรยมฺหิฯ กีํ ปนสฺส ปมาณํ? อพฺภนฺตรํ อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ โยชนสตํ โหติฯ โลหปถวี โลหฉทนํ เอเกกา จ ภิตฺติ นวนวโยชนิกา โหติฯ ปุรตฺถิมาย ภิตฺติยา อจฺจิ อุฎฺฐิตา ปจฺฉิมํ ภิตฺติํ คเหตฺวา ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปรโต โยชนสตํ คจฺฉติฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ชาลปริยนฺตวเสน อายามวิตฺถารโต อฏฺฐารสโยชนาธิกานิ ตีณิ โยชนสตานิ, ปริเกฺขปโต ปน นวโยชนสตานิ จตุปณฺณาสโยชนานิ, สมนฺตา ปน อุสฺสเทหิ สทฺธิํ ทสโยชนสหสฺสํ โหติฯ

๒๖๘. **อุพฺภตํ ตาทิสเมว โหตี**ติ เอตฺถ อกฺกนฺตปทํ ยาว อฏฺฐิโต ทฑฺฒํ อุทฺธริตฺเมว นสกฺกาฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – เหฎฺฐโต ปฏฺฐาย ฑยฺหติ, อุปริโต ปฏฺฐาย ฌายติ, อิติ อกฺกมนกาเล ฑยฺหมานํ ปญฺญายติ, อุทฺธรณกาเล ตาทิสเมว, ตสฺมา เอวํ วุตฺตํฯ **พหุสมฺปโตฺต**ติ พหูนิ วสฺสสตวสฺสสหสฺสานิ สมฺปโตฺตฯ

กสฺมา ปเนส นรโก อวีจีติ สงฺขํ คโตติฯ วีจิ นาม อนฺตรํ วุจฺจติ, ตตฺถ จ อคฺคิชาลานํ วา สตฺตานํ วา ทุกฺขสฺส วา อนฺตรํ นตฺถิฯ ตสฺมา โส อวีจีติ สงฺขํ คโตติฯ ตสฺส หิ ปุรตฺถิมภิตฺติโต ชาลา อุฎฺฐิตา สํสิพฺพมานา โยชนสตํ คนฺตฺวา ปจฺฉิมภิตฺติํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปรโต โยชนสตํ คจฺฉติฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโยฯ

อิเมสํ ฉนฺนํ ชาลานํ มเชฺฌ นิพฺพโตฺต เทวทโตฺต, ตสฺส โยชนสตปฺปมาโณ อตฺตภาโว, เทฺว ปาทา ยาว โคปฺผกา โลหปถวิํ ปวิฏฺฐา, เทฺว หตฺถา ยาว มณิพนฺธา โลหภิตฺติโย ปวิฏฺฐา, สีสํ ยาว ภมุกฏฺฐิโต โลหฉทเน ปวิฏฺฐํ, อโธภาเคน เอกํ โลหสูลํ ปวิสิตฺวา กายํ วินิวิชฺฌนฺตํ ฉทเน ปวิฏฺฐํ, ปาจีนภิตฺติโต นิกฺขนฺตสูลํ หทยํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปจฺฉิมภิตฺติํ ปวิฏฺฐํ , อุตฺตรภิตฺติโต นิกฺขนฺตสูลํ ผาสุกา วินิวิชฺฌิตฺวา ทกฺขิณภิตฺติํ ปวิฏฺฐํฯ นิจฺจเล ตถาคตมฺหิ อปรทฺธตฺตา นิจฺจโลว หุตฺวา ปจฺจตีติ กมฺมสริกฺขตาย เอทิโส ชาโตฯ เอวํ ชาลานํ นิรนฺตรตาย อวีจิ นามฯ

อพฺภนฺตเร ปนสฺส โยชนสติเก ฐาเน นาฬิยํ โกเฏฺฏตฺวา ปูริตปิฏฺฐํ วิย สตฺตา นิรนฺตรา, ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน สโตฺต อตฺถิ, อิมสฺมิํ นตฺถี’’ติ น วตฺตพฺพํ, คจฺฉนฺตานํ ฐิตานํ นิสินฺนานํ นิปนฺนานํ

อโนฺต นตฺถิ, คจฺฉเนฺต วา ฐิเต วา นิสิเนฺน วา นิปเนฺน วา อญฺญมญฺญํ น พาธนฺติฯ เอวํ สตฺตานํ นิรนฺตรตาย อวีจิฯ

กายทฺวาเร ปน ฉ อุเปกฺขาสหคตานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เอกํ ทุกฺขสหคตํฯ เอวํ สเนฺตปิ ยถา ชิวฺหเคฺค ฉ มธุพินฺทูนิ ฐเปตฺวา เอกสฺมึ ตมฺพโลหพินฺทุมฺหิ ฐปิเต อนุทหนพลวตาย ตเทว ปญฺญายติ, อิตรานิ อโพฺพหาริกานิ โหนฺติ, เอวํ อนุทหนพลวตาย ทุกฺขเมเวตฺถ นิรนฺตรํ, อิตรานิ อโพฺพหาริกานีติฯ เอวํ ทุกฺขสฺส นิรนฺตรตาย อวีจิฯ

๒๖๙. **มหโนฺต**ติ โยชนสติโกฯ **โส ตตฺถ ปตตี**ติ เอโก ปาโท มหานิรเย โหติ, เอโก คูถนิรเย นิปตติฯ **สูจิมุขา**ติ สูจิสทิสมุขา, เต หตฺถิคีวปฺปมาณา เอกโทณิกนาวาปฺปมาณา วา โหนฺติฯ

กุกฺกุลนิรโยติ โยชนสตปฺปมาโณว อโนฺต กูฏาคารมตฺตวิตจฺจิตองฺคารปุโณฺณ อาทิตฺตฉาริกนิรโย, ยตฺถ ปติตปติตา กุทฺรูสกราสิมฺหิ ขิตฺตผาลวาสิสิลาทีนิ วิย เหฏฺฐิมตลเมว คณฺหนฺติฯ

อาโรเปนฺตีติ อยทเณฺฑหิ โปเถนฺตา อาโรเปนฺติฯ เตสํ อาโรหนกาเล เต กณฺฏกา อโธมุขา โหนฺติ, โอโรหนกาเล อุทฺธํมุขาฯ

วาเตริตานีติ กมฺมมเยน วาเตน จลิตานิฯ **หตฺถมฺปิ ฉินฺทนฺตี**ติ ผลเก มํสํ วิย โกฏฺฏยมานานิ ฉินฺทนฺติฯ สเจ อุฏฺฐาย ปลายติ, อโยปากาโร สมุฏฺฐหิตฺวา ปริกฺขิปติ, เหฏฺฐา ขุรธารา สมุฏฺฐาติฯ

ขาโรทกา นทีติ เวตรณี นาม ตมฺพโลหนทีฯ ตตฺถ อโยมยานิ ขรวาลิก-โปกฺขรปตฺตานิ, เหฏฺฐา ขุรธารา อุโภสุ ตีเรสุ เวตฺตลตา จ กุสติณานิ จฯ **โส ตตฺถ ทุกฺขา ติพฺพา ขรา**ติ โส ตตฺถ อุทฺธญฺจ อโธ จ วุยฺหมาโน โปกฺขรปเตฺตสุ ฉิชฺชติฯ สิงฺฆาฏกสณฺฐานาย ขรวาลิกาย กณฺฏเกหิ วิชฺฌิยติ, ขุรธาราหิ ผาลิยติ, อุโภสุ ตีเรสุ กุสติเณหิ วิเลขติ, เวตฺตลตาหิ อากฑฺฒิยติ, ติกฺขสตฺตีหิ ผาลิยติฯ

๒๗๐. **ตเตฺตน อโยสงฺกุนา**ติ เตน ชิคจฺฉิโตมฺหีติ วุเตฺต มหนฺตํ โลหปจฺฉึ โลหคุฬานํ ปูเรตฺวา ตํ อุปคจฺฉนฺติ, โส โลหคุฬภาวํ ญตฺวา ทเนฺต สมฺผุเสติ, อถสฺส เต ตเตฺตน อโยสงฺกุนา มุขํ วิวรนฺติ, ตมฺพโลหธาเรหิ มหเนฺตน โลหกฏาเหน ตมฺพโลหํ อุปเนตฺวา เอวเมวํ กโรนฺติฯ ปุน **มหานิรเย**ติ เอวํ ปญฺจวิธพนฺธนโต ปฏฺฐาย ยาว ตมฺพโลหปานา ตมฺพโลหปานโต ปฏฺฐาย ปุน ปญฺจวิธพนฺธนาทีนิ กาเรตฺวา มหานิรเย ปกฺขิปนฺติฯ ตตฺถ โกจิ ปญฺจวิธพนฺธเนเนว มุจฺจติ, โกจิ ทุติเยน, โกจิ ตติเยน, โกจิ ตมฺพโลหปาเนน มุจฺจติ, กเมฺม ปน อปริกฺขีเณ ปุน มหานิรเย ปกฺขิปนฺติฯ

อิทํ ปน สุตฺตํ คณฺหโนฺต เอโก ทหรภิกฺขุ, – ‘‘ภเนฺต, เอตฺตกํ ทุกฺขมนุภวิตสตฺตํ ปุนปิ มหานิรเย ปกฺขิปนฺตี’’ติ อาหฯ อาม, อาวุโส, กเมฺม อปริกฺขีเณ ปุนปฺปุนํ เอวํ กโรนฺตีติฯ ติฏฺฐตุ, ภเนฺต, อุเทฺทโส, กมฺมฏฺฐานเมว กเถถาติ กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา โสตาปโนฺน หุตฺวา อาคมฺม อุเทฺทสํ อคฺคเหสิฯ อเญฺญสมฺปิ อิมสฺมึ ปเทเส อุเทฺทสํ ฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตานํ คณนา นตฺถิฯ สพฺพพุทฺธานเญฺจตํ สุตฺตํ อวิชหิตเมว โหติฯ

๒๗๑. หีนกายูปคาติ หีนกายํ อุปคตา หุตฺวาฯ **อุปาทาเน**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิคหเณฯ **ชาติมรณสมฺภเว**ติ ชาติยา จ มรณสฺส จ การณภูเตฯ **อนุปาทา**ติ จตูหิ อุปาทาเนหิ อนุปาทิยิตฺวาฯ **ชาติมรณสงฺขเย**ติ ชาติมรณสงฺขยสงฺขาเต นิพฺพาเน วิมุจฺจนฺติฯ

ทิฏฺฐธมฺมาภินิพฺพุตาติ ทิฏฺฐธเมฺม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว สพฺพกิเลสนิพฺพาเนน นิพฺพุตาฯ **สพฺพทุกฺขํ อุปจฺจคุ**นฺติ สพฺพทุกฺขาติกฺกนฺตา นาม โหนฺติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

เทวทูตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตติยวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วิภงฺควโคฺค

๑. ภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ ภเทฺทกรตฺตสุตฺตํฯ ตตฺถ **ภเทฺทกรตฺตสฺสา**ติ วิปสฺสนานุโยค สมนฺนาคตตฺตา ภทฺทกสฺส เอกรตฺตสฺสฯ **อุเทฺทส**นฺติ มาติกํฯ **วิภงฺค**นฺติ วิตฺถารภาชนียํฯ

อตีตนฺติ อตีเต ปญฺจกฺขเนฺธฯ **นานฺวาคเมยฺยา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นานฺคเจฺฉยฺยฯ **นปฺปฏิกงฺเข**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ น ปเตฺถยฺยฯ **ยทตีต**นฺติ อิทเมตฺถ การณวจนํฯ ยสฺมา ยํ อตีตํ, ตํ ปหีนํ นิรุทฺธํ อตฺถงฺคตํ, ตสฺมา ตํ ปุน นานฺคเจฺฉยฺยฯ ยสฺมา จ ยํ อนาคตํ, ตํ อปฺปตฺตํ อชาตํ อนิพฺพตฺตํ, ตสฺมา ตมฺปิ น ปเตฺถยฺยฯ

ตตฺถ ตตฺถาติ ปจฺจุปฺปนฺนมฺปิ ธมฺมํ ยตฺถ ยเตฺถว อุปฺปโนฺน, ตตฺถ ตเตฺถว จ นํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ สตฺตหิ อนุปสฺสนาหิ โย วิปสฺสติ อรญฺญาทีสุ วา ตตฺถ ตเตฺถว วิปสฺสติฯ **อสํหีรํ อสํกุปฺป**นฺติ อิทํ วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนาทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ วิปสฺสนา หิ ราคาทีหิ น สํหีรติ น สํกุปฺปตีติ อสํหีรํ อสํกุปฺปํ, ตํ อนุพฺรูหเย วเฑฺฒยฺย, ปฏิวิปเสฺสยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา นิพฺพานํ ราคาทีหิ น สํหีรติ น สํกุปฺปตีติ อสํหีรํ อสํกุปฺปํฯ ตํ **วิทฺวา** ปณฺฑิโต ภิกฺขุ อนุพฺรูหเย, ปุนปฺปุนํ ตทารมฺมณํ ตํ ตํ ผลสมาปตฺตึ อเปฺปโนฺต วเฑฺฒยฺยาติ อโตฺถฯ

ตสฺส ปน อนุพฺรูหนฺตสฺส อตฺถาย – **อเชฺชว กิจฺจมาตปฺป**นฺติ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปเนน อาตปฺปนฺติ ลทฺธนามํ วีริยํ อเชฺชว กาตพฺพํฯ **โก ชญฺญา มรณํ สุเว**ติ เสฺว ชีวิตํ วา มรณํ วา โก ชานาติฯ อเชฺชว ทานํ วา ทสฺสามิ, สีลํ วา รกฺขิสฺสามิ, อญฺญตรํ วา ปน กุสลํ กริสฺสามีติ หิ ‘‘อชฺช ตาว ปปโญฺจ อตฺถิ, เสฺว วา ปุนทิวเส วา กริสฺสามี’’ติ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา อเชฺชว กริสฺสามีติ เอวํ วีริยํ กาตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **มหาเสเนนา**ติ อคฺคิวิสสตฺถาทีนิ อเนกานิ มรณการณานิ ตสฺส เสนา, ตาย มหติยา เสนาย วเสน มหาเสเนน เอวรูเปน มจฺจุนา สทฺธึ ‘‘กติปาหํ ตาว อาคเมหิ ยาวาหํ พุทฺธปูชาทึ อตฺตโน อวสฺสยกมฺมํ กโรมี’’ติ ฯ เอวํ มิตฺตสนฺถวาการสงฺขาโต วา, ‘‘อิทํ สตํ วา สหสฺสํ วา คเหตฺวา กติปาหํ อาคเมหี’’ติ เอวํ ลญฺชานุปฺปทานสงฺขาโต วา, ‘‘อิมินาหํ พลราสินา ปฏิพาหิสฺสามี’’ติ เอวํ พลราสิสงฺขาโต วา สงฺคโร นตฺถิฯ **สงฺคโร**ติ หิ มิตฺตสนฺถวาการลญฺชานุปฺปทานพลราสีนํ นามํ, ตสฺมา อยมโตฺถ วุโตฺตฯ

อตนฺทิตนฺติ อนลสํ อุฏฺฐาหกํฯ เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา ภโทฺท เอกรโตฺต อสฺสาติ **ภเทฺทกรโตฺต**ฯ อิติ ตํ เอวํ ปฏิปนฺนปุคฺคลํ ‘‘ภเทฺทกรโตฺต อย’’นฺติฯ ราคาทีนํ สนฺตตาย **สโนฺต พุทฺธมุนิ** อาจิกฺขติฯ

๒๗๓. **เอวํรูโป**ติอาทีสุ กาฬโกปิ สมาโน อินฺทนีลมณิวโณฺณ อโหสินฺติ เอวํ มนุญฺญรูปวเสเนว เอวํรูโป อโหสึฯ กุสลสุขโสมนสฺสเวทนาวเสเนว เอวํเวทโนฯ ตํสมฺปยุตฺตานํเยว สญฺญาทีนํ วเสน เอวํสโญฺญ เอวํสงฺขาโร เอวํวิญฺญาโณ อโหสึ อตีตมทฺธานนฺติฯ

ตตฺถ นนฺทึ สมนฺวาเนตีติ เตสุ รูปาทีสุ ตณฺหํ สมนฺวาเนติ อนุปวเตฺตติฯ หีนรูปาทิวเสน ปน เอวํรูโป อโหสึ…เป.… เอวํวิญฺญาโณ อโหสินฺติ น มญฺญติฯ

นนฺทึ น สมนฺวาเนตีติ ตณฺหํ วา ตณฺหาสมฺปยุตฺตทิฏฺฐึ วา นานุปวตฺตยติฯ

๒๗๔. **เอวํรูโป สิย**นฺติอาทีสุปิ ตํมนุญฺญรูปาทิวเสเนว ตณฺหาทิฏฺฐิปวตฺตสงฺขาตา นนฺทิสมนฺวานยนาว เวทิตพฺพาฯ

๒๗๕. **กถญฺจ** , **ภิกฺขเว, ปจฺจุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ สํหีรตี**ติ อิทํ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ โย ธมฺมํ, ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสติฯ อสํหีรํ อสํกุปฺป’’นฺติ อุทฺเทสสฺส นิทฺเทสตฺถํ วุตฺตํฯ กามญฺเจตฺถ ‘‘กถญฺจ, ภิกฺขเว, ปจฺจุปฺปนฺนํ ธมฺมํ น วิปสฺสตี’’ติอาทิ วตฺตพฺพํ สิยา, ยสฺมา ปน อสํหีราติ จ อสํกุปฺปาติ จ วิปสฺสนา วุตฺตา, ตสฺมา ตสฺสา เอว อภาวญฺจ ภาวญฺจ ทสฺเสตุํ สํหีรตีติ มาติกํ อุทฺธริตฺวา วิตฺถาโร วุตฺโตฯ ตตฺถ **สํหีรตี**ติ วิปสฺสนาย อภาวโต ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อากฑฺฒิยติฯ **น สํหีรตี**ติ วิปสฺสนาย ภาเวน ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นากฑฺฒิยติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อานนฺทภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ อานนฺทภเทฺทกรตฺตสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐิโตฯ **โก นุ โข, ภิกฺขเว**ติ ชานนฺโตว กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉิฯ

๒๗๘. **สาธุ สาธู**ติ เถรสฺส สาธุการมทาสิฯ **สาธุ โข ตฺว**นฺติ ปริมณฺฑเลหิ ปทพฺยญฺชเนหิ ปริสุทฺเธหิ กถิตตฺตา เทสนํ ปสํสนฺโต อาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อานนฺทภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๗๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตสุตฺตํฯ ตตฺถ **ตโปทาราเม**ติ ตโตฺตทกสฺส รหทสฺส วเสน เอวํลทฺธนาเม อาราเมฯ เวภารปพฺพตสฺส กิร เหฏฺฐา ภุมฏฺฐกนาคานํ ปญฺจโยชนสติกํ นาคภวนํ เทวโลกสทิสํ มณิมเยน ตเลน อารามอุยฺยาเนหิ จ สมนฺนาคตํ, ตตฺถ นาคานํ กีฬนฏฺฐาเน มหาอุทกรหโท, ตโต ตโปทา นาม นที สนฺทติ กุถิตา อุโณฺหทกาฯ กสฺมา ปเนสา เอทิสา ชาตา? ราชคหํ กิร ปริวาเรตฺวา มหา เปตโลโก, ตตฺถ ทฺวินฺนํ มหาโลหกุมฺภินิรยานํ อนฺตเรน อยํ ตโปทา อาคจฺฉติ, ตสฺมา สา กุถิตา สนฺทติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ยตายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา สนฺทติ, โส ทโห อโจฺฉทโก สีโตทโก สาโตทโก เสโตทโก สุปฺปติโตฺถ รมณีโย ปหูตมจฺฉกจฺฉโป, จกฺกมตฺตานิ จ ปทุมานิ ปุปฺผนฺติ ฯ อปิจายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉติ, เตนายํ ตโปทา กุถิตา สนฺทตี’’ติ (ปารา. ๒๓๑)ฯ อิมสฺส ปน อารามสฺส อภิสมฺมุขฏฺฐาเน ตโต มหาอุทกรหโท ชาโต, ตสฺส นามวเสนายํ วิหาโร **ตโปทาราโม**ติ วุจฺจติฯ

๒๘๐. **สมิทฺธี**ติ ตสฺส กิร เถรสฺส อตฺตภาโว สมิโทฺธ อภิรูโป ปาสาทิโก, ตสฺมา สมิทฺธิเตฺวว สงฺขํ คโตฯ **อาทิพฺรหฺมจริยโก**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิ ปุพฺพภาคปฺปฏิปตฺติภูโตฯ **อิทํ วตฺวาน สุคโต อุฏฺฐายาสนา**ติ มธุปิณฺฑิกสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๑๙๙ อาทโย) วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ

๒๘๒. **อิติ เม จกฺขุ**นฺติ อิมสฺมึ กิร สุตฺเต ภควา ทฺวาทสายตนวเสเนว มาติกํ ฐเปสิฯ เถโรปิ ‘‘ภควตา เหฏฺฐา ทฺวีสุ, อุปริ จตฺเตฺถ จาติ อิเมสุ ตีสุ สุตฺเตสุ ปญฺจกฺขนฺธวเสน มาติกา จ วิภงฺโค จ กโต, อิธ ปน ทฺวาทสายตนวเสเนว วิภชนตฺถํ มาติกา ฐปิตา’’ติ นยํ ปฏิลภิตฺวา เอวมาหฯ อิมํ ปน นยํ ลภเนฺตน เถเรน ภาริยํ กตํ, อปเท ปทํ ทสฺสิตํ, อากาเส ปทํ กตํ, เตน นํ ภควา อิมเมว สุตฺตํ สนฺธาย – ‘‘เอตทคฺคํ , ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สํขิเตฺตน ภาสิตสฺส วิตฺถาเรน อตฺถํ วิภชนฺตานํ ยทิทํ มหากจฺจาโน’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๗) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ เอตฺถ ปน **จกฺขู**ติ จกฺขุปสาโทฯ **รูปา**ติ จตุสมุฏฺฐานิกรูปาฯ อิมินา นเยน เสสายตนานิปิ เวทิตพฺพานิฯ **วิญฺญาณ**นฺติ นิกนฺติวิญฺญาณํฯ **ตทภินนฺทตี**ติ ตํ จกฺขุเญฺจว รูปญฺจ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทติฯ **อนฺวาคเมตี**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อนุคจฺฉติฯ

อิติ เม มโน อโหสิ อตีตมทฺธานํ อิติ ธมฺมาติ เอตฺถ ปน **มโน**ติ ภวงฺคจิตฺตํฯ **ธมฺมา**ติ เตภูมกธมฺมารมฺมณํฯ

๒๘๓. **ปณิทหตี**ติ ปตฺถนาวเสน ฐเปสิฯ **ปณิธานปจฺจยา**ติ ปตฺถนาฏฺฐปนการณาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มหากจฺจานภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. โลมสกงฺคิยภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๘๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ โลมสกงฺคิยภเทฺทกรตฺตสุตฺตํฯ ตตฺถ **โลมสกงฺคิโย**ติ องฺคเถโร กิร นาเมส, กายสฺส ปน อีสกโลมสาการตาย โลมสกงฺคิโยติ ปากโฏ ชาโตฯ **จนฺทโน เทวปุโตฺต**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กิเรส จนฺทโน นาม อุปาสโก อโฑฺฒ มหทฺธโน ตีณิ รตนานิ จตูหิ ปจฺจเยหิ ปูเชตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต, ปุริมนาเมน จนฺทโน เทวปุโตฺตเตฺวว สงฺขํ คโตฯ **ปณฺฑุกมฺพลสิลาย**นฺติ รตฺตกมฺพลสิลายํฯ ตสฺสา กิร รตฺตกมฺพลเสฺสว ชยสุมนปุปฺผราสิ วิย วโณฺณ, ตสฺมา ‘‘ปณฺฑุกมฺพลสิลา’’ติ วุจฺจติฯ

กทา ปน ตตฺถ ภควา วิหาสีติ? โพธิปตฺติโต สตฺตเม สํวจฺฉเร สาวตฺถิยํ อาสาฬฺหีมาสปุณฺณมาย ทฺวาทสโยชนาย ปริสาย มเชฺฌ ยมกปาฏิหาริยํ กตฺวา โอรุยฺห กณฺฑมฺพมูเล ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา ธมฺมเทสนาย มหาชนํ มหาวิทุคฺคโต อุทฺธริตฺวา พุทฺธา นาม ยสฺมา ปาฏิหาริยํ กตฺวา มนุสฺสปเถ น วสนฺติ, ตสฺมา ปสฺสมานเสฺสว ตสฺส ชนสฺส ปทวีกฺกมํ กตฺวา ตาวตึสภวเน ปาริจฺฉตฺตกมูเล ปณฺฑุกมฺพลสิลายํ วสฺสํ อุปคโต, ตสฺมึ สมเย วิหาสิฯ

ตตฺร ภควาติ ตตฺร วิหรโนฺต ภควา เยภุเยฺยน ทสหิ จกฺกวาฬสหเสฺสหิ สนฺนิปติตาหิ เทวตาหิ ปริวุโต มาตรํ กายสกฺขึ กตฺวา **อภิธมฺมปิฏกํ** กเถโนฺต คมฺภีรํ นิปุณํ ติลกฺขณาหตํ รูปารูปปริเจฺฉทกถํ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสโกฺกนฺตานํ เทวานํ สํเวคชนนตฺถํ อนฺตรนฺตรา ภเทฺทกรตฺตสฺส อุเทฺทสญฺจ วิภงฺคญฺจ อภาสิฯ ตตฺรายํ เทวปุโตฺต อุคฺคณฺหโนฺต อิมา คาถา สทฺธึ วิภเงฺคน อุคฺคณฺหิ, เทวตฺตสฺส ปน ปมาทาธิฏฺฐานตฺตา ทิเพฺพหิ อารมฺมเณหิ นิปฺปีฬิยมาโน อนุปุเพฺพน สุตฺตํ สมฺมุโฏฺฐ คาถามตฺตเมว ธาเรสิฯ เตนาห ‘‘เอวํ โข อหํ ภิกฺขุ ธาเรมิ ภเทฺทกรตฺติโย คาถา’’ติฯ

อุคฺคณฺหาหิ ตฺวนฺติอาทีสุ ตุณฺหีภูโต นิสีทิตฺวา สุณนฺโต อุคฺคณฺหาติ นาม, วาจาย สชฺฌายํ กโรนฺโต ปริยาปุณาติ นาม, อเญฺญสํ วาเจนฺโต ธาเรติ นามฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

โลมสกงฺคิยภเทฺทกรตฺตสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๘๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **สุโภ**ติ โส กิร ทสฺสนีโย อโหสิ ปาสาทิโก, เตนสฺส องฺคสุภตาย สุโภเตฺวว นามํ อกํสุฯ **มาณโว**ติ ปน ตํ ตรุณกาเล โวหรึสุ, โส มหลฺลกกาเลปิ เตเนว โวหาเรน โวหริยติฯ **โตเทยฺยปุโตฺต**ติ โตเทยฺยสฺส นาม ปเสนทิรโญฺญ ปุโรหิตพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺตฯ โส กิร สาวตฺถิยา อวิทูเร ตุทิคาโม นาม อตฺถิ, ตสฺส อธิปติตฺตา โตเทโยฺยติ สงฺขํ คโตฯ มหาธโน ปน โหติ สตฺตาสีติโกฏิวิภโว ปรมมจฺฉรี, ‘‘ททโต โภคานํ อปริกฺขโย นาม นตฺถี’’ติ จิเนฺตตฺวา กสฺสจิ กิญฺจิ น เทติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘อญฺชนานํ ขยํ ทิสฺวา, วมฺมิกานญฺจ สญฺจยํ;
> มธูนญฺจ สมาหารํ, ปณฺฑิโต ฆรมาวเส’’ติฯ

เอวํ อทานเมว สิกฺขาเปสิฯ ธุรวิหาเร วสโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ยาคุอุฬุงฺคมตฺตํ วา ภตฺตกฏจฺฉุมตฺตํ วา อทตฺวา ธนโลเภน กาลํ กตฺวา ตสฺมิํเยว ฆเร สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺตฯ สุโภ ตํ สุนขํ อติวิย ปิยายติ , อตฺตโน ภุญฺชนกภตฺตํเยว โภเชติ, อุกฺขิปิตฺวา วรสยเน สยาเปติฯ อถ ภควา เอกทิวสํ ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกโนฺต ตํ สุนขํ ทิสฺวา – ‘‘โตเทยฺยพฺราหฺมโณ ธนโลเภน อตฺตโนว ฆเร สุนโข หุตฺวา นิพฺพโตฺต, อชฺช มยิ สุภสฺส ฆรํ คเต มํ ทิสฺวา สุนโข ภุกฺการํ กริสฺสติ, อถสฺสาหํ เอกํ วจนํ วกฺขามิ, โส ‘ชานาติ มํ สมโณ โคตโม’ติ คนฺตฺวา อุทฺธนฏฺฐาเน นิปชฺชิสฺสติฯ ตโตนิทานํ สุภสฺส มยา สทฺธิํ เอโก กถาสลฺลาโป ภวิสฺสติ, โส ธมฺมํ สุตฺวา สรเณสุ ปติฏฺฐหิสฺสติ, สุนโข ปน กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพตฺติสฺสตี’’ติ อิมํ มาณวสฺส สรเณสุ ปติฏฺฐานภาวํ ญตฺวา ภควา ตํ ทิวสํ สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา เอกโกว คามํ ปวิสิตฺวา นิกฺขเนฺต มาณเว ตํ ฆรํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ

สุนโข ภควนฺตํ ทิสฺวา ภุกฺการํ กโรโนฺต ภควโต สมีปํ คโตฯ ตโต นํ ภควา เอตทโวจ – ‘‘โตเทยฺย ตฺวํ ปุเพฺพปิ มํ โภ โภติ ปริภวิตฺวา สุนโข ชาโต, อิทานิปิ ภุกฺการํ กตฺวา อวีจิํ คมิสฺสสี’’ติฯ สุนโข ตํ สุตฺวา – ‘‘ชานาติ มํ สมโณ โคตโม’’ติ วิปฺปฏิสารี หุตฺวา คีวํ โอนาเมตฺวา อุทฺธนนฺตเร ฉาริกายํ นิปโนฺนฯ มนุสฺสา อุกฺขิปิตฺวา สยเน สยาเปตุํ นาสกฺขิํสุฯ สุโภ อาคนฺตฺวา – ‘‘เกนายํ สุนโข สยนา โอโรปิโต’’ติ อาหฯ มนุสฺสา น เกนจีติ วตฺวา ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสุํฯ มาณโว สุตฺวา – ‘‘มม ปิตา พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต, โตเทโยฺย นาม สุนโข นตฺถิฯ สมโณ ปน โคตโม ปิตรํ สุนขํ กโรติ, ยํกิญฺจิ เอส มุขารุฬฺหํ ภาสตี’’ติ กุชฺฌิตฺวา ภควนฺตํ มุสาวาเทน นิคฺคเหตุกาโม วิหารํ คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ ปุจฺฉิฯ

ภควาปิ ตสฺส ตเถว วตฺวา อวิสํวาทนตฺถํ อาห – ‘‘อตฺถิ ปน เต มาณว ปิตรา อนกฺขาตํ ธน’’นฺติ ฯ อตฺถิ, โภ โคตม, สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณมาลา สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณปาทุกา สตสหสฺสคฺฆนิกา สุวณฺณปาติ สตสหสฺสญฺจ กหาปณนฺติฯ คจฺฉ ตํ สุนขํ อโปฺปทก

ปายาสํ โภชาเปตฺวา สยเน อาโรเปตฺวา อีสกํ นิทฺทํ โอกฺกนฺตกาเล ปุจฺฉ, สพฺพํ เต อาจิกฺขิสฺสติฯ อถ นํ ชาเนยฺยาสิ ‘‘ปิตา เม เอโส’’ติฯ มาณโว – ‘‘สเจ สจฺจํ ภวิสฺสติ, ธนํ ลจฺฉามิ, โน เจ, สมณํ โคตมํ มุสาวาเทน นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ ทฺวีหิปิ การเณหิ ตุฏฺโฐ คนฺตฺวา ตถา อกาสิฯ สุนโข – ‘‘ญาโตมฺหิ อิมินา’’ติ โรทิตฺวา หุํ หุนฺติ กโรโนฺต ธนนิธานฏฺฐานํ คนฺตฺวา ปาเทน ปถวิํ ขณิตฺวา สญฺญํ อทาสิ, มาณโว ธนํ คเหตฺวา – ‘‘ภวปฏิจฺฉนฺนํ นาม เอวํ สุขุมํ ปฏิสนฺธิอนฺตรํ ปากฏํ สมณสฺส โคตมสฺส, อทฺธา เอส สพฺพญฺญู’’ติ ภควติ ปสนฺนจิโตฺต จุทฺทส ปเญฺห อภิสงฺขริฯ องฺควิชฺชาปาฐโก กิเรส, เตนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘อิทํ ธมฺมปณฺณาการํ คเหตฺวา สมณํ โคตมํ ปเญฺห ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ ทุติยคมเนน เยน ภควา เตนุปสงฺกมิ, เตน ปุฏฺฐปเญฺห ปน ภควา เอกปฺปหาเรเนว วิสฺสเชฺชโนฺต **กมฺมสฺสกา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ กมฺมํ เอเตสํ สกํ อตฺตโน ภณฺฑกนฺติ **กมฺมสฺสกา**ฯ กมฺมสฺส ทายาทาติ **กมฺมทายาทา,** กมฺมํ เอเตสํ ทายชฺชํ ภณฺฑกนฺติ อโตฺถฯ กมฺมํ เอเตสํ โยนิ การณนฺติ **กมฺมโยนี**ฯ กมฺมํ เอเตสํ พนฺธูติ **กมฺมพนฺธู,** กมฺมญาตกาติ อโตฺถฯ กมฺมํ เอเตสํ ปฏิสรณํ ปติฏฺฐาติ **กมฺมปฏิสรณาฯ ยทิทํ หีนปฺปณีตตายา**ติ ยํ อิทํ ‘‘ตฺวํ หีโน ภว, ตฺวํ ปณีโต, ตฺวํ อปฺปายุโก, ตฺวํ ทีฆายุโก…เป.… ตฺวํ ทุปฺปโญฺญ ภว, ตฺวํ ปญฺญวา’’ติ เอวํ หีนปฺปณีตตาย วิภชนํ, ตํ น อโญฺญ โกจิ กโรติ, กมฺมเมว เอวํ สเตฺต วิภชตีติ อโตฺถฯ น มาณโว กถิตสฺส อตฺถํ สญฺชานาสิ, ฆนทุสฺสปเฏฺฏนสฺส มุขํ พนฺธิตฺวา มธุรํ ปุรโต ฐปิตํ วิย อโหสิฯ มานนิสฺสิโต กิเรส ปณฺฑิตมานี, อตฺตนา สมํ น ปสฺสติฯ อถสฺส ‘‘กิํ สมโณ โคตโม กเถติ, ยมหํ ชานามิ, ตเทว กเถตีติ อยํ มาโน มา อโหสี’’ติ มานภญฺชนตฺถํ ภควา ‘‘อาทิโตว ทุปฺปฏิวิชฺฌํ กตฺวา กเถสฺสามิ, ตโต ‘นาหํ โภ โคตม ชานามิ, วิตฺถาเรน เม ปากฏํ กตฺวา กเถถา’ติ มํ ยาจิสฺสติ, อถสฺสาหํ ยาจิตกาเล กเถสฺสามิ, เอวญฺจสฺส สาตฺถกํ ภวิสฺสตี’’ติ ทุปฺปฏิวิชฺฌํ กตฺวา กเถสิฯ

อิทานิ โส อตฺตโน อปฺปฏิวิทฺธภาวํ ปกาเสโนฺต **น โข อห**นฺติอาทิมาหฯ

๒๙๐. **สมเตฺตนา**ติ ปริปุเณฺณนฯ **สมาทิเนฺนนา**ติ คหิเตน ปรามเฏฺฐนฯ **อปฺปายุกสํวตฺตนิกา เอสา, มาณว, ปฏิปทา ยทิทํ ปาณาติปาตี**ติ ยํ อิทํ ปาณาติปาตกมฺมํ, เอสา อปฺปายุกสํวตฺตนิกา ปฏิปทาติฯ

กถํ ปเนสา อปฺปายุกตํ กโรติ? จตฺตาริ หิ กมฺมานิ อุปปีฬกํ อุปเจฺฉทกํ ชนกํ อุปตฺถมฺภกนฺติฯ พลวกเมฺมน หิ นิพฺพตฺตํ ปวเตฺต อุปปีฬกํ อาคนฺตฺวา อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ‘‘สจาหํ ปฐมตรํ ชาเนยฺยํ, น เต อิธ นิพฺพตฺติตุํ ทเทยฺยํ, จตูสุเยว ตํ อปาเยสุ นิพฺพตฺตาเปยฺยํฯ โหตุ, ตฺวํ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺต, อหํ อุปปีฬกกมฺมํ นาม ตํ ปีเฬตฺวา นิโรชํ นิยูสํ กสฏํ กริสฺสามี’’ติฯ ตโต ปฏฺฐาย ตํ ตาทิสํ กโรติฯ กิํ กโรติ? ปริสฺสยํ อุปเนติ, โภเค วินาเสติฯ

ตตฺถ ทารกสฺส มาตุกุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย มาตุ อสฺสาโท วา สุขํ วา น โหติ, มาตาปิตูนํ ปีฬาว อุปฺปชฺชติฯ เอวํ ปริสฺสยํ อุปเนติฯ ทารกสฺส ปน มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เคเห โภคา อุทกํ ปตฺวา โลณํ วิย ราชาทีนํ วเสน นสฺสนฺติ, กุมฺภโทหนเธนุโย ขีรํ น เทนฺติ, สูรตา โคณา จณฺฑา โหนฺติ, กาณา โหนฺติ, ขุชฺชา โหนฺติ, โคมณฺฑเล โรโค ปตติ, ทาสาทโย วจนํ น กโรนฺติ, วาปิตํ สสฺสํ น ชายติ, เคหคตํ เคเห, อรญฺญคตํ อรเญฺญ นสฺสติ, อนุปุเพฺพน ฆาสจฺฉาทนมตฺตํ ทุลฺลภํ โหติ, คพฺภปริหาโร น โหติ, วิชาตกาเล มาตุถญฺญํ ฉิชฺชติ, ทารโก ปริหารํ อลภโนฺต ปีฬิโต นิโรโช นิยูโส กสโฏ โหติ, อิทํ **อุปปีฬกกมฺมํ** นามฯ

ทีฆายุกกเมฺมน ปน นิพฺพตฺตสฺส อุปเจฺฉทกกมฺมํ อาคนฺตฺวา อายุํ ฉินฺทติฯ ยถา หิ ปุริโส อฏฺฐุสภคมนํ กตฺวา สรํ ขิเปยฺย ตมโญฺญ ธนุโต วิมุตฺตมตฺตํ มุคฺคเรน ปหริตฺวา ตเตฺถว ปาเตยฺย, เอวํ ทีฆายุกกเมฺมน นิพฺพตฺตสฺส อุปเจฺฉทกกมฺมํ อายุํ ฉินฺทติฯ กิํ กโรติ? โจรานํ อฏวิํ ปเวเสติ, วาฬมจฺฉทกํ โอตาเรติ, อญฺญตรํ วา ปน สปริสฺสยฏฺฐานํ อุปเนติ, อิทํ **อุปเจฺฉทกกมฺมํ** นาม, ‘‘อุปฆาตก’’นฺติปิ เอตเสฺสว นามํฯ

ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกํ ปน กมฺมํ **ชนกกมฺมํ** นามฯ อปฺปโภคกุลาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส โภคสมฺปทาทิกรเณน อุปตฺถมฺภกกมฺมํ **อุปตฺถมฺภกกมฺมํ** นามฯ

อิเมสุ จตูสุ ปุริมานิ เทฺว อกุสลาเนว, ชนกํ กุสลมฺปิ อกุสลมฺปิ, อุปตฺถมฺภกํ กุสลเมวฯ ตตฺถ ปาณาติปาตกมฺมํ อุปเจฺฉทกกเมฺมน อปฺปายุกสํวตฺตนิกํ โหติฯ ปาณาติปาตินา วา กตํ กุสลกมฺมํ อุฬารํ น โหติ, ทีฆายุกปฏิสนฺธิํ ชเนตุํ น สโกฺกติฯ เอวํ ปาณาติปาโต อปฺปายุกสํวตฺตนิโก โหติฯ ปฏิสนฺธิเมว วา นิยาเมตฺวา อปฺปายุกํ กโรติ, สนฺนิฏฺฐานเจตนาย วา นิรเย นิพฺพตฺตติ, ปุพฺพาปรเจตนาหิ วุตฺตนเยน อปฺปายุโก โหติฯ

ทีฆายุกสํวตฺตนิกา เอสา มาณว ปฏิปทาติ เอตฺถ ปริตฺตกเมฺมนปิ นิพฺพตฺตํ ปวเตฺต เอตํ ปาณาติปาตา วิรติกมฺมํ อาคนฺตฺวา อตฺถโต เอวํ วทติ นาม – ‘‘สจาหํ ปฐมตรํ ชาเนยฺยํ, น เต อิธ นิพฺพตฺติตุํ ทเทยฺยํ, เทวโลเกเยว ตํ นิพฺพตฺตาเปยฺยํฯ โหตุ, ตฺวํ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺติ, อหํ อุปตฺถมฺภกกมฺมํ นาม ถมฺภํ เต กริสฺสามี’’ติ อุปตฺถมฺภํ กโรติฯ กิํ กโรติ? ปริสฺสยํ นาเสติ, โภเค อุปฺปาเทติฯ

ตตฺถ ทารกสฺส มาตุกุจฺฉิยํ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย มาตาปิตูนํ สุขเมว สาตเมว โหติฯ เยปิ ปกติยา มนุสฺสามนุสฺสปริสฺสยา โหนฺติ, เต สเพฺพ อปคจฺฉนฺติฯ เอวํ ปริสฺสยํ นาเสติฯ ทารกสฺส ปน มาตุกุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตกาลโต ปฏฺฐาย เคเห โภคานํ ปมาณํ น โหติ, นิธิกุมฺภิโย ปุรโตปิ ปจฺฉโตปิ เคหํ ปวฏฺฏมานา ปวิสนฺติฯ มาตาปิตโร ปเรหิ ฐปิตธนสฺสาปิ สมฺมุขีภาวํ คจฺฉนฺติฯ เธนุโย พหุขีรา โหนฺติ, โคณา สุขสีลา โหนฺติ, วปฺปฏฺฐาเน สสฺสานิ สมฺปชฺชนฺติฯ วฑฺฒิยา วา สมฺปยุตฺตํ, ตาวกาลิกํ วา ทินฺนํ ธนํ อโจทิตา สยเมว อาหริตฺวา เทนฺติ, ทาสาทโย สุวจา โหนฺติ, กมฺมนฺตา น ปริหายนฺติฯ ทารโก คพฺภโต ปฏฺฐาย ปริหารํ ลภติ, โกมาริกเวชฺชา สนฺนิหิตาว โหนฺติฯ คหปติกุเล ชาโต เสฏฺฐิฏฺฐานํ, อมจฺจกุลาทีสุ ชาโต เสนาปติฏฺฐานาทีนิ ลภติฯ เอวํ โภเค อุปฺปาเทติฯ โส อปริสฺสโย สโภโค จิรํ ชีวตีติฯ เอวํ อปาณาติปาตกมฺมํ ทีฆายุกสํวตฺตนิกํ โหติฯ

อปาณาติปาตินา วา กตํ อญฺญมฺปิ กุสลํ อุฬารํ โหติ, ทีฆายุกปฏิสนฺธิํ ชเนตุํ สโกฺกติ, เอวมฺปิ ทีฆายุกสํวตฺตนิกํ โหติฯ ปฏิสนฺธิเมว วา นิยาเมตฺวา ทีฆายุกํ กโรติฯ สนฺนิฏฺฐานเจตนาย วา เทวโลเก นิพฺพตฺตติ, ปุพฺพาปรเจตนาหิ วุตฺตนเยน ทีฆายุโก โหติฯ อิมินา นเยน สพฺพปญฺหวิสฺสชฺชเนสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

วิเหฐนกมฺมาทีนิปิ หิ ปวเตฺต อาคนฺตฺวา อตฺถโต ตเถว วทมานานิ วิย อุปปีฬเนน นิโพฺภคตํ อาปาเทตฺวา ปฏิชคฺคนํ อลภนฺตสฺส โรคุปฺปาทนาทีหิ วา, วิเหฐกาทีหิ กตสฺส กุสลสฺส อนุฬารตาย วา, อาทิโตว ปฏิสนฺธินิยามเนน วา, วุตฺตนเยเนว ปุพฺพาปรเจตนาวเสน วา พหฺวาพาธตาทีนิ กโรนฺติ, อปาณาติปาโต วิย จ อวิเหฐนาทีนิปิ อปฺปาพาธตาทีนีติฯ

๒๙๓. เอตฺถ ปน **อิสฺสามนโก**ติ อิสฺสาสมฺปยุตฺตจิโตฺต ฯ **อุปทุสฺสตี**ติ อิสฺสาวเสเนว อุปโกฺกสโนฺต ทุสฺสติฯ **อิสฺสํ พนฺธตี**ติ ยวกลาปํ พนฺธโนฺต วิย ยถา น นสฺสติ เอวํ พนฺธิตฺวา วิย ฐเปติฯ **อเปฺปสโกฺข**ติ อปฺปปริวาโร, รตฺติํ ขิโตฺต วิย สโร น ปญฺญายติ, อุจฺฉิฏฺฐหโตฺถ นิสีทิตฺวา อุทกทายกมฺปิ น ลภติฯ

๒๙๔. **น ทาตา โหตี**ติ มจฺฉริยวเสน น ทาตา โหติฯ **เตน กเมฺมนา**ติ เตน มจฺฉริยกเมฺมนฯ

๒๙๕. **อภิวาเทตพฺพ**นฺติ อภิวาทนารหํ พุทฺธํ วา ปเจฺจกพุทฺธํ วา อริยสาวกํ วาฯ **ปจฺจุฏฺฐาตพฺพา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ ปน ปญฺหวิสฺสชฺชเน อุปปีฬกอุปตฺถมฺภกกมฺมานิ น คเหตพฺพานิฯ น หิ ปวเตฺต นีจกุลินํ วา อุจฺจากุลินํ วา สกฺกา กาตุํ, ปฏิสนฺธิเมว ปน นิยาเมตฺวา นีจกุลิยํ กมฺมํ นีจกุเล นิพฺพเตฺตติ, อุจฺจากุลิยํ กมฺมํ อุจฺจากุเลฯ

๒๙๖. **น ปริปุจฺฉิตา โหตี**ติ เอตฺถ ปน อปริปุจฺฉเนน นิรเย น นิพฺพตฺตติฯ อปริปุจฺฉโก ปน ''อิทํ กาตพฺพํ, อิทํ น กาตพฺพ''นฺติ น ชานาติ, อชานโนฺต กาตพฺพํ น กโรติ, อกาตพฺพํ กโรติฯ เตน นิรเย นิพฺพตฺตติ, อิตโร สเคฺคฯ **อิติ โข, มาณว...เป.... ยทิทํ หีนปฺปณีตตายา**ติ สตฺถา เทสนํ ยถานุสนฺธิํ ปาเปสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

จูฬกมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุภสุตฺตนฺติปิ วุจฺจติฯ

๖. มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๒๙๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **โมฆ**นฺติ ตุจฺฉํ อผลํฯ **สจฺจ**นฺติ ตถํ ภูตํฯ อิทญฺจ เอเตน น สมฺมุขา สุตํ, อุปาลิสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๕๖) ปน – ''มโนกมฺมํ มหาสาวชฺชตรํ ปญฺญเปมิ ปาปสฺส กมฺมสฺส กิริยาย ปาปสฺส กมฺมสฺส ปวตฺติยา, โน ตถา กายกมฺมํ โน ตถา วจีกมฺม''นฺติ ภควตา วุตฺตํ อตฺถิ, สา กถา ติตฺถิยานํ อนฺตเร ปากฏา ชาตา, ตํ คเหตฺวา เอส วทติฯ **อตฺถิ จ สา สมาปตฺตี**ติ อิทํ – ''กถํ นุ โข, โภ, อภิสญฺญานิโรโธ โหตี''ติ โปฏฺฐปาทสุเตฺต (ที. นิ. ๑.๔๐๖ อาทโย) อุปฺปนฺนํ อภิสญฺญานิโรธกถํ สนฺธาย วทติฯ **น กิญฺจิ เวทิยตี**ติ เอกเวทนมฺปิ น เวทิยติฯ **อตฺถิ จ โข**ติ เถโร นิโรธสมาปตฺติํ สนฺธาย อนุชานาติฯ **ปริรกฺขิตพฺพ**นฺติ ครหโต โมจเนน รกฺขิตพฺพํฯ สเญฺจตนา อสฺส อตฺถีติ **สเญฺจตนิกํ,** สาภิสนฺธิกํ สเญฺจตนิกกมฺมํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขํ โส**ติ เถโร ''อกุสลเมว สนฺธาย ปริพฺพาชโก ปุจฺฉตี''ติ สญฺญาย เอวํ วทติฯ

ทสฺสนมฺปิ โข อหนฺติ ภควา จตุรเงฺคปิ อนฺธกาเร สมนฺตา โยชนฏฺฐาเน ติลมตฺตมฺปิ สงฺขารํ มํสจกฺขุนาว ปสฺสติ, อยญฺจ ปริพฺพาชโก น ทูเร คาวุตมตฺตพฺภนฺตเร วสติ, กสฺมา ภควา เอวมาหาติ? สมาคมทสฺสนํ สนฺธาเยวมาหฯ

๒๙๙. **อุทายี**ติ ลาลุทายีฯ **ตํ ทุกฺขสฺมิ**นฺติ สพฺพํ ตํ ทุกฺขเมวฯ อิติ อิมํ วฏฺฏทุกฺขํ กิเลสทุกฺขํ สงฺขารทุกฺขํ สนฺธาย ''สเจ ภาสิตํ ภเวยฺย ภควา''ติ ปุจฺฉติฯ

๓๐๐. **อุมฺมงฺค**นฺติ ปญฺหาอุมฺมงฺคํฯ **อุมฺมุชฺชมาโน**ติ สีสํ นีหรมาโนฯ **อโยนิโส อุมฺมุชฺชิสฺสตี**ติ อนุปาเยน สีสํ นีหริสฺสติฯ อิทญฺจ ปน ภควา ชานนฺโต เนว ทิพฺพจกฺขุนา น เจโตปริยญาเณน น สพฺพญฺญุตญาเณน ชานิ, อธิปฺปาเยเนว ปน อญฺญาสิฯ กเถนฺตสฺส หิ อธิปฺปาโย นาม สุวิชาโน โหติ, กเถตุกาโม คีวํ ปคฺคณฺหาติ, หนุกํ จาเลติ, มุขมสฺส ผนฺทติ, สนฺนิสีทิตุํ น สกฺโกติฯ ภควา ตสฺส ตํ อาการํ ทิสฺวา ''อยํ อุทายี สนฺนิสีทิตุํ น สกฺโกติ, ยํ อภูตํ, ตเทว กเถสฺสตี''ติ โอโลเกตฺวาว อญฺญาสิฯ **อาทึ เยวา**ติอาทิมฺหิเยวฯ **ติโสฺส เวทนา**ติ ''กึ โส เวทิยตี''ติ? ปุจฺฉเนฺตน ''ติโสฺส เวทนา ปุจฺฉามี''ติ เอวํ ววตฺถเปตฺวาว ติโสฺส เวทนา ปุจฺฉิตาฯ **สุขเวทนิย**นฺติ สุขเวทนาย ปจฺจยภูตํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

เอตฺถ จ กามาวจรกุสลโต โสมนสฺสสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา จตโสฺส เจตนา, เหฎฺฐา ติกชฺฌานเจตนาติ เอวํ ปฎิสนฺธิปวเตฺตสุ สุขเวทนาย ชนนโต **สุขเวทนิยํ กมฺมํ** นามฯ กามาวจรเญฺจตฺถ ปฎิสนฺธิยํเยว เอกเนฺตน สุขํ ชเนติ, ปวเตฺต อิฎฺฐมชฺฌตฺตารมฺมเณ อทุกฺขมสุขมฺปิฯ

อกุสลเจตนา ปฎิสนฺธิปวเตฺตสุ ทุกฺขเสฺสว ชนนโต **ทุกฺขเวทนิยํ กมฺมํ** นามฯ กายทฺวาเร ปวเตฺตเยว เจตํ เอกเนฺตน ทุกฺขํ ชเนติ, อญฺญตฺถ อทุกฺขมสุขมฺปิ, สา ปน เวทนา อนิฎฺฐานิฎฺฐมชฺฌเตฺตสุเยว อารมฺมเณสุ อุปฺปชฺชนโต ทุกฺขาเตฺวว สงฺขํ คตาฯ

กามาวจรกุสลโต ปน อุเปกฺขาสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา จตโสฺส เจตนา, รูปาวจรกุสลโต จตุตฺถชฺฌานเจตนาติ เอวํ ปฎิสนฺธิปวเตฺตสุ ตติยเวทนาย ชนนโต **อทุกฺขมสุขเวทนิยํ กมฺมํ** นามฯ เอตฺถ จ กามาวจรํ ปฎิสนฺธิยํเยว เอกเนฺตน อทุกฺขมสุขํ ชเนติ, ปวเตฺต อิฎฺฐารมฺมเณ สุขมฺปิฯ อปิจ สุขเวทนิยกมฺมํ ปฎิสนฺธิปวตฺติวเสน วฎฺฎติ, ตถา อทุกฺขมสุขเวทนิยํ, ทุกฺขเวทนิยํ ปวตฺติวเสเนว วฎฺฎติฯ เอตสฺส ปน วเสน สพฺพํ ปวตฺติวเสเนว วฎฺฎติฯ

เอตสฺส ภควาติ เถโร ตถาคเตน มหากมฺมวิภงฺคกถนตฺถํ อาลโย ทสฺสิโต, ตถาคตํ ยาจิตฺวา มหากมฺมวิภงฺคญาณํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปากฎํ กริสฺสามีติ จินฺเตตฺวา อนุสนฺธิกุสลตาย เอวมาหฯ ตตฺถ **มหากมฺมวิภงฺค**นฺติ มหากมฺมวิภชนํฯ **กตเม จตฺตาโร...เป.... อิธานนฺท, เอกโจฺจ ปุคฺคโล...เป.... นิรยํ อุปปชฺชตี**ติ อิทํ น มหากมฺมวิภงฺคญาณภาชนํ, มหากมฺมวิภงฺคญาณภาชนตฺถาย ปน มาติกาฎฺฐปนํฯ

๓๐๑. **อิธานนฺท** , **เอกโจฺจ สมโณ วา**ติ ปาฎิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ อิทญฺหิ ภควา – ''ทิพฺพจกฺขุกา สมณพฺราหฺมณา อิทํ อารมฺมณํ กตฺวา อิมํ ปจฺจยํ ลภิตฺวา อิทํ ทสฺสนํ คณฺหนฺตี''ติ ปกาสนตฺถํ อารภิฯ ตตฺถ **อาตปฺป**นฺติอาทีนิ ปญฺจปิ วีริยเสฺสว นามานิฯ **เจโตสมาธิ**นฺติ ทิพฺพจกฺขุสมาธึฯ **ปสฺสตี**ติ ''โส สโตฺต กุหึ นิพฺพโตฺต''ติ โอโลเกนฺโต ปสฺสติฯ **เย อญฺญถา**ติ เย ''ทสนฺนํ กุสลานํ กมฺมปถานํ ปูริตตฺตา นิรยํ อุปปชฺชตี''ติ ชานนฺติ, มิจฺฉา เตสํ ญาณนฺติ วทติฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วิทิต**นฺติ ปากฎํฯ **ถามสา**ติ ทิฎฺฐิถาเมนฯ **ปรามาสา**ติ ทิฎฺฐิปรามาเสนฯ **อภินิวิสฺส โวหรตี**ติ อธิฎฺฐหิตฺวา อาทิยิตฺวา โวหรติฯ

๓๐๒. **ตตฺรานนฺทา**ติ อิทมฺปิ น มหากมฺมวิภงฺคญาณสฺส ภาชนํ, อถ ขฺวาสฺส มาติกาฎฺฐปนเมวฯ เอตฺถ ปน เอเตสํ ทิพฺพจกฺขุกานํ วจเน เอตฺตกา อนุญฺญาตา, เอตฺตกา อนนุญฺญาตาติ อิทํ ทสฺสิตํฯ ตตฺถ **ตตฺรา**ติ เตสุ จตูสุ สมณพฺราหฺมเณสุฯ **อิทมสฺสา**ติ อิทํ วจนํ อสฺสฯ **อญฺญถา**ติ อเญฺญนากาเรนฯ อิติ อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ วาเท ทฺวีสุ ฐาเนสุ อนุญฺญาตา, ตีสุ อนนุญฺญาตาติ เอวํ สพฺพตฺถ อนุญฺญา นานุญฺญา เวทิตพฺพาฯ

๓๐๓. เอวํ ทิพฺพจกฺขุกานํ วจเน อนุญฺญา จ อนนุญฺญา จ ทเสฺสตฺวา อิทานิ มหากมฺม วิภงฺคญาณํ วิภชนฺโต **ตตฺรานนฺท, ยฺวายํ ปุคฺคโล**ติอาทิมาหฯ

ปุเพฺพ วาสฺส ตํ กตํ โหตีติ ยํ อิมินา ทิพฺพจกฺขุเกน กมฺมํ กโรนฺโต ทิโฎฺฐ, ตโต ปุเพฺพ กตํฯ ปุเพฺพ กเตนปิ หิ นิรเย นิพฺพตฺตติ, ปจฺฉา กเตนปิ นิพฺพตฺตติ, มรณกาเล วา ปน – ‘‘ขนฺโท เสโฎฺฐ สิโว เสโฎฺฐ, ปิตามโห เสโฎฺฐ, อิสฺสราทีหิ วา โลโก วิสโฎฺฐ’’ติอาทินา มิจฺฉาทสฺสเนนปิ นิพฺพตฺตเตวฯ **ทิเฎฺฐว ธเมฺม**ติ ยํ ตตฺถ ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ โหติ, ตสฺส ทิเฎฺฐว ธเมฺม, ยํ อุปปชฺชเวทนียํ, ตสฺส อุปปชฺชิตฺวา, ยํ อปราปริยเวทนียํ, ตสฺส อปรสฺมิํ ปริยาเย วิปากํ ปฎิสํเวเทติฯ

อิติ อยํ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอกํ กมฺมราสิํ เอกญฺจ วิปากราสิํ อทฺทส, สมฺมาสมฺพุโทฺธ อิมินา อทิเฎฺฐ ตโย กมฺมราสี, เทฺว จ วิปากราสี อทฺทสฯ อิมินา ปน ทิเฎฺฐ อทิเฎฺฐ จ จตฺตาโร กมฺมราสี ตโย จ วิปากราสี อทฺทสฯ อิมานิ สตฺต ฐานานิ ชานนญาณํ ตถาคตสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณํ นามฯ ทุติยวาเร ทิพฺพจกฺขุเกน กิญฺจิ น ทิฎฺฐํ , ตถาคเตน ปน ตโย กมฺมราสี, เทฺว จ วิปากราสี ทิฎฺฐาติฯ อิมานิปิ ปญฺจ ปจฺจตฺตฎฺฐานานิ ชานนญาณํ ตถาคตสฺส มหากมฺมวิภงฺคญาณํ นามฯ เสสวารทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อภพฺพนฺติ ภูตวิรหิตํ อกุสลํฯ **อภพฺพาภาส**นฺติ อภพฺพํ อาภาสติ อภิภวติ ปฎิพาหตีติ อโตฺถฯ พหุกสฺมิญฺหิ อกุสลกเมฺม อายูหิเต พลวกมฺมํ ทุพฺพลกมฺมสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติ อิทํ อภพฺพเญฺจว อภพฺพาภาสญฺจฯ กุสลํ ปน อายูหิตฺวา อาสเนฺน อกุสลํ กตํ โหติ, ตํ กุสลสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติ, อิทํ อภพฺพํ ภพฺพาภาสํฯ พหุมฺหิ กุสเล อายูหิเตปิ พลวกมฺมํ ทุพฺพลกมฺมสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติ, อิทํ ภพฺพเญฺจว ภพฺพาภาสญฺจฯ อกุสลํ ปน อายูหิตฺวา อาสเนฺน กุสลํ กตํ โหติ, ตํ อกุสลสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรติ, อิทํ ภพฺพํ อภพฺพาภาสํฯ

อปิจ อุปฎฺฐานากาเรนเปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ, อภพฺพโต อาภาสติ อุปฎฺฐาตีติ **อภพฺพาภาสํ**ฯ ตตฺถ ‘‘ยฺวายํ ปุคฺคโล อิธ ปาณาติปาตี’’ติอาทินา นเยน จตฺตาโร ปุคฺคลา วุตฺตา, เตสุ ปฐมสฺส กมฺมํ อภพฺพํ อภพฺพาภาสํ, ตญฺหิ อกุสลตฺตา อภพฺพํ, ตสฺส จ นิรเย นิพฺพตฺตตฺตา ตตฺถ นิพฺพตฺติการณภูตํ อกุสลํ หุตฺวา อุปฎฺฐาติฯ ทุติยสฺส กมฺมํ อภพฺพํ ภพฺพาภาสํ, ตญฺหิ อกุสลตฺตา อภพฺพํฯ ตสฺส ปน สเคฺค นิพฺพตฺตตฺตา อญฺญติตฺถิยานํ สเคฺค นิพฺพตฺติการณภูตํ กุสลํ หุตฺวา อุปฎฺฐาติฯ อิตรสฺมิมฺปิ กมฺมทฺวเย เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

มหากมฺมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. สฬายตนวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๐๔. เอวํ เม สุตนฺติ สฬายตนวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **เวทิตพฺพานี**ติ สหวิปสฺสเนน มเคฺคน ชานิตพฺพานิฯ **มโนปวิจารา**ติ วิตกฺกวิจาราฯ วิตกฺกุปฺปาทกญฺหิ มโน อิธ มโนติ อธิเปฺปตํ, มนสฺส อุปวิจาราติ มโนปวิจาราฯ **สตฺตปทา**ติ วฎฺฎวิวฎฺฎนิสฺสิตานํ สตฺตานํ ปทาฯ

เอตฺถ หิ อฏฺฐารส วฏฺฏปทา นาม, อฏฺฐารส วิวฏฺฏปทา นาม, เตปิ สหวิปสฺสเนน มเคฺคเนว เวทิตพฺพาฯ **โยคฺคาจริยาน**นฺติ หตฺถิโยคฺคาทิอาจารสิกฺขาปกานํ, ทเมตพฺพทมกานนฺติ อ โตฺถฯ เสสํ วิภเงฺคเยว อาวิภวิสฺสติฯ **อยมุเทฺทโส**ติ อิทํ มาติกาฏฺฐปนํฯ

๓๐๕. **จกฺขายตนา**ทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตานิฯ **จกฺขุวิญฺญาณ**นฺติ กุสลากุสลวิปาก โต เทฺว จกฺขุวิญฺญาณานิฯ เสสปสาทวิญฺญาเณสุปิ เอเสว นโยฯ อิมานิ ปน ทส ฐเปตฺวา เสสํ อิธ มโนวิญฺญาณํ นามฯ

จกฺขุสมฺผโสฺสติ จกฺขุมฺหิ สมฺผโสฺสฯ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตสมฺผสฺสเสฺสตํ อธิวจนํฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวาติ จกฺขุวิญฺญาเณน รูปํ ทิสฺวาฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ **โสมนสฺสฏฺฐานิย**นฺติ โสมนสฺสสฺส อารมฺมณวเสน การณภูตํฯ **อุปวิจรตี**ติ ตตฺถ วิจารปวตฺตเนน อุปวิจร ติ, วิตโกฺก ตํสมฺปยุโตฺต จาติ อิมินา นเยน อฏฺฐารส วิตกฺกวิจารสงฺขาตา มโนปวิจารา เวทิ ตพฺพาฯ **ฉ โสมนสฺสูปวิจารา**ติ เอตฺถ ปน โสมนเสฺสน สทฺธึ อุปวิจรนฺตีติ โสมนสฺสูปวิจาราฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๓๐๖. **เคหสิตานี**ติ กามคุณนิสฺสิตานิฯ **เนกฺขมฺมสิตานี**ติ วิปสฺสนานิสฺสิตานิฯ **อิฏฺฐาน**นฺติ ปริเยสิตานํฯ **กนฺตาน**นฺติ กามิตานํฯ **มโนรมาน**นฺติ มโน เอเตสุ รมตีติ มโนรมานิ, เตสํ มโนรมานํฯ **โลกามิสปฏิสํยุตฺตาน**นฺติ ตณฺหาปฏิสํยุตฺตานํฯ **อตีต**นฺติ ปฏิลทฺธํ ฯ ปจฺจุปฺ ปนฺนํ ตาว อารพฺภ โสมนสฺสํ อุปฺปชฺชตุ, อตีเต กถํ อุปฺปชฺชตีติฯ อตีเตปิ – ‘‘ยถาหํ เอตรหิ อิฏฺฐารมฺมณํ อนุภวามิ, เอวํ ปุเพฺพปิ อนุภวิ’’นฺติ อนุสฺสรนฺตสฺส พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ

อนิจฺจตนฺติ อนิจฺจาการํฯ **วิปริณามวิราคนิโรธ**นฺติ ปกติวิชหเนน วิปริณามํ, วิคจฺฉเนน วิราคํ, นิรุชฺฌเนน นิโรธํฯ **สมฺมปฺปญฺญายา**ติ วิปสฺสนาปญฺญายฯ **อิทํ วุจฺจติ เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺส**นฺติ อิทํ รโญฺญ วิย อตฺตโน สิริสมฺปตฺตึ โอโลเกนฺตสฺส วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺ นสฺส สงฺขารานํ เภทํ ปสฺสโต สงฺขารคตมฺหิ ติเกฺข สูเร วิปสฺสนาญาเณ วหเนฺต อุปฺปนฺนโสม นสฺสํ ‘‘เนกฺขมฺมสิตํ โสมนสฺส’’นฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สุญฺญาคารํ ปวิฏฺฐสฺส, สนฺตจิตฺตสฺส ภิกฺขุโน;
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโตฯ
>
> ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตนฺตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๓-๓๗๔);

อิมานีติ อิมานิ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺ วา นิสินฺนสฺส อุปฺปนฺนานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิฯ

๓๐๗. **อตีต**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนํ ตาว ปเตฺถตฺวา อลภนฺตสฺส โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชตุ, อตีเต กถํ อุปฺปชฺชตีติฯ อตีเตปิ ‘‘ยถาหํ เอตรหิ อิฏฺฐารมฺมณํ ปเตฺถตฺวา น ลภามิ, เอวํ ปุเพฺพปิ ปเตฺถตฺ วา น ลภิ’’นฺติ อนุสฺสรนฺตสฺส พลวโทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติฯ

อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสูติ อนุตฺตรวิโมโกฺข นาม อรหตฺตํ, อรหเตฺต ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **อายตน**นฺติ อรหตฺตายตนํฯ **ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต**ติ ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺสฯ ตํ ปเนตํ

ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, อิติ ปตฺถนามูลกตฺตา ‘‘ปิหํ อุปฏฺฐาปยโต’’ติ วุตฺตํฯ **อิมานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โทมนสฺสานี**ติ อิมานิ เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต อรหตฺเต ปิหํ ปฏฺฐเปตฺวา ตทธิคมาย อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนํ อุปฏฺฐเปตฺวา อุสฺสุกฺกาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส – ‘‘อิมมฺปิ ปกฺขํ อิมมฺปิ มาสํ อิมมฺปิ สํวจฺฉรํ อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ นาสกฺขิ’’นฺติ อนุโสจโต คามนฺตปพฺภารวาสิมหาสีวเตฺถรสฺส วิย อสฺสุธาราปวตฺตนวเสน อุปฺปนฺนโทมนสฺสานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสานีติ เวทิตพฺพานิฯ วตฺถุ ปน **สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย** สกฺกปญฺหวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๖๑) วิตฺถาริตํ, อิจฺฉเนฺตน ตโต คเหตพฺพํฯ

๓๐๘. อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขาติ เอตฺถ อุเปกฺขา นาม อญฺญาณุเปขาฯ **อโนธิชินสฺสา**ติ กิเลโสธึ ชินิตฺวา ฐิตตฺตา ขีณาสโว โอธิชิโน นาม, ตสฺมา อขีณาสวสฺสาติ อโตฺถฯ **อวิปากชินสฺสา**ติ เอตฺถปิ อายตึ วิปากํ ชินิตฺวา ฐิตตฺตา ขีณาสโวว วิปากชิโน นาม, ตสฺมา อขีณาสวเสฺสวาติ อโตฺถฯ **อนาทีนวทสฺสาวิโน**ติอาทีนวโต อุปทฺทวโต อปสฺสนฺตสฺสฯ **อิมา ฉ เคหสิตา อุเปกฺขา**ติ อิมา เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต คุฬปิณฺฑเก นิลีนมกฺขิกา วิย รูปาทีนิ อนติวตฺตมานา ตตฺถ ลคฺคา ลคฺคิตา หุตฺวา อุปฺปนฺนา อุเปกฺขา ฉ เคหสิตา อุเปกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ

รูปํ สา อติวตฺตตีติ รูปํ สา อนติกฺกมติ, ตตฺถ นิกนฺติวเสน น ติฏฺฐติฯ **อิมา ฉ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา**ติ อิมา เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต อิเฏฺฐ อรชฺชนฺตสฺส, อนิเฏฺฐ อทุสฺสนฺตสฺส, อสมเปกฺขเน อสมฺมุยฺหนฺตสฺส, อุปฺปนฺนวิปสฺสนา-ญาณสมฺปยุตฺตา ฉ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขาติ เวทิตพฺพาฯ

๓๐๙. ตตฺร อิทํ นิสฺสาย อิทํ ปชหถาติ เตสุ ฉตฺตึสสตฺตปเทสุ อฏฺฐารส นิสฺสาย อฏฺฐารส ปชหถาติ อโตฺถฯ เตเนว – ‘‘ตตฺร, ภิกฺขเว, ยานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานี’’ติอาทิมาหฯ **นิสฺสาย อาคมฺมา**ติ ปวตฺตนวเสน นิสฺสาย เจว อาคมฺม จฯ **เอวเมเตสํ สมติกฺกโม โหตี**ติ เอวํ เนกฺขมฺมสิตานํ ปวตฺตเนน เคหสิตานิ อติกฺกนฺตานิ นาม โหนฺติฯ

เอวํ สริกฺขเกเนว สริกฺขกํ ชหาเปตฺวา อิทานิ พลวตา ทุพฺพลํ ชหาเปโนฺต – ‘‘ตตฺร, ภิกฺขเว, ยานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานี’’ติอาทิมาหฯ เอวํ เนกฺขมฺมสิตโสมนเสฺสหิ เนกฺขมฺมสิตโทมนสฺสานิ , เนกฺขมฺมสิตอุเปกฺขาหิ จ เนกฺขมฺมสิตโสมนสฺสานิ ชหาเปเนฺตน พลวตา ทุพฺพลปฺปหานํ กถิตํฯ

เอตฺถ ปน ฐตฺวา อุเปกฺขากถา เวทิตพฺพา – อฏฺฐสุ หิ สมาปตฺตีสุ ปฐมาทีนิ จ ตีณิ ฌานานิ, สุทฺธสงฺขาเร จ ปาทเก กตฺวา วิปสฺสนํ อารทฺธานํ จตุนฺนํ ภิกฺขูนํ ปุพฺพภาควิปสฺสนา โสมนสฺสสหคตา วา โหติ อุเปกฺขาสหคตา วา, วุฏฺฐานคามินี ปน โสมนสฺสสหคตาวฯ จตุตฺถชฺฌานาทีนิ ปาทกานิ กตฺวา วิปสฺสนํ อารทฺธานํ ปญฺจนฺนํ ปุพฺพภาควิปสฺสนา ปุริมสทิสาวฯ วุฏฺฐานคามินี ปน อุเปกฺขาสหคตา โหติฯ อิทํ สนฺธาย – ‘‘ยา ฉ เนกฺขมฺมสิตา อุเปกฺขา, ตา นิสฺสาย ตา อาคมฺม, ยานิ ฉ เนกฺขมฺมสิตานิ โสมนสฺสานิ, ตานิ ปชหถา’’ติ วุตฺตํฯ น เกวลญฺจ เอวํปฏิปนฺนสฺส ภิกฺขุโน อยํ วิปสฺสนาย เวทนาวิเสโสว โหติ, อริยมเคฺคปิ ปน ฌานงฺคโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคานมฺปิ วิเสโส โหติฯ

โก ปเนตํ วิเสสํ นิยเมติ? เกจิ ตาว เถรา วิปสฺสนาปาทกชฺฌานํ นิยเมตีติ วทนฺติ, เกจิ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยเมนฺตีติ วทนฺติ, เกจิ ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมตีติ วทนฺติฯ เต

สมฺปิ วาเท อยเมว ปุพฺพภาเค วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา นิยเมตีติ เวทิตพฺพาฯ วินิจฺฉยกถา ปเนตฺถ **วิสุทฺธิมคฺเค** สงฺขารุเปกฺขานิเทฺทเส วุตฺตาวฯ

๓๑๐. **นานตฺตา**ติ นานา พหู อเนกปฺปการาฯ **นานตฺตสิตา**ติ นานารมฺมณนิสฺสิตาฯ **เอกตฺตา**ติ เอกาฯ **เอกตฺตสิตา**ติ เอการมฺมณนิสฺสิตาฯ กตมา ปนายํ อุเปกฺขาติ? เหฏฺฐา ตาว อญฺญาณุเปกฺขา วุตฺตา, อุปริ ฉฬงฺคุเปกฺขา วกฺขติ, อิธ สมถอุเปกฺขา, วิปสฺสนุเปกฺขาติ เทฺว อุเปกฺขา คหิตาฯ

ตตฺถ ยสฺมา อญฺญาว รูเปสุ อุเปกฺขา, อญฺญาว สทฺทาทีสุ, น หิ ยา รูเป อุเปกฺขา, สา สทฺทาทีสุ โหติฯ รูเป อุเปกฺขา จ รูปเมว อารมฺมณํ กโรติ , น สทฺทาทโยฯ รูเป อุเปกฺขาภาวญฺจ อญฺญา สมถอุเปกฺขา ปถวีกสิณํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติ, อญฺญา อาโปกสิณาทีนิฯ ตสฺมา นานตฺตํ นานตฺตสิตํ วิภชนฺโต **อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขา รูเปสู**ติอาทิมาห ฯ ยสฺมา ปน เทฺว วา ตีณิ วา อากาสานญฺจายตนานิ วา วิญฺญาณญฺจายตนาทีนิ วา นตฺถิ, ตสฺมา เอกตฺตํ เอกตฺตสิตํ วิภชนฺโต **อตฺถิ, ภิกฺขเว, อุเปกฺขา อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ อากาสานญฺจายตนอุเปกฺขา สมฺปยุตฺตวเสน อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตา, อากาสานญฺจายตนขนฺเธ วิปสฺสนฺตสฺส วิปสฺสนุเปกฺขา อารมฺมณวเสน อากาสานญฺจายตนนิสฺสิตาฯ เสสาสุปิ เอเสว นโยฯ

ตํ ปชหถาติ เอตฺถ อรูปาวจรสมาปตฺติอุเปกฺขาย รูปาวจรสมาปตฺติอุเปกฺขํ ปชหาเปติ, อรูปาวจรวิปสฺสนุเปกฺขาย รูปาวจรวิปสฺสนุเปกฺขํฯ

อตมฺมยตนฺติ เอตฺถ ตมฺมยตา นาม ตณฺหา, ตสฺสา ปริยาทานโต วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา อตมฺมยตาติ วุจฺจติฯ **ตํ ปชหถา**ติ อิธ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาย อรูปาวจรสมาปตฺติอุเปกฺขญฺจ วิปสฺสนุเปกฺขญฺจ ปชหาเปติฯ

๓๑๑. **ยทริโย**ติ เย สติปฏฺฐาเน อริโย สมฺมาสมฺพุโทฺธ เสวติฯ ตตฺถ ตีสุ ฐาเนสุ สตึ ปฏฺฐเปโนฺต สติปฏฺฐาเน เสวตีติ เวทิตโพฺพฯ **น สุสฺสูสนฺตี**ติ สทฺทหิตฺวา โสตุํ น อิจฺฉนฺติฯ **น อญฺญา**ติ ชานนตฺถาย จิตฺตํ น อุปฏฺฐเปนฺติฯ **โวกฺกมฺมา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ **สตฺถุ สาสนา**ติ สตฺถุ โอวาทํ คเหตพฺพํ ปูเรตพฺพํ น มญฺญนฺตีติ อโตฺถฯ **น จ อตฺตมโน**ติ น สกมโนฯ เอตฺถ จ เคหสิตโทมนสฺสวเสน อปฺปตีโต โหตีติ น เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อปฺปฏิปนฺนเกสุ ปน อตฺตมนตาการณสฺส อภาเวเนตํ วุตฺตํฯ **อนวสฺสุโต**ติ ปฏิฆอวสฺสเวน อนวสฺสุโตฯ **สโต สมฺปชาโน**ติ สติยา จ ญาเณน จ สมนฺนาคโต ฯ **อุเปกฺขโก**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาย อุเปกฺขโกฯ **อตฺตมโน**ติ อิธาปิ เคหสิตโสมนสฺสวเสน อุปฺปิลาวิโตติ น เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, ปฏิปนฺนเกสุ ปน อนตฺตมนตาการณสฺส อภาเวเนตํ วุตฺตํฯ **อนวสฺสุโต**ติ ราคาวสฺสเวน อนวสฺสุโตฯ

๓๑๒. **สาริโต**ติ ทมิโตฯ **เอกเมว ทิสํ ธาวตี**ติ อนิวตฺติตฺวา ธาวโนฺต เอกํเยว ทิสํ ธาวติ, นิวตฺติตฺวา ปน อปรํ ธาวิตุํ สโกฺกติฯ **อฏฺฐ ทิสา วิธาวตี**ติ เอกปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน กาเยน อนิวตฺติตฺวาว วิโมกฺขวเสน เอกปฺปหาเรเนว อฏฺฐ ทิสา วิธาวติ, ปุรตฺถาภิมุโข วา ทกฺขิณาทีสุ อญฺญตรทิสาภิมุโข วา นิสีทิตฺวา อฏฺฐ สมาปตฺติโย สมาปชฺชติเยวาติ อโตฺถฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สฬายตนวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อุเทฺทสวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๑๓. เอวํ เม สุตนฺติ อุเทฺทสวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **อุเทฺทสวิภงฺค**นฺติ อุเทฺทสญฺจ วิภงฺคญฺจ, มาติกญฺจ วิภชนญฺจาติ อโตฺถฯ **อุปปริเกฺขยฺยา**ติ ตุเลยฺย ตีเรยฺย ปริคฺคเณฺหยฺย ปริจฺฉิเนฺทยฺยฯ **พหิทฺธา**ติ พหิทฺธาอารมฺมเณสุฯ **อวิกฺขิตฺตํ อวิสฏ**นฺติ นิกนฺติวเสน อารมฺมเณ ติฏฺฐมานํ วิกฺขิตฺตํ วิสฏํ นาม โหติ, ตํ ปฏิเสเธโนฺต เอวมาหฯ **อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิต**นฺติ โคจรชฺฌเตฺต นิกนฺติวเสน อสณฺฐิตํฯ **อนุปาทาย น ปริตเสฺสยฺยา**ติ อนุปาทิยิตฺวา อคฺคเหตฺวา ตํ วิญฺญาณํ น ปริตเสฺสยฺยฯ ยถา วิญฺญาณํ พหิทฺธา อวิกฺขิตฺตํ อวิสฏํ, อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิตํ อนุปาทาย น ปริตเสฺสยฺย, เอวํ ภิกฺขุ อุปปริเกฺขยฺยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ชาติชรามรณทุกฺขสมุทยสมฺภโว**ติ ชาติชรามรณสฺส เจว อวเสสสฺส จ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺติ น โหตีติ อโตฺถฯ

๓๑๖. รูปนิมิตฺตานุสารีติ รูปนิมิตฺตํ อนุสฺสรติ อนุธาวตีติ รูปนิมิตฺตานุสารีฯ

๓๑๘. เอวํ โข, อาวุโส, อชฺฌตฺตํ อสณฺฐิตนฺติ นิกนฺติวเสน อสณฺฐิตํฯ นิกนฺติวเสน หิ อติฏฺฐมานํ หานภาคิยํ น โหติ, วิเสสภาคิยเมว โหติฯ

๓๒๐. อนุปาทา ปริตสฺสนาติ สตฺถารา ขนฺธิยวเคฺค ''อุปาทาปริตสฺสนญฺจ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อนุปาทาอปริตสฺสนญฺจา''ติ (สํ. นิ. ๓.๗) เอวํ คเหตฺวา ปริตสฺสนา, อคฺคเหตฺวาว อปริตสฺสนา จ กถิตา, ตํ มหาเถโร อุปาทาปริตสฺสนเมว อนุปาทาปริตสฺสนนฺติ กตฺวา ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ กถํ ปเนสา อนุปาทาปริตสฺสนา โหตีติฯ อุปาทาตพฺพสฺส อภาวโตฯ ยทิ หิ โกจิ สงฺขาโร นิโจฺจ วา ธุโว วา อตฺตา วา อตฺตนิโย วาติ คเหตพฺพยุตฺตโก อภวิสฺส, อยํ ปริตสฺสนา อุปาทาปริตสฺสนาว อสฺสฯ ยสฺมา ปน เอวํ อุปาทาตโพฺพ สงฺขาโร นาม นตฺถิ, ตสฺมา รูปํ อตฺตาติอาทินา นเยน รูปาทโย อุปาทินฺนาปิ อนุปาทินฺนาว โหนฺติฯ เอวเมสา ทิฏฺฐิวเสน อุปาทาปริตสฺสนาปิ สมานา อตฺถโต อนุปาทาปริตสฺสนาเยว นาม โหตีติ เวทิตพฺพาฯ

อญฺญถา โหตีติ ปริวตฺตติ ปกติชหเนน นสฺสติ, **รูปวิปริณามานุปริวตฺตี**ติ ''มม รูปํ วิปริณต''นฺติ วา, ''ยํ อหุ, ตํ วต เม นตฺถี''ติ วา อาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔๒) นเยน กมฺมวิญฺญาณํ รูปสฺส เภทานุปริวตฺติ โหติฯ **วิปริณามานุปริวตฺตชา**ติ วิปริณามสฺส อนุปริวตฺตนโต วิปริณามารมฺมณจิตฺตโต ชาตาฯ **ปริตสฺสนา ธมฺมสมุปฺปาทา**ติ ตณฺหาปริตสฺสนา จ อกุสลธมฺมสมุปฺปาทา จฯ **จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺตี**ติ กุสลจิตฺตํ ปริยาทิยิตฺวา คเหตฺวา เขเปตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ **อุตฺตาสวา**ติ ภยตาเสนปิ สอุตฺตาโส ตณฺหาตาเสนปิ สอุตฺตาโสฯ **วิฆาตวา**ติ สวิฆาโต สทุโกฺขฯ **อเปกฺขวา**ติ สาลโย สสิเนโหฯ **เอวํ โข, อาวุโส, อนุปาทา ปริตสฺสนา โหตี**ติ เอวํ มณิกรณฺฑกสญฺญาย ตุจฺฉกรณฺฑกํ คเหตฺวา ตสฺมิํ นเฏฺฐ ปจฺฉา วิฆาตํ อาปชฺชนฺตสฺส วิย ปจฺฉา อคฺคเหตฺวา ปริตสฺสนา โหติฯ

๓๒๑. น จ รูปวิปริณามานุปริวตฺตีติ ขีณาสวสฺส กมฺมวิญฺญาณเมว นตฺถิ, ตสฺมา รูปเภทานุปริวตฺติ น โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อุเทฺทสวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อรณวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๒๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ อรณวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **เนวุสฺสาเทยฺย น อปสาเทยฺยา**ติ เคหสิตวเสน กญฺจิ ปุคฺคลํ เนว อุกฺขิเปยฺย น อวกฺขิเปยฺยฯ **ธมฺมเมว เทเสยฺยา**ติ สภาวเมว กเถยฺยฯ **สุขวินิจฺฉย**นฺติ วินิจฺฉิตสุขํฯ **รโห วาท**นฺติ ปรมฺมุขา อวณฺณํ, ปิสุณวาจนฺติ อโตฺถฯ **สมฺมุขา น ขีณ**นฺติ สมฺมุขาปิ ขีณํ อากิณฺณํ สํกิลิฏฺฐํ วาจํ น ภเณยฺยฯ **นาภินิเวเสยฺยา**ติ น อธิฏฺฐหิตฺวา อาทาย โวหเรยฺยฯ **สมญฺญ**นฺติ โลกสมญฺญํ โลกปณฺณตฺตึฯ **นาติธาเวยฺยา**ติ นาติกฺกเมยฺยฯ

๓๒๔. **กามปฏิสนฺธิสุขิโน**ติ กามปฏิสนฺธินา กามูปสํหิเตน สุเขน สุขิตสฺสฯ **สทุโกฺข**ติ วิปากทุเกฺขน สํกิเลสทุเกฺขนปิ สทุโกฺขฯ **สอุปฆาโต**ติ วิปากูปฆาตกิเลสูปฆาเตเหว สอุปฆาโตฯ ตถา **สปริฬาโหฯ มิจฺฉาปฏิปทา**ติ อยาถาวปฏิปทา อกุสลปฏิปทาฯ

๓๒๖. **อิเตฺถเก อปสาเทตี**ติ เอวํ เคหสิตวเสน เอกเจฺจ ปุคฺคเล อปสาเทติฯ อุสฺสาทเนปิ เอเสว นโยฯ **ภวสํโยชน**นฺติ ภวพนฺธนํ, ตณฺหาเยตํ นามํฯ

สุภูติเตฺถโร กิร อิมํ จตุกฺกํ นิสฺสาย เอตทเคฺค ฐปิโตฯ ภควโต หิ ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ปุคฺคลานํ อุสฺสาทนาอปสาทนา ปญฺญายนฺติ, ตถา สาริปุตฺตเตฺถราทีนํฯ สุภูติเตฺถรสฺส ปน ธมฺมเทสนาย ‘‘อยํ ปุคฺคโล อปฺปฏิปนฺนโก อนาราธโก’’ติ วา, ‘‘อยํ สีลวา คุณวา ลชฺชิเปสโล อาจารสมฺปโนฺน’’ติ วา นตฺถิ, ธมฺมเทสนาย ปนสฺส ‘‘อยํ มิจฺฉาปฏิปทา, อยํ สมฺมาปฏิปทา’’เตฺวว ปญฺญายติฯ ตสฺมา ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อรณวิหารีนํ ยทิทํ สุภูตี’’ติ อาหฯ

๓๒๙. **กาลญฺญู อสฺสา**ติ อสมฺปเตฺต จ อติกฺกเนฺต จ กาเล อกเถตฺวา ‘‘อิทานิ วุจฺจมานํ มหาชโน คณฺหิสฺสตี’’ติ ยุตฺตปตฺตกาลํ ญตฺวาว ปรมฺมุขา อวณฺณํ ภาเสยฺยฯ ขีณวาเทปิ เอเสว นโยฯ

๓๓๐. **อุปหญฺญตี**ติ ฆาติยติฯ **สโรปิ อุปหญฺญตี**ติ สโทฺทปิ ภิชฺชติฯ **อาตุรียตี**ติ อาตุโร โหติ เคลญฺญปฺปโตฺต สาพาโธฯ **อวิสฺสฏฺฐ**นฺติ วิสฺสฏฺฐํ อปลิพุทฺธํ น โหติฯ

๓๓๑. **ตเทวา**ติ ตํเยว ภาชนํฯ **อภินิวิสฺส โวหรตี**ติ ปตฺตนฺติ สญฺชานนชนปทํ คนฺตฺวา ‘‘ปตฺตํ อาหรถ โธวถา’’ติ สุตฺวา ‘‘อนฺธพาลปุถุชฺชโน, นยิทํ ปตฺตํ, ปาติ นเมสา, เอวํ วทาหี’’ติ อภินิวิสฺส โวหรติฯ เอวํ สพฺพปเทหิ โยเชตพฺพํฯ **อติสาโร**ติ อติธาวนํฯ

๓๓๒. **ตถา ตถา โวหรติ อปรามส**นฺติ อมฺหากํ ชนปเท ภาชนํ ปาตีติ วุจฺจติ, อิเม ปน นํ ปตฺตนฺติ วทนฺตีติ ตโต ปฏฺฐาย ชนปทโวหารํ มุญฺจิตฺวา ปตฺตํ ปตฺตเนฺตว อปรามสโนฺต โวหรติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๓๓. อิทานิ มริยาทภาชนียํ กโรโนฺต **ตตฺร, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สรโณ**ติ สรโช สกิเลโสฯ **อรโณ**ติ อรโช นิกฺกิเลโสฯ **สุภูติ จ ปน, ภิกฺขเว**ติ อยํ เถโร ทฺวีสุ ฐาเนสุ เอตทคฺคํ อารุโฬฺห ‘‘**อรณวิหารีนํ** ยทิทํ สุภูติ, **ทกฺขิเณยฺยานํ** ยทิทํ สุภูตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๒)ฯ

ธมฺมเสนาปติ กิร วตฺถุํ โสเธติ, สุภูติตฺเถโร ทกฺขิณํ โสเธติฯ ตถา หิ ธมฺมเสนาปติ ปิณฺฑาย จรนฺโต เคหทฺวาเร ฐิโต ยาว ภิกฺขํ อาหรนฺติ, ตาว ปุพฺพภาเค ปริจฺฉินฺทิตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชติ, นิโรธา วุฏฺฐาย เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติฯ สุภูติตฺเถโร จ ตเถว เมตฺตาฌานํ สมาปชฺชติ, เมตฺตาฌานา วุฏฺฐาย เทยฺยธมฺมํ ปฏิคฺคณฺหาติฯ เอวํ ปน กาตุํ สกฺกาติฯ อาม สกฺกา, เนว อจฺฉริยเญฺจตํ, ยํ มหาภิญฺญปฺปตฺตา สาวกา เอวํ กเรยฺยุํฯ อิมสฺมิมฺปิ หิ ตมฺพปณฺณิทีเป โปราณกราชกาเล ปิงฺคลพุทฺธรกฺขิตตฺเถโร นาม อุตฺตรคามํ นิสฺสาย วิหาสิฯ ตตฺถ สตฺต กุลสตานิ โหนฺติ, เอกมฺปิ ตํ กุลทฺวารํ นตฺถิ, ยตฺถ เถโร สมาปตฺตึ น สมาปชฺชิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อรณวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ธาตุวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๔๒. **เอวํ เม สุต**นฺติ ธาตุวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **จาริก**นฺติ ตุริตคมนจาริกํฯ **สเจ เต ภคฺคว อครู**ติ สเจ ตุยฺหํ ภาริยํ อผาสุกํ กิญฺจิ นตฺถิฯ **สเจ โส อนุชานาตี**ติ ภคฺควสฺส กิร เอตทโหสิ – ''ปพฺพชิตา นาม นานาอชฺฌาสยา, เอโก คณาภิรโต โหติ, เอโก เอกาภิรโตฯ สเจ โส เอกาภิรโต ภวิสฺสติ, 'อาวุโส, มา ปาวิสิ, มยา สาลา ลทฺธา'ติ วกฺขติฯ สเจ อยํ เอกาภิรโต ภวิสฺสติ, 'อาวุโส, นิกฺขม, มยา สาลา ลทฺธา'ติ วกฺขติฯ เอวํ สเนฺต อหํ อุภินฺนํ วิวาทการเกตา นาม ภวิสฺสามิ, ทินฺนํ นาม ทินฺนเมว วฏฺฏติ, กตํ กตเมวา''ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

กุลปุตฺโตติ ชาติกุลปุตฺโตปิ อาจารกุลปุตฺโตปิฯ **วาสูปคโต**ติ วาสํ อุปคโตฯ กุโต อาคนฺตฺวาติ? ตกฺกสีลนครโตฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – มชฺฌิมปฺปเทเส กิร ราชคหนคเร พิมฺพิสาเร รชฺชํ กาเรเนฺต ปจฺจเนฺต ตกฺกสีลนคเร ปุกฺกุสาติ ราชา รชฺชํ กาเรสิฯ อถ ตกฺกสีลโต ภณฺฑํ คเหตฺวา วาณิชา ราชคหํ อาคตา ปณฺณาการํ คเหตฺวา ราชานํ อทฺทสํสุฯ ราชา เต วนฺทิตฺวา ฐิเต ''กตฺถวาสิโน ตุเมฺห''ติ ปุจฺฉิฯ ตกฺกสีลวาสิโน เทวาติฯ อถ เน ราชา ชนปทสฺส เขมสุภิกฺขตาทีนิ นครสฺส จ ปวตฺตึ ปุจฺฉิตฺวา ''โก นาม ตุมฺหากํ ราชา''ติ ปุจฺฉิฯ ปุกฺกุสาติ นาม เทวาติฯ ธมฺมิโกติ? อาม เทว ธมฺมิโกฯ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ สงฺคณฺหาติ, โลกสฺส มาตาปิติฏฺฐาเน ฐิโต, องฺเก นิปนฺนทารกํ วิย ชนํ โตเสตีติฯ กตรสฺมึ วเย วตฺตตีติ? อถสฺส วยํ อาจิกฺขึสุฯ วเยนปิ พิมฺพิสาเรน สมวโย ชาโตฯ อถ เต ราชา อาห – ''ตาตา ตุมฺหากํ ราชา ธมฺมิโก, วเยน จ เม สมาโน, สกฺกุเณยฺยาถ ตุมฺหากํ ราชานํ มม มิตฺตํ กาตุ''นฺติฯ สโกฺกม เทวาติฯ ราชา เตสํ สุงฺกํ วิสฺสเชฺชตฺวา เคหญฺจ ทาเปตฺวา – ''คจฺฉถ ภณฺฑํ วิกฺกิณิตฺวา คมนกาเล มํ ทิสฺวา คเจฺฉยฺยาถา''ติ อาหฯ เต ตถา กตฺวา คมนกาเล ราชานํ อทฺทสํสุฯ ''คจฺฉถ ตุมฺหากํ ราชานํ มม วจเนน ปุนปฺปุนํ อาโรคฺยํ ปุจฺฉิตฺวา 'ราชา ตุเมฺหหิ สทฺธึ มิตฺตภาวํ อิจฺฉตี'ติ วทถา''ติ อาหฯ

เต สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวา คนฺตฺวา ภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ภุตฺตปาตราสา ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทึสุฯ ราชา ''กหํ ภเณ ตุเมฺห เอตฺตเก อิเม ทิวเส น ทิสฺสถา''ติ ปุจฺฉิฯ เต สพฺพํ ปวตฺตึ อาโรเจสุํฯ ราชา – ''สาธุ, ตาตา, ตุเมฺห นิสฺสาย มยา มชฺฌิมปฺปเทเส ราชา มิโตฺต ลทฺโธ''ติ อตฺตมโน อโหสิฯ อปรภาเค ราชคหวาสิโนปิ วาณิชา ตกฺกสีลํ อคมํสุฯ เต ปณฺณาการํ คเหตฺวา อาคเต ปุกฺกุสาติ ราชา ''กุโต อาคตตฺถา''ติ ปุจฺฉิตฺวา ''ราชคหโต''ติ สุตฺวา ''มยฺหํ

สหายสฺส นครโต อาคตา ตุเมฺห’’ติฯ อาม เทวาติฯ อาโรคฺยํ เม สหายสฺสาติ อาโรคฺยํ ปุจฺฉิตฺวา “อชฺช ปฏฺฐาย เย มยฺหํ สหายสฺส นครโต ชงฺฆสเตฺถน วา สกฏสเตฺถน วา วาณิชา อาคจฺฉนฺติ, สเพฺพสํ มม วิสยํ ปวิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย วสนเคหานิ, ราชโกฏฺฐาคารโต นิวาปญฺจ เทนฺตุ, สุงฺกํ วิสฺสเชฺชนฺตุ, กิญฺจิ อุปทฺทวํ มา กโรนฺตู’’ติ เภรึ จราเปสิฯ พิมฺพิสาโรปิ อตฺตโน นคเร ตเถว เภรึ จราเปสิฯ

อถ พิมฺพิสาโร ปุกฺกุสาติสฺส ปณฺณํ ปหิณิ – ‘‘ปจฺจนฺตเทเส นาม มณิมุตฺตาทีนิ รตนานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ยํ มยฺหํ สหายสฺส รเชฺช ทสฺสนียํ วา สวนียํ วา รตนํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เม มา มจฺฉรายตู’’ติฯ ปุกฺกุสาติปิ – ‘‘มชฺฌิมเทโส นาม มหาชนปโท, ยํ ตตฺถ เอวรูปํ รตนํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ เม สหาโย มา มจฺฉรายตู’’ติ ปฏิปณฺณํ ปหิณิฯ เอวํ เต คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล อญฺญมญฺญํ อทิสฺวาปิ ทฬฺหมิตฺตา อเหสุํฯ

เอวํ เตสํ กติกํ กตฺวา วสนฺตานํ ปฐมตรํ ปุกฺกุสาติสฺส ปณฺณากาโร อุปฺปชฺชิฯ ราชา กิร อฏฺฐ ปญฺจวเณฺณ อนคฺฆกมฺพเล ลภิฯ โส – ‘‘อติสุนฺทรา อิเม กมฺพลา, อหํ สหายสฺส เปสิสฺสามี’’ติ ลาขาคุฬมเตฺต อฏฺฐ สารกรณฺฑเก ลิขาเปตฺวา เตสุ เต กมฺพเล ปกฺขิปิตฺวา ลาขาย วฏฺฏาเปตฺวา เสตวเตฺถน เวเฐตฺวา สมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา วเตฺถน เวเฐตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลเญฺฉตฺวา ‘‘มยฺหํ สหายสฺส เทถา’’ติ อมเจฺจ เปเสสิฯ สาสนญฺจ อทาสิ – ‘‘อยํ ปณฺณากาโร นครมเชฺฌ อมจฺจาทิปริวุเตน ทฏฺฐโพฺพ’’ติฯ เต คนฺตฺวา พิมฺพิสารสฺส อทํสุฯ

โส สาสนํ สุตฺวา อมจฺจาทโย สนฺนิปตนฺตูติ เภรึ จราเปตฺวา นครมเชฺฌ อมจฺจาทิปริวุโต เสตจฺฉเตฺตน ธาริยมาเนน ปลฺลงฺกวเร นิสิโนฺน ลญฺฉนํ ภินฺทิตฺวา วตฺถํ อปเนตฺวา สมุคฺคํ วิวริตฺวา อโนฺต ภณฺฑิกํ มุญฺจิตฺวา ลาขาคุเฬ ทิสฺวา ‘‘มยฺหํ สหาโย ปุกฺกุสาติ ‘ชุตวิตฺตโก เม สหาโย’ติ มญฺญมาโน มเญฺญ อิมํ ปณฺณาการํ ปหิณี’’ติ เอกํ คุฬํ คเหตฺวา หเตฺถน วเฏฺฏตฺวา ตุลยโนฺตว อโนฺต ทุสฺสภณฺฑิกํ อตฺถีติ อญฺญาสิฯ อถ นํ ปลฺลงฺกปาเท ปหริตฺวา ตาวเทว ลาขา ปริปติ, โส นเขน กรณฺฑกํ วิวริตฺวา อโนฺต กมฺพลรตนํ ทิสฺวา อิตเรปิ วิวราเปสิ, สเพฺพปิ กมฺพลา อเหสุํฯ อถ เน ปตฺถราเปสิ, เต วณฺณสมฺปนฺนา ผสฺสสมฺปนฺนา ทีฆโต โสฬสหตฺถา ติริยํ อฏฺฐหตฺถา อเหสุํฯ มหาชโน ทิสฺวา องฺคุลิโย โปเฐสิ, เจลุเกฺขปํ อกาสิ, – ‘‘อมฺหากํ รโญฺญ อทิฏฺฐสหาโย ปุกฺกุสาติ อทิสฺวาว เอวรูปํ ปณฺณาการํ เปเสสิ, ยุตฺตํ เอวรูปํ มิตฺตํ กาตุ’’นฺติ อตฺตมโน อโหสิฯ ราชา เอกเมกํ กมฺพลํ อคฺฆาเปสิ, สเพฺพ อนคฺฆา อเหสุํฯ เตสุ จตฺตาโร สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เปเสสิ, จตฺตาโร อตฺตโน ฆเร อกาสิฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘ปจฺฉา เปเสเนฺตน ปฐมํ เปสิตปณฺณาการโต อติเรกํ เปเสตุํ วฏฺฏติ, สหาเยน จ เม อนโคฺฆ ปณฺณากาโร เปสิโต, กึ นุ โข เปเสมี’’ติ?

กึ ปน ราชคเห ตโต อธิกํ รตนํ นตฺถีติ? โน นตฺถิ, มหาปุโญฺญ ราชา, อปิจ โข ปนสฺส โสตาปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย ฐเปตฺวา ตีณิ รตนานิ อญฺญํ รตนํ โสมนสฺสํ ชเนตุํ สมตฺถํ นาม นตฺถิ ฯ โส รตนํ วิจินิตุํ อารโทฺธ – รตนํ นาม สวิญฺญาณกํ อวิญฺญาณกนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ อวิญฺญาณกํ สุวณฺณรชตาทิ, สวิญฺญาณกํ อินฺทฺริยพทฺธํฯ อวิญฺญาณกํ สวิญฺญาณกเสฺสว อลงฺการาทิวเสน ปริโภคํ โหติ, อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ รตเนสุ สวิญฺญาณกํ เสฏฺฐํฯ สวิญฺญาณกมฺปิ ทุวิธํ ติรจฺฉานรตนํ มนุสฺสรตนนฺติฯ ตตฺถ ติรจฺฉานรตนํ หตฺถิอสฺสรตนํ, ตมฺปิ มนุสฺสานํ อุปโภคตฺถเมว นิพฺพตฺตติ , อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ มนุสฺสรตนํ เสฏฺฐํฯ มนุสฺสรตนมฺปิ ทุวิธํ อิตฺถิรตนํ ปุริสรตนนฺติฯ ตตฺถ จกฺกวตฺติโน รโญฺญ อุปฺปนฺนํ อิตฺถิรตนมฺปิ ปุริสเสฺสว อุปโภคํฯ อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ ปุริสรตนเมว เสฏฺฐํฯ

ปุริสรตนมฺปิ ทุวิธํ อคาริยรตนํ อนคาริยรตนญฺจฯ ตตฺถ อคาริยรตเนสุปิ จกฺกวตฺติราชา อชฺช ปพฺพชิตสามเณรํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทติ, อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ อนคาริยรตนเมว เสฏฺฐํฯ อนคาริยรตนมฺปิ ทุวิธํ เสกฺขรตนญฺจ อเสกฺขรตนญฺจฯ ตตฺถ สตสหสฺสมฺปิ เสกฺขานํ อเสกฺขสฺส ปเทสํ น ปาปุณาติ, อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ อเสกฺขรตนเมว เสฏฺฐํฯ ตมฺปิ ทุวิธํ พุทฺธรตนํ สาวกรตนนฺติฯ ตตฺถ สตสหสฺสมฺปิ สาวกรตนานํ พุทฺธรตนสฺส ปเทสํ น ปาปุณาติ, อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสู พุทฺธรตนเมว เสฏฺฐํฯ

พุทฺธรตนมฺปิ ทุวิธํ ปเจฺจกพุทฺธรตนํ สพฺพญฺญุพุทฺธรตนนฺติฯ ตตฺถ สตสหสฺสมฺปิ ปเจฺจกพุทฺธานํ สพฺพญฺญุพุทฺธสฺส ปเทสํ น ปาปุณาติ, อิติ อิเมสุปิ ทฺวีสุ สพฺพญฺญุพุทฺธรตนํเยว เสฏฺฐํฯ สเทวกสฺมิญฺหิ โลเก พุทฺธรตนสมํ รตนํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา อสทิสเมว รตนํ มยฺหํ สหายสฺส เปเสสฺสามีติ จินฺเตตฺวา ตกฺกสีลวาสิโน ปุจฺฉิ – ''ตาตา ตุมฺหากํ ชนปเท พุโทฺธ ธโมฺม สโงฺฆติ อิมานิ ตีณิ รตนานิ ทิสฺสนฺตี''ติฯ โฆโสปิ โส มหาราช ตาว ตตฺถ นตฺถิ, ทสฺสนํ ปน กุโตติฯ

''สุนฺทรํ ตาตา''ติ ราชา ตุโฏฺฐ จินฺเตสิ – ''สกฺกา ภเวยฺย ชนสงฺคหตฺถาย มยฺหํ สหายสฺส วสนฏฺฐานํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เปเสตุํ, พุทฺธา ปน ปจฺจนฺติเมสุ ชนปเทสุ น อรุณํ อุฏฺฐเปนฺติฯ ตสฺมา สตฺถารา คนฺตุํ น สกฺกาฯ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย มหาสาวเก เปเสตุํ สกฺกา ภเวยฺยฯ มยา ปน 'เถรา ปจฺจเนฺต วสนฺตี'ติ สุตฺวาปิ มนุเสฺส เปเสตฺวา เต อตฺตโน สมีปํ อาณาเปตฺวา อุปฏฺฐาตุเมว ยุตฺตํฯ ตสฺมา น เถเรหิปิ สกฺกา คนฺตุํฯ เยน ปนากาเรน สาสเน เปสิเต สตฺถา จ มหาสาวกา จ คตา วิย โหนฺติ, เตนากาเรน สาสนํ ปหิณิสฺสามี''ติฯ จินฺเตตฺวา จตุรตนายามํ วิทตฺถิมตฺตปุถุลํ นาติตนุํ นาติพหลํ สุวณฺณปฏฺฏํ การาเปตฺวา ''ตตฺถ อชฺช อกฺขรานิ ลิขิสฺสามี''ติฯ ปาโตว สีสํ นฺหายิตฺวา อุโปสถงฺคานิ อธิฏฺฐาย ภุตฺตปาตราโส อปนีตคนฺธมาลาภรโณ สุวณฺณสรเกน ชาติหิงฺคุลิกํ อาทาย เหฏฺฐโต ปฏฺฐาย ทฺวารานิ ปิทหโนฺต ปาสาทมารุยฺห ปุพฺพทิสามุขํ สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา อากาสตเล นิสีทิตฺวา สุวณฺณปเฏฺฏ อกฺขรานิ ลิขโนฺต – ''อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปโนฺน อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุโทฺธ ภควา''ติฯ พุทฺธคุเณ ตาว เอกเทเสน ลิขิฯ

ตโต ''เอวํ ทส ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตภวนโต จวิตฺวา มาตุกุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ , เอวํ โลกวิวรณํ อโหสิ, มาตุกุจฺฉิยํ วสมาเน อิทํ นาม อโหสิ, อคารมเชฺฌ วสมาเน อิทํ นาม อโหสิ, เอวํ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขโนฺต เอวํ มหาปธานํ ปทหิฯ เอวํ ทุกฺกรการิกํ กตฺวา มหาโพธิมณฺฑํ อารุยฺห อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌิ, สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส เอวํ โลกวิวรณํ อโหสิฯ สเทวเก โลเก อญฺญํ เอวรูปํ รตนํ นาม นตฺถีติฯ

> ยํกิญฺจิ วิตฺตํ อิธ วา หุรํ วา,
> สเคฺคสุ วา ยํ รตนํ ปณีตํ;
> น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน,
> อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตํ;
> เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู''ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๓; สุ. นิ. ๒๒๖) –

เอวํ เอกเทเสน พุทฺธคุเณปิ ลิขิตฺวา ทุติยํ **ธมฺมรตนํ** โถเมโนฺต – ''สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม…เป…. ปจฺจตฺตํ เวทิตโพฺพ วิญฺญูหี''ติฯ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา…เป…. อริโย อฏฺฐงฺคิ

โก มโคฺค’’ติฯ ‘‘สตฺถารา เทสิตธมฺมํ นาม เอวรูโป จ เอวรูโป จา’’ติ สตฺตตึส โพธิปกฺขิเย เอกเทเสน ลิขิตฺวา –

> ‘‘ยํ พุทฺธเสฏฺโฐ ปริวณฺณยี สุจึ,
> สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ;
> สมาธินา เตน สโม น วิชฺชติ,
> อิทมฺปิ ธมฺเม รตนํ ปณีตํ;
> เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๕; สุ. นิ. ๒๒๘) –

เอวํ เอกเทเสน ธมฺมคุเณ ลิขิตฺวา ตติยํ **สงฺฆรตนํ** โถเมนฺโต – ‘‘สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสโงฺฆ…เป.… ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา’’ติฯ ‘‘กุลปุตฺตา นาม สตฺถุ ธมฺมกถํ สุตฺวา เอวํ นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชนฺติ, เกจิ เสตจฺฉตฺตํ ปหาย ปพฺพชนฺติ, เกจิ อุปรชฺชํ, เกจิ เสนาปติฏฺฐานาทีนิ ปหาย ปพฺพชนฺติฯ ปพฺพชิตฺวา จ ปน อิมญฺจ ปฏิปตฺตึ ปูเรนฺตี’’ติ จูฬสีลมชฺฌิมสีลมหาสีลาทีนิ เอกเทเสน ลิขิตฺวา ฉทฺวารสํวรํ สติสมฺปชญฺญํ จตุปจฺจยสโนฺตสํ นววิธํ เสนาสนํ, นีวรณปฺปหานํ ปริกมฺมํ ฌานาภิญฺญา อฏฺฐตึส กมฺมฏฺฐานานิ ยาว อาสวกฺขยา เอกเทเสน ลิขิ, โสฬสวิธํ อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ วิตฺถาเรเนว ลิขิตฺวา ‘‘สตฺถุ สาวกสโงฺฆ นาม เอวรูเปหิ จ คุเณหิ สมนฺนาคโตฯ

> เย ปุคฺคลา อฏฺฐสตํ ปสฏฺฐา,
> จตฺตาริ เอตานิ ยุคานิ โหนฺติ;
> เต ทกฺขิเณยฺยา สุคตสฺส สาวกา,
> เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ;
> อิทมฺปิ สเงฺฆ รตนํ ปณีตํ,
> เอเตน สเจฺจน สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ (ขุ. ปา. ๖.๖; สุ. นิ. ๒๒๙) –

เอวํ เอกเทเสน สงฺฆคุเณ ลิขิตฺวา – ‘‘ภควโต สาสนํ สฺวากฺขาตํ นิยฺยานิกํ, สเจ มยฺหํ สหาโย สโกฺกติ, นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชตู’’ติ ลิขิตฺวา สุวณฺณปฏฺฏํ สํหริตฺวา สุขุมกมฺพเลน เวเฐตฺวา สารสมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา ตํ สมุคฺคํ สุวณฺณมเย, สุวณฺณมยํ, รชตมเย รชตมยํ มณิมเย, มณิมยํ ปวาฬมเย, ปวาฬมยํ โลหิตงฺกมเย, โลหิตงฺกมยํ มสารคลฺลมเย, มสารคลฺลมยํ ผลิกมเย, ผลิกมยํ ทนฺตมเย, ทนฺตมยํ สพฺพรตนมเย, สพฺพรตนมยํ กิลญฺชมเย, กิลญฺชมยํ สมุคฺคํ สารกรณฺฑเก ฐเปสิฯ

ปุน สารกรณฺฑกํ สุวณฺณกรณฺฑเกติ ปุริมนเยเนว หริตฺวา สพฺพรตนมยํ กรณฺฑกํ กิลญฺชมเย กรณฺฑเก ฐเปสิฯ ตโต กิลญฺชมยํ กรณฺฑกํ สารมยเปฬายาติ ปุน วุตฺตนเยเนว หริตฺวา สพฺพรตนมยํ เปฬํ กิลญฺชมยเปฬาย ฐเปตฺวา พหิ วเตฺถน เวเฐตฺวา ราชมุทฺทิกาย ลเญฺฉตฺวา อมเจฺจ อาณาเปสิ – ‘‘มม อาณาปวตฺติฏฺฐาเน มคฺคํ อลงฺการาเปถ มโคฺค อฏฺฐุสภวิตฺถโต โหตุ, จตุอุสภฏฺฐานํ โสธิตมตฺตกเมว โหตุ, มชฺเฌ จตุอุสภํ ราชานุภาเวน ปฏิยาเทถา’’ติฯ ตโต มงฺคลหตฺถึ อลงฺการาเปตฺวา ตสฺส อุปริ ปลฺลงฺกํ ปญฺญเปตฺวา เสตจฺฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา นครวีถิโย สิตฺตสมฺมฏฺฐา สมุสฺสิตทฺธชปฏากา กทลิปุณฺณฆฏคนฺธธูมปุปฺผาทีหิ สุปฺปฏิมณฺฑิตา กาเรตฺวา ‘‘อตฺตโน อตฺตโน วิสยปฺปเทเส เอวรูปํ ปูชํ กาเรนฺตู’’ติ อนฺตรโภคิกานํ ชวนทูเต เปเสตฺวา สยํ สพฺพาลงฺกาเรน อลงฺกริตฺวา – ‘‘สพฺพตาฬาวจรสมฺมิสฺสพลกายปริวุโต ปณฺณาการํ เปเสมี’’ติ อตฺตโน วิสยปริยนฺตํ คนฺตฺวา อมจฺจสฺส มุขสาสนํ อทาสิ – ‘‘ตาต มยฺหํ สหาโย ปุกฺกุสาติ อิมํ ปณฺณาการํ ปฏิจฺฉโนฺต โอโรธมชฺเฌ อปฏิจฺฉิตฺวา ปาสาทํ อารุยฺห

ปฏิจฺฉตู’’ติฯ เอวํ สาสนํ ทตฺวา ปจฺจนฺตเทสํ สตฺถา คจฺฉตีติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา นิวตฺติฯ อนฺตรโภคิกา เตเนว นิยาเมน มคฺคํ ปฏิยาเทตฺวา ปณฺณาการํ นยึสุฯ

ปุกฺกุสาติปิ อตฺตโน รชฺชสีมโต ปฏฺฐาย เตเนว นิยาเมน มคฺคํ ปฏิยาเทตฺวา นครํ อลงฺการาเปตฺวา ปณฺณาการสฺส ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิฯ ปณฺณาการโร ตกฺกสีลํ ปาปุณนฺโต อุโปสถทิวเส ปาปุณิ, ปณฺณาการํ คเหตฺวา คตอมจฺโจปิ รญฺโญ วุตฺตสาสนํ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ สุตฺวา ปณฺณาการเรน สทฺธึ อาคตานํ กตฺตพฺพกิจฺจํ วิจาเรตฺวา ปณฺณาการํ อาทาย ปาสาทํ อารุยฺห ‘‘มา อิธ โกจิ ปวิสตู’’ติ ทฺวาเร อารกฺขํ กาเรตฺวา สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา ปณฺณาการํ อุจฺจาสเน ฐเปตฺวา สยํ นีจาสเน นิสีโนฺน ลญฺฉนํ ภินฺทิตฺวา นิวาสนํ อปเนตฺวา กิลญฺชเปฬฺโต ปฏฺฐาย อนุปุพฺพพน วิวรนฺโต สารมยํ สมุคฺคํ ทิสฺวา จินฺเตสิ – ‘‘มหาปริหาโร นายํ อญฺญสฺส รตนสฺส ภวิสฺสติ, อทฺธา มชฺฌิมเทเส โสตพฺพยุตฺตกํ รตนํ อุปฺปนฺน’’นฺติฯ อถ ตํ สมุคฺคํ วิวริตฺวา ราชลญฺฉนํ ภินฺทิตฺวา สุขุมกมฺพลํ อุภโต วิยูหิตฺวา สุวณฺณปฏฺฏํ อทฺทสฯ

โส ตํ ปสาเรตฺวา – ‘‘มนาปานิ วต อกฺขรานิ สมสีสานิ สมปนฺตีนิ จตุรสฺสานี’’ติอาทิโต ปฏฺฐาย วาเจตุํ อารภิฯ ตสฺส – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปโนฺน’’ติ พุทฺธคุเณ วาเจนฺตสฺส พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ, นวนวุติโลมกูปสหสฺสานิ อุทฺธคฺคโลมานิ อเหสุํฯ อตฺตโน ฐิตภาวํ วา นิสินฺนภาวํ วา น ชานาติฯ อถสฺส – ‘‘กปฺปโกฏิสตสหเสฺสหิปิ เอตํ ทุลฺลภสาสนํ สหายํ นิสฺสาย โสตุํ ลภามี’’ติ ภิโยฺย พลวปีติ อุทปาทิฯ โส หิ อุปริ วาเจตุํ อสโกฺกโนฺต ยาว ปีติเวคปสฺสทฺธิยา นิสีทิตฺวา ปรโต – ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม’’ติ ธมฺมคุเณ อารภิฯ ตตฺราปิสฺส ตเถว อโหสิฯ โส ปุน ยาว ปีติเวคปสฺสทฺธิยา นิสีทิตฺวา ปรโต ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน’’ติ สงฺฆคุเณ อารภิ ฯ ตตฺราปิสฺส ตเถว อโหสิฯ อถ สพฺพปริยเนฺต อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ วาเจตฺวา จตุกฺกปญฺจกชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตสิ, โส ฌานสุเขเนว วีตินาเมสิฯ อโญฺญ โกจิ ทฏฺฐุํ น ลภติ, เอโกว จูฬุปฏฺฐาโก ปวิสติฯ เอวํ อทฺธมาสมตฺตํ วีตินาเมสิฯ

นาครา ราชงฺคเณ สนฺนิปติตฺวา อุกฺกุฏฺฐึ อกํสุ ‘‘ปณฺณาการํ ปฏิจฺฉิตทิวสโต ปฏฺฐาย พลทสฺสนํ วา นาฏกทสฺสนํ วา นตฺถิ, วินิจฺฉยทานํ นตฺถิ, ราชา สหาเยน ปหิตํ ปณฺณาการํ ยสฺสิจฺฉติ ตสฺส ทเสฺสตุ, ราชาโน นาม เอกจฺจสฺส ปณฺณาการวเสนปิ วเญฺจตฺวา รชฺชํ อตฺตโน กาตุํ วายมนฺติฯ กึ นาม อมฺหากํ ราชา กโรตี’’ติ? ราชา อุกฺกุฏฺฐิสทฺทํ สุตฺวา – ‘‘รชฺชํ นุ โข ธาเรมิ, อุทาหุ สตฺถาร’’นฺติ จินฺเตสิฯ อถสฺส เอตทโหสิ – ‘‘รชฺชการิตอตฺตภาโว นาม เนว คณเกน, น คณกมหามเตฺตน คเณตุํ สโกฺกฯ สตฺถุสาสนํ ธาเรสฺสามี’’ติ สยเน ฐปิตํ อสึ คเหตฺวา เกเส ฉินฺทิตฺวา สีหปญฺชรํ วิวริตฺวา – ‘‘เอตํ คเหตฺวา รชฺชํ กาเรถา’’ติ สทฺธึ จูฬามณินา เกสกลาปํ ปริสมเชฺฌ ปาเตสิ, มหาชโน ตํ อุกฺขิปิตฺวา – ‘‘สหายกสนฺติกา ลทฺธปณฺณาการา นาม ราชาโน ตุมฺหาทิสา โหนฺติ เทวา’’ติ เอกปฺปหาเรเนว วิรวิฯ รโญฺญปิ ทฺวงฺคุลมตฺตํ เกสมสฺสุ อโหสิฯ โพธิสตฺตสฺส ปพฺพชฺชาสทิสเมว กิร ชาตํฯ

ตโต จูฬุปฏฺฐากํ เปเสตฺวา อนฺตราปณา เทฺว กาสายวตฺถานิ มตฺติกาปตฺตญฺจ อาหราเปตฺวา – ‘‘เย โลเก อรหโนฺต, เต อุทฺทิสฺส มยฺหํ ปพฺพชฺชา’’ติ สตฺถารํ อุทฺทิสฺส เอกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา เอกํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ วามอํสกูเฏ กตฺวา กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา – ‘‘โสภติ นุ โข เม ปพฺพชฺชา โน วา’’ติ มหาตเล กติปยวาเร อปราปรํ จงฺกมิตฺวา – ‘‘โสภติ เม ปพฺพชฺชา’’ติ ทฺวารํ วิวริตฺวา ปาสาทา โอตริฯ โอตรนฺตํ ปน นํ ตีสุ ทฺวาเรสุ ฐิตนาฏกาทีนิ ทิสฺวาปิ น สญฺชานิํสุฯ ‘‘เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ อมฺหากํ รโญฺญ ธมฺมกถํ กเถตุํ อาคโต’’ติ กิร จินฺตยิํสุฯ อุปริปาสาทํ ปน อารุยฺห รโญฺญ ฐิตนิสินฺนฏฺฐานานิ ทิสฺวา ราชา คโตติ ญตฺวา สมุทฺทมเชฺฌ โอสี

ทมานาย นาวาย ชโน วิย เอกปฺปหาเรเนว วิรวิํสุฯ กุลปุตฺตํ ภูมิตลํ โอติณฺณมตฺตํ อฏฺฐารสเส นิโย สเพฺพ นาครา พลกายา จ ปริวาเรตฺวา มหาวิรวํ วิรวิํสุฯ อมจฺจาปิ ตํ เอตทโวจุํ – ‘‘เทว มชฺฌิมเทสราชาโน นาม พหุมายา, สาสนํ เปเสตฺวา พุทฺธรตนํ นาม โลเก อุปฺปนฺนํ วา โน วาติ ญตฺวา คมิสฺสถ , นิวตฺตถ เทวา’’ติฯ สทฺทหามหํ มยฺหํ สหายกสฺส, ตสฺส มยา สทฺธิํ เทฺวชฺฌวจนํ นาม นตฺถิ, ติฏฺฐถ ตุเมฺหติฯ เต อนุคจฺฉนฺติเยวฯ

กุลปุโตฺต กตฺตรทเณฺฑน เลขํ กตฺวา – ‘‘อิทํ รชฺชํ กสฺสา’’ติ อาห? ตุมฺหากํ เทวาติฯ โย อิมํ เลขํ อนฺตรํ กโรติ, ราชาณาย กาเรตโพฺพติฯ มหาชนกชาตเก โพธิสเตฺตน กตเลขํ สีวลิ เทวี อนฺตรํ กาตุํ อวิสหนฺตี วิวตฺตมานา อคมาสิฯ ตสฺสา คตมเคฺคน มหาชโน อคมาสิฯ ตํ ปน เลขํ มหาชโน อนฺตรํ กาตุํ น วิสหิ, เลขํ อุสฺสีสกํ กตฺวา วิวตฺตมานา วิรวิํสุฯ กุลปุโตฺต ‘‘อยํ เม คตฏฺฐาเน ทนฺตกฏฺฐํ วา มุโขทกํ วา ทสฺสตี’’ติ อนฺตมโส เอกเจฏกมฺปิ อคฺคเหตฺวา ปกฺกามิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘มม สตฺถา จ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิตฺวา เอกโกว ปพฺพชิโต’’ติ เอกโกว อ คมาสิฯ ‘‘สตฺถุ ลชฺชามี’’ติ จ – ‘‘สตฺถา กิร เม ปพฺพชิตฺวา ยานํ นารุโฬฺห’’ติ จ อนฺตมโส เอก ปฏลิกมฺปิ อุปาหนํ นารุหิ, ปณฺณจฺฉตฺตกมฺปิ น ธาเรสิฯ มหาชโน รุกฺขปาการฏฺฏาลกาทีนิ อา รุยฺห เอส อมฺหากํ ราชา คจฺฉตีติ โอโลเกสิฯ กุลปุโตฺต – ‘‘ทูรํ คนฺตพฺพํ, น สกฺกา เอเกน ม โคฺค นิตฺถริตุ’’นฺติ เอกํ สตฺถวาหํ อนุพนฺธิฯ สุขุมาลสฺส กุลปุตฺตสฺส กฐินตตฺตาย ปถวิยา คจฺฉนฺตสฺส ปาทตเลสุ โผฏา อุฏฺฐหิตฺวา ภิชฺชนฺติ, ทุกฺขา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติฯ สตฺถวาเห ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา นิสินฺเน กุลปุโตฺต มคฺคา โอกฺกมฺม เอกสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทติฯ นิสินฺ นฏฺฐาเน ปาทปริกมฺมํ วา ปิฏฺฐิปริกมฺมํ วา กตฺตา นาม นตฺถิ, กุลปุโตฺต อานาปานจตุตฺถชฺ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา มคฺคทรถกิลมถปริฬาหํ วิกฺขเมฺภตฺวา ฌานรติยา วีตินาเมติฯ

ปุนทิวเส อุฏฺฐิเต อรุเณ สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ปุน สตฺถวาหํ อนุพนฺธติฯ ปาตราสกาเล กุลปุตฺตสฺส ปตฺตํ คเหตฺวา ขาทนียํ โภชนียํ ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา เทนฺติฯ ตํ อุตฺตณฺฑุลมฺปิ โหติ กิลินฺนมฺปิ สมสกฺขรมฺปิ อโลณาติโลณมฺปิ, กุลปุโตฺต ปวิสนฏฺฐานํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อมตํ วิย ปริ ภุญฺชิตฺวา เอเตน นิยาเมน อฏฺฐหิ อูนกานิ เทฺว โยชนสตานิ คโตฯ เชตวนทฺวารโกฏฺฐกสฺส ปน สมีเปน คจฺฉโนฺตปิ – ‘‘กหํ สตฺถา วสตี’’ติ นาปุจฺฉิฯ กสฺมา? สตฺถุคารเวน เจว รโญฺญ เป สิตสาสนวเสน จฯ รโญฺญ หิ – ‘‘อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชตี’’ติ สตฺถารํ ราชคเห อุปฺปนฺนํ วิย กตฺวา สาสนํ เปสิตํ, ตสฺมา นํ อปุจฺฉิตฺวาว ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมตฺตํ มคฺคํ อติกฺกโนฺตฯ โส สูริยตฺถงฺคมนเวลาย ราชคหํ ปตฺวา สตฺถา กหํ วสตีติ ปุจฺฉิฯ กุโต นุ, ภเนฺต, อาคโตติ? อิโต อุตฺตรโตติฯ สตฺถา ตุยฺหํ อาคตมเคฺค อิโต ปญฺจจตฺตาลีสโยชนมเตฺต สาวตฺถิ นาม อตฺถิ, ตตฺถ วสตีติฯ กุลปุโตฺต จิเนฺตสิ – ‘‘อิทานิ อกาโล น สกฺกา คนฺตุํ, อชฺช อิเธว วสิตฺวา เสฺว สตฺถุ สนฺติกํ คมิสฺสามี’’ติฯ ตโต – ‘‘วิกาเล สมฺปตฺตปพฺพชิตา กหํ วสนฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ อิ มาย กุมฺภการสาลาย, ภเนฺตติฯ อถ โส ตํ กุมฺภการํ ยาจิตฺวา ตตฺถ วาสตฺถาย ปวิสิตฺวา นิสีทิฯ

ภควาปิ ตํทิวสํ ปจฺจูสกาเล โลกํ โวโลเกโนฺต ปุกฺกุสาติํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ กุลปุโตฺต สหาเยน เปสิตํ สาสนมตฺตกํ วาเจตฺวา อติเรกติโยชนสติกํ มหารชฺชํ ปหาย มํ อุทฺทิสฺส ปพฺพ ชิตฺวา อฏฺฐหิ อูนกานิ เทฺว โยชนสตานิ อติกฺกมฺม ราชคหํ ปาปุณิสฺสติ, มยิ อคจฺฉเนฺต ปน ตีณิ สามญฺญผลานิ อปฺปฏิวิชฺฌิตฺวา เอกรตฺติวาเสน อนาถกาลกิริยํ กริสฺสติ, มยิ ปน คเต ตีณิ สามญฺญผลานิ ปฏิวิชฺฌิสฺสติฯ ชนสงฺคหตฺถาเยว ปน มยา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตา ริ อสเงฺขยฺยยานิ ปารมิโย ปูริตา, กริสฺสามิ ตสฺส สงฺคห’’นฺติ ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต คนฺธกุฏิํ ปวิ สิตฺวา มุหุตฺตํ อตฺตทรถกิลมถํ ปฏิปสฺสเมฺภตฺวา – ‘‘กุลปุโตฺต มยิ คารเวน ทุกฺกรํ อกาสิ,

อติเรกโยชนสตํ รชฺชํ ปหาย อนุตฺตมโส มุขโธวนทายกมฺปิ เจฏกํ อคฺคเหตฺวา เอกโกว นิกฺขโนฺต''ติ สาริปุตฺตมหาโมคฺคลฺลานาทีสุ กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา สยเมว อตฺตโน ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา เอกโกว นิกฺขโนฺตฯ คจฺฉโนฺต จ เนว อากาเส อุปฺปติ, น ปถวิํ สํขิปิ, – ''กุลปุโตฺต มม ลชฺชมาโน หตฺถิอสฺสรถสุวณฺณสิวิกาทีสุ เอกยาเนปิ อนิสีทิตฺวา อนุตฺตมโส เอกปฏลิกํ อุปาหนมฺปิ อนารุยฺห ปณฺณจฺฉตฺตกมฺปิ อคฺคเหตฺวา นิกฺขโนฺต, มยาปิ ปทสาว คนฺตุํ วฏฺฏตี''ติ ปนจิเนฺตตฺวา ปทสาว อคมาสิฯ

โส อสีติ อนุพฺยญฺชนานิ พฺยามปฺปภา พาตฺติํส มหาปุริสลกฺขณานีติ อิมํ พุทฺธสิริํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา วลาหกปฏิจฺฉโนฺน ปุณฺณจโนฺท วิย อญฺญตรภิกฺขุเวเสน คจฺฉโนฺต เอกปจฺฉาภเตฺตเนว ปญฺจจตฺตาลีส โยชนานิ อติกฺกมฺม สูริยตฺถงฺคมลีเวลาย กุลปุเตฺต ปวิฏฐมเตฺตเยว ตํ กุมฺภการสาลํ ปาปุณิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''เตน โข ปน สมเยน, ปุกฺกุสาติ, นาม กุลปุโตฺต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส สทฺธาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, โส ตสฺมิํ กุมฺภการาเวสเน ปฐมํ วาสูปคโต โหตี''ติฯ

เอวํ คนฺตฺวาปิ ปน ภควา – ''อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ''ติ ปสยฺห กุมฺภการสาลํ อปวิสิตฺวา ทฺวาเร ฐิโตว กุลปุตฺตํ โอกาสํ กาเรโนฺต **สเจ เต ภิกฺขู**ติอาทิมาหฯ **อุรุนฺทนฺ**ติ วิวิตฺตํ อสมฺพาธํฯ **วิหรตายสฺมา ยถาสุขนฺ**ติ เยน เยน อิริยาปเถน ผาสุ โหติ, เตน เตน ยถาสุขํ อายสฺมา วิหรตูติ โอกาสํ อกาสิฯ อติเรกติโยชนสตญฺหิ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต กุลปุโตฺต ปรสฺส ฉฑฺฑิตปติตํ กุมฺภการสาลํ กิํ อญฺญสฺส สพฺรหฺมจาริโน มจฺฉรายิสฺสติฯ เอกเจฺจ ปน โมฆปุริสา สาสเน ปพฺพชิตฺวา อาวาสมจฺฉริยาทีหิ อภิภูตา อตฺตโน วสนฏฺฐาเน มยฺหํ กุฏิ มยฺหํ ปริเวณนฺติ อเญฺญสํ อวาสาย ปรกฺกมนฺติฯ **นิสีที**ติ อจฺจนฺตสุขุมาโล โลกนาโถ เทววิมานสทิสํ คนฺธกุฏิํ ปหาย ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปกิณฺณฉาริกาย ภินฺนภาชนติณปลาสกุกฺกุฏสูกรวจฺจาทิสํกิลิฏฺฐาย สงฺการฏฺฐานสทิสาย กุมฺภการสาลาย ติณสนฺถารํ สนฺถริตฺวา ปํสุกูลจีวรํ ปญฺญเปตฺวา เทววิมานสทิสํ ทิพฺพคนฺธสุคนฺธํ คนฺธกุฏิํ ปวิสิตฺวา นิสีทโนฺต วิย นิสีทิฯ

อิติ ภควาปิ อสมฺภินฺนมหาสมฺมตวํเส อุปฺปโนฺน, กุลปุโตฺตปิ ขตฺติยคเพฺภ วฑฺฒิโตฯ ภควาปิ อภินีหารสมฺปโนฺน, กุลปุโตฺตปิ อภินีหารสมฺปโนฺนฯ ภควาปิ รชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต, กุลปุโตฺตปิฯ ภควาปิ สุวณฺณวโณฺณ, กุลปุโตฺตปิฯ ภควาปิ สมาปตฺติลาภี, กุลปุโตฺตปิฯ อิติ เทฺวปิ ขตฺติยา เทฺวปิ อภินีหารสมฺปนฺนา เทฺวปิ ราชปพฺพชิตา เทฺวปิ สุวณฺณวณฺณา เทฺวปิ สมาปตฺติลาภิโน กุมฺภการสาลํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนาติ เตหิ กุมฺภการสาลา อติวิย โสภติ, ทฺวีหิ สีหาทีหิ ปวิฏฺฐคุหาทีหิ อาหริตฺวา ทีเปตพฺพํฯ เตสุ ปน ทฺวีสุ ภควา – ''สุขุมาโล อหํ ปรมสุขุมาโล เอกปจฺฉาภเตฺตน ปญฺจจตฺตาลีส โยชนานิ อาคโต, มุหุตฺตํ ตาว สีหเสยฺยํ กเปฺปตฺวา มคฺคทรถํ ปฏิปสฺสเมฺภมี''ติ จิตฺตมฺปิ อนุปฺปาเทตฺวา นิสีทโนฺตว ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชิฯ กุลปุโตฺตปิ – ''ทฺวานวุติโยชนสตํ อาคโตมฺหิ, มุหุตฺตํ ตาว นิปชฺชิตฺวา มคฺคทรถํ วิโนเทมี''ติ จิตฺตํ อนุปฺปาเทตฺวา นิสีทมาโนว อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชิฯ อิทํ สนฺธาย **อถ โข ภควา พหุเทว รตฺติน**ฺติอาทิ วุตฺตํฯ

นนุ จ ภควา กุลปุตฺตสฺส ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ อาคโต, กสฺมา น เทเสสีติ? กุลปุตฺตสฺส มคฺคทรโถ อปฺปฏิปสฺสโทฺธ, น สกฺขิสฺสติ ธมฺมเทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ, โส ตาวสฺส ปฏิปสฺสมฺภตูติ น เทเสสิฯ อปเร – ''ราชคหํ นาม อากิณฺณมนุสฺสํ อวิวิตฺตํ ทสหิ สเทฺทหิ, โส สโทฺท ทิยฑฺฒยามมเตฺตน สนฺนิสีทติ, ตํ อาคเมโนฺต น เทเสสี''ติ วทนฺติฯ ตํ อการณํ, พฺรหฺมโลกปฺ

ปมาณมฺปิ หิ สทฺทํ ภควา อตฺตโน อานุภาเวน วูปสเมตุํ สกฺกติ, มคฺคทรถวูปสมํ อาคเม นฺเตเยว ปน น เทเสสิฯ

ตตฺถ **พหุเทว รตฺติ**นฺติ ทิยฑฺฒยามมตฺตํฯ **เอตทโหสี**ติ ภควา ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย สุวณฺณวิมาเน มณิสีหปญฺชรํ วิวรนฺโต วิย ปญฺจปสาทปฺปฏิมณฺฑิตานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกสิ, อถสฺส หตฺถกุกฺกุจฺจปาทกุกฺกุจฺจสีสกมฺปนวิรหิตํ สุนิขาตอินฺทขีลํ วิย นิจฺจลํ อวิพฺภนฺตํ สุวณฺณปฏิมํ วิย นิสินฺนํ กุลปุตฺตํ ทิสฺวา เอตํ – ‘‘ปาสาทิกํ โข’’ติอาทิ อโหสิฯ ตตฺถ **ปาสาทิก**นฺติ ปสาทาวหํฯ ภาวนปุํสกํ ปเนตํ, ปาสาทิเกน อิริยาปเถน อิริยติฯ ยถา อิริยโต อิริยาปโถ ปาสาทิโก โหติ, เอวํ อิริยตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ จตูสุ หิ อิริยาปเถสุ ตโย อิริยาปถา น โสภนฺติฯ คจฺฉนฺตสฺส หิ ภิกฺขุโน หตฺถา จลนฺติ, ปาทา จลนฺติ, สีสํ จลติ, ฐิตสฺส กาโย ถทฺโธ โหติ, นิปนฺนสฺสาปิ อิริยาปโถ อมนาโป โหติ, ปจฺฉาภเตฺต ปน ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา จมฺมขณฺฑํ ปญฺญเปตฺวา สุโธตหตฺถปาทสฺส จตุสนฺธิกปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา นิปนฺนเสฺสว อิริยาปโถ โสภติฯ อยญฺจ กุลปุโตฺต ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ อเปฺปตฺวา นิสีทิฯ อิติสฺส อิริยาปเถเนว ปสโนฺน ภควา – ‘‘ปาสาทิกํ โข’’ติ ปริวิตเกฺกสิฯ

ยํนูนาหํ ปุเจฺฉยฺยนฺติ กสฺมา ปุจฺฉติ? กิํ ภควา อตฺตานํ อุทฺทิสฺส ปพฺพชิตภาวํ น ชานาตีติ? โน น ชานาติ, อปุจฺฉิเต ปน กถา น ปติฏฺฐาติ, อปติฏฺฐิตาย กถาย กถา น สญฺชายตีติ กถาปติฏฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉิฯ

ทิสฺวา จ ปน ชาเนยฺยาสีติ ตถาคตํ พุทฺธสิริยา วิโรจนฺตํ อยํ พุโทฺธติ สเพฺพ ชานนฺติฯ อนจฺฉริยเมตํ ชานนํ, พุทฺธสิริํ ปน ปฏิจฺฉาเทตฺวา อญฺญตรปิณฺฑปาติกเวเสน จรโนฺต ทุชฺชาโน โหติฯ อิจฺจายสฺมา, ปุกฺกุสาติ, ‘‘น ชาเนยฺย’’นฺติ สภาวเมว กเถติฯ ตถา หิ นํ เอกกุมฺภการสาลาย นิสินฺนมฺปิ น ชานาติฯ

เอตทโหสีติ มคฺคทรถสฺส วูปสมภาวํ ญตฺวา อโหสิฯ **เอวมาวุโส**ติ กุลปุโตฺต สหาเยน เปสิตํ สาสนมตฺตํ วาเจตฺวา รชฺชํ ปหาย ปพฺพชมาโน – ‘‘ทสพลสฺส มธุรธมฺมเทสนํ โสตุํ ลภิสฺสามี’’ติฯ ปพฺพชิโต, ปพฺพชิตฺวา เอตฺตกํ อทฺธานํ อาคจฺฉโนฺต – ‘‘ธมฺมํ เต ภิกฺขุ เทเสสฺสามี’’ติ ปทมตฺตสฺส วตฺตารํ นาลตฺถ, โส ‘‘ธมฺมํ เต ภิกฺขุ เทเสสฺสามี’’ติ วุตฺตํ กิํ สกฺกจฺจํ น สุณิสฺสติฯ ปิปาสิตโสโณฺฑ วิย หิ ปิปาสิตหตฺถี วิย จายํ, ตสฺมา สกฺกจฺจํ สวนํ ปฏิชานโนฺต ‘‘เอวมาวุโส’’ติ อาหฯ

๓๔๓. ฉธาตุโร อยนฺติ ภควา กุลปุตฺตสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทํ อกเถตฺวา อาทิโตว อรหตฺตสฺส ปทฏฺฐานภูตํ อจฺจนฺตสุญฺญตํ วิปสฺสนาลกฺขณเมว อาจิกฺขิตุํ อารโทฺธฯ ยสฺส หิ ปุพฺพภาคปฏิปทา อปริสุทฺธา โหติ, ตสฺส ปฐมเมว สีลสํวรํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตํ โภชเน มตฺตญฺญุตํ ชาคริยานุโยคํ สตฺต สทฺธเมฺม จตฺตาริ ฌานานีติ อิมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ อาจิกฺขติฯ ยสฺส ปเนสา ปริสุทฺธา, ตสฺส ตํ อกเถตฺวา อรหตฺตสฺส ปทฏฺฐานภูตํ วิปสฺสนเมว อาจิกฺขติฯ กุลปุตฺตสฺส จ ปุพฺพภาคปฏิปทา ปริสุทฺธาฯ ตถา หิ อเนน สาสนํ วาเจตฺวา ปาสาทวรคเตเนว อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺติตํ, ยทสฺส ทฺวานวุติโยชนสตํ อาคจฺฉนฺตสฺส ยานกิจฺจํ สาเธสิ, สามเณรสีลมฺปิสฺส ปริปุณฺณํฯ ตสฺมา ปุพฺพภาคปฏิปทํ อกเถตฺวา อรหตฺตสฺส ปทฏฺฐานภูตํ อจฺจนฺตสุญฺญตํ วิปสฺสนาลกฺขณเมวสฺส อาจิกฺขิตุํ อารโทฺธฯ

ตตฺถ **ฉธาตุโร**ติ ธาตุโย วิชฺชมานา, ปุริโส อวิชฺชมาโนฯ ภควา หิ กตฺถจิ วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสติ, กตฺถจิ อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานํ, กตฺถจิ วิชฺชมาเนน วิชฺชมานํ, กตฺถจิ อวิชฺ

ชมาเนน อวิชฺชมานนฺติ สพฺพาสเว วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ อิธ ปน วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานํ ทเสฺสนฺโต เอวมาหฯ สเจ หิ ภควา ปุริโสติ ปณฺณตฺตึ วิสฺสเชฺชตฺวา ธาตุโย อิเจฺจว วตฺวา จิตฺตํ อุปฏฺฐาเปยฺย, กุลปุโตฺต สเนฺทหํ กเรยฺย, สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺย, เทสนํ สมฺปฏิจฺฉิตุํ น สกฺกุเณยฺยฯ ตสฺมา ตถาคโต อนุปุเพฺพน ปุริโสติ ปณฺณตฺตึ ปหาย ‘‘สโตฺตติ วา ปุริโสติ วา ปุคฺคโลติ วา ปณฺณตฺติมตฺตเมว, ปรมตฺถโต สโตฺต นาม นตฺถิ, ธาตุมเตฺตเยว จิตฺตํ ฐปาเปตฺวา ตีณิ ผลานิ ปฏิวิชฺฌาเปสฺสามี’’ติ อนงฺคณสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๕๗ อาทโย) วุตฺตภาสนฺต รกฺสโล ตาย ตาย ภาสาย สิปฺปํ อุคฺคณฺหาเปโนฺต อาจริโย วิย เอวมาหฯ

ตตฺถ ฉ ธาตุโย อสฺสาติ **ฉธาตุโร**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ตฺวํ ปุริโสติ สญฺชานาสิ, โส ฉ ธาตุโก, น เจตฺถ ปรมตฺถโต ปุริโส อตฺถิ, ปุริโสติ ปน ปณฺณตฺติมตฺตเมวาติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **จตุราธิฏฺฐาโน**ติ เอตฺถ อธิฏฺฐานํ วุจฺจติ ปติฏฺฐา, จตุปฺปติฏฺฐาโนติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สฺวายํ ภิกฺขุ ปุริโส ฉธาตุโร ฉผสฺสายตโน อฏฺฐารสมโนปวิจาโร, โส เอโตฺตว วิวฏฺฏิตฺวา อุตฺตมสิทฺธิภูตํ อรหตฺตํ คณฺหมาโน อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ ปติฏฺฐาย คณฺหาตีติ จตุราธิฏฺฐาโนติฯ **ยตฺถ ฐิต**นฺติ เยสุ อธิฏฺฐาเนสุ ปติฏฺฐิตํฯ **มญฺญสฺส วา นปฺปวตฺตนฺตี**ติ มญฺญสฺส วา มานสฺส วา นปฺปวตฺตนฺติฯ **มุนิ สโนฺตติ วุจฺจตี**ติ ขีณาสวมุนิ อุปสโนฺต นิพฺพุโตติ วุจฺจติฯ **ปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยา**ติ อรหตฺตผลปญฺญาย ปฏิวิชฺฌนตฺถํ อาทิโตว สมาธิวิปสฺสนาปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยฯ **สจฺจมนุรเกฺขยฺยา**ติ ปรมตฺถสจฺจสฺส นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยตฺถํ อาทิโตว วจีสจฺจํ รเกฺขยฺยฯ **จาคมนุพฺรูเหยฺยา**ติ อรหตฺตมเคฺคน สพฺพกิเลสปริจฺจาคกรณตฺถํ อาทิโตว กิเลสปริจฺจาคํ พฺรูเหยฺยฯ **สนฺติเมว โส สิเกฺขยฺยา**ติ อรหตฺตมเคฺคน สพฺพกิเลสวูปสมนตฺถํ อาทิโตว กิเลสวูปสมนํ สิเกฺขยฺยฯ อิติ ปญฺญาธิฏฺฐานาทีนํ อธิคมตฺถาย อิมานิ สมถวิปสฺสนาปญฺญาทีนิ ปุพฺพภาคาธิฏฺฐานานิ วุตฺตานิฯ

๓๔๕. **ผสฺสายตน**นฺติ ผสฺสสฺส อายตนํ, อากโรติ อโตฺถฯ **ปญฺญาธิฏฺฐาน**นฺติอาทีนิ ปุเพฺพ วุตฺตานํ อรหตฺตผลปญฺญาทีนํ วเสน เวทิตพฺพานิฯ

๓๔๘. อิทานิ นิกฺขิตฺตมาติกาวเสน ‘‘ยตฺถ ฐิตํ มญฺญสฺส วา นปฺปวตฺตนฺตี’’ติ วตฺตพฺพํ ภเวยฺย, อรหเตฺต ปน ปเตฺต ปุน ‘‘ปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติอาทีหิ กิจฺจํ นตฺถิฯ อิติ ภควา มาติกํ อุปฺปฏิปาฏิธาตุกํ ฐเปตฺวาปิ ยถาธมฺมวเสเนว วิภงฺคํ วิภชโนฺต **ปญฺญํ นปฺปมเชฺชยฺยา**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ โก ปญฺญํ ปมชฺชติ, โก นปฺปมชฺชติ? โย ตาว อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิตฺวา เวชฺชกมฺมาทิวเสน เอกวีสติวิธาย อเนสนาย ชีวิกํ กเปฺปโนฺต ปพฺพชฺชานุรูเปน จิตฺตุปฺปาทํ ฐเปตุํ น สโกฺกติ, อยํ ปญฺญํ ปมชฺชติ นามฯ โย ปน สาสเน ปพฺพชิตฺวา สีเล ปติฏฺฐาย พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายํ ธุตงฺคํ สมาทาย จิตฺตรุจิตํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิวิตฺตํ เสนาสนํ นิสฺสาย กสิณปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺตึ ปตฺวา อเชฺชว อรหตฺตนฺติ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา วิจรติ, อยํ ปญฺญํ นปฺปมชฺชติ นามฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ธาตุกมฺมฏฺฐานวเสน เอส ปญฺญาย อปฺปมาโท วุโตฺตฯ ธาตุกมฺมฏฺฐาเน ปเนตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา หตฺถิปโทปมสุตฺตาทีสุ วุตฺตเมวฯ

๓๕๔. **อถาปรํ วิญฺญาณํเยว อวสิสฺสตี**ติ อยเมฺปตฺถ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ เหฏฺฐโต หิ รูปกมฺมฏฺฐานํ กถิตํ, อิทานิ อรูปกมฺมฏฺฐานํ เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา ทเสฺสตุํ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ ยํ วา ปเนตํ อิมสฺส ภิกฺขุโน ปถวีธาตุอาทีสุ อาคมนิยวิปสฺสนาวเสน กมฺมการกวิญฺญาณํ, ตํ วิญฺญาณธาตุวเสน ภาเชตฺวา ทเสฺสโนฺตปิ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **อวสิสฺสตี**ติ กิมตฺถาย อวสิสฺสติ? สตฺถุ กถนตฺถาย กุลปุตฺตสฺส จ ปฏิวิชฺฌนตฺถาย อวสิสฺสติฯ **ปริสุทฺธ**นฺติ นิรุปกฺกิเลสํฯ **ปริโยทาต**นฺติ ปภสฺสรํฯ **สุขนฺติปิ วิชานาตี**ติ สุขเวทนํ เวทยมาโน สุขเวทนํ

เวทยามีติ ปชานาติฯ เสสปททฺวเยสุปิ เอเสว นโยฯ สเจ ปนายํ เวทนากถา เหฏฺฐา น กถิตา ภเวยฺย, อิธ ฐตฺวา กเถตุํ วเฏฺฏยฺยฯ สติปฏฺฐาเน ปเนสา กถิตาวาติ ตตฺถ กถิตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ **สุขเวทนิย**นฺติ เอวมาทิ ปจฺจยวเสน อุทยตฺถงฺคมนทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุขเวทนิย**นฺติ สุขเวทนาย ปจฺจยภูตํฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

๓๖๐. **อุเปกฺขาเยว อวสิสฺสตี**ติ เอตฺตาวตา หิ ยถา นาม เฉเกน มณิการาจริเยน วชิรสูจิยา วิชฺฌิตฺวา จมฺมขเณฺฑ ปาเตตฺวา ปาเตตฺวา ทินฺนมุตฺตํ อเนฺตวาสิโก คเหตฺวา คเหตฺวา สุตฺตคตํ กโรโนฺต มุโตฺตลมฺพกมุตฺตชาลาทีนิ กโรติ, เอวเมว ภควตา กเถตฺวา กเถตฺวา ทินฺนํ กมฺมฏฺฐานํ อยํ กุลปุโตฺต มนสิกโรโนฺต มนสิกโรโนฺต ปคุณํ อกาสีติ รูปกมฺมฏฺฐานมฺปิสฺส อรูปกมฺมฏฺฐานมฺปิ ปคุณํ ชาตํ, อถ ภควา ‘‘อถาปรํ อุเปกฺขาเยว อวสิสฺสตี’’ติ อาหฯ

กิมตฺถํ ปน อวสิสฺสตีติ? สตฺถุ กถนตฺถํฯ กุลปุตฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนตฺถนฺติปิ วทนฺติ , ตํ น คเหตพฺพํฯ กุลปุเตฺตน หิ สหายสฺส สาสนํ วาเจตฺวา ปาสาทตเล ฐิเตเนว อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺติตํ, ยทสฺส เอตฺตกํ มคฺคํ อาคจฺฉนฺตสฺส ยานกิจฺจํ สาเธติฯ สตฺถุ กถนตฺถํเยว อวสิสฺสติฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน สตฺถา กุลปุตฺตสฺส รูปาวจรชฺฌาเน วณฺณํ กเถสิฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ ‘‘ภิกฺขุ ปคุณํ ตว อิทํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาน’’นฺติฯ **ปริสุทฺธา**ติอาทิ ตสฺสาเยว อุเปกฺขาย วณฺณภณนํฯ **อุกฺกํ พเนฺธยฺยา**ติ องฺคารกปลฺลํ สเชฺชยฺยฯ **อาลิเมฺปยฺยา**ติ ตตฺถ องฺคาเร ปกฺขิปิตฺวา อคฺคิํ ทตฺวา นาฬิกาย ธเมโนฺต อคฺคิํ ชาเลยฺยฯ **อุกฺกามุเข ปกฺขิเปยฺยา**ติ องฺคาเร วิยูหิตฺวา องฺคารมตฺถเก วา ฐเปยฺย, ตตฺตเก วา ปกฺขิเปยฺยฯ **นีหฏ**นฺติ นีหฏโทสํฯ **นินฺนีตกสาว**นฺติ อปนีตกสาวํฯ **เอวเมว โข**ติ ยถา ตํ สุวณฺณํ อิจฺฉิติจฺฉิตาย ปิฬนฺธนวิกติยา สํวตฺตติ, เอวเมว อยํ ตาว จตุตฺถชฺฌานุเปกฺขา วิปสฺสนา อภิญฺญา นิโรโธ ภโวกฺกนฺตีติ อิเมสุ ยํ อิจฺฉติ, ตสฺสตฺถาย โหตีติ วณฺณํ กเถสิฯ

กสฺมา ปน ภควา อิมสฺมิํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌาเน นิกนฺติปริยาทานตฺถํ อวณฺณํ อกเถตฺวา วณฺณํ กเถสีติฯ กุลปุตฺตสฺส หิ จตุตฺถชฺฌาเน นิกนฺติปริยุฏฺฐานํ พลวํฯ สเจ อวณฺณํ กเถยฺย, – ‘‘มยฺหํ ปพฺพชิตฺวา ทฺวานวุติโยชนสตํ อาคจฺฉนฺตสฺส อิมํ จตุตฺถชฺฌานํ ยานกิจฺจํ สาเธสิ, อหํ เอตฺตกํ มคฺคํ อาคจฺฉโนฺต ฌานสุเขน ฌานรติยา อาคโต, เอวรูปสฺส นาม ปณีตธมฺมสฺส อวณฺณํ กเถติ, ชานํ นุ โข กเถติ อชาน’’นฺติ กุลปุโตฺต สํสยํ สโมฺมหํ อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา ภควา วณฺณํ กเถสิฯ

๓๖๑. **ตทนุธมฺม**นฺติ เอตฺถ อรูปาวจรชฺฌานํ ธโมฺม นาม, ตํ อนุคตตฺตา รูปาวจรชฺฌานํ **อนุธโมฺม**ติ วุตฺตํฯ วิปากชฺฌานํ วา ธโมฺม, กุสลชฺฌานํ อนุธโมฺมฯ **ตทุปาทานา**ติ ตคฺคหณาฯ **จิรํ ทีฆมทฺธาน**นฺติ วีสติกปฺปสหสฺสานิฯ วิปากวเสน เหตํ วุตฺตํฯ อิโต อุตฺตริมฺปิ เอเสว นโยฯ

๓๖๒. เอวํ จตูหิ วาเรหิ อรูปาวจรชฺฌานสฺส วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ ตเสฺสว อาทีนวํ ทเสฺสโนฺต **โส เอวํ ปชานาตี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สงฺขตเมต**นฺติ กิญฺจาปิ เอตฺถ วีสติกปฺปสหสฺสานิ อายุ อตฺถิ, เอตํ ปน สงฺขตํ ปกปฺปิตํ อายูหิตํ, กโรเนฺตน กรียติ, อนิจฺจํ อธุวํ อสสฺสตํ ตาวกาลิกํ, จวนปริเภทนวิทฺธํสนธมฺมํ, ชาติยา อนุคตํ, ชราย อนุสฏํ, มรเณน อพฺภาหตํ, ทุกฺขปติฏฺฐิตํ, อตาณํ อเลณํ อสรณํ อสรณีภูตนฺติฯ วิญฺญาณญฺจายตนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทานิ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ คณฺหโนฺต **โส เนว ตํ อภิสงฺขโรตี**ติอาทิมาหฯ ยถา หิ เฉโก ภิสโกฺก วิสวิการํ ทิสฺวา วมนํ กาเรตฺวา วิสํ ฐานโต จาเวตฺวา อุปริ อาโรเปตฺวา ขนฺธํ วา

สีสํ วา คเหตุํ อทตฺวา วิสํ โอตาเรตฺวา ปถวิยํ ปาเตยฺย, เอวเมว ภควา กุลปุตฺตสฺส อรูปาวจรชฺฌาเน วณฺณํ กเถสิฯ ตํ สุตฺวา กุลปุตฺโต รูปาวจรชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทาย อรูปาวจรชฺฌาเน ปตฺถนํ ฐเปสิฯ

ภควา ตํ ญตฺวา ตํ อสมฺปตฺตสฺส อปฺปฏิลทฺธเสฺสว ภิกฺขุโน ‘‘อเตฺถสา อากาสานญฺจายตนาทีสุ สมฺปตฺติ นามฯ เตสญฺหิ ปฐมพฺรหฺมโลเก วีสติกปฺปสหสฺสานิ อายุ, ทุติเย จตฺตาลีสํ, ตติเย สฏฺฐิ, จตุเตฺถ จตุราสีติ กปฺปสหสฺสานิ อายุฯ ตํ ปน อนิจฺจํ อธุวํ อสสฺสตํ ตาวกาลิกํ, จวนปริเภทนวิทฺธํสนธมฺมํ, ชาติยา อนุคตํ, ชราย อนุสฏํ, มรเณน อพฺภาหตํ, ทุเกฺข ปติฏฺฐิตํ, อตาณํ อเลณํ อสรณํ อสรณีภูตํ, เอตฺตกํ กาลํ ตตฺถ สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวาปิ ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กตฺวา ปุน จตูสุ อปาเยสุ ปติตพฺพ’’นฺติ สพฺพเมตํ อาทีนวํ เอกปเทเนว ‘‘สงฺขตเมต’’นฺติ กเถสิฯ กุลปุโตฺต ตํ สุตฺวา อรูปาวจรชฺฌาเน นิกนฺตึ ปริยาทิยิ, ภควา ตสฺส รูปาวจรารูปาวจเรสุ นิกนฺติยา ปริยาทินฺนภาวํ ญตฺวา อรหตฺตนิกูฏํ คณฺหโนฺต ‘‘โส เนว ตํ อภิสงฺขโรตี’’ติอาทิมาหฯ

ยถา วา ปเนโก มหาโยโธ เอกํ ราชานํ อาราเธตฺวา สตสหสฺสุฏฺฐานกํ คามวรํ ลเภยฺย, ปุน ราชา ตสฺสานุภาวํ สริตฺวา – ‘‘มหานุภาโว โยโธ, อปฺปกํ เตน ลทฺธ’’นฺติ – ‘‘นายํ ตาต คาโม ตุยฺหํ อนุจฺฉวิโก, อญฺญํ จตุสตสหสฺสุฏฺฐานกํ คณฺหาหี’’ติ ทเทยฺย โส สาธุ เทวาติ ตํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิตรํ คามํ คเณฺหยฺยฯ ราชา อสมฺปตฺตเมว จ นํ ปโกฺกสาเปตฺวา – ‘‘กึ เต เตน, อหิวาตโรโค เอตฺถ อุปฺปชฺชติ? อสุกสฺมึ ปน ฐาเน มหนฺตํ นครํ อตฺถิ, ตตฺถ ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา รชฺชํ กาเรหี’’ติ ปหิเณยฺย, โส ตถา กเรยฺยฯ

ตตฺถ ราชา วิย สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทฏฺฐโพฺพ, มหาโยโธ วิย ปุกฺกุสาติ กุลปุโตฺต, ปฐมลทฺธคาโม วิย อานาปานจตุตฺถชฺฌานํ, ตํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิตรํ คามํ คณฺหาหีติ วุตฺตกาโล วิย อานาปานจตุตฺถชฺฌาเน นิกนฺติปริยาทานํ กตฺวา อารุปฺปกถนํ, ตํ คามํ อสมฺปตฺตเมว ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘กึ เต เตน, อหิวาตโรโค เอตฺถ อุปฺปชฺชติ? อสุกสฺมึ ฐาเน นครํ อตฺถิ, ตตฺถ ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา รชฺชํ กาเรหี’’ติ วุตฺตกาโล วิย อรูเป สงฺขตเมตนฺติ อาทีนวกถเนน อปฺปตฺตาสุเยว ตาสุ สมาปตฺตีสุ ปตฺถนํ นิวตฺตาเปตฺวา อุปริ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนาคหณํฯ

ตตฺถ **เนว อภิสงฺขโรตี**ติ นายูหติ น ราสึ กโรติฯ **น อภิสเญฺจตยตี**ติ น กเปฺปติฯ **ภวาย วา วิภวาย วา**ติ วุทฺธิยา วา ปริหานิยา วา, สสฺสตุเจฺฉทวเสนปิ โยเชตพฺพํฯ **น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี**ติ โลเก รูปาทีสุ กิญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ ตณฺหาย น คณฺหาติ, น ปรามสติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ ปชานาตี**ติ ภควา อตฺตโน พุทฺธวิสเย ฐตฺวา เทสนาย อรหตฺตนิกูฏํ คณฺหิฯ กุลปุโตฺต ปน อตฺตโน ยโถปนิสฺสเยน ตีณิ สามญฺญผลานิ ปฏิวิชฺฌิฯ ยถา นาม ราชา สุวณฺณภาชเนน นานารสโภชนํ ภุญฺชโนฺต อตฺตโน ปมาเณน ปิณฺฑํ วเฏฺฏตฺวา อเงฺก นิสินฺนน ราชกุมาเรน ปิณฺฑมฺหิ อาลเย ทสฺสิเต ตํ ปิณฺฑํ อุปนาเมยฺย, กุมาโร อตฺตโน มุขปฺปมาเณเนว กพฬํ กเรยฺย, เสสํ ราชา สยํ วา ภุเญฺชยฺย, ปาติยํ วา ปกฺขิเปยฺย, เอวํ ธมฺมราชา ตถาคโต อตฺตโน ปมาเณน อรหตฺตนิกูฏํ คณฺหโนฺต เทสนํ เทเสสิ, กุลปุโตฺต อตฺตโน ยโถปนิสฺสเยน ตีณิ สามญฺญผลานิ ปฏิวิชฺฌิฯ

อิโต ปุเพฺพ ปนสฺส ขนฺธา ธาตุโย อายตนานีติ เอวรูปํ อจฺจนฺตสุญฺญตํ ติลกฺขณาหตํ กถํ กเถนฺตสฺส เนว กงฺขา, น วิมติ, นาปิ – ‘‘เอวํ กิร ตํ, เอวํ เม อาจริเยน วุตฺต’’นฺติ อิติ กิร น ทนฺธายิตตฺตํ น วิตฺถายิตตฺตํ อตฺถิ ฯ เอกเจฺจสุ จ กิร ฐาเนสุ พุทฺธา อญฺญาตกเวเสน วิจรนฺติ, สมฺมาสมฺพุโทฺธ นุ โข เอโสติ อหุเทว สํสโย, อหุ วิมติฯ ยโต อเนน อนาคามิผลํ ปฏิวิทฺธํ, อถ

อยํ เม สตฺถาติ นิฏฺฐํ คโตฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อจฺจยํ น เทเสสีติฯ โอกาสาภาวโตฯ ภควา หิ ยถานิกฺขิตฺตาย มาติกาย อจฺฉินฺนธารํ กตฺวา อากาสคงฺคํ โอตาเรนฺโต วิย เทสนํ เทเสสิเยวฯ

๓๖๓. **โส**ติ อรหาฯ **อนโชฺฌสิตา**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา คเหตุํ น ยุตฺตาติ ปชานาติฯ **อนภินนฺทิตา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทิตุํ น ยุตฺตาติ ปชานาติฯ

๓๖๔. **วิสํยุโตฺต นํ เวเทตี**ติ สเจ หิสฺส สุขเวทนํ อารพฺภ ราคานุสโย, ทุกฺขเวทนํ อารพฺภ ปฏิฆานุสโย, อิตรํ อารพฺภ อวิชฺชานุสโย อุปฺปเชฺชยฺย, สํยุโตฺต เวทิเยยฺย นามฯ อนุปฺปชฺชนโต ปน วิสํยุโตฺต นํ เวเทติ นิสฺสโฏ วิปฺปมุโตฺตฯ **กายปริยนฺติก**นฺติ กายโกฏิกํฯ ยาว กายปวตฺตา อุปฺปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ อนุปฺปชฺชนเวทนนฺติ อโตฺถฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **อนภินนฺทิตานิ สีตีภวิสฺสนฺตี**ติ ทฺวาทสสุ อายตเนสุ กิเลสานํ วิเสวนสฺส นตฺถิตาย อนภินนฺทิตานิ หุตฺวา อิธ ทฺวาทสสุเยว อายตเนสุ นิรุชฺฌิสฺสนฺติฯ กิเลสา หิ นิพฺพานํ อาคมฺม นิรุทฺธาปิ ยตฺถ นตฺถิ, ตตฺถ นิรุทฺธาติ วุจฺจนฺติฯ สฺวายมโตฺถ – ‘‘เอเตฺถสา ตณฺหา นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ สมุทยปเญฺหน ทีเปตโพฺพฯ ตสฺมา ภควา นิพฺพานํ อาคมฺม สีติภูตานิปิ อิเธว สีตีภวิสฺสนฺตีติ อาหฯ นนุ จ อิธ เวทยิตานิ วุตฺตานิ, น กิเลสาติฯ เวทยิตานิปิ กิเลสาภาเวเนว สีตีภวนฺติฯ อิตรถา เนสํ สีติภาโว นาม นตฺถีติ สุวุตฺตเมตํฯ

๓๖๕. **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ อิทํ โอปมฺมสํสนฺทนํ – ยถา หิ เอโก ปุริโส เตลปทีปสฺส ฌายโต เตเล ขีเณ เตลํ อาสิญฺจติ, วฏฺฏิยา ขีณาย วฏฺฏึ ปกฺขิปติ, เอวํ ทีปสิขาย อนุปเจฺฉโทว โหติ, เอวเมว ปุถุชฺชโน เอกสฺมึ ภเว ฐิโต กุสลากุสลํ กโรติ, โส เตน สุคติยญฺจ อปาเยสุ จ นิพฺพตฺตติเยว, เอวํ เวทนานํ อนุปเจฺฉโทว โหติฯ ยถา ปเนโก ทีปสิขาย อุกฺกณฺฐิโต – ‘‘อิมํ ปุริสํ อาคมฺม ทีปสิขา น อุปจฺฉิชฺชตี’’ติ นิลีโน ตสฺส ปุริสสฺส สีสํ ฉินฺเทยฺย, เอวํ วฏฺฏิยา จ เตลสฺส จ อนุปหารา ทีปสิขา อนาหารา นิพฺพายติ, เอวเมว วเฏฺฏ อุกฺกณฺฐิโต โยคาวจโร อรหตฺตมเคฺคน กุสลากุสลํ สมุจฺฉินฺทติ, ตสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา ขีณาสวสฺส ภิกฺขุโน กายสฺส เภทา ปุน เวทยิตานิ น อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อาทิมฺหิ สมาธิวิปสฺสนาปญฺญาหิ อรหตฺตผลปญฺญา อุตฺตริตรา, ตสฺมาฯ **เอวํ สมนฺนาคโต**ติ อิมินา อุตฺตเมน อรหตฺตผลปญฺญาธิฏฺฐาเนน สมนฺนาคโตฯ **สพฺพทุกฺขกฺขเย ญาณํ** นาม อรหตฺตมเคฺค ญาณํ, อิมสฺมึ ปน สุเตฺต อรหตฺตผเล ญาณํ อธิเปฺปตํฯ เตเนวาห **ตสฺส สา วิมุตฺติ สเจฺจ ฐิตา อกุปฺปา โหตี**ติฯ

๓๖๖. เอตฺถ หิ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ, **สจฺจ**นฺติ ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานํฯ อิติ อกุปฺปารมฺมณกรเณน **อกุปฺปา**ติ วุตฺตาฯ **มุสา**ติ วิตถํฯ **โมสธมฺม**นฺติ นสฺสนสภาวํฯ **ตํ สจฺจ**นฺติ ตํ อวิตถํ สภาโวฯ **อโมสธมฺม**นฺติ อนสฺสนสภาวํฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา อาทิโต สมถวิปสฺสนาวเสน วจีสจฺจโต ทุกฺขสจฺจสมุทยสเจฺจหิ จ ปรมตฺถสจฺจํ นิพฺพานเมว อุตฺตริตรํ, ตสฺมาฯ **เอวํ สมนฺนาคโต**ติ อิมินา อุตฺตเมน ปรมตฺถสจฺจาธิฏฺฐาเนน สมนฺนาคโตฯ

๓๖๗. **ปุเพฺพ**ติ ปุถุชฺชนกาเลฯ **อุปธี โหนฺตี**ติ ขนฺธูปธิ กิเลสูปธิ อภิสงฺขารูปธิ ปญฺจกามคุณูปธีติ อิเม อุปธโย โหนฺติฯ **สมตฺตา สมาทินฺนา**ติ ปริปูรา คหิตา ปรมฏฺฐาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อาทิโต สมถวิปสฺสนาวเสน กิเลสปริจฺจาคโต, โสตาปตฺติมคฺคาทีหิ จ กิเลสปริจฺ

จาคโต อรหตฺตมคฺเคเนว กิเลสปริจฺจาโค อุตฺตริตโร, ตสฺมาฯ **เอวํ สมนฺนาคโต**ติ อิมินา อุตฺตเมน จาคาธิฏฺฐาเนน สมนฺนาคโตฯ

๓๖๘. **อาฆาโต**ติอาทีสุ อาฆาตกรณวเสน อาฆาโต, พฺยาปชฺชนวเสน **พฺยาปาโท,** สมฺปทุสฺสนวเสน **สมฺปโทโส**ติ ตีหิ ปเทหิ โทสากุสลมูลเมว วุตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อาทิโต สมถวิปสฺสนาวเสน กิเลสวูปสมโต, โสตาปตฺติมคฺคาทีหิ กิเลสวูปสมโต จ อรหตฺตมคฺเคเนว กิเลสวูปสโม อุตฺตริตโร, ตสฺมาฯ **เอวํ สมนฺนาคโต**ติ อิมินา อุตฺตเมน อุปสมาธิฏฺฐาเนน สมนฺนาคโตฯ

๓๖๙. **มญฺญิตเมต**นฺติ ตณฺหามญฺญิตํ มานมญฺญิตํ ทิฏฺฐิมญฺญิตนฺติ ติวิธมฺปิ วฏฺฏติฯ **อยมหมสฺมี**ติ เอตฺถ ปน อยมหนฺติ เอกํ ตณฺหามญฺญิตเมว วฏฺฏติฯ **โรโค**ติอาทีสุ อาพาธเฏฺฐน **โรโค,** อนฺโตโทสเฏฺฐน **คโณฺฑ,** อนุปวิฏฺฐเฏฺฐน **สลฺลํฯ มุนิ สโนฺตติ วุจฺจตี**ติ ขีณาสวมุนิ สโนฺต นิพฺพุโตติ วุจฺจติฯ **ยตฺถ ฐิต**นฺติ ยสฺมิํ ฐาเน ฐิตํฯ **สํขิเตฺตนา**ติ พุทฺธานํ กิร สพฺพาปิ ธมฺมเทสนา สํขิตฺตาว, วิตฺถารเทสนา นาม นตฺถิ, สมนฺตปฏฺฐานกถาปิ สํขิตฺตาเยวฯ อิติ ภควา เทสนํ ยถานุสนฺธิํ ปาเปสิฯ อุคฺฆาฏิตญฺญูติอาทีสุ ปน จตูสุ ปุคฺคเลสุ ปุกฺกุสาติ กุลปุโตฺต วิปญฺจิตญฺญู, อิติ วิปญฺจิตญฺญุวเสน ภควา อิมํ ธาตุวิภงฺคสุตฺตํ กเถสิฯ

๓๗๐. **น โข เม, ภเนฺต, ปริปุณฺณํ ปตฺตจีวร**นฺติ กสฺมา กุลปุตฺตสฺส อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ น นิพฺพตฺตนฺติฯ ปุเพฺพ อฎฺฐนฺนํ ปริกฺขารานํ อทินฺนตฺตาฯ กุลปุโตฺต หิ ทินฺนทาโน กตาภินีหาโร, น ทินฺนตฺตาติ น วตฺตพฺพํฯ อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ ปน ปจฺฉิมภวิกานํเยว นิพฺพตฺตติ, อยญฺจ ปุนปฏิสนฺธิโก, ตสฺมา น นิพฺพตฺตนฺติฯ อถ ภควา สยํ ปริเยสิตฺวา กสฺมา น อุปสมฺปาเทสีติฯ โอกาสาภาวโตฯ กุลปุตฺตสฺส อายุ ปริกฺขีณํ, สุทฺธาวาสิโก อนาคามี มหาพฺรหฺมา กุมฺภการสาลํ อาคนฺตฺวา นิสิโนฺน วิย อโหสิฯ ตสฺมา สยํ น ปริเยสิฯ

ปตฺตจีวรปริเยสนํ ปกฺกามีติ กาย เวลาย ปกฺกามิ? อุฏฺฐิเต อรุเณฯ ภควโต กิร ธมฺมเทสนาปรินิฏฺฐานญฺจ อรุณุฏฺฐานญฺจ รสฺมิวิสฺสชฺชนญฺจ เอกกฺขเณ อโหสิฯ ภควา กิร เทสนํ นิฏฺฐเปตฺวาว ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสชฺชิ, สกลกุมฺภการนิเวสนํ เอกปโชฺชตํ อโหสิ, ฉพฺพณฺณรสฺมิโย ชาลชาลา ปุญฺชปุญฺชา หุตฺวา วิธาวนฺติโย สพฺพทิสาภาเค สุวณฺณปฏปริโยนทฺธ วิย จ นานาวณฺณกุสุมรตนวิสรสมุชฺชเล วิย จ อกํสุฯ ภควา ‘‘นครวาสิโน มํ ปสฺสนฺตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ นครวาสิโน ภควนฺตํ ทิสฺวาว ‘‘สตฺถา กิร อาคโต, กุมฺภการสาลาย กิร นิสิโนฺน’’ติ อญฺญมญฺญสฺส อาโรเจตฺวา รโญฺญ อาโรเจสุํฯ

ราชา อาคนฺตฺวา สตฺถารํ วนฺทิตฺวา, ‘‘ภเนฺต, กาย เวลาย อาคตตฺถา’’ติ ปุจฺฉิฯ หิโยฺย สูริยตฺถงฺคมนเวลาย มหาราชาติฯ เกน กเมฺมน ภควาติ? ตุมฺหากํ สหาโย ปุกฺกุสาติ ราชา ตุเมฺหหิ ปหิตํ สาสนํ สุตฺวา นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิตฺวา มํ อุทฺทิสฺส อาคจฺฉโนฺต สาวตฺถิํ อติกฺกมฺม ปญฺจจตฺตาลีส โยชนานิ อาคนฺตฺวา อิมํ กุมฺภการสาลํ ปวิสิตฺวา นิสีทิ, อหํ ตสฺส สงฺคหตฺถํ อาคนฺตฺวา ธมฺมกถํ กเถสิํ, กุลปุโตฺต ตีณิ ผลานิ ปฏิวิชฺฌิ มหาราชาติฯ อิทานิ กหํ, ภเนฺตติ? อุปสมฺปทํ ยาจิตฺวา อปริปุณฺณปตฺตจีวรตาย ปตฺตจีวรปริเยสนตฺถํ คโต มหาราชาติฯ ราชา กุลปุตฺตสฺส คตทิสาภาเคน อคมาสิฯ ภควาปิ อากาเสนาคนฺตฺวา เชตวนคนฺธกุฏิมฺหิเยว ปาตุรโหสิฯ

กุลปุโตฺตปิ ปตฺตจีวรํ ปริเยสมาโน เนว พิมฺพิสารรโญฺญ น ตกฺกสีลกานํ ชงฺฆวาณิชานํ สนฺติกํ อคมาสิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘น โข เม กุกฺกุฏสฺส วิย ตตฺถ ตตฺถ มนาปามนาปเมว วิจิ

นิตฺวา ปตฺตจีวรํ ปริเยสิตุํ ยุตฺตํ, มหนฺตํ นครํ วชฺชิตฺวา อุทกติตฺถสุสานสงฺการฏฺฐานอนฺตรวีถีสุ ปริเยสิสฺสามี’’ติ อนฺตรวีถิยํ สงฺการกูเฏสุ ตาว ปิโลติกํ ปริเยสิตุํ อารโทฺธฯ

ชีวิตา โวโรเปสีติ เอตสฺมิํ สงฺการกูเฏ ปิโลติกํ โอโลเกนฺตํ วิพฺภนฺตา ตรุณวจฺฉา คาวี อุปธาวิตฺวา สิเงฺคน วิชฺฌิตฺวา ฆาเตสิฯ ฉาตกชฺฌตฺต กุลปุตฺต อากาเสเยว อายุกฺขยํ ปตฺวา ปติโตฯ สงฺการฏฺฐาเน อโธมุขฏฺฐปิตา สุวณฺณปฏิมา วิย อโหสิ, กาลงฺกโต จ ปน อวิหาพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ, นิพฺพตฺตมตฺโตว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อวิหาพฺรหฺมโลเก กิร นิพฺพตฺตมตฺตาว สตฺต ชนา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อวิหํ อุปปนฺนาเส, วิมุตฺตา สตฺต ภิกฺขโว;
> ราคโทสปริกฺขีณา, ติณฺณา โลเก วิสตฺติกํฯ
>
> เก จ เต อตรุํ ปงฺกํ, มจฺจุเธยฺยํ สุทุตฺตรํ;
> เก หิตฺวา มานุสํ เทหํ, ทิพฺพโยคํ อุปจฺจคุํฯ
>
> อุปโก ปลคโณฺฑ จ, ปุกฺกุสาติ จ เต ตโย;
> ภทฺทิโย ขณฺฑเทโว จ, พาหุรคฺคิ จ สิงฺคิโย;
> เต หิตฺวา มานุสํ เทหํ, ทิพฺพโยคํ อุปจฺจคุ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๕๐, ๑๐๕);

พิมฺพิสาโรปิ ‘‘มยฺหํ สหาโย มยา เปสิตสาสนมตฺตํ วาเจตฺวา หตฺถคตํ รชฺชํ ปหาย เอตฺตกํ อทฺธานํ อาคโต, ทุกฺกรํ กตํ กุลปุเตฺตน, ปพฺพชิตสกฺกาเรน ตํ สกฺกริสฺสามี’’ติ ‘‘ปริเยสถ เม สหายก’’นฺติ ตตฺถ ตตฺถ เปเสสิฯ เปสิตา ตํ อทฺทสํสุ สงฺการฏฺฐาเน ปติตํ, ทิสฺวา อาคมฺม รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชา คนฺตฺวา กุลปุตฺตํ ทิสฺวา – ‘‘น วต, โภ, ลภิมฺหา สหายกสฺส สกฺการํ กาตุํ, อนาโถ เม ชาโต สหายโก’’ติฯ ปริเทวิตฺวา กุลปุตฺตํ มญฺจเกน คณฺหาเปตฺวา ยุโตฺตกาเส ฐเปตฺวา อนุปสมฺปนฺนสฺส สกฺการํ กาตุํ ชานนาภาเวน นฺหาปกกปฺปกาทโย ปโกฺกสาเปตฺวา กุลปุตฺตํ สีสํ นฺหาเปตฺวา สุทฺธวตฺถานิ นิวาสาเปตฺวา ราชเวเสน อลงฺการาเปตฺวา โสวณฺณสิวิกํ อาโรเปตฺวา สพฺพตาฬาวจรคนฺธมาลาทีหิ ปูชํ กโรนฺโต นครา นีหริตฺวา พหูหิ คนฺธกเฏฺฐหิ มหาจิตกํ กาเรตฺวา กุลปุตฺตสฺส สรีรกิจฺจํ กตฺวา ธาตุโย อาทาย เจติยํ ปติฏฺฐเปสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ธาตุวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. สจฺจวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๗๑. **เอวํ เม สุต**นฺติ สจฺจวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **อาจิกฺขนา**ติ อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ นาม…เป.… อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ นามาติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อปิเจตฺถ **ปญฺญาปนา** นาม ทุกฺขสจฺจาทีนํ ฐปนาฯ อาสนํ ฐเปโนฺต หิ อาสนํ ปญฺญเปตีติ วุจฺจติฯ **ปฏฺฐปนา**ติ ปญฺญาปนาฯ **วิวรณา**ติ วิวฏกรณาฯ **วิภชนา**ติ วิภาคกิริยาฯ **อุตฺตานีกมฺม**นฺติ ปากฏภาวกรณํฯ

อนุคฺคาหกาติ อามิสสงฺคเหน ธมฺมสงฺคเหนาติ ทฺวีหิปิ สงฺคเหหิ อนุคฺคาหกาฯ **ชเนตฺตา**ติ ชนิกา มาตาฯ **อาปาเทตา**ติ โปเสตาฯ โปสิกมาตา วิย โมคฺคลฺลาโนติ ทีเปติฯ ชนิกมา

ตา หิ นว วา ทส วา มาเส โลณมฺพิลาทีนิ ปริหรมานา กุจฺฉิยา ทารกํ ธาเรตฺวา กุจฺฉิโต นิกฺขนฺตํ โปสิกมาตรํ ธาตึ ปฏิจฺฉาเปติฯ สา ขีรนวนีตาทีหิ ทารกํ โปเสตฺวา วเฑฺฒติ, โส วุทฺธิมา คมฺม ยถาสุขํ วิจรติฯ เอวเมว สาริปุตฺโต อตฺตโน วา ปเรสํ วา สนฺติเก ปพฺพชิเต ทฺวีหิ สงฺคเหหิ สงฺคณฺหนฺโต คิลาเน ปฏิชคฺคนฺโต กมฺมฏฺฐาเนน โยเชตฺวา โสตาปนฺนภาวํ ญตฺวา อปายภเยหิ วุฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย – ‘‘อิทานิ ปจฺจตฺตปุริสกาเรน อุปริมคฺเค นิพฺพเตฺตสฺสนฺตี’’ติ เตสุ อนเปกฺโข หุตฺวา อเญฺญ นเว นเว โอวทติฯ มหาโมคฺคลฺลาโนปิ อตฺตโน วา ปเรสํ วา สนฺติเก ปพฺพชิเต ตเถว สงฺคณฺหิตฺวา กมฺมฏฺฐาเนน โยเชตฺวา เหฏฺฐา ตีณิ ผลานิ ปเตฺตสุปิ อนเปกฺขตํ น อาปชฺชติฯ กสฺมา? เอวํ กิรสฺส โหติ – วุตฺตํ ภควตา – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตโกปิ คูโถ ทุคฺคนฺโธ โหติ…เป…. อปฺปมตฺตกมฺปิ มุตฺตํ… เขโฬ… ปุโพฺพ… โลหิตํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เอวเมว โข อหํ, ภิกฺขเว, อปฺปมตฺตกมฺปิ ภวํ น วณฺณมิ อนฺตมโส อจฺฉราสงฺฆาตมตฺตมฺปี’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๒๐-๓๒๑)ฯ ตสฺมา ยาว อรหตฺตํ น ปาปุณนฺติ, ตาว เตสุ อนเปกฺขตํ อนาปชฺชิตฺวา อรหตฺตํ ปเตฺตสุเยว อาปชฺชตีติฯ เตนาห ภควา – ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ชเนตา เอวํ สาริปุตฺโตฯ เสยฺยถาปิ ชาตสฺส อาปาเทตา, เอวํ โมคฺคลฺลาโนฯ สาริปุตฺโต, ภิกฺขเว, โสตาปตฺติผเล วิเนติ, โมคฺคลฺลาโน อุตฺตมเตฺถ’’ติฯ **ปโหตี**ติ สโกฺกติฯ

ทุเกฺข ญาณนฺติ สวนสมฺมสนปฏิเวธญาณํ, ตถา **ทุกฺขสมุทเยฯ ทุกฺขนิโรเธ** สวนปฏิเวธญาณนฺติ วฏฺฏติ, ตถา **ทุกฺขนิโรธคามินิยา** ปฏิปทายฯ เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทีสุ กามปจฺจนีกเฏฺฐน, กามโต นิสฺสฏภาเวน วา, กามํ สมฺมสนฺตสฺส อุปฺปโนฺนติ วา, กามปทฆาตํ กามวูปสมํ กโรโนฺต อุปฺปโนฺนติ วา, กามวิวิตฺตเนฺต อุปฺปโนฺนติ วา **เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ สเพฺพปิ เจเต ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ, มคฺคกฺขเณ เอกจิเตฺต ลพฺภนฺติฯ ตตฺร หิ มิจฺฉาสงฺกปฺปเจตนาย สมุคฺฆาตโก เอโกว สงฺกโปฺป ลพฺภติ, น นานา ลพฺภติ ฯ สมฺมาวาจาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานาจิเตฺตสุ, วุตฺตนเยเนว มคฺคกฺขเณ เอกจิเตฺต ลพฺภนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาเรน ปน สจฺจกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** จ สมฺมาทิฏฺฐิสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๘๙ อาทโย) จ วุตฺตาเยวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สจฺจวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. ทกฺขิณาวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๗๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ ทกฺขิณาวิภงฺคสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหาปชาปติ โคตมี**ติ **โคตมี**ติ โคตฺตํฯ นามกรณทิวเส ปนสฺสา ลทฺธสกฺการา พฺราหฺมณา ลกฺขณสมฺปตฺตึ ทิสฺวา – ‘‘สเจ อยํ ธีตรํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติรโญฺญ อคฺคมเหสี ภวิสฺสติฯ สเจ ปุตฺตํ ลภิสฺสติ, จกฺกวตฺติราชา ภวิสฺสตีติ อุภยถาปิ มหตีเยวสฺสา ปชา ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรึสุฯ อถสฺสา **มหาปชาปตี**ติ นามํ อกํสุฯ อิธ ปน โคเตฺตน สทฺธึ สํสนฺทิตฺวา **มหาปชาปติโคตมี**ติ วุตฺตํฯ **นว**นฺติ อหตํฯ **สามํ วายิต**นฺติ น สหเตฺถเนว วายิตํ, เอกทิวสํ ปน ธาติคณปริวุตา สิปฺปิกานํ วายนฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา เวมโกฏึ คเหตฺวา วายนาการํ อกาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

กทา ปน โคตมิยา ภควโต ทุสฺสยุคํ ทาตุํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนนฺติฯ อภิสโมฺพธึ ปตฺวา ปฐมคมเนน กปิลปุรํ อาคตกาเลฯ ตทา หิ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐํ สตฺถารํ คเหตฺวา สุโทฺธทนมหาราชา สกํ นิเวสนํ ปเวเสสิ, อถ ภควโต รูปโสภคฺคํ ทิสฺวา มหาปชาปติโคตมี จิเนฺตสิ – ‘‘โสภติ วต เม ปุตฺตสฺส อตฺตภาโว’’ติฯ อถสฺสา พลวโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘มม ปุตฺตสฺส เอกูน

ตึํส วสฺสานิ อคารมชฺเฌ วสนฺตสฺส อนฺตมโส โมจผลมตฺตมฺปิ มยา ทินฺนกเมว อโหสิ, อิทานิ ปิสฺส จีวรสาฏกํ ทสฺสามี''ติฯ ''อิมสฺมึ โข ปน ราชเคเห พหูนิ มหคฺฆานิ วตฺถานิ อตฺถิ, ตานิ มํ น โตเสนฺติ, สหตฺถา กตเมว มํ โตเสติ, สหตฺถา กตฺวา ทสฺสามี''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ

อถนฺตราปณา กปฺปาสํ อาหราเปตฺวา สหตฺเถเนว ปิสิตฺวา โปเถตฺวา สุขุมสุตฺตํ กนฺติตฺวา อโนฺตวตฺถุสฺมึเยว สาลํ การาเปตฺวา สิปฺปิเก ปโกฺกสาเปตฺวา สิปฺปิกานํ อตฺตโน ปริโภคขาทนียโภชนียเมว ทตฺวา วายาเปสิ, กาลานุกาลญฺจ ธาติคณปริวุตา คนฺตฺวา เวมโกฏึ อคฺคเหสิฯ นิฏฺฐิตกาเล สิปฺปิกานํ มหาสกฺการํ กตฺวา ทุสฺสยุคํ คนฺธสมุเคฺค ปกฺขิปิตฺวา วาสํ คาหาเปตฺวา – ''มยฺหํ ปุตฺตสฺส จีวรสาฏกํ คเหตฺวา คมิสฺสามี''ติ รโญฺญ อาโรเจสิ ฯ ราชา มคฺคํ ปฏิยาทาเปสิ, วีถิโย สมฺมชฺชิตฺวา ปุณฺณฆเฏ ฐเปตฺวา ธชปฏากา อุสฺสาเปตฺวา ราชฆรทฺวารโต ปฏฺฐาย ยาว นิโคฺรธารามา มคฺคํ ปฏิยาทาเปตฺวา ปุปฺผาภิกิณฺณํ อกํสุฯ มหาปชาปติปิ สพฺพาลงฺการํ อลงฺกริตฺวา ธาติคณปริวุตา สมุคฺคํ สีเส ฐเปตฺวา ภควโต สนฺติกํ คนฺตฺวา **อิทํ เม, ภเนฺต, นวํ ทุสฺสยุค**นฺติอาทิมาหฯ

ทุติยมฺปิ โขติ ''สเงฺฆ โคตมิ เทหี''ติ วุเตฺต – ''ปโหมหํ, ภเนฺต, ทุสฺสโกฏฺฐาคารโต ภิกฺขุสตสฺสาปิ ภิกฺขุสหสฺสสฺสาปิ ภิกฺขุสตสหสฺสสฺสาปิ จีวรทุสฺสานิ ทาตุํ, อิทํ ปน เม ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส สามํ กนฺตํ สามํ วายิตํ, ตํ เม, ภเนฺต, ภควา ปฏิคฺคณฺหาตู''ติ นิมนฺตยมานา อาหฯ เอวํ ยาวตติยํ ยาจิ, ภควาปิ ปฏิกฺขิปิเยวฯ

กสฺมา ปน ภควา อตฺตโน ทิยฺยมานํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทาเปตีติ? มาตริ อนุกมฺปายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''อิมิสฺสา มํ อารพฺภ ปุพฺพเจตนา มุญฺจเจตนา ปรเจตนาติ ติโสฺส เจตนา อุปฺปนฺนา, ภิกฺขุสงฺฆมฺปิสฺสา อารพฺภ อุปฺปชฺชนฺตุ, เอวมสฺสา ฉ เจตนา เอกโต หุตฺวา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ปวตฺติสฺสนฺตี''ติฯ วิตณฺฑวาที ปนาห – ''สเงฺฆ ทินฺนํ มหปฺผลนฺติ ตสฺมา เอวํ วุตฺต''นฺติฯ โส วตฺตโพฺพ – ''กึ ตฺวํ สตฺถุ ทินฺนโต สเงฺฆ ทินฺนํ มหปฺผลตรํ วทสี''ติ อาม วทามีติฯ สุตฺตํ อาหราติฯ สเงฺฆ โคตมิ เทหิ, สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จาติฯ กึ ปนสฺส สุตฺตสฺส อยเมว อโตฺถติ ? อาม อยเมวาติฯ ยทิ เอวํ ''เตน หานนฺท, วิฆาสาทานํ ปูวํ เทหี''ติ จ (ปาจิ. ๒๖๙) ''เตน หิ ตฺว, กจฺจาน, วิฆาสาทานํ คุฬํ เทหี''ติ (มหาว. ๒๘๔) จ วจนโต วิฆาสาทานํ ทินฺนํ มหปฺผลตรญฺจ ภเวยฺยฯ เอวมฺปิ หิ ''สตฺถา อตฺตโน ทิยฺยมานํ ทาเปตี''ติฯ ราชราชมหามตฺตาทโยปิ อตฺตโน อาคตํ ปณฺณาการํ หตฺถิโคปกาทีนํ ทาเปนฺติ, เต ราชาทีหิ มหนฺตตรา ภเวยฺยุํฯ ตสฺมา มา เอวํ คณฺห –

> ''นยิมสฺมึ โลเก ปรสฺมึ วา ปน,
> พุเทฺธน เสโฏฺฐ สทิโส วา วิชฺชติ;
> ยมาหุเนยฺยานมคฺคตํ คโต,
> ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลผเลสิน''นฺติฯ –

วจนโต หิ สตฺถารา อุตฺตริตโร ทกฺขิเณโยฺย นาม นตฺถิฯ เอวมสฺสา ฉ เจตนา เอกโต หุตฺวา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสนฺตีติ สนฺธาย ยาวตติยํ ปฏิพาหิตฺวา สงฺฆสฺส ทาเปสิฯ

ปจฺฉิมาย ชนตาย สเงฺฆ จิตฺตีการชนนตฺถํ จาปิ เอวมาหฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ''อหํ น จิรฏฺฐิติโก, มยฺหํ ปน สาสนํ ภิกฺขุสเงฺฆ ปติฏฺฐหิสฺสติ, ปจฺฉิมา ชนตา สเงฺฆ จิตฺตีการํ ชเนตู''ติ ยาวตติยํ ปฏิพาหิตฺวา สงฺฆสฺส ทาเปสิฯ เอวญฺหิ สติ – ''สตฺถา อตฺตโน ทิยฺยมานมฺปิ สงฺฆสฺส ทาเปสิ, สโงฺฆ นาม ทกฺขิเณโยฺย''ติ ปจฺฉิมา ชนตา สเงฺฆ จิตฺตีการํ อุปฺปาเทตฺวา

จตฺตาโร ปจฺจเย ทาตเพฺพ มญฺญิสฺสติ, สโงฺฆ จตูหิ ปจฺจเยหิ อกิลมโนฺต พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา สมณธมฺมํ กริสฺสติฯ เอวํ มม สาสนํ ปญฺจ วสฺสสหสฺสานิ ฐสฺสตีติฯ ‘‘ปฎิคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควา’’ติ วจนโตปิ เจตํ เวทิตพฺพํ ‘‘สตฺถารา อุตฺตริตโร ทกฺขิเณโยฺย นาม นตฺถี’’ติฯ น หิ อานนฺทเตฺถรสฺส มหาปชาปติยา อาฌาโต วา เวรํ วา อตฺถิฯ น เถโร – ‘‘ตสฺสา ทกฺขิณา มา มหปฺผลา อโหสี’’ติ อิจฺฉติฯ ปณฺฑิโต หิ เถโร พหุสฺสุโต เสกฺขปฎิสมฺภิทาปโตฺต , โส สตฺถุ ทินฺนสฺส มหปฺผลภาเว สมฺปสฺสมาโนว ปฎิคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควาติ คหณตฺถํ ยาจิฯ

ปุน วิตณฺฑวาที อาห – ‘‘สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา’’ติ วจนโต สตฺถา สงฺฆปริยาปโนฺน วาติฯ โส วตฺตโพฺพ – ‘‘ชานาสิ ปน ตฺวํ กติ สรณานิ, กติ อเวจฺจปฺปสาทา’’ติ ชานโนฺต ตีณีติ วกฺขติ, ตโต วตฺตโพฺพ – ตว ลทฺธิยา สตฺถุ สงฺฆปริยาปนฺนตฺตา เทฺวเยว โหนฺติฯ เอวํ สเนฺต จ – ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, อิเมหิ ตีหิ สรณคมเนหิ ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปท’’นฺติ (มหาว. ๓๔) เอวํ อนุญฺญาตา ปพฺพชฺชาปิ อุปสมฺปทาปิ น รุหติฯ ตโต ตฺวํ เนว ปพฺพชิโต อสิ, น คิหิฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธ จ คนฺธกุฎิยํ นิสิเนฺน ภิกฺขู อุโปสถมฺปิ ปวารณมฺปิ สงฺฆกมฺมานิปิ กโรนฺติ, ตานิ สตฺถุ สงฺฆปริยาปนฺนตฺตา กุปฺปานิ ภเวยฺยุํ, น จ โหนฺติฯ ตสฺมา น วตฺตพฺพเมตํ ‘‘สตฺถา สงฺฆปริยาปโนฺน’’ติฯ

๓๗๗. **อาปาทิกา**ติ สํวฑฺฒิกา, ตุมฺหากํ หตฺถปาเทสุ หตฺถปาทกิจฺจํ อสาเธเนฺตสุ หเตฺถ จ ปาเท จ วเฑฺฒตฺวา ปฎิชคฺคิกาติ อโตฺถฯ **โปสิกา**ติ ทิวสสฺส เทฺว ตโย วาเร นฺหาเปตฺวา โภเชตฺวา ปาเยตฺวา ตุเมฺห โปเสสิฯ **ถญฺญํ ปาเยสี**ติ นนฺทกุมาโร กิร โพธิสตฺตโต กติปาเหเนว ทหโร, ตสฺมึ ชาเต มหาปชาปติ อตฺตโน ปุตฺตํ ธาตีนํ ทตฺวา สยํ โพธิสตฺตสฺส ธาติกิจฺจํ สาธยมานา อตฺตโน ถญฺญํ ปาเยสิฯ ตํ สนฺธาย เถโร เอวมาหฯ อิติ มหาปชาปติยา พหูปการตํ กเถตฺวา อิทานิ ตถาคตสฺส พหูปการตํ ทเสฺสโนฺต **ภควาปิ, ภเนฺต**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภควนฺตํ, ภเนฺต, อาคมฺมา**ติ ภควนฺตํ ปฎิจฺจ นิสฺสาย สนฺธายฯ

๓๗๘. อถ ภควา ทฺวีสุ อุปกาเรสุ อติเรกตรํ อนุโมทโนฺต **เอวเมตนฺ**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยํ หานนฺท, ปุคฺคโล ปุคฺคลํ อาคมฺมา**ติ ยํ อาจริยปุคฺคลํ อเนฺตวาสิกปุคฺคโล อาคมฺมฯ **อิมสฺสานนฺท, ปุคฺคลสฺส อิมินา ปุคฺคเลนา**ติ อิมสฺส อาจริยปุคฺคลสฺส อิมินา อเนฺตวาสิกปุคฺคเลนฯ **น สุปฺปฎิการํ วทามี**ติ ปจฺจูปการํ น สุกรํ วทามิ, อภิวาทนาทีสุ อาจริยํ ทิสฺวา อภิวาทนกรณํ **อภิวาทนํ** นามฯ ยสฺมึ วา ทิสาภาเค อาจริโย วสติ, อิริยาปเถ วา กเปฺปโนฺต ตทภิมุโข วนฺทิตฺวา คจฺฉติ, วนฺทิตฺวา นิสีทติ, วนฺทิตฺวา นิปชฺชติ, อาจริยํ ปน ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฎฺฐาย ปจฺจุคฺคมนกรณํ **ปจฺจุฎฺฐานํ** นามฯ อาจริยํ ปน ทิสฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห สีเส ฐเปตฺวา อาจริยํ นมสฺสติ, ยสฺมึ วา ทิสาภาเค โส วสติ, ตทภิมุโขปิ ตเถว นมสฺสติ, คจฺฉโนฺตปิ ฐิโตปิ นิสิโนฺนปิ อญฺชลึ ปคฺคยฺห นมสฺสติเยวาติ อิทํ **อญฺชลิกมฺมํ** นามฯ อนุจฺฉวิกกมฺมสฺส ปน กรณํ **สามีจิกมฺมํ** นามฯ จีวราทีสุ จีวรํ เทโนฺต น ยํ วา ตํ วา เทติ, มหคฺฆํ สตมูลิกมฺปิ ปญฺจสตมูลิกมฺปิ สหสฺสมูลิกมฺปิ เทติเยว ฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ กึ พหุนา, จตูหิ ปณีตปจฺจเยหิ จกฺกวาฬนฺตรํ ปูเรตฺวา สิเนรุปพฺพเตน กูฎํ คเหตฺวา เทโนฺตปิ อาจริยสฺส อนุจฺฉวิกํ กิริยํ กาตุํ น สโกฺกติเยวฯ

๓๗๙. **จุทฺทส โข ปนิมา**ติ กสฺมา อารภิ? อิทํ สุตฺตํ ปาฎิปุคฺคลิกํ ทกฺขิณํ อารพฺภ สมุฎฺฐิตํฯ อานนฺทเตฺถโรปิ ‘‘ปฎิคฺคณฺหาตุ, ภเนฺต, ภควา’’ติ ปาฎิปุคฺคลิกทกฺขิณํเยว สมาทเปติ, จุทฺทสสุ จ ฐาเนสุ ทินฺนทานํ ปาฎิปุคฺคลิกํ นาม โหตีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **อยํ ปฐมา**ติ อยํ ทกฺขิณา คุณวเสนปิ ปฐมา เชฎฺฐกวเสนปิฯ อยญฺหิ ปฐมา อคฺคา เชฎฺฐิกา, อิมิสฺ

สา ทกฺขิณาย ปมาณํ นาม นตฺถิฯ ทุติยตติยาปิ ปรมทกฺขิณาเยว, เสสา ปรมทกฺขิณภาวํ น ปาปุณนฺติฯ **พาหิรเก กาเมสุ วีตราเค**ติ กมฺมวาทิกิริยวาทิมฺหิ โลกิยปญฺจาภิญฺเญฯ **ปุถุชฺชนสีลวนฺเต**ติ ปุถุชฺชนสีลวา นาม โคสีลธาตุโก โหติ, อสโฐ อมายาวี ปรํ อปีเฬตฺวา ธมฺเมน สเมน กสิยา วา วณิชฺชาย วา ชีวิกํ กเปฺปตาฯ **ปุถุชฺชนทุสฺสีเล**ติ ปุถุชฺชนทุสฺสีลา นาม เกวฏฺฏมจฺฉพนฺธาทโย ปรํ ปีฬาย ชีวิกํ กเปฺปตาฯ

อิทานิ ปาฏิปุคฺคลิกทกฺขิณาย วิปากํ ปริจฺฉินฺทโนฺต **ตตฺรานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ติรจฺฉานคเต**ติ ยํ คุณวเสน อุปการวเสน โปสนตฺถํ ทินฺนํ, อิทํ น คหิตํฯ ยมฺปิ อาโลปอฑฺฒอาโลปมตฺตํ ทินฺนํ, ตมฺปิ น คหิตํฯ ยํ ปน สุนขสูกรกุกฺกุฏกากาทีสุ ยสฺส กสฺสจิ สมฺปตฺตสฺส ผลํ ปฏิกงฺขิตฺวา ยาวทตฺถํ ทินฺนํ, อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา’’ติฯ **สตคุณา**ติ สตานิสํสาฯ **ปาฏิกงฺขิตพฺพา**ติ อิจฺฉิตพฺพาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อยํ ทกฺขิณา อายุสตํ วณฺณสตํ สุขสตํ พลสตํ ปฏิภานสตนฺติ ปญฺจ อานิสํสสตานิ เทติ, อตฺตภาวสเต อายุํ เทติ, วณฺณํ, สุขํ, พลํ, ปฏิภานํ เทติ, นิปฺปริตสํ กโรติฯ ภวสเตปิ วุเตฺต อยเมว อโตฺถฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพตฺถ นโย เนตโพฺพฯ

โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺนติ เอตฺถ เหฏฺฐิมโกฏิยา ติสรณํ คโต อุปาสโกปิ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน นาม, ตสฺมิํ ทินฺนทานมฺปิ อสเงฺขยฺยํ อปฺปเมยฺยํฯ ปญฺจสีเล ปติฏฺฐิตสฺส ตโต อุตฺตริ มหปฺผลํ, ทสสีเล ปติฏฺฐิตสฺส ตโต อุตฺตริ, ตทหุปพฺพชิตสฺส สามเณรสฺส ตโต อุตฺตริ, อุปสมฺปนฺนภิกฺขุโน ตโต อุตฺตริ, อุปสมฺปนฺนเสฺสว วตฺตสมฺปนฺนสฺส ตโต อุตฺตริ, วิปสฺสกสฺส ตโต อุตฺตริ, อารทฺธวิปสฺสกสฺส ตโต อุตฺตริ, อุตฺตมโกฏิยา ปน มคฺคสมงฺคี โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน นามฯ เอตสฺส ทินฺนทานํ ตโต อุตฺตริ มหปฺผลเมวฯ

กิํ ปน มคฺคสมงฺคิสฺส สกฺกา ทานํ ทาตุนฺติ? อาม สกฺกาฯ อารทฺธวิปสฺสโก หิ ปตฺตจีวรมาทาย คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, ตสฺส เคหทฺวาเร ฐิตสฺส หตฺถโต ปตฺตํ คเหตฺวา ขาทนียโภชนียํ ปกฺขิปนฺติฯ ตสฺมิํ ขเณ ภิกฺขุโน มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, อิทํ ทานํ มคฺคสมงฺคิโน ทินฺนํ นาม โหติฯ อถ วา ปเนส อาสนสาลาย นิสิโนฺน โหติ, มนุสฺสา คนฺตฺวา ปเตฺต ขาทนียโภชนียํ ฐเปนฺติ, ตสฺมิํ ขเณ ตสฺส มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, อิทมฺปิ ทานํ มคฺคสมงฺคิโน ทินฺนํ นามฯ อถ วา ปนสฺส วิหาเร วา อาสนสาลาย วา นิสินฺนสฺส อุปาสกา ปตฺตํ อาทาย อตฺตโน ฆรํ คนฺตฺวา ขาทนียโภชนียํ ปกฺขิปนฺติ, ตสฺมิํ ขเณ ตสฺส มคฺควุฏฺฐานํ โหติ, อิทมฺปิ ทานํ มคฺคสมงฺคิโน ทินฺนํ นามฯ ตตฺถ โสณฺฑิยํ อุทกสฺส วิย โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปเนฺน ทินฺนทานสฺส อสเงฺขยฺยตา เวทิตพฺพาฯ ตาสุ ตาสุ มหานทีสุ มหาสมุเทฺท จ อุทกสฺส วิย โสตาปนฺนาทีสุ ทินฺนทานสฺส อุตฺตริตรวเสน อสเงฺขยฺยตา เวทิตพฺพาฯ ปถวิยา ขยมณฺฑลมเตฺต ปเทเส ปํสุํ อาทิํ กตฺวา ยาว มหาปถวิยา ปํสุโน อปฺปเมยฺยตายปิ อยมโตฺถ ทีเปตโพฺพฯ

๓๘๐. **สตฺต โข ปนิมา**ติ กสฺมา อารภิ? ‘‘สเงฺฆ โคตมิ เทหิ, สเงฺฆ เต ทิเนฺน อหเญฺจว ปูชิโต ภวิสฺสามิ สโงฺฆ จา’’ติ หิ วุตฺตํ, ตตฺถ สตฺตสุ ฐาเนสุ ทินฺนทานํ สเงฺฆ ทินฺนํ นาม โหตีติ ทเสฺสตุํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **พุทฺธปฺปมุเข อุภโตสเงฺฆ**ติ เอกโต ภิกฺขุสโงฺฆ, เอกโต ภิกฺขุนิสโงฺฆ, สตฺถา มเชฺฌ นิสิโนฺน โหตีติ อยํ พุทฺธปฺปมุโข อุภโตสโงฺฆ นามฯ **อยํ ปฐมา**ติ อิมาย ทกฺขิณาย สมปฺปมาณา ทกฺขิณา นาม นตฺถิฯ ทุติยทกฺขิณาทโย ปน เอตํ ปรมทกฺขิณํ น ปาปุณนฺติฯ

กึ ปน ตถาคเต ปรินิพฺพุเต พุทฺธปฺปมุขสฺส อุภโตสงฺฆสฺส ทานํ ทาตุํ สกฺกาติ? สกฺกาฯ กถํ? อุภโตสงฺฆสฺส หิ ปมุเข สธาตุกํ ปฏิมํ อาสเน ฐเปตฺวา อาธารกํ ฐเปตฺวา ทกฺขิโณทกํ อาทึ กตฺวา สพฺพํ สตฺถุ ปฐมํ ทตฺวา อุภโตสงฺฆสฺส ทาตพฺพํ, เอวํ พุทฺธปฺปมุขสฺส อุภโต สงฺฆสฺส ทานํ ทินฺนํ นาม โหติฯ ตตฺถ ยํ สตฺถุ ทินฺนํ, ตํ กึ กาตพฺพนฺติ? โย สตฺถารํ ปฏิชคฺคติ วตฺตสมฺปนฺโน ภิกฺขุ, ตสฺส ทาตพฺพํฯ ปิตุสนฺตกญฺหิ ปุตฺตสฺส ปาปุณาติ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ทาตุมฺปิ วฏฺฏติ, สปฺปิเตลานิ ปน คเหตฺวา ทีปา ชลิตพฺพา, สาฏกํ คเหตฺวา ปฏากา อาโรเปตพฺพาติฯ **ภิกฺขุสเงฺฆ**ติ อปริจฺฉินฺนกมหาภิกฺขุสเงฺฆฯ ภิกฺขุนิสเงฺฆปิ เอเสว นโยฯ

โคตฺรภุโนติ โคตฺตมตฺตกเมว อนุภวมานา, นามมตฺตสมณาติ อโตฺถฯ **กาสาวกณฺฐา**ติ กาสาวกณฺฐนามกาฯ เต กิร เอกํ กาสาวขณฺฑํ หเตฺถ วา คีวาย วา พนฺธิตฺวา วิจริสฺสนฺติ ฯ ฆรทฺวารํ ปน เตสํ ปุตฺตภริยา กสิวณิชฺชาทิกมฺมานิ จ ปากติกาเนว ภวิสฺสนฺติฯ **เตสุ ทุสฺสีเลสุ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทานํ ทสฺสนฺตี**ติ เอตฺถ ทุสฺสีลสงฺฆนฺติ น วุตฺตํฯ สโงฺฆ หิ ทุสฺสีโล นาม นตฺถิฯ ทุสฺสีลา ปน อุปาสกา เตสุ ทุสฺสีเลสุ ภิกฺขุสงฺฆํ อุทฺทิสฺส สงฺฆสฺส เทมาติ ทานํ ทสฺสนฺติฯ อิติ ภควตา พุทฺธปฺปมุเข สเงฺฆ ทินฺนทกฺขิณาปิ คุณสงฺขาย อสเงฺขฺยยฺยาติ วุตฺตํฯ กาสา วกณฺฐสเงฺฆ ทินฺนทกฺขิณาปิ คุณสงฺขาเยว อสเงฺขฺยยฺยาติ วุตฺตาฯ สงฺฆคตา ทกฺขิณา หิ สเงฺฆ จิตฺตีการํ กาตุํ สโกฺกนฺตสฺส โหติ, สเงฺฆ ปน จิตฺตีกาโร ทุกฺกโร โหติฯ

โย หิ สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ ทสฺสามีติ เทยฺยธมฺมํ ปฏิยาเทตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา, – ‘‘ภเนฺต, สงฺฆํ อุทฺทิสฺส เอกํ เถรํ เทถา’’ติ วทติ, อถ สงฺฆโต สามเณรํ ลภิตฺวา ‘‘สามเณโร เม ลโทฺธ’’ติ อญฺญถตฺตํ อาปชฺชติ, ตสฺส ทกฺขิณา สงฺฆคตา น โหติฯ มหาเถรํ ลภิตฺวาปิ ‘‘มหาเถโร เม ลโทฺธ’’ติ โสมนสฺสํ อุปฺปาเทนฺตสฺสาปิ น โหติเยวฯ โย ปน สามเณรํ วา อุปสมฺปนฺนํ วา ทหรํ วา เถรํ วา พาลํ วา ปณฺฑิตํ วา ยํกิญฺจิ สงฺฆโต ลภิตฺวา นิเพฺพมติโก หุตฺวา สงฺฆสฺส เทมีติ สเงฺฆ จิตฺตีการํ กาตุํ สโกฺกติ, ตสฺส ทกฺขิณา สงฺฆคตา นาม โหติฯ ปรสมุทฺทวาสิโน กิร เอวํ กโรนฺติฯ

ตตฺถ หิ เอโก วิหารสามิ กุฏุมฺพิโก ‘‘สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ ทสฺสามี’’ติ สงฺฆโต อุทฺทิสิตฺวา เอกํ ภิกฺขุํ เทถาติ ยาจิฯ โส เอกํ ทุสฺสีลภิกฺขุํ ลภิตฺวา นิสินฺนฏฺฐานํ โอปุญฺชาเปตฺวา อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธธูมปุเปฺผหิ ปูเชตฺวา ปาเท โธวิตฺวา เตเลน มเกฺขตฺวา พุทฺธสฺส นิปจฺจการํ กโรโนฺต วิย สเงฺฆ จิตฺตีกาเรน เทยฺยธมฺมํ อทาสิฯ โส ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ วิหารชคฺคนตฺถาย กุทาลกํ เทถาติ ฆรทฺวารํ อาคโต, อุปาสโก นิสิโนฺนว กุทาลํ ปาเทน ขิปิตฺวา ‘‘คณฺหา’’ติ อทาสิฯ ตเมนํ มนุสฺสา อาหํสุ – ‘‘ตุเมฺหหิ ปาโตว เอตสฺส กตสกฺกาโร วตฺตุํ น สกฺกา, อิทานิ อุปจารมตฺตกมฺปิ นตฺถิ, กึ นาเมต’’นฺติฯ อุปาสโก – ‘‘สงฺฆสฺส โส อยฺยา จิตฺตีกาโร, น เอตสฺสา’’ติ อาหฯ กาสาวกณฺฐสงฺฆสฺส ทินฺนทกฺขิณํ ปน โก โสเธตีติ? สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทโย อสีติ มหาเถรา โสเธนฺตีติฯ อปิจ เถรา จิรปรินิพฺพุตา, เถเร อาทึ กตฺวา ยาวชฺช ธรมานา ขีณาสวา โสเธนฺติเยวฯ

น เตฺววาหํ , อานนฺท, เกนจิ ปริยาเยน สงฺฆคตาย ทกฺขิณายาติ เอตฺถ อตฺถิ พุทฺธปฺปมุโข สโงฺฆ, อตฺถิ เอตรหิ สโงฺฆ, อตฺถิ อนาคเต กาสาวกณฺฐสโงฺฆฯ พุทฺธปฺปมุโข สโงฺฆ เอตรหิ สเงฺฆน น อุปเนตโพฺพ, เอตรหิ สโงฺฆ อนาคเต กาสาวกณฺฐสเงฺฆน สทฺธึ น อุปเนตโพฺพฯ เตน เตเนว สมเยน กเถตพฺพํฯ สงฺฆโต อุทฺทิสิตฺวา คหิตสมณปุถุชฺชโน หิ ปาฏิปุคฺคลิโก โสตาปโนฺน, สเงฺฆ จิตฺตีการํ กาตุํ สโกฺกนฺตสฺส ปุถุชฺชนสมเณ ทินฺนํ มหปฺผลตรํฯ อุทฺทิสิตฺวา คหิโต โสตาปโนฺน ปาฏิปุคฺคลิโก สกทาคามีติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ สเงฺฆ จิตฺตี

การํ กาตุํ สโกฺกนฺตสฺส หิ ขีณาสเว ทินฺนทานโต อุทฺทิสิตฺวา คหิเต ทุสฺสีเลปิ ทินฺนํ มหปฺผลตรเมว ฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สีลวโต โข, มหาราช, ทินฺนํ มหปฺผลํ, โน ตถา ทุสฺสีเล’’ติ, ตํ อิมํ นยํ ปหาย ‘‘จตโสฺส โข อิมานนฺท, ทกฺขิณา วิสุทฺธิโย’’ติ อิมสฺมิํ จตุเกฺก ทฏฺฐพฺพํฯ

๓๘๑. ทายกโต วิสุชฺฌตีติ มหปฺผลภาเวน วิสุชฺฌติ, มหปฺผลา โหตีติ อโตฺถฯ **กลฺยาณธโมฺม**ติ สุจิธโมฺม, น ปาปธโมฺมฯ **ทายกโต วิสุชฺฌตี**ติ เจตฺถ เวสฺสนฺตรมหาราชา กเถตโพฺพฯ โส หิ ชูชกพฺราหฺมณสฺส ทารเก ทตฺวา ปถวิํ กเมฺปสิฯ

ปฏิคฺคาหกโต วิสุชฺฌตีติ เอตฺถ กลฺยาณีนทีมุขทฺวารวาสิเกวโฏฺฏ กเถตโพฺพฯ โส กิร ทีฆโสมเตฺถรสฺส ติกฺขตฺตุมฺปิ ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา มรณมเญฺจ นิปโนฺน ‘‘อยฺยสฺส มํ ทีฆโสมเตฺถรสฺส ทินฺนปิณฺฑปาโต อุทฺธรตี’’ติ อาหฯ

เนว ทายกโตติ เอตฺถ วฑฺฒมานวาสิลุทฺทโก กเถตโพฺพฯ โส กิร เปตทกฺขิณํ เทโนฺต เอกสฺส ทุสฺสีลเสฺสว ตโย วาเร อทาสิ, ตติยวาเร ‘‘อมนุโสฺส ทุสฺสีโล มํ วิลุมฺปตี’’ติ วิรวิ, เอกสฺส สีลวนฺตภิกฺขุโน ทตฺวา ปาปิตกาเลเยวสฺส ปาปุณิฯ

ทายกโต เจว วิสุชฺฌตีติ เอตฺถ อสทิสทานํ กเถตพฺพํฯ

สา ทกฺขิณา ทายกโต วิสุชฺฌตีติ เอตฺถ ยถา นาม เฉโก กสฺสโก อสารมฺปิ เขตฺตํ ลภิตฺวา สมเย กสิตฺวา ปํสุํ อปเนตฺวา สารพีชานิ ปติฏฺฐเปตฺวา รตฺตินฺทิวํ อารเกฺข ปมาทํ อนาปชฺชโนฺต อเญฺญสฺส สารเขตฺตโต อธิกตรํ ธเญฺญํ ลภติ, เอวํ สีลวา ทุสฺสีลสฺส ทตฺวาปิ ผลํ มหนฺตํ อธิคจฺฉตีติฯ อิมินา อุปาเยน สพฺพปเทสุ วิสุชฺฌนํ เวทิตพฺพํฯ

วีตราโค วีตราเคสูติ เอตฺถ **วีตราโค** นาม อนาคามี, อรหา ปน เอกนฺตวีตราโคว, ตสฺมา อรหตา อรหโต ทินฺนทานเมว อคฺคํฯ กสฺมา? ภวาลยสฺส ภวปตฺถนาย อภาวโตฯ นนุ ขีณาสโว ทานผลํ น สทฺทหตีติ? ทานผลํ สทฺทหนฺตา ขีณาสวสทิสา น โหนฺติฯ ขีณาสเวน กตกมฺมํ ปน นิจฺฉนฺทราคตฺตา กุสลํ วา อกุสลํ วา น โหติ, กิริยฏฺฐาเน ติฏฺฐติ, เตเนวสฺส ทานํ อคฺคํ โหตีติ วทนฺติฯ

กิํ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธน สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ทินฺนํ มหปฺผลํ, อุทาหุ สาริปุตฺตเตฺถเรน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ทินฺนนฺติฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ทินฺนํ มหปฺผลนฺติ วทนฺติฯ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺหิ ฐเปตฺวา อเญฺญ ทานสฺส วิปากํ ชานิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิฯ ทานญฺหิ จตูหิ สมฺปทาหิ ทาตุํ สโกฺกนฺตสฺส ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ เทติฯ ตตฺริมา สมฺปทา – เทยฺยธมฺมสฺส ธเมฺมน สเมน ปรํ อปีเฬตฺวา อุปฺปนฺนตา, ปุพฺพเจตนาทิวเสน เจตนาย มหตฺตตา, ขีณาสวภาเวน คุณาติเรกตา, ตํทิวสํ นิโรธโต วุฏฺฐิตภาเวน วตฺถุสมฺปนฺนตาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ทกฺขิณาวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถวคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สฬายตนวคฺค

๑. อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๘๓. **เอวํ เม สุต**นฺติ อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **พาฬฺหคิลาโน**ติ อธิมตฺตคิลาโน มรณเสยฺยํ อุปคโตฯ **อามเนฺตสี**ติ คหปติสฺส กิร ยาว ปาทา วหึสุ, ตาว ทิวเส สกึ วา ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา พุทฺธุปฏฺฐานํ อขณฺฑํ อกาสิฯ ยตฺตกญฺจสฺส สตฺถุ อุปฏฺฐานํ อโหสิ, ตตฺตกํเยว มหาเถรานํฯ โส อชฺช คมนปาทสฺส ปจฺฉินฺนตฺตา อนุฏฺฐานเสยฺยํ อุปคโต สาสนํ เปเสตุกาโม อญฺญตรํ ปุริสํ อามเนฺตสิฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ ภควนฺตํ อาปุจฺฉิตฺวา สูริยตฺถงฺคมนเวลาย อุปสงฺกมิฯ

๓๘๔. **ปฏิกฺกมนฺตี**ติ โอสกฺกนฺติ, ตนุกา ภวนฺติฯ **อภิกฺกมนฺตี**ติ อภิวฑฺฒนฺติ โอตฺถรนฺติ, พลวติโย โหนฺติฯ

อภิกฺกโมสานํ ปญฺญายติ โน ปฏิกฺกโมติ ยสฺมิญฺหิ สมเย มารณนฺติกา เวทนา อุปฺปชฺชติ, อุปริวาเต ชลิตคฺคิ วิย โหติ, ยาว อุสฺมา น ปริยาทิยติ, ตาว มหตาปิ อุปกฺกเมน น สกฺกา วูปสเมตุํ, อุสฺมาย ปน ปริยาทินฺนาย วูปสมฺมติฯ

๓๘๕. อถายสฺมา สาริปุตฺโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ มหาเสฏฺฐิสฺส เวทนา มารณนฺติกา, น สกฺกา ปฏิพาหิตุํ, อวเสสา กถา นิรตฺถกา, ธมฺมกถมสฺส กเถสฺสามี’’ติฯ อถ นํ ตํ กเถนฺโต **ตสฺมาติหา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา จกฺขุํ ตีหิ คาเหหิ คณฺหโนฺต อุปฺปนฺนํ มารณนฺติกํ เวทนํ ปฏิพาหิตุํ สมโตฺถ นาม นตฺถิ, ตสฺมาฯ **น จกฺขุํ อุปาทิยิสฺสามี**ติ จกฺขุํ ตีหิ คาเหหิ น คณฺหิสฺสามิฯ **น จ เม จกฺขุนิสฺสิตํ วิญฺญาณ**นฺติ วิญฺญาณญฺจาปิ เม จกฺขุนิสฺสิตํ น ภวิสฺสติฯ **น รูป**นฺติ เหฏฺฐา อายตนรูปํ กถิตํ, อิมสฺมึ ฐาเน สพฺพมฺปิ กามภวรูปํ กเถโนฺต เอวมาหฯ

๓๘๖. **น อิธโลก**นฺติ วสนฏฺฐานํ วา ฆาสจฺฉาทนํ วา น อุปาทิยิสฺสามีติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ ปจฺจเยสุ อปริตสฺสนตฺถํ กถิตํฯ **น ปรโลก**นฺติ เอตฺถ ปน มนุสฺสโลกํ ฐเปตฺวา เสสา ปรโลกา นามฯ อิทํ – ‘‘อสุกเทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อสุกฏฺฐาเน ภวิสฺสามิ, อิทํ นาม ขาทิสฺสามิ ภุญฺชิสฺสามิ นิวาเสสฺสามิ ปารุปิสฺสามี’’ติ เอวรูปาย ปริตสฺสนาย ปหานตฺถํ วุตฺตํฯ ตมฺปิ น อุปาทิยิสฺสามิ, น จ เม ตนฺนิสฺสิตํ วิญฺญาณํ ภวิสฺสตีติ เอวํ ตีหิ คาเหหิ ปริโมเจตฺวา เถโร เทสนํ อรหตฺตนิกูเฏน นิฏฺฐเปสิฯ

๓๘๗. **โอลียสี**ติ อตฺตโน สมฺปตฺตึ ทิสฺวา อารมฺมเณสุ พชฺฌสิ อลฺลียสีติฯ อิติ อายสฺมา อานโนฺท – ‘‘อยมฺปิ นาม คหปติ เอวํ สโทฺธ ปสโนฺน มรณภยสฺส ภายติ, อโญฺญ โก น ภายิสฺสตี’’ติ มญฺญมาโน ตสฺส คาฬฺหํ กตฺวา โอวาทํ เทโนฺต เอวมาหฯ **น จ เม เอวรูปี ธมฺมีกถา สุตปุพฺพา**ติ อยํ อุปาสโก – ‘‘สตฺถุ สนฺติกาปิ เม เอวรูปี ธมฺมกถา น สุตปุพฺพา’’ติ วทติ, กึ สตฺถา เอวรูปิ สุขุมํ คมฺภีรกถํ น กเถตีติ? โน น กเถติฯ เอวํ ปน ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ ฉ พาหิรานิ ฉ วิญฺญาณกาเย ฉ ผสฺสกาเย ฉ เวทนากาเย ฉ ธาตุโย ปญฺจกฺขเนฺธ จตฺตาโร อรูเป อิธโลกญฺจ ปรโลกญฺจ ทเสฺสตฺวา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา กถิตกถา เอเตน น สุตปุพฺพา, ตสฺมา เอวํ วทติฯ

อปิจายํ อุปาสโก ทานาธิมุโตฺต ทานาภิรโต พุทฺธานํ สนฺติกํ คจฺฉโนฺต ตุจฺฉหโตฺถ น คตปุโพฺพฯ ปุเรภตฺตํ คจฺฉโนฺต ยาคุขชฺชกาทีนิ คาหาเปตฺวา คจฺฉติ, ปจฺฉาภตฺตํ สปฺปิมธุ

ผาณิตาทีนิฯ ตสฺมึ อสติ วาลิกํ คาหาเปตฺวา คนฺธกุฏิปริเวเณ โอกิราเปติ, ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขิตฺวา เคหํ คโตฯ โพธิสตฺตคติโก กิเรส อุปาสโก, ตสฺมา ภควา จตุวีสติ สํวจฺฉรานิ อุปาสกสฺส เยภุยฺเยน ทานกถเมว กเถสิ – ‘‘อุปาสก, อิทํ ทานํ นาม โพธิสตฺตานํ คตมคฺค, มยฺหมฺปิ คตมคฺค, มยา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ ทานํ ทินฺนํ, ตฺวํ มยา คตมคฺคเมว อนุคจฺฉสี’’ติฯ ธมฺมเสนาปติอาทโย มหาสาวกาปิ อตฺตโน อตฺตโน สนฺติกํ อาคตกาเล ทานกถเมวสฺส กเถนฺติฯ เตเนวาห **น โข คหปติ คิหีนํ โอทาตวสนานํ เอวรูปี ธมฺมีกถา ปฏิภาตี**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – คหปติ คิหีนํ นาม เขตฺตวตฺถุหิรญฺญสุวณฺณทาสีทาสปุตฺตภริยาทีสุ ติโพฺพ อาลโย ติพฺพํ นิกนฺติปริยุฏฺฐานํ , เตสํ – ‘‘เอตฺถ อาลโย น กาตโพฺพ, นิกนฺติ น กาตพฺพา’’ติ กถา น ปฏิภาติ น รุจฺจตีติฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ กสฺมา อุปสงฺกมิ? ตุสิตภวเน กิรสฺส นิพฺพตฺตมตฺตเสฺสว ติคาวุตปฺปมาณํ สุวณฺณกฺขนฺธํ วิย วิโชฺชตมานํ อตฺตภาวํ อุยฺยานวิมานาทิสมฺปตฺติญฺจ ทิสฺวา – ‘‘มหตี อยํ มยฺหํ สมฺปตฺติ, กึ นุ โข เม มนุสฺสปเถ กมฺมํ กต’’นฺติ โอโลเกโนฺต ตีสุ รตเนสุ อธิการํ ทิสฺวา จิเนฺตสิ ‘‘ปมาทฏฺฐานมิทํ เทวตฺตํ นาม, อิมาย หิ เม สมฺปตฺติยา โมทมานสฺส สติสโมฺมโสปิ สิยา, หนฺทาหํ คนฺตฺวา มม เชตวนสฺส เจว ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ตถาคตสฺส จ อริยมคฺคสฺส จ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส จ วณฺณํ กเถตฺวา ตโต อาคนฺตฺวา สมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามี’’ติฯ โส ตถา อกาสิฯ ตํ ทเสฺสตุํ **อถ โข อนาถปิณฺฑิโก**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิสิสงฺฆนิเสวิต**นฺติ ภิกฺขุสงฺฆนิเสวิตํฯ เอวํ ปฐมคาถาย เชตวนสฺส วณฺณํ กเถตฺวา อิทานิ อริยมคฺคสฺส วณฺณํ กเถโนฺต **กมฺมํ วิชฺชา จา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กมฺม**นฺติ มคฺคเจตนาฯ **วิชฺชา**ติ มคฺคปญฺญาฯ **ธโมฺม**ติ สมาธิปกฺขิโก ธโมฺมฯ **สีลํ ชีวิตมุตฺตม**นฺติ สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ อุตฺตมนฺติ ทเสฺสติฯ อถ วา **วิชฺชา**ติ ทิฏฺฐิสงฺกโปฺปฯ **ธโมฺม**ติ วายามสติสมาธโยฯ **สีล**นฺติ วาจากมฺมนฺตาชีวาฯ **ชีวิตมุตฺตม**นฺติ เอตสฺมึ สีเล ปติฏฺฐิตสฺส ชีวิตํ นาม อุตฺตมํฯ **เอเตน มจฺจา สุชฺฌนฺตี**ติ เอเตน อฏฺฐงฺคิเกน มเคฺคน สตฺตา วิสุชฺฌนฺติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา มเคฺคน สุชฺฌนฺติ, น โคตฺตธเนหิ, ตสฺมาฯ **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน สมาธิปกฺขิยํ ธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ ตสฺมึ อริยมเคฺค วิสุชฺฌติ ฯ อถ วา **โยนิโส วิจิเน ธมฺม**นฺติ อุปาเยน ปญฺจกฺขนฺธธมฺมํ วิจิเนยฺยฯ **เอวํ ตตฺถ วิสุชฺฌตี**ติ เอวํ เตสุ จตูสุ สเจฺจสุ วิสุชฺฌติฯ

อิทานิ สาริปุตฺตเตฺถรสฺส วณฺณํ กเถโนฺต **สาริปุโตฺต วา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สาริปุโตฺต วา**ติ อวธารณวจนํฯ เอเตหิ ปญฺญาทีหิ สาริปุโตฺตว เสโยฺยติ วทติฯ **อุปสเมนา**ติ กิเลสอุปสเมนฯ **ปารงฺคโต**ติ นิพฺพานํ คโตฯ โย โกจิ นิพฺพานํ ปโตฺต ภิกฺขุ, โส เอตาวปรโม สิยา, น เถเรน อุตฺตริตโร นาม อตฺถีติ วทติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

อนาถปิณฺฑิโกวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ฉโนฺนวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๘๙. **เอวํ เม สุต**นฺติ ฉโนฺนวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **ฉโนฺน**ติ เอวํนามโก เถโร, น อภินิกฺขมนํ นิกฺขนฺตเตฺถโรฯ **ปฏิสลฺลานา**ติ ผลสมาปตฺติโตฯ **คิลานปุจฺฉกา**ติ คิลานุปฏฺฐานํ นาม

พุทฺธวณฺณิตํ, ตสฺมา เอวมาหฯ **สตฺถ**นฺติ ชีวิตหารกสตฺถํฯ **นาวกงฺขามี**ติ อิจฺฉามิฯ

๓๙๐. **อนุปวชฺช**นฺติ อนุปฺปตฺติกํ อปฺปฏิสนฺธิกํฯ

๓๙๑. **เอตํ มมา**ติอาทีนิ ตณฺหามานทิฏฺฐิคาหวเสน วุตฺตานิฯ **นิโรธํ ทิสฺวา**ติ ขยวยํ ญตฺวาฯ **เนตํ มม เนโสหมสฺมิ น เมโส อตฺตาติ สมนุปสฺสามี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมนุปสฺสามิฯ

๓๙๓. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา มารณนฺติกเวทนํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกนฺต สตฺถํ อาหรามีติ วทติ, ตสฺมาฯ ปุถุชฺชโน อายสฺมา, เตน อิทมฺปิ มนสิ กโรหีติ ทีเปติฯ **นิจฺจกปฺป**นฺติ นิจฺจกาลํฯ **นิสฺสิตสฺสา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นิสฺสิตสฺสฯ **จลิต**นฺติ วิปฺผนฺทิตํ โหติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ กายจิตฺตปสฺสทฺธิ, กิเลสปสฺสทฺธิ นาม โหตีติ อโตฺถฯ **นตี**ติ ตณฺหานติฯ **นติยา อสตี**ติ ภวตฺถาย อาลยนิกนฺติปริยุฏฺฐาเนสุ อสติฯ **อาคติคติ น โหตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อาคติ นาม น โหติ, จุติวเสน คมนํ นาม น โหติฯ **จุตูปปาโต**ติ จวนวเสน จุติ, อุปปชฺชนวเสน อุปปาโตฯ **เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรนา**ติ นยิธ โลเก, น ปรโลเก, น อุภยตฺถ โหติฯ **เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขกิเลสทุกฺขสฺส อยเมว อโนฺต อยํ ปริเจฺฉโท ปริวฏุมภาโว โหติฯ อยเมว หิ เอตฺถ อโตฺถฯ เยปน ''น อุภยมนฺตเรนา''ติ วจนํ คเหตฺวา อนฺตราภวํ อิจฺฉนฺติ, เตสํ อุตฺตรํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๓๙๔. **สตฺถํ อาหเรสี**ติ ชีวิตหารกํ สตฺถํ อาหริ, กณฺฐนาฬึ ฉินฺทิฯ อถสฺส ตสฺมึ ขเณ มรณภยํ โอกฺกมิ, คตินิมิตฺตํ อุปฏฺฐาสิฯ โส อตฺตโน ปุถุชฺชนภาวํ ญตฺวา สํวิโคฺค วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สงฺขาเร ปริคฺคณฺหโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา สมสีสี หุตฺวา ปรินิพฺพายิฯ **สมฺมุขาเยว อนุปวชฺชตา พฺยากตา**ติ กิญฺจาปิ อิทํ เถรสฺส ปุถุชฺชนกาเล พฺยากรณํ โหติ, เอเตน ปน พฺยากรเณน อนนฺตรายมสฺส ปรินิพฺพานํ อโหสิฯ ตสฺมา ภควา ตเมว พฺยากรณํ คเหตฺวา กเถสิฯ **อุปวชฺชกุลานี**ติ อุปสงฺกมิตพฺพกุลานิฯ อิมินา เถโร, – ''ภเนฺต, เอวํ อุปฏฺฐาเกสุ จ อุปฏฺฐายิกาสุ จ วิชฺชมานาสุ โส ภิกฺขุ ตุมฺหากํ สาสเน ปรินิพฺพายิสฺสตี''ติ ปุจฺฉติฯ อถสฺส ภควา กุเลสุ สํสคฺคาภาวํ ทีเปโนฺต **โหนฺติ เหเต สาริปุตฺตา**ติอาทิมาหฯ อิมสฺมึ กิร ฐาเน เถรสฺส กุเลสุ อสํสฏฺฐภาโว ปากโฏ อโหสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ฉโนฺนวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปุโณฺณวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๙๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ ปุโณฺณวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปฏิสลฺลานา**ติ เอกีภาวาฯ **ตํ เจ**ติ ตํ จกฺขุเญฺจว รูปญฺจฯ **นนฺทีสมุทยา ทุกฺขสมุทโย**ติ นนฺทิยา ตณฺหาย สโมธาเนน ปญฺจกฺขนฺธทุกฺขสฺส สโมธานํ โหติฯ อิติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ทุกฺขํ สมุทโยติ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ ทุติยนเย นิโรโธ มโคฺคติ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วิวฏฺฏํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสสิฯ **อิมินา จ ตฺวํ ปุณฺณา**ติ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ เอวํ ตาว วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน เทสนํ อรหตฺเต ปกฺขิปิตฺวา อิทานิ ปุณฺณเตฺถรํ สตฺตสุ ฐาเนสุ สีหนาทํ นทาเปตุํ **อิมินา จ ตฺว**นฺติอาทิมาหฯ

๓๙๖. **จณฺฑา**ติ ทุฏฺฐา กิพฺพิสาฯ **ผรุสา**ติ กกฺขฬาฯ **อโกฺกสิสฺสนฺตี**ติ ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหิ อโกฺกสิสฺสนฺติฯ **ปริภาสิสฺสนฺตี**ติ กึ สมโณ นาม ตฺวํ, อิทญฺจ อิทญฺจ เต กริสฺสา

มาติ ตเชฺชสฺสนฺติฯ **เอวเมตฺถา**ติ เอวํ มยฺหํ เอตฺถ ภวิสฺสติฯ

ทเณฺฑนาติ จตุหเตฺถน ทเณฺฑน วา ฆฏิกมุคฺคเรน วาฯ **สเตฺถนา**ติ เอกโตธาราทินาฯ **สตฺถหารกํ ปริเยสนฺตี**ติ ชีวิตหารกํ สตฺถํ ปริเยสนฺติฯ อิทํ เถโร ตติยปาราชิกวตฺถุสฺมึ อสุภกถํ สุตฺวา อตฺตภาเวน ชิคุจฺฉนฺตานํ ภิกฺขูนํ สตฺถหารกปริเยสนํ สนฺธายาหฯ **ทมูปสเมนา**ติ เอตฺถ **ทโม**ติ อินฺทฺริยสํวราทีนํ เอตํ นามํฯ ‘‘สเจฺจน ทโนฺต ทมสา อุเปโต, เวทนฺตคู วุสิตพฺรหฺมจริโย’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๙๕; สุ. นิ. ๔๖๗) เอตฺถ หิ อินฺทฺริยสํวโร ทโมติ วุโตฺตฯ ‘‘ยทิ สจฺจา ทมา จาคา, ขนฺตฺยา ภิโยฺยธ วิชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๑) เอตฺถ ปญฺญา ทโมติ วุโตฺตฯ ‘‘ทาเนน ทเมน สํยเมน สจฺจวเชฺชนา’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๖; ม. นิ. ๒.๒๒๖) เอตฺถ อุโปสถกมฺมํ ทโมติ วุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต ขนฺติ ทโมติ เวทิตพฺพาฯ **อุปสโม**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ

๓๙๗. **อถ โข อายสฺมา ปุโณฺณ**ติ โก ปเนส ปุโณฺณ, กสฺมา ปเนตฺถ คนฺตุกาโม อโหสีติ ฯ สุนาปรนฺตวาสิโก เอว เอโส, สาวตฺถิยํ ปน อสปฺปายวิหารํ สลฺลเกฺขตฺวา ตตฺถ คนฺตุกาโม อโหสิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – สุนาปรนฺตรเฎฺฐ กิร เอกสฺมึ วาณิชกคาเม เอเต เทฺว ภาตโรฯ เตสุ กทาจิ เชโฎฺฐ ปญฺจ สกฎสตานิ คเหตฺวา ชนปทํ คนฺตฺวา ภณฺฑํ อาหรติ, กทาจิ กนิโฎฺฐฯ อิมสฺมึ ปน สมเย กนิฎฺฐํ ฆเร ฐเปตฺวา เชฎฺฐภาติโก ปญฺจ สกฎสตานิ คเหตฺวา ชนปทจาริกํ จรโนฺต อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนสฺส นาติทูเร สกฎสตฺถํ นิวาเสตฺวา ภุตฺตปาตราโส ปริชนปริวุโต ผาสุกฎฺฐาเน นิสีทิฯ

เตน จ สมเยน สาวตฺถิวาสิโน ภุตฺตปาตราสา อุโปสถงฺคานิ อธิฎฺฐาย สุทฺธุตฺตราสงฺคา คนฺธปุปฺผาทิหตฺถา เยน พุโทฺธ เยน ธโมฺม เยน สโงฺฆ, ตนฺนินฺนา ตโปฺปณา ตปฺปาพฺภารา หุตฺวา ทกฺขิณทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา เชตวนํ คจฺฉนฺติฯ โส เต ทิสฺวา ‘‘กหํ อิเม คจฺฉนฺตี’’ติ เอกมนุสฺสํ ปุจฺฉิฯ กึ ตฺวํ อโยฺย น ชานาสิ, โลเก พุทฺธธมฺมสงฺฆรตนานิ นาม อุปฺปนฺนานิ, อิเจฺจส มหาชโน สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมกถํ โสตุํ คจฺฉตีติฯ ตสฺส พุโทฺธติ วจนํ ฉวิจมฺมาทีนิ ฉินฺทิตฺวา อฎฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ อฎฺฐาสิฯ อถ อตฺตโน ปริชนปริวุโต ตาย ปริสาย สทฺธึ วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถุ มธุรสฺสเรน ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส ปริสปริยเนฺต ฐิโต ธมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ อถ ตถาคเตน กาลํ วิทิตฺวา ปริสาย อุโยฺยชิตาย สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา สฺวาตนาย นิมเนฺตตฺวา ทุติยทิวเส มณฺฑปํ กาเรตฺวา อาสนานิ ปญฺญเปตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา ภุตฺตปาตราโส อุโปสถงฺคานิ อธิฎฺฐาย ภณฺฑาคาริกํ ปโกฺกสาเปตฺวา, เอตฺตกํ ภณฺฑํ วิสฺสชฺชิตํ, เอตฺตกํ น วิสฺสชฺชิตนฺติ สพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา – ‘‘อิมํ สาปเตยฺยํ มยฺหํ กนิฎฺฐสฺส เทหี’’ติ สพฺพํ นิยฺยาเตตฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา กมฺมฎฺฐานปรายโณ อโหสิฯ

อถสฺส กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส กมฺมฎฺฐานํ น อุปฎฺฐาติฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ชนปโท มยฺหํ อสปฺปาโย, ยํนูนาหํ สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สกฎฺฐานเมว คเจฺฉยฺย’’นฺติฯ อถ ปุพฺพณฺหสมเย ปิณฺฑาย จริตฺวา สายนฺหสมเย ปฎิสลฺลานา วุฎฺฐหิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา กมฺมฎฺฐานํ กถาเปตฺวา สตฺต สีหนาเท นทิตฺวา ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อายสฺมา ปุโณฺณ…เป.… วิหรตี’’ติฯ

กตฺถ ปนายํ วิหาสีติ? จตูสุ ฐาเนสุ วิหาสิ, สุนาปรนฺตรฎฺฐํ ตาว ปวิสิตฺวา **อชฺชุหตฺถปพฺพเต** นาม ปวิสิตฺวา วาณิชคามํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ อถ นํ กนิฎฺฐภาตา สญฺชานิตฺวา ภิกฺขํ ทตฺวา, ‘‘ภเนฺต, อญฺญตฺถ อคนฺตฺวา อิเธว วสถา’’ติ ปฎิญฺญํ กาเรตฺวา ตเตฺถว วสาเปสิฯ

ตโต **สมุทฺทคิริวิหารํ** นาม อคมาสิฯ ตตฺถ อยกนฺตปาสาเณหิ ปริจฺฉินฺทิตฺวา กตจงฺกโม อตฺถิ, ตํ โกจิ จงฺกมิตุํ สมตฺโถ นาม นตฺถิฯ ตตฺถ สมุทฺทวีจิโย อาคนฺตฺวา อยกนฺตปาสาเณสุ ปหริตฺวา มหาสทฺทํ กโรนฺติฯ เถโรนํ – ''กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตานํ ผาสุวิหาโร โหตู''ติ สมุทฺทํ นิสฺสทฺทํ กตฺวา อธิฏฺฐาสิฯ

ตโต **มาตุลคิริํ** นาม อคมาสิฯ ตตฺถ สกุณสโงฺฆ อุสฺสโนฺน, รตฺติญฺจ ทิวา จ สโทฺท เอกาพโทฺธว โหติ, เถโร อิมํ ฐานํ อผาสุกนฺติ ตโต **มกุลการามวิหารํ** นาม คโตฯ โส วาณิชคามสฺส นาติทูโร นจฺจาสโนฺน คมนาคมนสมฺปโนฺน วิวิโตฺต อปฺปสโทฺทฯ เถโร อิมํ ฐานํ ผาสุกนฺติ ตตฺถ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานจงฺกมนาทีนิ กาเรตฺวา วสฺสํ อุปคจฺฉิฯ เอวํ จตูสุ ฐาเนสุ วิหาสิฯ

อเถกทิวสํ ตสฺมิํเยว อโนฺตวเสฺส ปญฺจ วาณิชสตานิ ปรสมุทฺทํ คจฺฉามาติ นาวาย ภณฺฑํ ปกฺขิปิํสุฯ นาวาโรหนทิวเส เถรสฺส กนิฏฺฐภาตา เถรํ โภเชตฺวา เถรสฺส สนฺติเก สิกฺขาปทานิ คเหตฺวา วนฺทิตฺวา คจฺฉโนฺต, – ''ภเนฺต, มหาสมุโทฺท นาม อปฺปเมยฺโย อเนกนฺตราโย, อเมฺห อาวเชฺชยฺยาถา''ติ วตฺวา นาวํ อารุหิฯ นาวา อุตฺตมชเวน คจฺฉมานา อญฺญตรํ ทีปกํ ปาปุณิฯ มนุสฺสา ปาตราสํ กริสฺสามาติ ทีปเก โอติณฺณาฯ ตสฺมิํ ทีเป อญฺญํ กิญฺจิ นตฺถิ, จนฺทนวนเมว อโหสิฯ

อเถโก วาสิยา รุกฺขํ อาโกเฏตฺวา โลหิตจนฺทนภาวํ ญตฺวา อาห – ''โภ มยํ ลาภตฺถาย ปรสมุทฺทํ คจฺฉาม, อิโต จ อุตฺตริ ลาโภ นาม นตฺถิ, จตุรงฺคุลมตฺตา ฆฏิกา สตสหสฺสํ อคฺฆติ, หาเรตพฺพกยุตฺตํ ภณฺฑํ หาเรตฺวา จนฺทนสฺส ปูเรมา''ติฯ เต ตถา กริํสุฯ จนฺทนวเน อธิวตฺถา อมนุสฺสา กุชฺฌิตฺวา – ''อิเมหิ อมฺหากํ จนฺทนวนํ นาสิตํ, ฆาเตสฺสาม เน''ติ จิเนฺตตฺวา – ''อิเธว ฆาติเตสุ สพฺพํ วนํ เอกํ กุณปํ ภวิสฺสติ, สมุทฺทมเชฺฌ เนสํ นาวํ โอสีเทสฺสามา''ติ อาหํสุฯ อถ เตสํ นาวํ อารุยฺห มุหุตฺตํ คตกาเลเยว อุปฺปาทิกํ อุฏฺฐเปตฺวา สยมฺปิ เต อมนุสฺสา ภยานกานิ รูปานิ ทสฺสยิํสุฯ ภีตา มนุสฺสา อตฺตโน อตฺตโน เทวตา นมสฺสนฺติฯ เถรสฺส กนิโฏฺฐ จูฬปุณฺณกุฏุมฺพิโก – ''มยฺหํ ภาตา อวสฺสโย โหตู''ติ เถรสฺส นมสฺสมาโน อฏฺฐาสิฯ

เถโรปิ กิร ตสฺมิํเยว ขเณ อาวชฺชิตฺวา เตสํ พฺยสนุปฺปตฺติํ ญตฺวา เวหาสํ อุปฺปติตฺวา สมฺมุเข อฏฺฐาสิฯ อมนุสฺสา เถรํ ทิสฺวา ''อโยฺย ปุณฺณเตฺถโร เอตี''ติ ปกฺกมิํสุ, อุปฺปาทิกํ สนฺนิสีทิฯ เถโร มา ภายถาติ เต อสฺสาเสตฺวา ''กหํ คนฺตุกามตฺถา''ติ ปุจฺฉิฯ ภเนฺต, อมฺหากํ สกฏฺฐานเมว คจฺฉามาติฯ เถโร นาวํ ผเล อกฺกมิตฺวา ''เอเตสํ อิจฺฉิตฏฺฐานํ คจฺฉตู''ติ อธิฏฺฐาสิฯ วาณิชา สกฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตํ ปวตฺติํ ปุตฺตทารสฺส อาโรเจตฺวา ''เอถ เถรํ สรณํ คจฺฉามา''ติ ปญฺจสตา อตฺตโน ปญฺจมาตุคามสเตหิ สทฺธิํ ตีสุ สรเณสุ ปติฏฺฐาย อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสุํฯ ตโต นาวาย ภณฺฑํ โอตาเรตฺวา เถรสฺส เอกํ โกฏฺฐาสํ กตฺวา – ''อยํ, ภเนฺต, ตุมฺหากํ โกฏฺฐาโส''ติ อาหํสุฯ เถโร – ''มยฺหํ วิสุํ โกฏฺฐาสกิจฺจํ นตฺถิ, สตฺถา ปน ตุเมฺหหิ ทิฏฺฐปุโพฺพ''ติฯ น ทิฏฺฐปุโพฺพ, ภเนฺตติฯ เตน หิ อิมินา สตฺถุ มณฺฑลมาฬํ กโรถ, เอวํ สตฺถารํ ปสฺสิสฺสถาติฯ เต สาธุ, ภเนฺตติ เตน จ โกฏฺฐาเสน อตฺตโน จ โกฏฺฐาเสหิ มณฺฑลมาฬํ กาตุํ อารภิํสุฯ

สตฺถาปิ กิร อารทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ปริโภคํ อกาสิฯ อารกฺขมนุสฺสา รตฺติํ โอภาสํ ทิสฺวา ''มเหสกฺขา เทวตา อตฺถี''ติ สญฺญํ กริํสุฯ อุปาสกา มณฺฑลมาฬญฺจ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ เสนาสนานิ นิฏฺฐเปตฺวา ทานสมฺภารํ สเชฺชตฺวา – ''กตํ, ภเนฺต, อเมฺหหิ อตฺตโน กิจฺจํ, สตฺถารํ ปโกฺกสถา''ติ เถรสฺส อาโรเจสุํฯ เถโร สายนฺหสมเย อิทฺธิยา สาวตฺถิํ ปตฺวา, ''ภเนฺต, วาณิช

คามวาสิโน ตุเมฺห ทฏฺฐุกามา, เตสํ อนุกมฺปํ กโรถา’’ติ ภควนฺตํ ยาจิฯ ภควา อธิวาเสสิฯ เถโร ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา สกฏฺฐานเมว ปจฺจาคโตฯ

ภควาปิ อานนฺทเถรํ อามนฺเตสิ , – ‘‘อานนฺท, เสฺว สุนาปรนฺเต วาณิชคาเม ปิณฺฑาย จริสฺสาม, ตฺวํ เอกูนปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ สลากํ เทหี’’ติฯ เถโร สาธุ, ภนฺเตติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา นภจาริกา ภิกฺขู สลากํ คณฺหนฺตูติ อาหฯ ตํทิวสํ กุณฺฑธานเตฺถโร ปฐมํ สลากํ อคฺคเหสิฯ วาณิชคามวาสิโนปิ ‘‘เสฺว กิร สตฺถา อาคมิสฺสตี’’ติ คามมชฺเฌ มณฺฑปํ กตฺวา ทานคฺคํ สชฺชยึสุฯ ภควา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ผลสมาปตฺตึ อเปฺปตฺวา นิสีทิฯ สกฺกสฺส ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ อุณฺหํ อโหสิฯ โส กึ อิทนฺติ อาวชฺเชตฺวา สตฺถุ สุนาปรนฺตคมนํ ทิสฺวา วิสฺสกมฺมํ อามนฺเตสิ – ‘‘ตาต อชฺช ภควา ติมตฺตานิ โยชนสตานิ ปิณฺฑาจารํ กริสฺสติ, ปญฺจ กูฏาคารสตานิ มาเปตฺวา เชตวนทฺวารโกฏฺฐมตฺถเก คมนสชฺชานิ กตฺวา ฐเปหี’’ติฯ โส ตถา อกาสิฯ ภควโต กูฏาคารํ จตุมุขํ อโหสิ, ทฺวินฺนํ อคฺคสาวกานํ ทฺวิมุขานิ, เสสานิ เอกมุขานิฯ สตฺถา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ปฏิปาฏิยา ฐปิตกูฏาคาเรสุ ธุรกูฏาคารํ ปาวิสิฯ เทฺว อคฺคสาวเก อาทึ กตฺวา เอกูนปญฺจภิกฺขุสตานิปิ กูฏาคารํ คนฺตฺวา นิสินฺนา อเหสุํฯ เอกํ ตุจฺฉกูฏาคารํ อโหสิ, ปญฺจปิ กูฏาคารสตานิ อากาเส อุปฺปตึสุฯ

สตฺถา สจฺจพนฺธปพฺพตํ นาม ปตฺวา กูฏาคารํ อากาเส ฐเปสิฯ ตสฺมึ ปพฺพเต สจฺจพโนฺธ นาม มิจฺฉาทิฏฺฐิกตาปโส มหาชนํ มิจฺฉาทิฏฺฐึ อุคฺคณฺหาเปโนฺต ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต หุตฺวา วสติฯ อพฺภนฺตเร จสฺส อโนฺตจาฏิยํ ปทีโป วิย อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสโย ชลติฯ ตํ ทิสฺวา ธมฺมมสฺส กเถสฺสามีติ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ ตาปโส เทสนาปริโยสาเน อรหตฺตํ ปาปุณิ, มเคฺคเนวาสฺส อภิญฺญา อาคตาฯ เอหิภิกฺขุ หุตฺวา อิทฺธิมยปตฺตจีวรธโร หุตฺวา กูฏาคารํ ปาวิสิฯ

ภควา กูฏาคารคเตหิ ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ วาณิชคามํ คนฺตฺวา กูฏาคารานิ อทิสฺสมานานิ กตฺวา วาณิชคามํ ปาวิสิฯ วาณิชา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มหาทานํ ทตฺวา สตฺถารํ มกุลการามํ นยึสุฯ สตฺถา มณฺฑลมาฬํ ปาวิสิฯ มหาชโน ยาว สตฺถา ภตฺตทรถํ ปฏิปสฺสเมฺภติ, ตาว ปาตราสํ กตฺวา อุโปสถงฺคานิ สมาทาย พหุํ คนฺธญฺจ ปุปฺผญฺจ อาทาย ธมฺมสฺสวนตฺถาย อารามํ ปจฺจาคมาสิฯ สตฺถา ธมฺมํ เทเสสิฯ มหาชนสฺส พนฺธนโมโกฺข ชาโต, มหนฺตํ พุทฺธโกลาหลํ อโหสิฯ

สตฺถา มหาชนสฺส สงฺคหตฺถํ กติปาหํ ตเตฺถว วสิ, อรุณํ ปน มหาคนฺธกุฏิยํเยว อุฏฺฐเปสิฯ ตตฺถ กติปาหํ วสิตฺวา วาณิชคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา ‘‘ตฺวํ อิเธว วสาหี’’ติ ปุณฺณเตฺถรํ นิวเตฺตตฺวา อนฺตเร นมฺมทานที นาม อตฺถิ, ตสฺสา ตีรํ อคมาสิฯ นมฺมทานาคราชา สตฺถุ ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา นาคภวนํ ปเวเสตฺวา ติณฺณํ รตนานํ สกฺการํ อกาสิฯ สตฺถา ตสฺส ธมฺมํ กเถตฺวา นาคภวนา นิกฺขมิฯ โส – ‘‘มยฺหํ, ภนฺเต, ปริจริตพฺพํ เทถา’’ติ ยาจิ, ภควา นมฺมทานทีตีเร ปทเจติยํ ทเสฺสสิฯ ตํ วีจีสุ อาคตาสุ ปิธียติ, คตาสุ วิวรียติ, มหาสกฺการปฺปตฺตํ อโหสิฯ สตฺถา ตโต นิกฺขมฺม สจฺจพนฺธปพฺพตํ คนฺตฺวา สจฺจพนฺธํ อาห – ‘‘ตยา มหาชโน อปายมเคฺค โอตาริโต, ตฺวํ อิเธว วสิตฺวา เอเตสํ ลทฺธึ วิสฺสชฺชาเปตฺวา นิพฺพานมเคฺค ปติฏฺฐาเปหี’’ติฯ โสปิ ปริจริตพฺพํ ยาจิฯ สตฺถา ฆนปิฏฺฐิปาสาเณ อลฺลมตฺติกปิณฺฑมฺหิ ลญฺฉนํ วิย ปทเจติยํ ทเสฺสสิ, ตโต เชตวนเมว คโตฯ เอตมตฺถํ สนฺธาย **เตเนวนฺตรวเสฺสนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปรินิพฺพายีติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ มหาชโน เถรสฺส สตฺต ทิวสานิ สรีรปูชํ กตฺวา พหูนิ คนฺธกฏฺฐานิ สโมธาเนตฺวา สรีรํ ฌาเปตฺวา ธาตุโย อาทาย เจติยํ

อกาสิฯ **สมฺพหุลา ภิกฺขู**ติ เถรสฺส อาฬ้าหเน ฐิตภิกฺขูฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ปุโณฺณวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. นนฺทโกวาทสุตฺตวณฺณนา

๓๙๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ นนฺทโกวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **เตน โข ปน สมเยนา**ติ ภควา มหาปชาปติยา ยาจิโต ภิกฺขุนิสงฺฆํ อุโยฺยเชตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา – ‘‘เถรา ภิกฺขู วาเรน ภิกฺขุนิโย โอวทนฺตู’’ติ สงฺฆสฺส ภารํ อกาสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปริยาเยนา**ติ วาเรนฯ **น อิจฺฉตี**ติ อตฺตโน วาเร สมฺปตฺเต ทูรํ คามํ วา คนฺตฺวา สูจิกมฺมาทีนิ วา อารภิตฺวา ‘‘อยํ นามสฺส ปปโญฺจ’’ติ วทาเปสิฯ อิมํ ปน ปริยาเยน โอวาทํ ภควา นนฺทกเตฺถรเสฺสว การณา อกาสิฯ กสฺมา? อิมาสญฺหิ ภิกฺขุนีนํ เถรํ ทิสฺวา จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ ปสีทติฯ เตน ตา ตสฺส โอวาทํ สมฺปฏิจฺฉิตุกามา, ธมฺมกถํ โสตุกามาฯ ตสฺมา ภควา – ‘‘นนฺทโก อตฺตโน วาเร สมฺปเตฺต โอวาทํ ทสฺสติ, ธมฺมกถํ กเถสฺสตี’’ติ วาเรน โอวาทํ อกาสิฯ เถโร ปน อตฺตโน วารํ น กโรติ, กสฺมาติ เจ? ตา กิร ภิกฺขุนิโย ปุเพฺพ เถรสฺส ชมฺพุทีเป รชฺชํ กาเรนฺตสฺส โอโรธา อเหสุํฯ เถโร ปุเพฺพนิวาสญาเณน ตํ การณํ ญตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘มํ อิมสฺส ภิกฺขุนิสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสินฺนํ อุปมาโย จ การณานิ จ อาหริตฺวา ธมฺมํ กถยมานํ ทิสฺวา อโญฺญ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภี ภิกฺขุ อิมํ การณํ โอโลเกตฺวา ‘อายสฺมา นนฺทโก ยาวชฺชทิวสา โอโรเธ น วิสฺสเชฺชติ, โสภตายมายสฺมา โอโรธปริวุโต’ติ วตฺตพฺพํ มเญฺญยฺยา’’ติฯ เอตมตฺถํ สมฺปสฺสมาโน เถโร อตฺตโน วารํ น กโรติฯ อิมาสญฺจ กิร ภิกฺขุนีนํ เถรเสฺสว เทสนา สปฺปายา ภวิสฺสตีติ ญตฺวา **อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ นนฺทกํ อามเนฺตสิ**ฯ

ตาสํ ภิกฺขุนีนํ ปุเพฺพ ตสฺส โอโรธภาวชานนตฺถํ อิทํ วตฺถุํ – ปุเพฺพ กิร พาราณสิยํ ปญฺจ ทาสสตานิ ปญฺจ ทาสิสตานิ จาติ ชงฺฆสหสฺสํ เอกโตว กมฺมํ กตฺวา เอกสฺมิํ ฐาเน วสิฯ อยํ นนฺทกเตฺถโร ตสฺมิํ กาเล เชฏฺฐกทาโส โหติ , โคตมี เชฏฺฐกทาสีฯ สา เชฏฺฐกทาสสฺส ปาทปริจาริกา อโหสิ ปณฺฑิตา พฺยตฺตาฯ ชงฺฆสหสฺสมฺปิ ปุญฺญกมฺมํ กโรนฺตํ เอกโต กโรติฯ อถ วสฺสูปนายิกสมเย ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธา นนฺทมูลกปพฺภารโต อิสิปตเน โอตริตฺวา นคเร ปิณฺฑาย จริตฺวา อิสิปตนเมว คนฺตฺวา – ‘‘วสฺสูปนายิกกุฏิยา อตฺถาย หตฺถกมฺมํ ยาจิสฺสามา’’ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา สายนฺหสมเย นครํ ปวิสิตฺวา เสฏฺฐิสฺส ฆรทฺวาเร อฏฺฐํสุฯ เชฏฺฐกทาสี กุฏํ คเหตฺวา อุทกติตฺถํ คจฺฉนฺตี ปเจฺจกพุเทฺธ นครํ ปวิสเนฺต อทฺทสฯ เสฏฺฐิ เตสํ อาคตการณํ สุตฺวา ‘‘อมฺหากํ โอกาโส นตฺถิ, คจฺฉนฺตู’’ติ อาหฯ

อถ เต นครา นิกฺขมเนฺต เชฏฺฐกทาสี กุฏํ คเหตฺวา ปวิสนฺตี ทิสฺวา กุฏํ โอตาเรตฺวา วนฺทิตฺวา โอนมิตฺวา มุขํ ปิธาย – ‘‘อยฺยา นครํ ปวิฏฺฐมตฺตาว นิกฺขนฺตา, กิํ นุ โข’’ติ ปุจฺฉิฯ วสฺสูปนายิกกุฏิยา หตฺถกมฺมํ ยาจิตุํ อาคมิมฺหาติฯ ลทฺธํ, ภเนฺตติฯ น ลทฺธํ อุปาสิเกติ? กิํ ปเนสา กุฏิ อิสฺสเรเหว กาตพฺพา, ทุคฺคเตหิปิ สกฺกา กาตุนฺติฯ เยน เกนจิ สกฺกาติ? สาธุ, ภเนฺต, มยํ กริสฺสามฯ เสฺว มยฺหํ ภิกฺขํ คณฺหถาติ นิมเนฺตตฺวา อุทกํ เนตฺวา ปุน กุฏํ คเหตฺวา อาคมฺม ติตฺถมเคฺค ฐตฺวา อาคตา อวเสสทาสิโย ‘‘เอเตฺถว โหถา’’ติ วตฺวา สพฺพาสํ อาคตกาเล อาห – ‘‘อมฺม กิํ นิจฺจเมว ปรสฺส ทาสกมฺมํ กริสฺสถ, อุทาหุ ทาสภาวโต มุจฺจิตุํ อิจฺฉถา’’ติ? อเชฺชว มุจฺจิตุมิจฺฉาม อเยฺยติฯ ยทิ เอวํ มยา ปญฺจ ปเจฺจกพุทฺธา หตฺถกมฺมํ อลภนฺตา สฺวาตนาย นิ

มนฺติตา, ตุมฺหากํ สามิเกหิ เอกทิวสํ หตฺถกมฺมํ ทาเปถาติฯ ตา สาธูติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สายํ อฏวิโต อาคตกาเล สามิกานํ อาโรเจสุํฯ เต สาธูติ เชฏฺฐกทาสสฺส เคหทฺวาเร สนฺนิปตึสุฯ

อถ เน เชฏฺฐกทาสี เสฺว ตาตา ปเจฺจกพุทฺธานํ หตฺถกมฺมํ เทถาติ อานิสํสํ อาจิกฺขิตฺวา เยปิ น กาตุกามา, เต คาเฬฺหน โอวาเทน ตเชฺชตฺวา ปฏิจฺฉาเปสิฯ สา ปุนทิวเส ปเจฺจกพุทฺธานํ ภตฺตํ ทตฺวา สเพฺพสํ ทาสปุตฺตานํ สญฺญํ อทาสิฯ เต ตาวเทว อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ทพฺพสมฺภาเร สโมธาเนตฺวา สตํ สตํ หุตฺวา เอเกกกุฏึ เอเกกจงฺกมนาทิปริวารํ กตฺวา มญฺจปีฐปานียปริโภชนียภาชนาทีนิ ฐเปตฺวา ปเจฺจกพุเทฺธ เตมาสํ ตตฺถ วสนตฺถาย ปฏิญฺญํ กาเรตฺวา วารภิกฺขํ ปฏฺฐเปสุํฯ โย อตฺตโน วารทิวเส น สโกฺกติฯ ตสฺส เชฏฺฐกทาสี สกเคหโต อาหริตฺวา เทติฯ เอวํ เตมาสํ ชคฺคิตฺวา เชฏฺฐกทาสี เอเกกํ ทาสํ เอเกกํ สาฏกํ วิสฺสชฺชาเปสิฯ ปญฺจ ถูลสาฏกสตานิ อเหสุํฯ ตานิ ปริวตฺตาเปตฺวา ปญฺจนฺนํ ปเจฺจกพุทฺธานํ ติจีวรานิ กตฺวา อทาสิฯ ปเจฺจกพุทฺธา ยถาผาสุกํ อคมํสุฯ ตมฺปิ ชงฺฆสหสฺสํ เอกโต กุสลํ กตฺวา กายสฺส เภทา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ ตานิ ปญฺจ มาตุคามสตานิ กาเลน กาลํ เตสํ ปญฺจนฺนํ ปุริสสตานํ เคเห โหนฺติ, กาเลน กาลํ สพฺพาปิ เชฏฺฐกทาสปุตฺตเสฺสว เคเห โหนฺติฯ อถ เอกสฺมึ กาเล เชฏฺฐกทาสปุโตฺต เทวโลกโต จวิตฺวา ราชกุเล นิพฺพโตฺตฯ ตาปิ ปญฺจสตา เทวกญฺญา มหาโภคกุเลสุ นิพฺพตฺติตฺวา ตสฺส รเชฺช ฐิตสฺส เคหํ อคมํสุฯ เอเตน นิยาเมน สํสรนฺติโย อมฺหากํ ภควโต กาเล โกลิยนคเร เทวทหนคเร จ ขตฺติยกุเลสุ นิพฺพตฺตาฯ

นนฺทกเตฺถโรปิ ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต, เชฏฺฐกทาสิธีตา วยํ อาคมฺม สุโทฺธทนมหาราชสฺส อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐิตา, อิตราปิ เตสํ เตสํ ราชปุตฺตานํเยว ฆรํ คตาฯ ตาสํ สามิกา ปญฺจสตา ราชกุมารา อุทกจุมฺพฏกลเห สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปพฺพชิตา, ราชธีตโร เตสํ อุกฺกณฺฐนตฺถํ สาสนํ เปเสสุํฯ เต อุกฺกณฺฐิเต ภควา กุณาลทหํ เนตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐเปตฺวา มหาสมยทิวเส อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิฯ ตาปิ ปญฺจสตา ราชธีตโร นิกฺขมิตฺวา มหาปชาปติยา สนฺติเก ปพฺพชึสุฯ อยมายสฺมา นนฺทโก เอตฺตาว ตา ภิกฺขุนิโยติ เอวเมตํ วตฺถุ ทีเปตพฺพํฯ

ราชการาโมติ ปเสนทินา การิโต นครสฺส ทกฺขิณทิสาภาเค ถูปารามสทิเส ฐาเน วิหาโรฯ

๓๙๙. สมฺมปฺปญฺญาย สุทิฏฺฐนฺติ เหตุนา การเณน วิปสฺสนาปญฺญาย ยาถาวสรสโต ทิฏฺฐํฯ

๔๐๑. ตชฺชํ ตชฺชนฺติ ตํสภาวํ ตํสภาวํ, อตฺถโต ปน ตํ ตํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ ตา ตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ

๔๐๒. ปเคว*ส***ฺส ฉายา**ติ มูลาทีนิ นิสฺสาย นิพฺพตฺตา ฉายา ปฐมตรํเยว อนิจฺจาฯ

๔๑๓. อนุปหจฺจาติ อนุปหนิตฺวาฯ ตตฺถ มํสํ ปิณฺฑํ ปิณฺฑํ กตฺวา จมฺมํ อลฺลิยาเปโนฺต มํสกายํ อุปหนติ นามฯ จมฺมํ พทฺธํ พทฺธํ กตฺวา มํเส อลฺลิยาเปโนฺต มํสกายํ อุปหนติ นามฯ เอวํ อกตฺวาฯ **วิลิมํสํ นฺหารุพนฺธน**นฺติ สพฺพจเมฺม ลคฺควิลีปนมํสเมวฯ **อนฺตรากิเลสสํโยชนพนฺธน**นฺติ สพฺพํ อนฺตรกิเลสเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ

๔๑๔. **สตฺต โข ปนิเม**ติ กสฺมา อาหาติ? ยา หิ เอสา ปญฺญา กิเลเส ฉินฺทตีติ วุตฺตา, สา น เอกิกาว อตฺตโน ธมฺมตาย ฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ ยถา ปน กุฐารี น อตฺตโน ธมฺมตาย เฉชฺชํ ฉินฺทติ, ปุริสสฺส ตชฺชํ วายามํ ปฏิเจฺจว ฉินฺทติ, เอวํ น วินา ฉหิ โพชฺฌเงฺคหิ ปญฺญา กิเลเส ฉินฺทิตุํ สโกฺกติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **เตน หี**ติ เยน การเณน ตยา ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, ฉ พาหิรานิ , ฉ วิญฺญาณกาเย, ทีโปปมํ, รุโกฺขปมํ, คาวูปมญฺจ ทเสฺสตฺวา สตฺตหิ โพชฺฌเงฺคหิ อาสวกฺขเยน เทสนา นิฏฺฐปิตา, เตน การเณน ตฺวํ เสฺวปิ ตา ภิกฺขุนิโย เตเนว โอวาเทน โอวเทยฺยาสีติฯ

๔๑๕. **สา โสตาปนฺนา**ติ ยา สา คุเณหิ สพฺพปจฺฉิมิกา, สา โสตาปนฺนาฯ เสสา ปน สกทาคามิอนาคามินิโย จ ขีณาสวา จฯ ยทิ เอวํ กถํ ปริปุณฺณสงฺกปฺปาติฯ อชฺฌาสยปาริปูริยาฯ ยสฺสา หิ ภิกฺขุนิยา เอวมโหสิ – ‘‘กทา นุ โข อหํ อยฺยสฺส นนฺทกสฺส ธมฺมเทสนํ สุณนฺตี ตสฺมิํเยว อาสเน โสตาปตฺติผลํ สจฺฉิกเรยฺย’’นฺติ, สา โสตาปตฺติผลํ สจฺฉากาสิฯ ยสฺสา อโหสิ ‘‘สกทาคามิผลํ อนาคามิผลํ อรหตฺต’’นฺติ, สา อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ เตนาห ภควา ‘‘อตฺตมนา เจว ปริปุณฺณสงฺกปฺปา จา’’ติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

นนฺทโกวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๔๑๖. **เอวํ เม สุต**นฺติ ราหุโลวาทสุตฺตํฯ ตตฺถ **วิมุตฺติปริปาจนียา**ติ วิมุตฺติํ ปริปาเจนฺตีติ วิมุตฺติปริปาจนียาฯ **ธมฺมา**ติ ปนฺนรส ธมฺมาฯ เต สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิสุทฺธิการณวเสน เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สเทฺธ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ปสาทนีเย สุตฺตเนฺต ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ กุสีเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต อารทฺธวีริเย ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต สมฺมปฺปธาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ วีริยินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ มุฏฺฐสฺสตี ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต อุปฏฺฐิตสฺสตี ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต สติปฏฺฐาเน ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สตินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติ ฯ อสมาหิเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต สมาหิเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ฌานวิโมเกฺข ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ สมาธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ ทุปฺปเญฺญ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต ปญฺญวเนฺต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต คมฺภีรญาณจริยํ ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ตีหากาเรหิ ปญฺญินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ อิติ อิเม ปญฺจ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต ปญฺจ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต ปญฺจ สุตฺตนฺตกฺขเนฺธ ปจฺจเวกฺขโต อิเมหิ ปนฺนรสหิ อาการเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๘๕)ฯ

อปเรปิ ปนฺนรส ธมฺมา วิมุตฺติปริปาจนียา – สทฺธาทีนิ ปญฺจิมานิ อินฺทฺริยานิ, อนิจฺจสญฺญา, อนิเจฺจ ทุกฺขสญฺญา, ทุเกฺข อนตฺตสญฺญา, ปหานสญฺญา, วิราคสญฺญาติ, อิมา ปญฺจ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, เมฆิยเตฺถรสฺส กถิตา กลฺยาณมิตฺตตาทโย ปญฺจธมฺมาติฯ กาย ปน เวลาย ภควโต เอตทโหสีติฯ ปจฺจูสสมเย โลกํ โวโลเกนฺตสฺสฯ

๔๑๙. **อเนกานํ เทวตาสหสฺสาน**นฺติ อายสฺมตา ราหุเลน ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปาทมูเล ปาลิตนาคราชกาเล ปตฺถนํ ปฏฺฐเปเนฺตน สทฺธึ ปตฺถนํ ปฏฺฐปิตเทวตาเยวฯ ตาสุ ปน กาจิ ภูมฏฺฐกา เทวตา, กาจิ อนฺตลิกฺขกา, กาจิ จาตุมหาราชิกา, กาจิ เทวโลเก, กาจิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตาฯ อิมสฺมึ ปน ทิวเส สพฺพา เอกฏฺฐาเน อนฺธวนสฺมิํเยว สนฺนิปติตาฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ อุปาลิโอวาท- (ม. นิ. ๒.๖๙) ทีฆนขสุเตฺตสุ (ม. นิ. ๒.๒๐๖) ปฐมมโคฺค ธมฺมจกฺขุนฺติ วุโตฺต, พฺรหฺมายุสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๓๙๕) ตีณิ ผลานิ, อิมสฺมึ สุเตฺต จตฺตาโร มคฺคา, จตฺตาริ จ ผลานิ ธมฺมจกฺขุนฺติ เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ หิ กาจิ เทวตา โสตาปนฺนา อเหสุํ, กาจิ สกทาคามี, อนาคามี, ขีณาสวาฯ ตาสญฺจ ปน เทวตานํ เอตฺตกาติ คณนวเสน ปริเจฺฉโท นตฺถิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ฉฉกฺกสุตฺตวณฺณนา

๔๒๐. **เอวํ เม สุต**นฺติ ฉฉกฺกสุตฺตํฯ ตตฺถ **อาทิกลฺยาณ**นฺติอาทิมฺหิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ นิโทฺทสํ กตฺวา เทเสสฺสามิฯ มชฺฌปริโยสาเนสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ภควา อริยวํสํ นวหิ, มหาสติปฏฺฐานํ สตฺตหิ, มหาอสฺสปุรํ สตฺตหิเยว ปเทหิ โถเมสิฯ อิทํ ปน สุตฺตํ นวหิ ปเทหิ โถเมสิฯ

เวทิตพฺพานีติ สหวิปสฺสเนน มเคฺคน ชานิตพฺพานิฯ มนายตเนน เตภูมกจิตฺตเมว กถิตํ, ธมฺมายตเนน พหิทฺธา เตภูมกธมฺมา จ, มโนวิญฺญาเณน ฐเปตฺวา เทฺว ปญฺจวิญฺญาณานิ เสสํ พาวีสติวิธํ โลกิยวิปากจิตฺตํฯ ผสฺสเวทนา ยถาวุตฺตวิปากวิญฺญาณสมฺปยุตฺตาวฯ **ตณฺหา**ติ วิปากเวทนาปจฺจยา ชวนกฺขเณ อุปฺปนฺนตณฺหาฯ

๔๒๒. **จกฺขุ อตฺตา**ติ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ เหฏฺฐา กถิตานญฺหิ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ อนตฺตภาวทสฺสนตฺถํ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ ตตฺถ **น อุปปชฺชตี**ติ น ยุชฺชติฯ **เวตี**ติ วิคจฺฉติ นิรุชฺฌติฯ

๔๒๔. **อยํ โข ปน, ภิกฺขเว**ติ อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธิฯ อยญฺหิ เทสนา ติณฺณํ คาหานํ วเสน วฏฺฏํ ทเสฺสตุํ อารทฺธาฯ ทุกฺขํ สมุทโยติ ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วฏฺฏํ ทเสฺสตุนฺติปิ วทนฺติเยวฯ **เอตํ มมา**ติอาทีสุ ตณฺหามานทิฏฺฐิคาหาว เวทิตพฺพาฯ **สมนุปสฺสตี**ติ คาหตฺตยวเสน ปสฺสติฯ

เอวํ วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ติณฺณํ คาหานํ ปฏิปกฺขวเสน, นิโรโธ มโคฺคติ อิเมสํ วา ทฺวินฺนํ สจฺจานํ วเสน วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **อยํ โข ปนา**ติอาทิมาหฯ **เนตํ มมา**ติอาทีนิ ตณฺหาทีนํ ปฏิเสธวจนานิฯ **สมนุปสฺสตี**ติ อนิจฺจํ ทุกฺขมนตฺตาติ ปสฺสติฯ

๔๒๕. เอวํ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ติณฺณํ อนุสยานํ วเสน ปุน วฏฺฏํ ทเสฺสตุํ **จกฺขุญฺจ, ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อภินนฺทตี**ติอาทีนิ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสเนว วุตฺตานิฯ **อนุเสตี**ติ อปฺปหีโน โหติฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ วฏฺฏทุกฺขกิเลสทุกฺขสฺสฯ

๔๒๖. เอวํ ติณฺณํ อนุสยานํ วเสน วฏฺฏํ กเถตฺวา อิทานิ เตสํ ปฏิเกฺขปวเสน วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต ปุน จกฺขุญฺจาติอาทิมาหฯ **อวิชฺชํ ปหายา**ติ วฏฺฏมูลิกํ อวิชฺชํ ปชหิตฺวาฯ **วิชฺช**นฺติ อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อุปฺปาเทตฺวาฯ

๔๒๗. **ฐานเมตํ วิชฺชตี**ติ เอตฺตเกเนว กถามเคฺคน วฏฺฏวิวฏฺฏวเสน เทสนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ปุน ตเทว สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต **เอวํ ปสฺสํ, *ภิกฺขเว***ติอาทิมาหฯ ***สฏฺฐิมตฺตานํ ภิกฺขูน***นฺติ เอตฺถ อนจฺฉริยเมตํ, ยํ สยเมว ตถาคเต เทเสเนฺต สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาฯ อิมญฺหิ สุตฺตํ ธมฺมเสนาปติมฺหิ กเถเนฺตปิ สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา, มหาโมคฺคลฺลาเน กเถเนฺตปิ, อสีติมหาเถเรสุ กเถเนฺตสุปิ ปตฺตา เอวฯ เอตมฺปิ อนจฺฉริยํฯ มหาภิญฺญปฺปตฺตา หิ เต สาวกาฯ

อปรภาเค ปน ตมฺพปณฺณิทีเป มาเลยฺยเทวเตฺถโร นาม เหฏฺฐา โลหปาสาเท อิทํ สุตฺตํ กเถสิฯ ตทาปิ สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาฯ ยถา จ โลหปาสาเท, เอวํ เถโร มหามณฺฑเปปิ อิทํ สุตฺตํ กเถสิฯ มหาวิหารา นิกฺขมิตฺวา เจติยปพฺพตํ คโต, ตตฺถาปิ กเถสิฯ ตโต สากิยวํสวิหาเร, กูฏาลิวิหาเร, อนฺตรโสเพฺภ, มุตฺตงฺคเณ, วาตกปพฺพเต, ปาจินฆรเก, ทีฆวาปิยํ, โลกนฺทเร, โนมณฺฑลตเล กเถสิฯ เตสุปิ ฐาเนสุ สฏฺฐิ สฏฺฐิ ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาฯ ตโต นิกฺขมิตฺวา ปน เถโร จิตฺตลปพฺพตํ คโตฯ ตทา จ จิตฺตลปพฺพตวิหาเร อติเรกสฏฺฐิวโสฺส มหาเถโร, โปกฺขรณิยํ กุรุวกติตฺถํ นาม ปฏิจฺฉนฺนฏฺฐานํ อตฺถิ, ตตฺถ เถโร นฺหายิสฺสามีติ โอติโณฺณฯ เทวเตฺถโร ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา นฺหาเปมิ, ภเนฺตติ อาหฯ เถโร ปฏิสนฺถาเรเนว – ‘‘มาเลยฺยเทโว นาม อตฺถีติ วทนฺติ, โส อยํ ภวิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ตฺวํ เทโวติ อาหฯ อาม, ภเนฺตติฯ สฏฺฐิวสฺสทฺธานํ เม, อาวุโส, โกจิ สรีรํ หเตฺถน ผุสิตุํ นาม น ลภิ, ตฺวํ ปน นฺหาเปหีติ อุตฺตริตฺวา ตีเร นิสีทิฯ

เถโร สพฺพมฺปิ หตฺถปาทาทิปริกมฺมํ กตฺวา มหาเถรํ นฺหาเปสิฯ ตํ ทิวสญฺจ ธมฺมสฺสวนทิวโส โหติฯ อถ มหาเถโร – ‘‘เทว อมฺหากํ ธมฺมทานํ ทาตุํ วฏฺฏตี’’ติ อาหฯ เถโร สาธุ, ภเนฺตติ สมฺปฏิจฺฉิฯ อตฺถงฺคเต สูริเย ธมฺมสฺสวนํ โฆเสสุํฯ อติกฺกนฺตสฏฺฐิวสฺสาว สฏฺฐิ มหาเถรา ธมฺมสฺสวนตฺถํ อคมํสุฯ เทวเตฺถโร สรภาณาวสาเน อิมํ สุตฺตํ อารภิ, สุตฺตนฺตปริโยสาเน จ สฏฺฐิ มหาเถรา อรหตฺตํ ปาปุณิํสุฯ ตโต ติสฺสมหาวิหารํ คนฺตฺวา กเถสิ, ตสฺมิมฺปิ สฏฺฐิ เถราฯ ตโต นาคมหาวิหาเร กาฬกจฺฉคาเม กเถสิ, ตสฺมิมฺปิ สฏฺฐิ เถราฯ ตโต กลฺยาณิํ คนฺตฺวา ตตฺถ จาตุทฺทเส เหฏฺฐาปาสาเท กเถสิ, ตสฺมิมฺปิ สฏฺฐิ เถราฯ อุโปสถทิวเส อุปริปาสาเท กเถสิ, ตสฺมิมฺปิ สฏฺฐิ เถราติ เอวํ เทวเตฺถเรเยว อิทํ สุตฺตํ กเถเนฺต สฏฺฐิฏฺฐาเนสุ สฏฺฐิ สฏฺฐิ ชนา อรหตฺตํ ปตฺตาฯ

อมฺพิลกาฬกวิหาเร ปน ติปิฏกจูฬนาคเตฺถเร อิมํ สุตฺตํ กเถเนฺต มนุสฺสปริสา คาวุตํ อโหสิ, เทวปริสา โยชนิกาฯ สุตฺตปริโยสาเน สหสฺสภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา, เทเวสุ ปน ตโต ตโต เอเกโกว ปุถุชฺชโน อโหสีติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ฉฉกฺกสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. มหาสฬายตนิกสุตฺตวณฺณนา

๔๒๘. **เอวํ เม สุต**นฺติ มหาสฬายตนิกสุตฺตํฯ ตตฺถ **มหาสฬายตนิก**นฺติ มหนฺตานํ ฉนฺนํ อายตนานํ โชตกํ ธมฺมปริยายํฯ

๔๒๙. **อชาน**นฺติ สหวิปสฺสเนน มเคฺคน อชานโนฺตฯ **อุปจยํ คจฺฉนฺตี**ติ วุฑฺฒึ คจฺฉนฺติ, วสิภาวํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **กายิกา**ติ ปญฺจทฺวาริกทรถาฯ **เจตสิกา**ติ มโนทฺวาริกทรถาฯ **สนฺตาปาที**สุปิ เอเสว นโยฯ

๔๓๐. **กายสุข**นฺติ ปญฺจทฺวาริกสุขํฯ **เจโตสุข**นฺติ มโนทฺวาริกสุขํฯ เอตฺถ จ ปญฺจทฺวาริกชวเนน สมาปชฺชนํ วา วุฎฺฐานํ วา นตฺถิ, อุปฺปนฺนมตฺตกเมว โหติฯ มโนทฺวาริเกน สพฺพํ โหติฯ อยญฺจ มคฺควุฎฺฐานสฺส ปจฺจยภูตา พลววิปสฺสนา, สาปิ มโนทฺวาริเกเนว โหติฯ

๔๓๑. **ตถาภูตสฺสา**ติ กุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตเจโตสุขสมงฺคีภูตสฺสฯ **ปุเพฺพว โข ปนสฺสา**ติ อสฺส ภิกฺขุโน วาจากมฺมนฺตาชีวา ปุพฺพสุทฺธิกา นาม อาทิโต ปฎฺฐาย ปริสุทฺธาว โหนฺติฯ ทิฎฺฐิสงฺกปฺปวายามสติสมาธิสงฺขาตานิ ปน ปญฺจงฺคานิ สพฺพตฺถกการาปกงฺคานิ นามฯ เอวํ โลกุตฺตรมโคฺค อฎฺฐงฺคิโก วา สตฺตงฺคิโก วา โหติฯ

วิตณฺฑวาที ปน ''ยา ยถาภูตสฺส ทิฎฺฐี''ติ อิมเมว สุตฺตปเทสํ คเหตฺวา ''โลกุตฺตรมโคฺค ปญฺจงฺคิโก''ติ วทติฯ โส – ''เอวมสฺสายํ อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตี''ติ อิมินา อนนฺตรวจเนเนว ปฎิเสธิตโพฺพฯ อุตฺตริ จ เอวํ สญฺญาเปตโพฺพ – โลกุตฺตรมโคฺค ปญฺจงฺคิโก นาม นตฺถิ, อิมานิ ปน ปญฺจ สพฺพตฺถกการาปกงฺคานิ มคฺคกฺขเณ วิรติวเสน ปูเรนฺติฯ ''ยา จตูหิ วจีทุจฺจริเตหิ อารติ วิรตี''ติ เอวํ วุตฺตวิรตีสุ หิ มิจฺฉาวาจํ ปชหติ, สมฺมาวาจํ ภาเวติ, เอวํ สมฺมาวาจํ ภาเวนฺตสฺส อิมานิ ปญฺจงฺคิกานิ น วินา, สเหว วิรติยา ปูเรนฺติฯ สมฺมากมฺมนฺตาชีเวสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ วจีกมฺมาทีนิ อาทิโต ปฎฺฐาย ปริสุทฺธาเนว วฎฺฎนฺติฯ อิมานิ ปน ปญฺจ สพฺพตฺถกการาปกงฺคานิ วิรติวเสน ปริปูเรนฺตีติ ปญฺจงฺคิโก มโคฺค นาม นตฺถิฯ สุภทฺทสุเตฺตปิ (ที. นิ. ๒.๒๑๔) เจตํ วุตฺตํ – ''ยสฺมึ โข, สุภทฺท, ธมฺมวินเย อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค''ติฯ อเญฺญสุ จ อเนเกสุ สุตฺตสเตสุ อฎฺฐงฺคิโกว มโคฺค อาคโตติฯ

๔๓๓. **จตฺตาโรปิ สติปฎฺฐานา**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตาว จตฺตาโร สติปฎฺฐานาฯ สมฺมปฺปธานาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ยุคนนฺธา**ติ เอกกฺขณิกยุคนนฺธาฯ เอเตหิ อญฺญสฺมึ ขเณ สมาปตฺติ, อญฺญสฺมึ วิปสฺสนาติฯ เอวํ นานาขณิกาปิ โหนฺติ, อริยมเคฺค ปน เอกกฺขณิกาฯ

วิชฺชา จ วิมุตฺติ จาติ อรหตฺตมคฺควิชฺชา จ ผลวิมุตฺติ จฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

มหาสฬายตนิกสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. นครวินฺเทยฺยสุตฺตวณฺณนา

๔๓๕. **เอวํ เม สุต**นฺติ นครวินฺเทยฺยสุตฺตํฯ ตตฺถ **สมวิสมํ จรนฺตี**ติ กาเลน สมํ จรนฺติ, กาเลน วิสมํฯ **สมจริยมฺปิ เหต**นฺติ สมจริยมฺปิ หิ เอตํฯ

๔๓๗. **เก อาการา**ติ กานิ การณานิ? **เก อนฺวยา**ติ กา อนุพุทฺธิโย? **นตฺถิ โข ปน ตตฺถา**ติ กสฺมา อาห, นนุ อรเญฺญ หริตติณจมฺปกวนาทิวเสน อติมนุญฺญา รูปาทโย ปญฺจ กาม

คุณา อตฺถีติ? โน นตฺถิฯ น ปเนตํ วนสเณฺฑน กถิตํ, อิตฺถิรูปาทีนิ ปน สนฺธาเยตํ กถิตํฯ ตานิ หิ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐนฺติฯ ยถาห – ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกรูปมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ยถยิทํ, ภิกฺขเว, อิตฺถิรูปํฯ อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขเว, ปุริสสฺส จิตฺตํ ปริยาทาย ติฏฺฐตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๑) วิตฺถาเรตพฺพํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

นครวินฺทเยฺยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตวณฺณนา

๔๓๘. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตํฯ ตตฺถ **ปฏิสลฺลานา**ติ ผลสมาปตฺติโตฯ

วิปฺปสนฺนานีติ โอกาสวเสเนตํ วุตฺตํฯ ผลสมาปตฺติโต หิ วุฏฺฐิตสฺส ปญฺจหิ ปสาเทหิ ปติฏฺฐิโตกาโส วิปฺปสโนฺน โหติ, ฉวิวโณฺณ ปริสุโทฺธฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **สุญฺญตวิหาเรนา**ติ สุญฺญตผลสมาปตฺติวิหาเรนฯ **มหาปุริสวิหาโร**ติ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธตถาคตมหาสาวกานํ มหาปุริสานํ วิหาโรฯ **เยน จาหํ มเคฺคนา**ติอาทีสุ วิหารโต ปฏฺฐาย ยาว คามสฺส อินฺทขีลา เอส ปวิฏฺฐมโคฺค นาม, อโนฺตคามํ ปวิสิตฺวา เคหปฏิปาฏิยา จริตฺวา ยาว นครทฺวาเรน นิกฺขมนา เอส จริตพฺพปเทโส นาม, พหิ อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย ยาว วิหารา เอส ปฏิกฺกนฺตมโคฺค นามฯ **ปฏิฆํ วาปิ เจตโส**ติ จิเตฺต ปฏิหญฺญนกิเลสชาตํ กิญฺจิ อตฺถิ นตฺถีติฯ **อโหรตฺตานุสิกฺขินา**ติ ทิวสญฺจ รตฺติญฺจ อนุสิกฺขเนฺตนฯ

๔๔๐. **ปหีนา นุ โข เม ปญฺจ กามคุณา**ติอาทีสุ เอกภิกฺขุสฺส ปจฺจเวกฺขณา นานา, นานาภิกฺขูนํ ปจฺจเวกฺขณา นานาติฯ กถํ? เอโก หิ ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต ปตฺตจีวรํ ปฏิสาเมตฺวา วิวิโตฺตกาเส นิสิโนฺน ปจฺจเวกฺขติ ‘‘ปหีนา นุ โข เม ปญฺจกามคุณา’’ติฯ โส ‘‘อปฺปหีนา’’ติ ญตฺวา วีริยํ ปคฺคยฺห อนาคามิมเคฺคน ปญฺจกามคุณิกราคํ สมุคฺฆาเฏตฺวา มคฺคานนฺตรํ ผลํ ผลานนฺตรํ มคฺคํ ตโต วุฏฺฐาย ปจฺจเวกฺขโนฺต ‘‘ปหีนา’’ติ ปชานาติฯ นีวรณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอเตสํ ปน อรหตฺตมเคฺคน ปหานาทีนิ โหนฺติ, เอวํ เอกภิกฺขุสฺส นานาปจฺจเวกฺขณา โหติฯ เอตาสุ ปน ปจฺจเวกฺขณาสุ อโญฺญ ภิกฺขุ เอกํ ปจฺจเวกฺขณํ ปจฺจเวกฺขติ, อโญฺญ เอกนฺติ เอวํ นานาภิกฺขูนํ นานาปจฺจเวกฺขณา โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

ปิณฺฑปาตปาริสุทฺธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตวณฺณนา

๔๕๓. **เอวํ เม สุตนฺ**ติ อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตํฯ ตตฺถ **คชงฺคลายนฺ**ติ เอวํนามเก นิคเมฯ **สุเวฬุวเน**ติ สุเวฬุ นาม เอกา รุกฺขชาติ, เตหิ สญฺฉโนฺน มหาวนสโณฺฑ, ตตฺถ วิหรติฯ **จกฺขุนา รูปํ น ปสฺสติ, โสเตน สทฺทํ น สุณาตี**ติ จกฺขุนา รูปํ น ปสฺสิตพฺพํ, โสเตน สโทฺท น โสตโพฺพติ เอวํ เทเสตีติ อธิปฺปาเยน วทติฯ

อณฺญถา อริยสฺส วินเยติ อิมินา ภควา อตฺตโน สาสเน อสทิสาย อินฺทฺริยภาวนาย กถนตฺถํ อาลยํ อกาสิฯ อถายสฺมา อานนฺโท – ‘‘สตฺถา อาลยํ ทเสฺสติ, หนฺทาหํ อิมิสฺสํ ปริสติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อินฺทฺริยภาวนากถํ กาเรมี’’ติ สตฺถารํ ยาจนฺโต **เอตสฺส ภควา**ติอาทิมาหฯ อถสฺส ภควา อินฺทฺริยภาวนํ กเถนฺโต **เตน หานนฺทา**ติอาทิมาหฯ

๔๕๔. ตถ **ยทิทํ อุเปกฺขา**ติ ยา เอสา วิปสฺสนุเปกฺขา นาม, เอสา สนฺตา เอสา ปณีตา, อตปฺปิกาติ อโตฺถฯ อิติ อยํ ภิกฺขุ จกฺขุทฺวาเร รูปารมฺมณมฺปิ อิฎฺฐ อารมฺมเณ มนาปํ, อนิฎฺฐ อมนาปํ, มชฺฌเตฺต มนาปามนาปญฺจ จิตฺตํ, ตสฺส รชฺชิตุํ วา ทุสฺสิตุํ วา มุยฺหิตุํ วา อทตฺวาว ปริคฺคเหตฺวา วิปสฺสนํ มชฺฌเตฺต ฐเปติฯ **จกฺขุมา**ติ สมฺปนฺนจกฺขุวิสุทฺธเนโตฺตฯ จกฺขาพาธิกสฺส หิ อุทฺธํ อุมฺมีลนนิมฺมีลนํ น โหติ, ตสฺมา โส น คหิโตฯ

๔๕๖. **อีสกํโปเณ**ติ รถีสา วิย อุฎฺฐหิตฺวา ฐิเตฯ

๔๖๑. **ปฎิกูเล อปฺปฎิกูลสญฺญี**ติอาทีสุ ปฎิกูเล เมตฺตาผรเณน วา ธาตุโส อุปสํหาเรน วา อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหรติฯ อปฺปฎิกูเล อสุภผรเณน วา อนิจฺจโต อุปสํหาเรน วา ปฎิกูลสญฺญี วิหรติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวาติ มชฺฌโตฺต หุตฺวา วิหริตุกาโม กึ กโรตีติ? อิฎฺฐานิฎฺฐสุ อาปาถคเตสุ เนว โสมนสฺสิโก น โทมนสฺสิโก โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กถํ ปฎิกูเล อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหรติ? อนิฎฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติ, เอวํ ปฎิกูเล อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหรติฯ กถํ อปฺปฎิกูเล ปฎิกูลสญฺญี วิหรติ? อิฎฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ, เอวํ อปฺปฎิกูเล ปฎิกูลสญฺญี วิหรติฯ กถํ ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหรติ? อนิฎฺฐสฺมิญฺจ อิฎฺฐสฺมิญฺจ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรติฯ เอวํ ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูลสญฺญี วิหรติฯ กถํ อปฺปฎิกูเล จ ปฎิกูเล จ ปฎิกูลสญฺญี วิหรติ? อิฎฺฐสฺมิญฺจ อนิฎฺฐสฺมิญฺจ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรติ, เอวํ อปฺปฎิกูเล จ ปฎิกูเล จ ปฎิกูลสญฺญี วิหรติ ฯ กถํ ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน? อิธ ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน…เป.… มนสา ธมฺมํ วิญฺญาย เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ เอวํ ปฎิกูเล จ อปฺปฎิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน’’ติฯ

อิเมสุ จ ตีสุ นเยสุ ปฐมนเย มนาปํ อมนาปํ มนาปามนาปนฺติ สํกิเลสํ วฎฺฎติ, นิกฺกิเลสํ วฎฺฎติฯ ทุติยนเย สํกิเลสํ, ตติยนเย สํกิเลสนิกฺกิเลสํ วฎฺฎติฯ ปุน วุตฺตํ – ‘‘ปฐมํ สํกิเลสํ วฎฺฎติ, ทุติยํ สํกิเลสมฺปิ นิกฺกิเลสมฺปิ, ตติยํ นิกฺกิเลสเมว วฎฺฎตี’’ติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย

อินฺทฺริยภาวนาสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺจมวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อุปริปณฺณาสฎฺฐกถา นิฎฺฐิตาฯ

โย จายํ ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว, ภิกฺขเว, เทสิสฺสามี’’ติ อารทฺธตฺตา **อาทิกลฺยาโณ,** มเชฺฌ ‘‘สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺล’’นฺติ วจนโต **มเชฺฌกลฺยาโณ,** สนฺนิฏฺฐาเน ‘‘อริโย ภาวิตินฺทฺริโย’’ติ วจนโต **ปริโยสานกลฺยาโณ**ติ ติวิธกลฺยาโณ มชฺฌิมนิกาโย ‘‘มหาวิปสฺสนา นามาย’’นฺติ วุโตฺต, โส วณฺณนาวเสน สมโตฺต โหติฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

อายาจิโต สุมตินา เถเรน **ภทนฺตพุทฺธมิเตฺตน,**
ปุเพฺพ มยูรทูตปฏฺฏนมฺหิ สทฺธิํ นิวสเนฺตนฯ

ปรวาทวิธํสนสฺส **มชฺฌิมนิกายเสฏฺฐสฺส,**
ยมหํ **ปปญฺจสูทนิมฏฺฐกถํ** กาตุมารภิํฯ

สา หิ มหาอฏฺฐกถาย สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา,
สตฺตุตฺตรสตมตฺตาย ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

เอกูนสฏฺฐิมโตฺต วิสุทฺธิมโคฺคปิ ภาณวาเรหิ,
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

ตสฺมา เตน สหา’ยํ คาถาคณนานเยน อฏฺฐกถา,
สมธิกฉสฏฺฐิสตมิติ วิเญฺญยฺยา ภาณวารานํฯ

สมธิกฉสฏฺฐิสตปมาณมิติ ภาณวารโต เอสา,
สมยํ ปกาสยนฺตี มหาวิหาราธิวาสีนํฯ

มูลฏฺฐกถาสารํ อาทาย มยา อิมํ กโรเนฺตน,
ยํ ปญฺญมุปจิตํ เตน โหตุ โลโก สทา สุขิโตติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฺปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหนสมเตฺถน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุ สาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุเตฺตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาทิปฺปเภทคุณปฺปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธเยฺยน เถเรน กตา อยํ **ปปญฺจสูทนี** นาม มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถา –

ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิยาฯ

พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;

โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโนติฯ

ปปญฺจสูทนี นาม

มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถา สพฺพาการเรน นิฏฺฐิตาฯ